

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonComercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

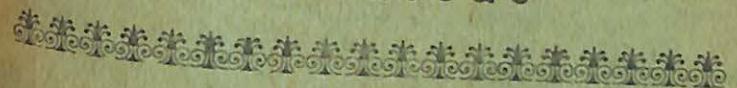
Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

891:99
C-63

9749.

Ա. ԵՒՅԱՆԻԱ

ԹԻԱՊԱՐՏ

ՄԱՍՆ ԵՐԿՐՈՐԴ Ի ԵՐՐՈՐԴ

ՎԱՐՆԱ

ԱՐՏԱԶՊՈՒԱԾ «ԲՐԱՒՐԻՆՔ» ՀՐԱԳՐԵ

1903

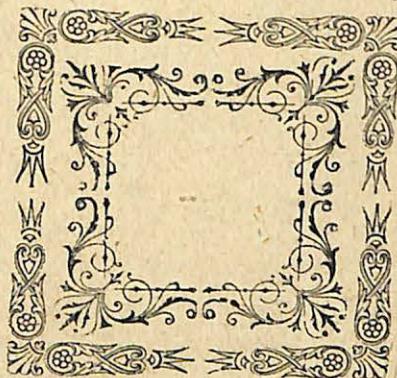
Нечатница „Благомъсть“ — Варна.

982
162
594
օմս

Ա. ՇԻՏԱՆԵԱՆ

ԹԻԱՊԱՐՏՅԵ

ՄԱՍՆ ԵՐԿՐՈՐԴ

ՎԱՐՆԱ

ԱՐՑԱՑՊՈՒԽԱԾ ՀԻՐԱԼՈՒՆՔԱ ԼՐԱԳՐԻ

1902

Ա. ՇԻՏԱՆԵԱՆ

ԹԻԱՊԱՐՏԸԼ

ՄԱՍՆ ԵՐԿՐՈՐԴ

ԹԻԱՐԱՆԸ

(ՉԱՐԱ ՏԱՐԻ ԵՏՔԸ)

Հին, բարբարոսակա՞ն, գրեթէ անյիշատա՞կ
դարերէ անտի՝ զեռ ամուր ու հոկայ պարփակնե-
րով չըջապատռած՝ բերդ մը կայ Ղարպ-Թարապլու-
սի մէջ:

Այդ բերդը այսօր թուրք կառավարութեան բիա-
ռանն է:

Թիարա՞ն . . .

Օ՛չ, ըսել կուղենք թէ՝ այն զերեզմանն է, ուր
մարդուս յիշողութենէն կը ջնջուի կարծես իր պաշ-
տած արտաքին աշխարհքը . . .

Այն զերեզմանն է, ուր հոգին տառապելէ կը
դադրի . . . ու կեանքը՝ մթին ու խորհրդաւոր լոռու-
թեան մը մէջ՝ կը հատնի՛, կը մարի՛ . . . ինչպէս
իւղը սպառած կանթեղ մը:

Մէկ խօսքով՝

Այն զերեզմանն է, ուր Աստուծոյ աչքն ալ . . .
զուցէ չթափանցեր:

Варна, Печатница на Хр. Н. Войниковъ

Ահա՝ այդ անիծեալ բերդին մէջ աքսորուած էր ծանօթ թշուառ Վանական՝ չորս տարիներէ ի վեր:

Բայց թէ ինչպէ՞ս՝ մահուան դատապարտուած այդ հայրենանուէր հոգին թիապարտ մը եղած էր . . . ի՞նչ պարագաներու տակ կախաղանէն աղատուելով թիարանը նետուած էր. — պէտք է վարկեան մը տխուր անցեալին յիշատակները պրատենք:

Արդ, ընթերցողներս կը յիշեն թէ Վանի եղեանաղատ ատեանը, հիմուելով նուրի պէյի սպանութեան վրայ, մահուան վճիռը տուած էր Վանականին, եւ կը սպասէր որ Բարձր. Դուռը կայսերական իրատէով մը վաւերացունէ անոր գործադրութիւնը:

Ահա՝ այդ միջոցին՝ Վանի Անգլիական հիւպատուը հետեւեալ իմաստով աւեղեկազիրը կը խրկէր իր կ. Պօլոյ դեսպանին.

“ . . . Նկատելով որ այս աղետալի դէպքը մեծամեծ չարիքներու պատճառը պիտի զառնայ, կը խնդրուի որ միջամտութիւնիդ չզլանաք . . . ”»

Անգլիական կառավարութեան կ. Պօլոյ լիազօր ներկայացուցիչը՝ ծանուցագրով մը իմացուց Բ. Դրան ապագայ ծանր պատասխանատուութիւնն եւ երկպառակութեան մը ամբողջ պարագաները:

Բարձր. Դուռը ի՞նչ ընէր . . . ի՞նչ մտածէր:

Ուստի հարկադրուեցաւ տեղի տալ . . . հարկադրուեցաւ բեկանել Վանականին դէմ արձակուած եւ կայսերական իրատէին ենթարկուած մահավճիռը:

Եւ որպէս զի դատական օրինաց տրամադրութիւնը ժողովրդեան աչքին առջեւը անգործադրելի չի նկատուի, Բարձր. Դուռը զալտնապէս կ. Պօլիս բերել տուառ Վանականն ու յետոյ Ղարպ-Թարատովուսի բերդը փոխադրեց:

Բերդին մէջ ամէն աղզէ, ամեն ցեղէ եւ միայն գամայն մարդկային ամեն դասակարգէն ալ անձեր կային, որոնք դատապարտուած էին ցկեանս տաժանակիր աշխատութեան:

Վանական, երբ այդ անկեալ մարդերու մէջ մտաւ, զրեթէ ամրողջ մարմնովը սարսուաց . . . իրեն այնպէ՞ս երեւցաւ որ առասպելական դժոխքն էր անոր կը բացուէր իր աչքին՝ բովանդակ արհաւերքովը պատէիրացած:

Նայեցա՛ւ . . . այո՛, նայեցաւ անոնց վրայ այնպիսի նայուածքով մը, ինչպէ՞ս կը նալի անցորդ մը սեւ օձի մը վրայ . . .

— Ո՞հ, Աստուա՛ծ իմ . . . մրմնջեց Վանական ինքնիրեն. ես ի՞նչ պիտի ընեմ այս գաղաններու մէջ: Ասոնց աչքերէն արիւն կը ժայթքէ . . . ասոնց կերպարանքէն ատելութիւն, ոխակալութիւն եւ ոճիր կը ժայթքէ . . . մէկ խօսքով՝ ասոնք սոսակալի մարդիկ կերեւին, ես ինչպէ՞ս պիտի ապրիմ. . . կը ո՞ղ . . . իցի՞ւ թէ կախաղանի վրայ մեռնէի վերջին անդամ աչքերս սիրնլիներուս յառածքան երբէ՛ք այս ահաւոր դժոխքին մէջ՝ քաշկոտուելու դատապարտուէի . . .

Այսպէս, Վանական ազատուած ըլլալով մահուան վժիուէն, ազատուած ըլլալով կախաղանի անարգողակէն, որ իր վիզը պիտի խզէր աներեւոյթ դա-

լարումներու մէջ, դարձեալ գոհ չէր . . . ու նախամնածար կը համարէր մնոնիլ, քան թէ ատանկ թիւարանի մը տաժանակիր աշխատութեանը դատապարտուիլ: Հետեւաբար, սպանդանոցը քաշկոտուած անմեղ գառնուկի մը պէս, հագաւ սեւ շապիկը . . . ուսին վրայ դրաւ թիւապարտութեան երկաթէ ծանր լուծը:

Երկու ամիսի չափ շարունակ լուռ ու մունջ դրութեան մը մէջ անցուց: Իրեն յանձնուած աշխատութիւնը կատարեց, առանց գանգատելու, առանց դժգոհութիւն մը յայտնելու:

Թիւարանին մէջ Զէքի անունով պաշտօնեայ մը կար, որուն պարտականութիւնն էր հսկել կալանաւորներու աշխատութեանը վրայ: Այս պաշտօնեան արագ մըն էր: Զափազանց բարեսիրտ մէկն ըլլալով, բոլոր թիւապարտներուն սիրելի եղած էր:

Զէքի ամենէն աւելի սիրած էր վանականը: Այդ պատճառաւ, սկսած էր առարկեր աշքով նայիլ անոր վրայ ու մինչեւ իսկ աշխատութեան բաժինը թեթեցունել:

Օր մը, երբ Վանական բերդին ետեւը գտնուած ապառաժներէն քարեր կոտրածելու զբաղած էր, Զէքի մօտեցաւ անոր եւ իր ձեռքը կամաց մը ուսերուն վրայ դնելով ըստ:

— Եկուր ինձի . . . այսօր չպիտի աշխատիս:

Վանական զարմանքով մը բարի պաշտօնեային աշքերուն մէջ նայեցաւ, եւ կործես չհասկցաւ թէ ի՞նչ ըսել կուզէր ան:

— Կուզեմ որ պատմես ինձի քու կեանքը, յարունակեց Զէքի մտերմական թրթուն ու անկեղծ

ձայնով մը: Դուն չարագործի մը չես նմանիր . . . թիւապարտ մը բլլալու կոչուած չես . . . խորհրդաւոր մէկը կերեւիս:

Վանական բոլոր հոգիովը սարսուռ մը զգաց: Այդ մտերմական ձայնն, որ կը հնչէր իր ականջին՝ թիւարանի մը խորէն, յանկարծ սփոփանքի մը պէս բան մը բերած էր հետը . . .

Ուսկի՞ց կուգար այդ մտերմութիւնը . . . արդեօ՞ք խղճէն թելազրուած էր ան, եթէ ո՛չ նենգալի գիւտաւորութիւն մը ունէր . . . այդ մասին շփո՞թ, անորո՞շ ու մթի՞ն էր իր տրամադրութիւնը:

Ու առանց ո եւ է առարկութիւն ընելու Զէքի ետեւէն զնաց:

Զէքի բերդին ապառաժուած մասերու մէջ հանգչեւու վայր մը գտաւ եւ պատուիրեց Վանականին որ սպասէ հոն. իսկ ինքը յառաջացաւ զէպի կալանաւորներու կողմը՝ դիտելու համար թէ վերատեսուչը չը եկած . . .

Երբ տեսաւ որ վերատեսուչը չէր եկած ու կալանաւորները գլուխնին ծոած կաշխատէին, դարձաւ Վանականին մօտ եւ նստեցաւ:

— Պատմէ՞ . . . ըստ Զէքի շատ հետաքրքիր եղած եմ գիւտանալու թէ ի՞նչ պատճառաւ քեզի նման անձ մը հոս եկած է:

Վանական խորտունկ հառաջանք մը հանեց սրտէն: ի՞նչ ըսէր, ի՞նչ պատմէր . . .

Մանաւաւանդ՝ ի՞նչ օգուտ պիտի ըլլար իրեն:

Այդ ստորակարգեալ պաշտօնեան ի՞նչ բարիք կարող էր ընել . . . : Ո՛չ ապաքէն ցկեանս տաժանակիր աշխատութեան դատապարտուած մէկն էր ին-

Քը... ո՞չ ապաքէն ա՛լ ամեն յոյս կորած էր իրեն
համար: Օ՞հ, երբ մէկը վէրքէ չհասկնար, ի՞նչ
համոզմամբ ցաւերդ ըսես անոր... .

Այս հակաղէմ, գրեթէ աղերեկ մտածումներու մէջ
իյնալով մէկէն իմէկ չկրցաւ միջոց մը դանել: Յե-
տոյ ինքնիրեն գալով՝ հետեւեալ շինծու պատմու-
թիւնն ըրաւ.

— «Դատապարտուած եմ իբր ոճրագործ... . : Ա-
սիկա յայտնի է: Սակաւն կառավարութեան առջեւ
չկրցայ ապացուցանել թէ ես ոճրագործ մը չեմ... .

— Ինչպէս... միթէ՞ առանց վկաներ ունենալու
ոճրագործ անուն տուին քեզի, ընդհատեց Զէքի
միամիտ գատողութեամբ մը:

— Այդ ըսել չեմ ուզեր... վրայ բերաւ Վանական
կեցկուր բացատրութիւնով մը: Ընդհակառակը՝
ըսել կուզեմ թէ կառավարութիւնը մերժեց աղա-
տութիւն տալու ինձի՝ որ չարագործ ձեռք մը ջախ-
ջախած էի... .

— Աւազակ մը սպաննեցիր... շեշտեց Զէքի որ
Վանականին ըսածներէն որոշ բան մը չէր հասկնար:

— Այո... մանաւանդ այնպիսի աւազակ մը՝
որուն ձեռքին մէջ խաղալիք եղած էր մարդուս ճա-
կատագիրը:

Բարի Արագը տժգուննեցաւ... կարծես թէ Վա-
նականին ձայնը ցնցեց իր ամբողջ էութիւնը:

Խօսակցութիւնը շարունակելու վրայ էր, երբ
հեռուէն ձայն մը լուսեցաւ... իր անունը կուտա-
յին:

Ուստի աճապաբեց պաշտօնին գլուխը վազելու:
Վանական իր տեղը գառնալով, առաւ ձեռքը

հաստ ու ծանր մուրճը եւ սկսաւ աշխատիլ: Այդ
կոտրտած քարերը զօրանոցի շինութեան համար
էին:

Տ Ե Բ Վ Ա Ի Շ . . .

Իէս օրուան մօտ էր:

Արեւը՝ թուխագ ու մոայլ ամպերու տակ ծածկուած
ըլլալով, կիզիչ տաքութիւն մը չէր թոփեր բերդին
վրայ:

Այդ պահուն պարիսպին գուռը ցնցոտիներ հա-
զած մարդ մը կանգ կառնէր:

Այս մարզը տէվրիչ մըն էր... .

Հաղիւ յիսունի մօտ տարիք մը ունէր. բարձրա-
հասակ ու չափազանց ուկրուտ կազմուածքով մէկը
կերեւար:

Խորին ապշութեամբ մը պարիսպին ու զուռին
նայեցաւ, յիտոյ ձեռքին երենոսէ հաստ գաւազանը
մէկ կողմը դրաւ ու նստեցաւ:

Երկայն, ալեխա՛ռն ու գրեթէ խոիւ խոի. եղած
մօրուք մը ունէր, որ թաւ պեխերուն հետ միանաւ-
լով բերանը ծածկած էր. աչքերը փոսը ինկած էին... .
իսկ մեռելատիպ կերպարանքը խորհրդաւո՞ր, ցա-
ւատա՞նջ ու մթի՞ն արտայայտութեան մը երեւոյ-
թովը կը պատկերանար:

Հագած էր արագ տէրվիշներու յատուկ տիզլիկ
մը, որ մինչեւ ծունգերը կիչնար եւ կը ծածկէր իր

արեւախաշ ու մազոտ զիստերու ամբողջութիւնը .
հազած էր կաւեէ հաստ շապիկ մը , որմէ աղտե-
ղութիւն մը կը թափէր : Կաշիէ թելով մը կապուած
նուսիս մը կար վզէն , որ կուրծքին վրայ կը
կախուէր եռանկիւնաձեւ ծալուածքով մը : Մէկ ու-
սէն տոպրակ մը , իսկ միւս ուսէն կօտ մը կա-
խած էր : Գլուխր դրած էր խատուտիկ նաշխերով
հիւսուած արախչի մը :

Տէրվիշը ծալապատիկ զիրքով մը՝ դուռէն քանի
մը քայլ հեռու , պարիսպին ամենէ՞ն հովանուտ
ու զով տեղը նստած էր որ կը մտածէր :

Թիարանին վերատեսուչը , որ Լութֆի աղա
կը կոչուէր , պարիսպին այդ գուռնէն տունը կը
վերադառնար : Բայց տեսնելով տէրվիշի մը զթալի
կացութիւնը , մօտեցաւ անոր և յարդական ձայնով
մը հարցուց .

— Ի՞նչ կը մտածես , տէրվիշ:

— Ե՞ս , բացազանչեց տէրվիշը իսոր մտածումէ
մը սթափիլով :

— Այո՛ , զո՞ւն . . . կրկնեց Լութֆի աղա :

— Հը՞մ . . . ժպտեցաւ տէրվիշը՝ գլուխը երերցը-
նելով : Ի՞նչու կը հարցունես , տէ՛ր իմ . . . ի՞նչու
կը զարմանաս մտածումներուս վրայ . . . մարդ ըստ-
ծըդ առանց մտածելու կրնա՞յ ապրիլ :

— Բայց երբ վիշտ մը չունենայ մարդս , ի՞նչու
մտածէ , յարեց Լութֆի աղա հետաքրքրուած ձայ-
նով մը :

Տէրվիշը հեղնական շարժուածքով մը դլուխը վեր
վերցուց ու Լութֆի աղայի աչքերուն մէջ նայելով՝
ըստւ .

— Միթէ՞ կայ մարդ մը որ վիշտ չունենայ :
պէ՛յ էֆէնտի : Բայլ կուզիմ թէ աշխարհքը տառա-
պանաց հովիտ մըն է . . . ա՞ն՝ որ կը զգայ , ա՞ն՝ որ
կը թափանցէ խորունկ կերպով , կը պարտսւորուի
մատածել :

Լութֆի աղա չկրցաւ առարկել : Տէրվիշը ճի՛՛
անոր սրտին մէջ ուղղած էր հարուածը : Հետեւա-
բար կամաց մը ձեռքը գրաւ անոր ուսերուն վրայ
եւ համակրական չեշտով մը հարցուց .

— Ո՞ր կողմերէն եկած ես , տէրվիշ:

— Տէրվիշը մարդկութեան առաքեալն է , պէ՛յս .
նկատել տուաւ այդ Աստուծոյ մարդը , անիկա ամեն
երկիր , ամեն կողմ կը թափառի :

— Եիստ լա՛ւ . կը փափաքի՞ս քանի մը օր քովս
մնալ :

— Ի՞նչու չէ . . . ամենայն սիրով : Ես բարի
մարդերու համար կը թափառիմ . . . :

— Ծնորհակալ եմ . . . ուրեմն վաղը կրնանք տես-
նուիլ , այնպէս չէ՞ :

— Պատրա՞ստ եմ . . . մըմնջեց տէրվիշը՝ եւ մօտե-
նալով իր դողդոչուն ձեռքը տուաւ վերատեսուէ
Լութֆի աղային , որ սեղմեց ու հեռացաւ :

Տէրվիշը մինակ մնաց :

Երբ Լութֆի աղա բաւակա՞ն հեռացած էր , ին-
քը մեքենաբար ոտքի ելաւ ու ինքնիրեն մըմնջեց :

— Աստուծո՞ւ իմ , առաջնորդէ քայլերուս . . . :

Ցետոյ դէպի քաղաքը յառաջացաւ :

Հետեւեալ օրը Լութֆի աղա դարձեալ պարիսպին
տակ գտաւ զինքը եւ խնդրեց որ միասին բերդին
մէջ մտնէ :

Տէրվիշը չմերժեց . . . այլ՝ ընդհակառակն ըլլալով ,
աչքերուն մէջ ուրախութեան ճառագայթ մը փայլեցաւ :

Անմիջապէս կութֆի աղայի ետեւէն գնաց :
Կութֆի աղա պաշտօնատունը տարաւ զինքը :
— Նստի՛ր , բարի տէրվի՛չս , ըսաւ կութֆի աղա :
Հիմակ կրնանք խօսիլ . . . : Ես շատ կը սիրեմ քեզի
պէս տէրվիշներու հետ տեսակցութիւններ ընել :
— Ուրախ եմ , պէ՛յս , մրմնջեց տէրվիշը :
Երկու խորհրդաւոր անձերն իրարու երեսը նա-
յեցան եւ՝ վայրկեան մը խորին լուռեթեան մէջ՝
մտածեցին իրենց խօսելիքներու վրայ :

— Իրաւ , բարի տէրվի՛չս , յարեց կութֆի աղա՝
խզելով լուռեթիւնը , ըսէ՛ ինձի թէ ի՞նչ զաղափար
ունիս մարդերու ճակատագրին վրայ :

— Ճակատագի՛րը . . . հառաչեց տէրվիշը՝ վշտալի
ձայնով մը :

Ու ձեռքը ճաղատ ճակտին տանելով կարծես յի-
շել ուզեց իր ըսելիքները . . . Յետոյ ոտքի ելաւ . . .
չորսդին պտացուց իր աչքերը . . . սկսաւ դողո-
չել . . . սկսաւ . . . հառաչել . . .

Ասիկա շատ չտեւեց :
Իսկոյն գետնին վրայ փոռեցաւ . . . ցաւագարի մը
պէս գալարուեցաւ . . . ու փրփուրը բերնէն դուրս
թափելով սկսաւ հեկեկալ . . .

Ու այդ գերազոյն տանջանքներու մէջ տէրվիշը
մրմնջեց .

— Եարապպի՛ , Եարապպի՛ . . .
կութֆի աղա սոսկումով մը վեր ցատկեց նստած
տեղէն . . . քայլ մը առաւ ու մօտեցաւ տէրվիշին ,

որ չարունակ կը գալարուէր , կը փոձկէր՝ ելեքտրա-
կան հոսանքէ մը անցուած էր թեան մը պէս :

— Տէրվի՛ ; . . . տէրվի՛շ . . . բացագանչեց կութֆի
աղա կակազած ձայնով մը :
Բայց ձայն մը չառաւ . . . պատասխան մը չըստա-
ցաւ :

Ան ատեն պարտաւորուեցաւ սպասել : Միայն թէ
սենեկին դուռը գոցեց որ մէկը չիգար այդ տեսա-
րանին վրայ :

Հազիւ թէ տասը վայրկեան անցած էր թէ չէ՛ ,
ահա՝ ճիչ մը հանեց տէրվիշը . . . Ու սկսաւ՝ այսպէս
խօսիլ .

— «Մտիկ ըրէ՛ , պէ՛յս :
«Աստուա՛ծ՝ որ իր արդարագատ ձեռքով վճռեց
ճակատագիրը տառապեալ մարդերու .

«Աստուա՛ծ՝ որ ամենուս վրայ կը նայի իր ամե-
նաթափանց աչքերով . . .

«Ա՛յն Աստուածը տէրվէշին կըսէ .
«Երջանկալից է ա՛յն մարդու ճակատագիրը . . .
«Բարի է ա՛յն մարդու վախճանը . . .
«Մէկ խօսքով .

«Բազգաւոր է ա՛յն մարդը , որ թշուառներու ,
անկեալներու , բոլոր լքեալներու վրայ կը նայի
խզի մը կատարեալ գիտակցութեամբ ու զգացումի
մը գերազոյն վեհութեամբը . . .

«Ո՛վ պէ՛յ ,
«Մարդերու ճակատագիրը փոփոխական է . . .
բաղդին խաղը կը գարձունէ զայն անիւի մը
պէս :

«Երեկուան ժպտող աչքը՝ կարտասուէ . . .

«Զուարթ ու փթթող հոգին կը թօշնի արեւազարկ ծաղիկի մը պէս:

«Յոյտ ո'չ մէկ փառքի վրայ մի՛ հաստատեր . . . :
«Փառքը վաղանցուկ երազի մը պէս կը սահի . . . :

«Իսկ յոյտ՝ առկայժ ճրագի մը նման կը մարի:
«Դուն բարի եղի՛ր . . . առաքինի եղի՛ր . . . վեհանձն եղի՛ր . . . :

«Բայց բարի, առաքինի եւ վեհանձն րլլալու համար, պէտք է՛ աշխարհիս ունայնութեան վրայ չնայիս . . . :

«Ունայնութիւնը սրտիդ գուռը կր փակէ . . .
«Ունայնութիւնը քու հոգին կը խղդէ իր խաւարային գլաւրումներուն մէջ . . . »:

«Կեանքը ծովի մը պատկերացումն է :
«Հանդարտ, անուշ ու նախանձելի՞ է այսօրուան կեանքդ . . . սպասէ՛, մի՛ յոխորտար . . . ահա՛ վաղըն ալ փոթորիկ մը կը պատէ զայն . . . սեւ ամպ մը կուգայ կիջնէ անոր վրայ . . . ու կիյնաս անիծեալ անկումի մը մէջ . . . »:

«Օ՛ֆ . . .
«Ասոնք իմ խօսքերս չեն . . . ասոնք ա՛յն Աստուծոյ պատգամներն են որ վճուած է մարդերու ճակատագիրը:

«Այն Աստուծոյ՝ որ քեզի կը հրամայէ:
«Կոչումիդ մէջ՝ անշահախնդիր, իսկ գործունէւթեանդ մէջ՝ պարտաճանաչ եղի՛ր . . . »:

Այս վերջին պարբերութիւնն արտասանելէ ետքը, տէրվիշը լուց:

Լութի աղա չափաղանց յուզուած էր:
Որչա՛փ որ տէրվիշին ըսածները կիցկառուր, ա-

Նորոշ ու տարօրինակ էին, սակայն իմաստալից նշանակութիւններ ունէին:

Քիչ յետոյ տէրվիշը շարժում մը ըրաւ, աչքերը բացաւ ու ոտքի ելաւ այնպիսի՛ զիրքով մը որ կարծես գերեզմանէ մը կուգար . . . :

— Երախտապա՛րտ եմ, բարի տէրվիշու, մրմնջեց կութի տղա: Խօսածներդ չպիտի մոռնամ: Հիմակ բնդունէ՛ նուէրս, որ վարձատրութիւն մը չէ . . . :

Տէրվիշը ժպտելով քայլ մը ետ քաշու եցաւ . . . Լութի աղայի տուած նուէրին վրայ նայեցաւ ու այնպիսի՛ սարսուս մը զգաց, զոր՝ մարդուս նկարագրին մէջ հոգին շատ քիչ անգամ կրնայ արտայայտեր:

— Ո՛հ . . . Աստուծ չընէ՛, մրմնջեց տէրվիշը: Ե՞ս . . . ես զրամ առնե՛մ ձեռքս, ես ատոր վրայ նայի՛մ այս ալեւոր հասակիս մէջ . . . սոսկա՛լի բան է այդ, Պահէ՛, ցոյց մի՛ տար ինձի: Զե՞ս տեսներ միթէ՛ հարկաւոր է այդ մետաղը . . . միթէ՛ բանի մը կրնայ ծառայել մարդերւ աչքը շլացնող այդ անարդ նիւթը . . . :

— Ինչպէ՞ս չկրնար բանի մը ծառայել, բարի՝ տէրվիշու, չէ՞ որ ապրելու համար միջոց մը պէտք է . . . չէ՞ որ առանց այդ մետաղին բան մը չես կարող ընել:

— Հա՛ . . . իբա՛ւ է, իբա՛ւ է . . . կը հասկնամ ինչ ըսել կուզես, պէջու . . . զիտեմ թէ մարդիկ այս անցաւոր տշխարհիս մէջ «ապրուստի միջոց» անուն տուած են այդ անարդ նիւթին . . . այդ փայլուն մետաղին . . . ես մոռցայ այդ կէտը . . . սակայն իմանալու ես որ ինձի համար չէ: Օ՛հ, սիրելի բա-

բեկա՞մս, նայէ՛ անգամ մը . . . մտածէ՛ որ աշխարհ-քը՝ լայն ու կեանքս՝ չատ կարճ է: Երբէ՛ք չեմ հո-գար ապրիլս . . . : Անօթի չեմ մեռնիր . . . : Պատառ մը հաց կը մուրամ դուռնէ մը եւ այդ օրը կանցնի ինձի համար:

— Շատ աղէ՛կ, աէրվի՛չս, ի՞նչ կուզես որ տամ քեզի . . . ինչով կուզես որ վարձատրուիս:
— Վարձատրի՞լ . . . :
— Այո՛:
— Ի՞նչ ըրի որ կուզես վարձատբել դիս:
— Ա՛խ, կուզեմ որ մտերիլս ըլլաս . . . ահա՛ նպատակս:

— Ես ամենուն մտերիմն եմ: Ո՞վ որ անուշ շեզու մը կուտայ ինձի, ես իմ սիրոս չեմ խնայէր անոր: Ո՞վ որ աշխարհիս մէջ իմ դէմս կելնէ բարութեան ժափիտ մը փոխարինելով, ես պարտաւոր եմ կեանքս անոր նուիրելու: Ահա՛ այս է իմ նշանաբանս . . . այս է այն ճշմարտութեան ուղին, որուն մէջ մտած եմ մանկութենէս ի վեր . . . Գուցէ՛ զարմունալի կե-րեւայ քեզի աէրվիշներու կեանքը . . . Գուցէ՛ երկ-րի վրայ եղած թշուառներու ամենէ՛ն թշուառը նկատես դանոնք: Բայց սիսալ է այդ կարծիքը: Թշուառն ա՛յն է որ ինքնիրեն համար կապրի, ինքնիրեն համար կը մտածէ ու ինքնիրեն համար կը վայելէ . . . որովհետեւ չփիտեր թէ մարդուս եր-ջանկութիւնն ուր է . . . :

Լութիի աղա ակամայ սարսուռ մը զգաց: Իրեն այնպէ՛ս եկաւ որ այդ անձնուրաց մարդը հրեշտակ մըն էր . . . :

— Ուրիմն ըւէ՛ ինձի, բարի աէրվի՛չս, ընդհա-

տեց լութիի աղա՝ հոգեկան անհուն դառնութիւնը մը . . . ո՞ւր է մարդուս երջանկութիւնը

— «Մարդուս գերագոյն երջանկութիւնը թշուառ մը երջանկացնելու մէջ է»: Կատել տուաւ տէրվի-քը:

Այդ պահուն ներս մտաւ թիարանի վերակացուն, որ մեր ծանօթ Զէքին էր:

— Ի՞նչ կայ, Զէքի՛, հարցուց լութիի աղա:

— Կալանաւորները կը սպասեն ձեր մնձութեան . . . սպատակի անեց Զէքի կակազնով: Ժամանակը կանց-նի:

Լութիի աղա ժամացոյցը նայեցաւ: Արդարեւ, քառորդէ մը աւելի անցած էր՝ որոշեալ ժամանա-կէն:

Ուսաի առաջարկեց աէրվիշին՝ որ ընկերանար ի-րեն:

— Երթա՛նք թիարանը . . . ըստ համակրական չշնով մը:

Ճէրվիշը ցնցուեցաւ:

Ներքին ուրախութիւն ոը փայլեցաւ անոր աչքե-րուն մէջ:

Ի՞նչ անցաւ իր հոգիէն . . . ի՞նչ մտածեց:

Աստուած գիտէ՛:

Լութիի աղայի հետ ուղակի բերդին յետնակողմը ատրածուող ապառաժները յսուածացաւ: Հեռուէն ջախջախուած քարերու ձայներ կը լսուէին . . . :

— Ի՞նչ ձայն է այս, հարցուց աէրվիշը՝ բոլոր-վին անդիտակից ձևացնելով ինքզինքը:

Լութիի աղա ժպտեցաւ: Յետոյ աէրվիշին ձեռքը բանելով անուշ բացատրութեամբ մը բաւ:

— Այս ձայնը ջախջախուած քարերու ձայն է:
հիմակ էր տեսնե՞ու:

Տէրվիշը լսեց:

Երկու քն ալ քով քրվի յառաջանալով հասան մինչ
չե այն տեղն, ուր կալանաւորները խումբ խումբ
բաժնուած կաշխատէին:

Օ՞չ, ախո՛ւր էր այդ տևարանը . . . :

Թիապարտութեան անիծեալ սեւ շաղիկը տէրվի-
շին սիրո՞ր լիցուց այնպիսի՞ ցաւ մը, որ զգացումի
մը բովանդակ ցնցումն եղաւ իր հոգւոյն . . . :

Նայեցա՞ւ այդ տաճանակիր աշխատութեան դա-
տապարտուած լքեալներու վրայ, որո՞նք ելուիչ ա-
րեւու տակ, արիւն քրաինք մտած՝ կը զբաղեին . . .
Նայեցա՞ւ, այսու խորունկ, ցաւատա՞ռջ ու
անհուն կոկանքով մը նայեցա՞ւ . . . ու չկը
ցաւ զոպել իր արցունքները . . . :

— Ասո՞նք թիապարտանե՞ր են, տէրվի՛չո, բաւ
կութֆի աղա որ չկուհեց անոր հոգեկան դրութիւնը:

Դե'ո մաս մըն ալ բերգին յետնակողմը կը գտնուէին:

— Թիապա՞րտ . . . բայց ի՞նչ ըսել է թիապարտը,
նկասել տուաւ տէրվիշը՝ խղուած ձոյնով մը :

— Թիապարտաներու վրա գաղափար չո՞նի՞ս:
— Ամենեւի՞ն:

— Ի խօս լա՞ւ, ուրիմն ըսեմ քեզի թէ ասո՞նք
ոճագործներ, աւագ սկներ, խոռվարարներ ու երկ-
րին օրինաց հակառակ վարուշ մարդիկ-
ներ են . . . կառավարութիւնը պատիժներ սահմանած
է իրենց . . . կան որ զմոն հոս միալու գատապուր-
տուած են, կան որ ասալ, քանի, առնուազն
հինգ տարի պիտի սպանեն . . . Առաւոտ աշխատե

լու կուզան, իսկ երեկոյ տեղերնին կը վերադառ-
նան: Ահա' ասո՞նց կեանքը: Կր տեսնե՞ս, ոմանց
առքերէն երկայն շղթայ մը անցուած է, որմէ կախ-
ուած է ահազին ծանրութեամբ երկաթէ գունդ մը:
Ասիկա ուրիշ բանի համար չէ, եթէ ո՛չ ապահու-
վութիւն մըն է, որպէս զի փախուստի միջոցներու
վրայ չխորհի:

Տէրվիշը մտիկ կընէր:

Մոլորագին նայուածքը շարունակ մէկ լքեալին
վրայէն զէպի միւս լքեալը կը պատցունէր:

Լութֆի աղա յառաջացաւ:

Տէրվիշը՝ բոլորովին ին քիրմէ ելած դրութեան
մը մէջ՝ հետեւեցաւ կութֆի աղային, որ բնաւ-
ուշաղբութիւն չէր ըրած անոր այլայլելու երեւոյթ
աւնեցող կերպարան քին:

Ժեռուաւ ապառաժին տակ ութը հոգի կա-
յին:

Ասո՞նք ալ քար կոտրելով կը զբաղէին:

Տէրվիշը կանգ առաւ . . . կեցած տեղը կարծես
կայձակ մը իջաւ զլխուն ու չկրցաւ քայլ մը փո-
խել:

Օ՞չ, աշխարհքը մինցաւ . . . հոգւոյն ամբողջ
տրամադրութիւնը խղուեցաւ այդ պահուն:

Իր աչքը յառեց երիտասարդի մը վրայ, որ խո-
շո՞ր մուրճը քարերուն կը զարնէր . . . :

Այդ երիտասարդը վանականն էր:

— Եթէ սիրածս մէկը կայ այս թշուառականներուն
մէջ, ըսաւ կութֆի աղա տէրվիշին կամաց ձայնով
մը, ատիկա սա՛ երիտասարդն է:

— Ո՞րը . . . , հարցուց տէրվիշը:

— Ճիշդ մէջ տեղը գտնուող երիտասարդը, նկատել
տուաւ Լութֆի աղա՝ մատնանիշ ընելով Վանականը՝
— Ի՞նչ ազգ է:
— Քրիստոնեայ է . . .:
— Քրիստոնեաց:
— Այո՛ . . . բայց բարի ու չափազանց խոնարհ
մէկը կերեւի: Զորս տարի է որ այս բերդին մէջ
կը գտնուի . . . այդ չորս տարուան մէջ գանգատ մը
ըսկցի իր վրայօք:
— Ոճագո՞րծ է:
— Դատապարտութեան պաշտօնական աեղեկա-
րին մէջ այդպէս նշանակուած է:
— Որչա՞փ ատեն պիտի մնայ:
— Դժբաղդաբար՝ մինչեւ զմահ:
Տէրվիշը հառաջանք մը հանեց սրտէն:
— Երթա՞նք . . . ա՛լ չեմ ուզեր կենալ հուր
մրմջեց տէրվիշը:
Լութֆի աղա չպնդեց:
Դարձեալ պաշտօնատունը վերադարձան:
— Ո՛չ, բարի՝ տէրվի՛շս, ըստ Լութֆի աղա,
անշուշտ ցաւեցար այդ թշուառականներու վրայ,
անանկ չէ:
— Չեմ գիտեր . . . չեմ գիտեր . . . մրմջեց տէր-
վիշը կակազել.վ: Իցի՛ւ թէ ոտքս չդնէի այնտեղ՝
Դիմանալու բան չէ:
— Ի՞նչ պատճառաւ . . . միթէ՞ յանցապարտ մը
պէտք չէ որ պատժուի, պէտք չէ որ կեանքէ
զրկուի: Ենթաղբենք թէ չըլլային այս թիարան-
ներն, ի՞նչպէս կարող ենք չարագործութիւնները
գաղթեցնելու:

Տէրվիշը դառնութեամբ մը Լութֆի աղայի աչքե-
րուն մէջ նայեցաւ ու ըստ.
— Իրաւ ես . . . պատիմը սահմանուած է չարա-
գործի մը համար. միայն թէ՝ դատապարտեալ մը
կենաց իրաւունքն զրկելը խղճի դէմ է . . . Կառա-
վարութիւն մը, որուն զաւակները կը տառապին
այս դժոխային վայրերուն մէջ: Ըստ իս, արդարա-
նալու բան մը չունի . . .
Լութֆի աղա ակամայ սարսւու մը զգաց:
Տէրվիշը գրեթէ կը մոռնար որ պաշտօնա-
տան մը մէջ կը գտնուէր, կը մոռնար որ այդ
քա՞ն համարձակօրէն նախատելը կը վրդովեցունէր
զինքը:
— Յուզուած ես, տէրվի՛շս, նկանել տուաւ
Լութֆի աղա հանգարդ բայց խորհրդաւոր շեշտով
մը: Ու մարդ մը, բնական է, իր յուզուած
վայրկեաններու մէջ երբեմն կը մոռնայ իր ըսելիք-
ները, այնպէս չէ՞:
— Կը հասկնա՞մ թէ ի՞նչ ըսել կուզես, պէ՛յս,
ընդհատեց տէրվիշը: Բայց կարող եմ ամեն կերպով
ապացուցանելու թէ կառավարութիւններ կան, ո-
րոնք չունին թիարաններ, չունին այս տեսակ տե-
ղեր . . . միեւնոյն ատեն ոճրագործութիւնը նուազ
կը կատարուի իրենց մէջ: Կը հաւատա՞ս որ մարդիկ
բնութեան ներքեւ մի միայն ոճիրներ կը յզա-
նան . . . կը հաւատա՞ս որ քու կալանաւորներդ մարդ
ըլլալէ զադրած են, ու այսօր ամենէ՞ն կատաղի
զազան մը չկրնար գործադրել իր բոլոր ուժովը,
ինչ որ՝ անոնք պիտի յաջողին մատակելով: Մանա-
ւանդ, ի՞նչ կը յուսաս որ ըլլան ատոնք . . . իրը ի՞-

մարդ պիտի կրեն իրենց պատիժը , եթէ ո՞չ իրրեւ
ամենակատաղի զազան մը :

— Շատ աղէկ : բարի տէրվի՛շ , ի՞նչ կուզիս որ
ըլլան այդ մարդիկ : Երբ երկրին օրինաց հակառակ՝
խոռվութեանց , չարագործութեանց ու տեսակ տե-
սակ անհեռքութեանց տեղի կուտան , կառավարու-
թիւնն ի՞չ միջացներ ձեռք առնելու իրաւունք
կրեայ ունենալ : Բնակա՞ն է , պատիժ մը պէտք

Տէրվիշը խորին գառնութեամբ մը գլուխը ծռեց
ու չուզից պատառկանել : Յաւանի կերեւար որ հո-
գեկան ճնշումի մը ներքեւ կը գտնուէր , յայտնի
կերեւար որ խորհրդաւոր զազափար մը կը գտնար
իր զանկին տակ , մէկ խօսքով՝ յայտնի կերեւար
որ իր էռութեւնը կը լեցուէր եւ յորդելու աստիճան
կը փղձէր : Կարծես թէ բառ մը կը ջանար գտնելու ,
որ կարենար բացարութիւն մը տալ . . . ու այդ
միակ բառը չէր յիշեր : չէր մտարերիր :

— Այնպէս չէ , տէրվի՛շ , յարեց լութֆի աղա-
որ վայրկնան մը լուած էր ու կը սպասէր պատաս-
սութիւն մը , Միթէ՞ մեղագրելի կը գտնես կառավա-
ցունէ :

— Ո՞չ , պէ՞ս , ո՞չ . . . այդ մասին առարկելու
բան մը չունիմ , ընդհատեց տէրվիշը ճիկ մը ընե-
լով ինքնիր վրայ : Միայն թէ՝ այս տեսակ վայրե-
զատուին սոսկալի զազաններ պիտի գտնան . . .

Լութֆի աղայի եւ տէրվիշի խօսակցութիւնը յան-

կարձ ընդհատուեցաւ , երբ Զէքի ներս մտաւ եւ ի-
մացուց թէ պառաւ կին մը կար պարխապին զուոը ,
որ կուզէր տեսնել զինքը :

— Պառաւ կի՞ն մը . . . մրմիջեց լութֆի աղա-
ովէլ է . . . ի՞նչ կուզէ . . . :

— Ո՞չ ով ըլլալու ըյանեց , ո՞չ աւ ի՞նչ ուզէլը . . .
նկատել տուաւ Զէքի յարգական ձայնով մը : «Ես
միւն պէյին պիտի ըսեմ» կը պնդէ ու կու-
լայ :

— Ի՞նչ աղգէ :

— Զըսեր , աէ՞ր իմ :

— Խիստ լաւ , գնա՞ հոս բեր զինքը :

Զէքի մեկնեցու :

Վիշ և տոյ յիսունն անցած , միջահասակ , արեւ-
ախաչ կերպարանքով , միսը հալած կազմուածքով ,
ծովէն գուրս հանուած մահամերձ մարդու մը զիմա-
զծերով , համարելի ու բաւական զեղանի կին մը
ներս մտաւ :

Յայտնի կերեւար որ այդ կինը բնիկներէն չէր :
Մանաւանդ , հագուստը բոլորովին եւրոպական ըլ-
լալով , աչքի կը զարնէր անոր հեռու երկրէ մը
զալը :

Նորեկ կինը յարգալից շարժուածքով մը մօ-
տեցաւ լութֆի աղային ու անոր ձեռքը թոթվեց :
Էսկ տէրվիշին զառնալով՝ զլիս խոնարհում մը
ըրաւ :

— Հաճեցէ՞ք նստելու , ծիկի՞ն , ըսաւ լութֆի
աղայ որ խորին հստաքրքրութեամբ մը անոր ար-
ասասուաթոր աչքերուն մէջ նայեցաւ :

— Ծնորհակա՞լ եմ , պարոն թիարանապե՞տ ,

մրմնջեց համակրելի կինը՝ սիրաը ելած ձայնով մը:
Ո՞հ, ներողութիւն կը խնդրեմ որ այսքան ձանձ-
րոյթ պատճառեցի ձեզ։ Գիտեմ թէ մեծ բարիք մը
ըրիք ինձի այս բերդէն ներս մացնելով։ Յաւիտ-
եան չպիտի մոռնամ դաշն։

Բայց չկրցաւ շարունակել . . . չկրցաւ ամեն բան
յայտնել։ Հոգին ցաւած մանուկի մը պէս՝ արցունքը
լեցուեցաւ աչքերուն մ.ջ . . . հեծկլտանքը ուսեցուց
կու թքը . . . ու սկսաւ լալ։

Լութիքի աղա յուզուած էր։

Գալով տէրվիշին, «պուշ ապուշ կը նույէր։

— Արգեօք ինչ բանի համար մինչեւ հոս պար-
տաւորուեցաք զալ, տիկի՛ն, հարցուց Լութիքի
աղա խղզուած ձայնով մը։

— Ո՞հ, պարոն թիարանապե՛տ, վերն Աստուած
ու վարը ձեզ աղերսելու եկած եմ հոս, պատաս-
խանեց թշուառ կինը։ Կը հաւատամ թէ բարի էք
զուք ու իմ վիճակիս վրայ պիտի գթաք։ Կը հաւա-
տամ թէ կնոջ մը սիրաը կը ճանչնաք, եւ գիտէք
թէ անիկա տկաբ արարածն է աշխարհիս մէջ։ Հե-
տեւարար պիտի խնդրէի որ գոնէ ժամի մը չափ
որդւոյ քովը երթալու հրաման մը տալիք ինձի,
որ տասն երկու տարիէ ի վեր հոս կը զանուի . . .
այս թիարանին մէջ կը տառապի։

Լութիքի աղայի մազերը փուշ փուշ եղան ու հո-
գին անզուսակ զառնութեամբ մը լեցուեցաւ։ Մէ-
կէն ի մէկ չկրցաւ խօսիլ . . . կարծես թէ լեզուն
քիմքերուն զարնուած մնաց։

— Տարինե՛ր, ա'խ տարինե՛ր անցան ա'յն օ-
րէն ի վեր, պարոն թիարանապե՛տ, շարունակեց

իսկական կինը . . . ու ևս վուձ աեղ երկրէ երկիր, աշ-
խարհիքէ աշխարհիք, վերջապէս ամեն ուրեք թափա-
ռեցայ զինքը գտնելու համար, որ ամբողջ յոյս է,
ամբողջ կեանքս է։ Մայրական սիրար՝ քայլերուն
ուժ տուաւ, արիութիւն տօւաւ . . . հետեւաբար
աչքիս չերեւցաւ մարդկային ցեղերու վայրենու-
թինը։ Բանտերէն ինչուան աքսորավայրը, ինչ-
ուան թիարանի վազեցի . . . ստորադասեալ պաշտօն-
եայէ մը ինչուան պետը զիմնցի . . . ամեն կերպով
ինքինքս վասնգներու, արկածներու ու չարա-
գոյն աղէտներու ենթարկեցի . . . Այս բոլորը սի-
րով յանձն առի ու երբէք չղմկամակեցայ։ Այս բո-
լորը կատարեցի, որպէս զի կարօտով չմնոնիմ . . .
ա'խ, ըսել կուզեմ թէ՝ որդւոյս կարօտով չմնամ։
Երբ աչքերս ցուրտ հոգին տակ պիտի փակուին։
Հիմակ, ո'վ բարի Աստուած, հոս եկայ, . . . որով-
հետեւ «որդիս այս թիարանին մէջ է» ըսին ինձի։
— Եթէ տեսնէք ձեր զաւակը, տիկի՛ն, նկատել
տուաւ Լութիքի աղա, պիտի ճանչէ՞ք։

— Ո՞հ, եթէ փոխուած ըլլայ, գոնէ՛ արիւնս
պիտի զարնէ սրտիս մէջ, պարոն թիարանապե՛տ։

— Ծատ լու, տիկի՛ն, չպիտի մերժեմ։ Եթէ
զաւակը այստեղ է, կարող էք անոր տեսութիւնը
վայելել։

— Անհունապէս երախտավարտ եմ, պարոն թիա-
րանապե՛տ։

Լութիքի աղա զէպի տէրվիշը զառնալով,

— Սնչուշտ ժամի մը չափ պիտի ուզես սպա-
սել մէզի տէրվիշս, ըսաւ զառնութեամբ
մը։

— Հոգ չէ՛ , պէ՛յս , վաղը կրնանք տեսնուիլ ,
վրայ բերաւ տէրվիշը : Հիմակ կերթամ ես :

— Քու կամքը . . . մրմննեց Լութֆի աղա :

Տէրվիշը խորին վշտի մը ներքեւ՝ դուրս եւու
պաշտօնատունէն :

Լութֆի աղա եւ տիկինը նոյնպէս զուրս ելան
պաշտօնատունէն եւ ուղղոկի աշխատութեան վայրը
դիմեցին :

Այս օրուան մօտ էր :

Կալանաւորները խումբ խումբ նոտած էին աղաւ
ամժներու ներքեւ :

Երբ Լութֆի աղայի երեւումը նշմարուեցաւ ,
անմիջապէս ոտքի ելան ու՝ ստրկական ամենէ՞ն ա-
նարդ ձեւի մը տա՛ բարեւի կեցան :

Տիկինը մոլորացած նայուած քով մը իր աչքը կը
պատցունէր ամենուն վրայ :

Ո՛չ , ո՛չ . . . իր մայրական չքնաղ սիրտը չէր
զարներ : Այդ բոլոր թշուառներու մէջ իր հոգւոյն
հետ կապ ունեցող մէկը չկար :

— Ամենը ա՞յս է , պարոն թիարանապե՛տ , հար-
ցուց տիկինը յուսահատական ձայնով մը :

— Ուրիշ թիապարաններ չունինք , տիկին :

— Ո՞հ , ուրիմն սխալ աեղեկութիւններ տուած
են ինձի , պարոն թիարանապե՛տ : Այս լքեալներու
մէջ զաւակս չեմ տեսներ :

Լութֆի աղա յանկարծ յիշեց թէ թիարաննեն
զնտաններէն մէկուն մէջ երիտասարդ մը կար , ո՞ր
կատազի ոճագործ մըն էր :

— Եը խնդրեմ , տիկին , ըսէ՛ք ինձի թէ՛ ի՞նչ
ազգի կը պատկանիք դուք , հարցուց Լութֆի աղա :

— Հայ կին մըն եմ , պարոն թիարանապե՛տ :

— Հայ :

— Այս :

— Քանի որ այդպէս է , երթա՛ք թիարանին
զնտանք : Հոնտեղ կարանաւորներ ունինք . որոնք
դատապարտուած են արեւու երեսը չտեսնելու : Գու-
ցէ՛ . . . ի՞նչ ըսեր . . . զուցէ՛ հոն պիտի գոնէք ձեր
զաւակը :

— Երթա՛նք , պարոն թիարանապե՛տ , Եր-
թա՛նք . . . մրմննեց կինը :

Ու երկուքն ալ՝ աղաւածներէն վեր , զէպի բեր-
դին այն մասին մէջ յառաջացան , ո՞ր կը գտնուէր
զնտանը :

ՄԱՅՐ ԵՒ ՈՐԴԻ

Լութֆի աղա եւ անծանօթ կինը նախապէս թիա-
պարաններու յատկացուած շվաքը մտան , ուսկից
նեղ անցք մը կար զէպի գնաւանը տանող :

— Ասիկա թիապարաններու բնակարանն է , տի-
կին , ըստ Լութֆի աղա : Երբ իրիկուն ըլլայ՝
աշխատութիւնն վերադառնալով՝ հոս կը պառկին :
Կը տեսնէ՞ք իրենց անկողինները : Պարզ խոտէ շին-
ուած են : Անշուշտ աղբիլ մը չէ ասիկա . . . կեանք
մը չէ ասիկա . . . բայց ի՞նչ ընես , կառավարութիւնը
պարտաւորուած է . . .

Ազնուական կինը նայեցաւ . . . նայեցաւ այդ

ջուալներու մէջ լիցուած խոտէ անկողիններու վրայ՝ բարձերու վրայ, մանաւանդ՝ քրաինքի ու գարշութեանց մէջ կաշի կտրած վերմակներու վրայ . . . :

— Ո՞հ, իրա՛ւ է որ աղետալի է այս տեսարանը, պարոն թիարանապե՛տ, մրմինց կինը ջախջախուած ձայնով մը:

Ու որտին դառնու թենէն ճնշուած՝ չկրցաւ արցունքները զսպել որոնք մարդարտի փաղփաղուն շիթերու պէս անոր մելամաձդիկ բայց աղոր այտերու վրայէն սկսան թափուիլ . . . :

Լութֆի աղա նշմարեց:

Կնոջ մը այդ հոգեկան դառնութիւնը փողձկեցուց կինքը:

Ու ակամայ՝ հառաջանք մը քաշեց:

— Ի՞նչ ընեմ . . . կը ցաւիմ որ ուրիշ կերպով անհնար է ծեր փափաքը կատարել, ըստ Լութֆի աղա: Հիմակ աւելի տիսուր տեսարանի մը վրայ պիտի նայիք, որ ծեր հոգին պիտի դառնացնէ:

— Հոդ չի՛, պարոն թիարանապե՛տ . . . կը խընդրեմ որ չնեղուիք այդ մասին, առարկեց կինը:

Լութֆի աղա հրամայեց Զէքիին որ առաջնորդէ պիրենք:

— Ո՞ր թիւ առանձնարանը պիտի երթանք, հարցուց Զէքի հետաքրքրութեամբ մը:

— Նախ, Յ թիւ առանձնարանը կուզենք երթաւ, պատասխանեց Լութֆի աղա:

Համակրելի պաշտօնեան, առանց ուրիշ հարցում մը ընելու, բացաւ անցքին զուուը և առաջնորդեց զիրենք թիւ Յ առանձնարանը:

Առանձնարանին զուուը փակուած էր:

Զէքի գրպանէն բանալիներու տրցակ մը հանեց ու զուուը բացաւ:

Ներսը թանձր խուարի մը մէջ էր: Լութֆի աղա Զէքիի ետեւէն անցաւ, որուն հետեւցաւ կինը՝ գրեթէ անձկութենէն խղդուած վիճակով մը:

Երբ Զէքի քարէ շրջափակով պատուհանը բացաւ, որ զոցուած էր երկաթեայ փեղկով մը, մթնշաղ լոյս մը պլպւաց առանձնարանին մէջ:

Այդ մթնշաղ լոյսին մէջ երեւացաւ երիտասարդ մը, որ երկաթէ չղթաներով կաշկանդուած, զարհուրելի դրութեամբ՝ մէկ անկիւնը նհտուած էր եւ կը քնանար:

Խեղճ կինը մօտեց ու:

Ո՞հ, կալանաւորին երեսը նայեցաւ . . . և անոր գիմազծերու մէջ, անոր հոգեկան արտացայտութեան մէջ, մէկ խօսքով՝ անոր ամրով նկարագրին մէջ իր սիրտը թրթացնող պատկերացու մը փնտուեց:

Փստուեց, այս' . . . փնտուեց . . .

Ու գտաւ . . .

Այսինքն թէ զգաց իր արեան ա՛յն ուժգին ձգութիւնը զոր մայրերը միայն կրնան հասկնալ:

— Ա՞հ, ևստուած իմ . . . բաց սգանչեց թշուառ կինը՝ ծունկի եկած ու ծեռները իրար կցած: Ա՞նէ, պարոն թիարանապե՛տ, ա՛ն է . . . ևս չեմ սխալիր . . . իմ սիրտս կը զարնէ . . . իմ հոգիս կը վկայէ . . .

Լութֆի աղա այս աղերեկ տեսարանին վրայ՝ չուարած մնաց: Գրեթէ դողդղալով մօտեցաւ զթա-

ներու մէջ քաշկոտուած երիտասարդին , որ քունին
մէջ խորոնկ հառաջանքներ կը հանէր , ու երկու
անգամ ձայնեց .

— Պատրիկ , Պատրիկ

Կուտանաւոր երիտասարդը , որուն Պատրիկ անուն
տուած էր Լութֆի աղա , իսկոյն աչքերը բացաւ
ու սարսուազին կերպով մը իր նայուածքը նետեց
շուրջը գտնուողներու վրայ :

— Զաւա՛կու . . . զաւա՛կու . . . մրմիջեց խեղճ կինը՝
գոզդալով անոր շղթայակապ ձեռքը բանելին ետքը :

Ու խզգուա՛ծ , ջախջախուա՛ծ , ինքնիրմէ ելա՛ծ
գրութեան մը մէջ՝ ինկաւ երիտասարդին կուրծքին
վրայ :

Երիտասարդը մէկէն իմէկ չկրցաւ պատառխանել :
Շարժում մը ըրաւ . . . զերագոյն ձիգ մը ըրաւ
ինքնիրենը . վերջապէս հոգուոյ խզգուկ ձիչով մը :

— Մա՛յր իմ . . . բացագանջեց :

Լութֆի աղա թողուց որ այդ երկու կարօտակէ Պ
հոգիները փարին իրարու . . . արտասուեն ու իրենց
գառնութիւնները թափեն :

Արդարեւ , ա՛յն հումկու , գազանաբարոյ կար-
ծուած երիտասարդը ջախջախուած էր այնպէ՞սի
վշտի մը ներքեւ , որուն գառնութիւնը չբացատ-
րու իր :

— Ո՞հ , տարաբա՛ղդ զաւակու , խե՛գճ զաւակու ,
կը կրկնէր կինը՝ արցունքի հեղեղներ թափելով . . .

— Ինչպէ՞ս . . . ի՞նչպէս եկար մինչեւ հոս , մայր
ի՞մ , հառաջեց երիտասարդը՝ իրգուած ձայնով մը :

— Մի՛ հարցուներ , զաւա՛կու . . . մրմիջեց թշուառ
կինը : Բաւակա՞ն է որ զուն գրկիս մէջ ես . . . բա-

ւական է որ քու կարօտովզ չմիացի այխարհքիս
վրայ : Բայց ի՞նչ ըրիր . . . ի՞նչ է յանցանքդ . . . ի՞ն-
չու կաշկանդուած եօ այս սոսկուի շղթաներու մէջ :

Երիտասարդը սարսոա՛ց . . . իրեն այնպէ՞ս եկաւ
որ կը խղզուէր իր հոգեկան փղձկումներու մէջ :
ի՞նչ ըսէր . . . ի՞նչ պատասխանէր ա'չն կ'ոչն , որ
իր մայրն էր . և որուն անձնու իրութեան հսնգէպ
կը զողզղուր . ի՞նչպէ՞ս կը զողայ մեղսպարտ մը պաշ-
տած սուրբի մը առջեւը :

Լութֆի աղա . քիչ մը հեռուն կեցած , խորին
լութեան մը մէջ յափատակուած եւ զզածուած՝
մտիկ կ'ոչը :

— Խօ է , զաւա՛կու , խօսէ՞ . . . ո՞հ , մի՛ լոեր . . .
կ'ունց վշտակիր կինը՝ մորմոքուած ու անզուսպ
ձոյնով մը :

— Պատմ լթիւնս երկար եւ միանգամայն աղետա-
լի է , մա՛յր իմ , նկատել տուաւ երիտասարդը :
թո՞ւ ատիկա . . . անցեալս մի՛ յիշեցուներ ինծի :
Ո՞չ , միշայն թո՞ւ որ քու կալօտն առնեմ , թո՞ւ
որ քու անձնու իրութեանդ ու պին ծունը գնեմ ու
սուրբի մը պէս պաշտեմ քիզ : Մոռնա՞նք . . .
նա՞նք ամէն բան : Աշխարհք զուն ես . . . կեանք
զուն ես . . . Այս իւաւարին գերեզմանը աչքիս չե-
րեսու . . . Դուն խօսէ՞ . . . զո՞ն սփոփէ՛ զիս . . .

Հակատագրական այս աղլտաւոր տեսարանը չը
նկարուգրուէիր : Մա զուս բացատրութիւնը կը ջախ-
ջախուի կարծես /ք բովանդակ ցնցումներուն մէջ :
Այնքան յուզիչ էր ան , այնքան սարսուալի էր
ան , որ առանձնաբանին քստմինելի մթութեանը
մէջ կուրուապուէր բոլոր դառնութեամբը :

— Ի՞նչու , զաւա՛կս , ի՞նչու չես ուզեր լոել . . .
հեծկլտաց կինը՝ փղձկուելու մօտ ձայնով մը :

— Ի՞նչ ըսեմ , մա՛յր իմ , ի՞նչ ըսեմ . . . լնդհաւ
տեց կալանաւոր երիտասարդ՝ վարանոտ ու երկիւ-
դալի նայուածք մը նետելով կութֆի աղայի վրալ ;
Յայոնեցի թէ իմ անցեալս աղետաւոր է , իմ անց-
եալս անաւոր է . . . մէկ խօսքով՝ անիծեալ կեանք
մը ունեցած եմ , մա՛յր իմ . . . ներէ ինձի որ չեմ
կընար բան մը ըսել :

Լութֆի աղա չկրցաւ համբերել . . . կամաց մը մօ-
սեցաւ կնոջը եւ խնդրեց որ մեկնին :

— Ո՞ն , պարո՞ն , պարո՞ն . . . Ասուուծոյ սիրո՞յն
ըլլա՞յ , կը պաղատիմ ձեզ , հեծկլտած կինը . վայլ-
կեա՞ն մըն ալ . . . թողէ՛ք որ զաւիիս կարօտն առ-
նեմ , թողէ՛ք որ հագւոյս արցունքները թու փել
զաւիս շղթանիրուն վրայ . . . :

Կալանաւոր չխօսեցաւ : Պահ մը՝ Լութֆի աղայի
աչքնեռն մէջ եւ մօրը վրայ նայեցաւ . ու՝ սար-
սափահար մանուկի մը պէս , ընկճուած մնաց իր
տեղը :

— Հոգ չէ՛ . արկի՞ն . . . կրնաք աւելի եւ կարօ-
րէն տեսնուիլ . նկատել առաւ Լութֆի աղա : Մի-
այն թէ՛ վաղուան կը թողուք ձեր արցելու թիւնը :
Պատճառները կը յայտնեմ ձեզ :

Այս վճռական խօսքին վրայ . թուառ կինը
չկրցաւ առարկել . նկատելով որ Լութֆի աղա չա-
փէն աւելի բարիք մը բրած է իրին :

— Կրնդունիք , պարոն թիւարանապե՞տ . մէմիջեց
զժրազդ կինը , գիւանալով որ զուք բարի հրեշտակի
մը պէս պիտի առաջնորդէք զիս եւ պիտի թողուք

որ մայր մը իր մէկ հատիկ զաւկէն կարօտը չառած՝
չմեկնի ասկից : Ա՛խ , կը յուսած թէ ուրիշ ո՛եւ է
մթին տորակոյս մը չէք կընար ունենալ : Կը յու-
սամ թէ մօր մը սրտին ի՞նչ ըլլալը գիտէք : Երբ որ
ասկից պարտաւորուած մեկնիմ , ա՛լ սիրաս՝ իմինս
չէ : ա՛լ հոգիս իմ էութեանս մէջ չմնար . . . : Եթէ
մեկնիմ ասկից , զիւնալու էք որ գիւակ մըն եմ . . .
մնա՞ծ մըն եմ այլեւս : Մեռա՞ծ . այս' , մնա՞ծ . . .
կը հասկնա՞ք :

Լութֆի աղա զլիսու նշան մը բրաւ , որուն մէջ
բաժանումի մը բոլոր սոսկումը կար :

Վշտակիր կինը , վերջին անգամ ըլլալով , համ-
բու բեց իր զաւաելը , որ անխօսուկ ու ձնչուած
դրութեան մը մէջ իր զողդոջուն շրթունքները
մօրը ճակտին մօտեցուց :

Այս մաքո՞ւր , տենջալի՛ ու սիրազեղ ճակտին
մօտեցուց իր շրթունքներն , որոնք կարօտի ու
դառնութեան մէջ ցամքած էին տասներկու տարի-
ներէ ի վեր :

Յետոյ՝ մայրն ու որդին իրաբմէ բաժնուեցան :

ԼՈՒԹՖԻ ԱՂԱ ԻՐ ԽՂՃԻՆ ՀԵՏ

Լութֆի աղա մինակ էր իր պաշտօնատունին
մէջ :

Կապոյտ չուխայով ծածկուած սեղանի մը քով

նստած, ձեռքը ախրութեամբ մը ճակտին դրած, կը խոհէր:

Իր երեւակայութեան հանդէպ կը պատկերանոր կին մը, որ սեւ երը հագած, արցունքներու մէջ դալկացած ու ծունդի վրայ եկած՝ կը պաղատէր ու կը խնդրէր իրմէն . . . կին մը՝ որ իր խոցառուած սիրտը կը բանար իրեն ու կըսէր . . . զթացէ՛ք, գթացէ՛ք . . . որովհետեւ մայր մըն եմ»:

Անդին ալ, թիսրանի մը զարհուրելի զնտաններէն մէկուն մէջ կը տեսնէր երիտասարդ մը՝ որ ժանզառած ու ծանր չզթաներով կաշկանդուած կը մնար՝ անարգ շունի մը գիտին պէս:

Ասոնք իր աչքին տայնեւն էին . . . ասոնք կերեւային իրեն՝ ո՛չ թէ երազի մը մէջ ստեղծուած յացումի պէս, այլ՝ իրականութեան մը բովանդակ մերկութեամբը:

— Կեցի՛ր . . . մրմնջեց Լութֆի ազա ինքնիրեն: Ու յանկարծ սեղանին վրայէն ելնելով, սկսաւ սենեկին մէջ ման գալ:

— Այո՛, պէ՛տք է որ գաղտնիքը յայտնուի . . . կրկնեց՝ աւելի բարձր ձայնով մը: Պէ՛տք է որ իմանամ ամեն բան: Մինչև այսօր չեմ հետաքրքրուած այդ երիտասարդին անցեալովը . . . չեմ հարցուցած թէ ի՞նչ յանցանքով դատապարտեր էին զինքը . . . մանաւանդ՝ ի՞նչու հոմար անզուսպ ու կատաղի գարձուծ էր ան՝ սոյն ի՞սկ այս գերեզմանային աշխարհքին մէջ: Երբ իմանամ այս բոլորը, ան ատեն պիտի պարզուի տեսարանը . . . պիտի պատուի ա՛յն քստմնելի վարագոյրը, որուն ետին

գուցէ՛ ծածկուած է երիտասարդին անցեալը՝ ահաւոր պատկերացու մով մը:

Լութֆի ազա այս մենախօսութիւններն իրարուեանէ, անկապ կերպով, վարանու ու գրեթէ կիցկոռուր ձեւի մը տակ ըրաւ . . . ու յեսոյ գէպի դուռը յառաջանալով բացաւ զայն ու ձայնեց.

— Ռիզա՛, Ռիզա՛ . . .

Ու իսկոյն ներս եկաւ միջահասակ, տժգոյն ու ծաղկավեր դէմքով, խանձրած մօրուքով ու տարիքոս թուրք մը, որ պաշտօնատունին պահակն էր:

— Ռիզա՛, չուտով թիւ Յ առանձնարանը գնա՛, հրամայեց Լութֆի ազա, այնտեղ չզթայակապ երիտասարդ մը կայ, ա՛ռ բե՛ր ինձի:

Ծերունի պահակը յարդանքով մը գլուխը շարժեց ու հեռացաւ:

Լութֆի ազա կապոյտ չուխայով ծածկուած սեղանին վրայ ինկաւ ու սկսաւ խորունկ խորունկ մտածել:

Քիչ յետոյ դուռը բացուեցաւ:

Ներս մտաւ բարձրահասակ, պարթեւ ու յաղթկազմուածքով, երկաթի գոյն առած դիմագծերով, սեւ ու խոիւ խոիւ եղած մօրուքով, մեծ ու արիւնխուած աչքերով, խորհրդալից ու աղետաւոր նայուածքով եւ անվեհեր կեցուածքով կալանաւոր մը, որ հազիւ երեսունն անցած տարիք մը ունէր:

Այս շթայակապ երիտասարդը Պարիկն էր: Լութֆի ազա, բերդին այդ լիազօր հրամանաւարը, պահ մը վեր առաւ իր գեղեցիկ գլուխը, մտախոն ու խորին կերպով նայուածք մը նետեց

Պատրիկին վրայ , նայեցա՛ւ . . . յետոյ ծանր ու
խշացնող ձայնով մը ըստ :

— Ինձի նայէ՛ , Պատրիկ , այսօր տասներկու
տարի է որ այս թիարանին մէջ կը գանուիս ու ա-
րեւի լոյսէն անդամ զբկուած ես : Կը խոստանա՞ս
սրտի ու խղճի մարդ դառնալ , երբ ես քակեմ ձեռ-
քովս քու շղթաներդ եւ ազատ թողում քեզ բերդին
մէջ՝ միւս թիապարտ ընկերներուդ պէս :

Մթի՛ն ու երկիւղալի ստուեր մը պատեց կալա-
նաւորին կերպարանքը . . . կեցած տեղէն ակամայ
շարժում մը ըլսաւ , դողդղա՛ծ ու մրմնջեց :

— Որո՞ւ կըսէք , պարոն թիարանապե՛տ :

— Քեզի :

— Ինձի՞ . . . :

— Այս :

— Ո՞հ , անօգուտ է . . . ի՞նչ պիտի ընեմ արե-
ւու լոյսը , երբ աշխարհքը մութ է ինձի հա-
մար :

— Մի՛ վհատիր , Պատրիկ , յիշէ՛ որ Աստուած
կայ երկինքը :

— Աստուած՞ . . . ա՞հ , Աստուած կայ ըսի՞ք , բա-
ցագանչեց թշուառ երկտասարդը՝ չկընալով իր հոգ-
ոյն ցաւը զսպել : Միթէ՞ դեռ յոյս դնեմ անո՞
վրայ . . .

— Ի՞նչ կըսեն , Պատրիկ , ո՞վ է որ իր յոյսը
չդներ Աստուծոյ վրայ :

— Ասկից ե՞տքը :

— Այս՛ , ասկից ետքը :

— Ե՞ս , պարոն թիարանապե՛տ . . . ես՝ որ չեմ
կրնար խղճի ու սրտի մարդ դառնալ . . .

— Ամենեւի՞ն . . . Դուն կրնաս երջանիկ ըլլալ ,
որովհետեւ երիտասարդ ես . . .

Պատրիկի լրթանց վրայ հեղնական ժպիտ մը
թթուաց . . .

Լութֆի աղա խանդաղատանքով մը կալանաւո-
րին մօտեցաւ ու անոր երկաթի պէս ամուր բա-
զուկները կաշկանդող ժանգոտած շղթան քակեց :

— Գիտե՞ս , Պատրիկ , մրմնջեց Լութֆի աղա
խորին դառնութեամբ մը , երկու օր առաջ մօրդ
արցունքները չափազանց յուղեցին զիս : Գոնէ՛ ա-
նոր սիրո՛յն համար՝ խոստացիր որ ընկերներուդ
ձեռք չպիտի վերցունես : Եթէ չկրցար ազատ աշ-
խարհքի մը մէջ երջանիկ ըլլալ , ասկից ետքը ա-
զատ ապրէ՛ բերդի մը մէջ :

Պատրիկ մահու չափ տժգունեցաւ . իր հոգիէն ա-
շետալի մթութիւն մը անցաւ :

— Ո՞հ , պարոն թիարանապետ , հառաչեց Պատ-
րիկ կակծանքով մը , որչա՛փ բարի էք դուք . . .
բայց . . .

— Պատրիկ . . . բացագանչեց Լութֆի աղա , կը
յուսամ թէ բարութիւնս սիրս ու խիղճ պիտի տայ
քեզի :

Ու Ռիդային դառնալով՝ պատուիրեց որ Խօճային
մօտ տանի զինքը :

ԵՐԿՈՒԻ ԳԹՈՒԽԹԵԱՆ-ՔՈՅՑՐԵՐԸ

Կէս օրը ժամ մը անցած էր :

Այդ պահուն Ղարալ-Թարապղուսի քրանսական հիւպատուարանին գուռը կանգ կառնէին երկու մանկամարդ աղջիկներ :

Օ՛հ , մին կուսիան էր , իսկ միւսը՝ Լալեղար :

Հազած էին Գթութեան-Քոյցրերու յատուկ զգեստ մը և գլուխնին դրած էին ձիւնի պէս ձերմտկ վարշամակ մը :

Երկու մանկամարդ աղջիկները դռնապանին մօտեցան ու անոնցմէ մին հարցուց .

— Պարոն հիւպատուը վե՞րն է :

— Ո՛չ , բայց կէս ժամէն պիտի զայ , պատասխանեց զոնապանը խռպոտ ձայնով մը : Ըսելի՞ք մը ունէք :

— Այո՛ , պարո՞ն , յանձնարարական գլութիւն մը ունինք :

— Խիստ լա՛ւ , սպասեցէ՞ք դահլիճը , նկատել տուաւ դռնապանը :

Ու առաջնորդեց զանոնք ընդարձակ ու կահաւորուած հիւրանոց մը :

Լուսիա ու Լալեղար անխօսուկ կերպով բազմոցի մը վրայ նստեցան ու սպասեցին :

Քիչ յետոյ ներս մտաւ յիսունն անցած , ալես խառն մաղերով , գինեթօյր ու պալարուտ կերպարանքով , մաքուր հազուած ու ժպտերես մարդ մը , որ սիրալիր շարժուածքով մը ձեռքը Գթութեան-Քոյցրերուն տուաւ :

Այս մարդը հիւպատուն էր :
Լուսիա գողդղալով ծացէն զուրս հանեց պահաւան մը ու մրմնջեց .

— Ընդունեցէ՞ք այս յանձնարարական գրութիւնը , պարոն հիւպատուն :

Հիւպատուը չնորհալի ձեւով մը ընդունեց գրութիւնը , բացաւ զայն ու սկսաւ կարգալ : Երբ ընթերցումն աւարտեց , ձնշուած ձայնով մը հարցուց .

— Լիլի շատ տարիօ է որ համբ է :

— Այո՛ , պարոն հիւպատուն , թոթովեց Լուսիա : Ծերունի հիւպատուը խորին զառնութեամբ մը իր նայուածքը համբ կարծուած աղջկան վրայ դարձուց և գիտեց զինքը :

Բայց Լիլի ամենեւի՞ն կասկած մը չտուաւ . . . տրամալի աղուոր աչքերը կուրծքին վրայ սեւեռեց ու համբերեց :

— Այս յանձնարարական գրութեանը մէջ ձեր նպատակը չէ յայտնուած , նկատել տուաւ հիւպատուը . արգեօ՞ք կարող եմ իմանալ :

— Նպատակս խզի պարտք մը կատարել է , պարոն հիւպատուն , պատասխանեց Լուսիա : Հիւանդու քոյրս առած մինչեւ այս երկիրը եկած եմ մի միայն թշուառ մօր մը ձայնը լսելու համար :

— Ինչպէ՞ս :

— Ո՛հ , պարոն հիւպատուն , երեք ամիս առաջ պաշտօնով վան կը գտնուէի , որ թուրքիոյ գեղեցիկ քաղաքներէն մին է : Երբ քոյրս առած անկից կ . Պուլիս վերադառնալ կուզէի , ահա՛ տարիքոտ կին մը տունս եկաւ ու ոտքերուս պլուելով ըստաւ ին-

ծի : «ի սէ՛ր Աստուծոյ , Լուսի՛ , ի սէ՛ր քու նուիրական կոչումիդ ըլլայ . . . մէկ համարկ զաւակ մը ունիմ որ տասներկու տարիէ ի վեր աքսորուած է . . . կը պաղատիմ . . . իմացիր անոր ուր գտնուիլը . . . մեռած է թէ կենդանի , տեղեկութիւն մը առ . . . Հիմակ հասկցայ որ այս քաղաքը աքսորուած է : Այդ պատճառաւ մինչեւ հոս եկայ , որ աչքովս տեսնեմ զինքը :

— Ի՞նչ ազգ է , ընդհատեց հիւպատոսը :

— Հայ է :

— Հայո :

— Այո :

— Մեր կրօնքի՞ն համակիր :

— Այո :

— Ի՞նչ է իր անունը :

— Խաչիկ :

— Ի՞նչ յանցանքով գատապարտուած է :

— Կարծեմ ոճիր մը զործած է :

— Ուրեմն թիւպա՞րտ մըն է :

— Չնմ զիտեր . . . այդ մասին ձեր աջակցութիւնը պիտի խնդրէի , պարոն հիւպատո՞ս :

— Ամենայն սիրով , քոյրս , չեշտեց հիւպատասը խանդաղատալի ձայնով մը : Գիտցած եղիր որ ձեռքէս եկուծը չպիտի խնայեմ վազը կը տեսնեմ թիւպարանին վերատեսուչ Լութֆի աղան , որ բարեկամա է : Կը յայտնեմ ձեր նպատակը . . . : Եթէ մեռած չէ , անպատճառ կարող ենք տեսնել զինքը :

Այս խօսակցութեան վրայ , յանկարծ մելամախա ձու ու սրտածմլիկ ձայն մը լսուեցաւ փողոցէն : Այդ ձայնը կը բացագանչէր .

— «Եա՛րապպի , Եարապպի՛» :

— Հա՛ , աէրվի՛շն է . . . յայտնեց հիւպատոսը՝ տիսուր քմձիծաղով մը :

— Ի՞նչ կըսէ . . . հարցուց Լուսիա՝ դողդղալով :

— Զէ՞ք հասկնար :

— Ո՞չ :

— Կեցէ՞ք ուրեմն հոս կանչել տամ զինքը :

Ու պատուհան մը բանալով փողոցը նայեցաւ : Միր ծանօթ տէրվիւր կանցնէր անտարբեր քալուածքով յը :

— Տէրվի՛շ , տէ՛վի՛շ . . . պօռաց հիւպատոսը բարձրածայն :

Տէրվիւր դէպի պատուհանը դարձուց իր նայուածքը :

— Վեր եկուր , տէրվի՛շո , կրկնեց հիւպատոսը :

Յետոյ երկու մանկամարդ աղջիկներուն դառնալով յարեց .

— Դուք ինչ դեր որ կը կատարէք յանուն մարդկութեան միեւնո՞յն նպատակն ընտրած է այս բարի մարդը : Մի՛ նայիք իր արտաքին կերպարանաքին , շատ ողորմելի է , բայց հրեշտակէն աւելի զթած է . . . :

Հիւպատոսը չէր աւարտած իր խօսքը , երբ ներս մտաւ պարթեւ հասակով տէրվիւր :

— Հրամնցէ՞ք , տէրվի՛շո , ըստ հիւպատոսը մաներմական քաղցրութեամբ մը : Կը ներկայացունեմ քեզի երկու հիւրերս , Լուսի ու Լիլի : Դժբաղդաբար քու լիզուր չեն հասկնար :

— Նոր եկա՞ծ են , հարցուց տէրվիւր որ խորին

ու չաղրու թեամբ մը երկու մանկամարդ աղջիկները
դիտեց:

— Այո՛, այսօր եկած են . . .

Տէրվիշը հարցում մը ընկը ուզեց . . . բայց խեղ-
դուեցաւ: 0՛հ, ձնշող անձկութեամբ մը գթու-
թեան-քոյրերու դէմքը ծածկող ձերմակ վարչամա-
կին նայեցաւ, որուն ասկէն իր հոգին ճառագայ-
թող արտայայտութիւն մը կը պատկերուէր . . . նա-
յեցա՛ւ, այո՛, ու մահու չափ աժդունեցաւ:

Դուն մարդերու առաքեալն ես, տէրվի՛շս,
շարունակեց հիւպատոն՝ առանց նկատելու անոր
դիմադերու այլայլութիւնը. իսկ ասոնք՝ կինե-
րուն:

— Աստուած պահէ՛ զանոնք . . . թոթովից տէր-
վիշը:

Ու չկրցաւ զսպել աչքերու հրատապ արցունք-
ներն, որոնք իր մուայլ այտերու վրայէն սկսան վար
թափուիլ:

— Ի՞նչու կուլաս, տէրվի՛շս, հարցուց հիւպա-
տոսը՝ զարմանքով մը լեցուած:

— Որովհետեւ հոգիս կը լեցուի երբ կը տեսնեմ
այս մանկամարդ աղջիկներու անձնութիւնը. պատասխանեց տէրվիշը՝ խղուած ձայնով մը:

Տէրվիշին ձայնը, կերպարանքին արտայայտու-
թիւնը, նայուածքը, մէկ խօսքով՝ անոր հոգիէն
ցոլացած ձողութիւնը մանկամարդ աղջիկներու
էութենէն անցան:

Անոնք ալ նայեցան . . . ու՝ երկիւղալի ակնար-
կութիւն մը բաւական եղաւ իրարու մէջ ճառա-
գայթելու:

Կեանքի ամենէն յուզիչ տհոարանն էր այդ . . .
կորհրդաւոր ու մթին ողբերգութիւն մը տեղի
կունենար, որ չնկարագրուիր:

Տէրվիշը նշարեց որ մանկամարդ աղջիկները չէին
կրնար հանդուրժեն . . . խոհեմութիւն համարեց մեկ-
նիլ:

Ուստի ոտքի ելաւ ու մրմնաց.

— Եերողամիա եղէ՛ք ինծի, պարոն հիւպա-
տուած:

— Ի՞նչ կայ . . . կուզես երթալ, ընդհատեց հիւ-
պատոսը՝ ապօրինակ ձայնով մը:

— Այո՛,

— Արդեօ՞ք ձանձրացար:

— Զէ՛ . . . բայց գիտես թէ չեմ կրնար շատ նըս-
տիլ, առարկեց տէրվիշը՝ սիրով մորմոքուած եղա-
նակով մը: Ա՛խ վայրիկեան մը որ անցնի, սուղ է
ինծի, համար: Պէ՛տք է՝ յառաջանամ . . . պէ՛տք է՝
քալիմ, որովհետեւ կուզեմ որ գերեզմանս չհասած,
ճամբուս վրայ եղած պարտականութիւնս կատա-
րեմ . . .

— Քու կամքը . . . չեմ ստիպեր որ մնաս . . . մի-
այն թէ մի մոռնար զիս, տէրվի՛շս, պատուիրեց
հիւպատոսը:

— Ո՛չ, չեմ մոռնար . . . թոթովեց տէրվիշն ու
մեկնեցաւ:

Հիւպատոսը, առանց առարկոյս մը ունենալու,
մանկամարդ աղջիկներուն հասկցուց թէ տէրվիշը
ապօրինակ մէկն էր, թէ քաղքին մէջ ամեն
տուն, ամեն ապարանք, ամեն պաշտօնատեղի եւ
ամեն խաւեր կը մտնէր եւ թէ չնմանիր ա՛յն տպէտ

Խ Օ Ճ Ա . . .

— 44 —

ու կրօնամոլ արապներուն, որոնք ծոյլ ու մեղկ կեանք մը վարելու նպատակով այդ ասպարէզը ընտրած են:

Դթութեան քոյրերը մտիկ կընէին . . . կը լոէին բարի խօսքեր ա'յն մարդուն վրայ, որ իրենց հոգւոյն հետ կապ ունէր . . . :

Լուսիա ճիգ մը ըրաւ . . . զսպեց աչքերու արցունքը . . . ու հարցուց.

— Ամեն ատեն կուգա՞յ այստեղ:

— Այո՛:

— Ի՞նչ ազգ է:

— Ի՞նչ ազգ պիտի ըլլայ . . . անպատճառ Պարսիկ ըլլալու է, որովհետեւ թուրքի չնմանիր:

— Արգեօք ո՞ւր կապրի:

— Ո'վ գիտէ . . . հասած տեղը կը մնայ, ֆողոց, հրապարակ, դաշտ, ատանկ բաներու չնայիր . . . Եթէ դրամ տալու ըլլաս, կը խնդայ վրադ ու սոսակալով ետ ետ կը քաշուի: «Իմ ապրուստը վարպետութիւնս է» կըսէ . . . ահա՛ իր կեանքը:

— Բարի՛ մարդ . . . մրմնջեց լուսիա:

Հիւպատոսը բաւական խօսպելէ ետքը, ներս կանչեց դռնապանն ու հրամայեց անոր.

— Երկու հիւրերս տիկին Ռօղային տա՛ր:

Դոնապանը յարգանքով մը գլուխը խոնարհեց ու Գթութեան Քոյրերուն հետ զուրս ելաւ:

Վանական՝ որուն Խօճա անունը կուտային բոլոր թիւպարտները, քարահանքի մը մէջ կաշխատէր:

Այդ օրը չափազանց տաք էր:

Քիչ մը հեռուն ալ Պատրիկ կը կենար, որուն ձեռքը հաստ փորիչ մը կար:

— Օ՛հ, Խօճա՛, ի՞նչ պիտի ըլլայ ասոր վերջը, բացագանչեց Պատրիկ մօտենալով:

Վանական անհուն ու անբացատրելի ժպիտ մը թրթուցուց իր քրտինքնաշ շրթանց վրաւ ու պատասխանեց.

— Ի՞նչ կուզէիր որ ըլլար, Պատրիկ, որո՞ւ գէմ գանգատինք: Մարդիկ վճիռ մը արձակեցին . . . պարսպապատ բերդը կը հասկնա՞յ թէ արդար չէր այդ վճիռը:

— Ուրի՞մն . . . :

— Մի՛ յուսահատիր . . . չէ՞ որ թիւպանին վերատեսուչը զթաց քու վրադ ու ժանգոտած շղթաներդ մէկգի նետեց, չէ՞ որ «Աստուած կայ երկինքը» ըստ քեզի . . . հարկաւ բարութիւն ընելէ չպիտի շաղրի . . . :

Վանական ու Պատրիկ այս տիսուր խօսակցութիւնները կընէին իրարու երբոր Զէքի մօտեցաւ անոնց ու մտերմական ձայնով մը մրմնջեց.

— Խօճա՛, վերատեսուչը քեզ կուզէ:

Վանական ձեռքէն վար գրաւ մուրճը, կապոյտ տարատն ու բաճկոնը փոշիներէ թոթուեց ու պաշտօնեային հետեւ եցաւ:

Զէքի պաշտօնատունը մտաւ, ուր կը գտնուելը կութքի աղա :

— *Մաթիքը*, ներս, բառւ Զէքի կամաց ձայնով

Վանական ներս գնազ :

Լութի աղա նստած էր սեղանին վրայ ու զբաղաց էր տեղեկագիր մը պատրաստելու:

Վանական անխօսուկ կերպով ձեռքիրը կուրծքին
մօտ ծալլեց ու սպասեց :

Քիչ յետոյ կութֆի աղա վեր առաւ իր գլու խը ուշադիր նայուածք մը նետեց Վանականին վրայ ու հարցուց.

— Պահ ե՞ս վիճակէց, լիօնա՛:

$- b^{\circ} \text{ } ,$ զողղղաց վանական:

$$= U_{J\sigma'} \cdot q_{\mu\nu\eta},$$

Վահական աչքերը կուրծքին վրայ կախեց ու
վշտարեկ ձայնով մը թռթովեց.

— Ո՞հ . բարի տէ՛րս , ինչպէ՞ս կրնամ դոհ ըլլաւ վիճակէս :

— Բաել կուզեմ թէ պահնորդներէն դահգատ մը
ունի՞ս, վրայ բերաւ լութքի առա:

— Պահնորդներուդ դէմ ո եւ է՛ գանգատ մը չու-
նիմ։ Իմ տառապանքը միմիկայն սա բերդին պա-
րիսպն է ։ ա'ն է որ աշխարհքը մթնցուցած է իմ
աշքիս ։ ա'ն է որ ամբողջ կեանքիս դժոխքն եղած
է ։

— Եթէ պարէսպը չըլլար, պիտի ուզէի՞ր փախ-
ջել:

— Վայրկեան մը չէի մնար, պարոն թիարանաւակեա:

— զէ՞ որ օրէնքը սահմակոխ պիտի բլլար առանց կոյ:

— իրաւունք ու մայց օրէնքը չէ որ հսկ բերաւ
զիս, այս մասնիկային կամաւականութիւնը:

լու թիմի աղա, առանց վիրաւորուելու մտիկ կը-
նէր թիմապարտի մը խօսքելուն, որոնք դառն էին
ու ախուր:

— Ա'չ Խօճա՛, ես չեմ հաւատար որ գուն փախչեւ-
լու միտք ունենաս, առարկեց կու թփի աղա։

Վանական ժպտեցաւ . . . բայց այդ ժպիտը մթրն-
ցաւ իր կերպարանքին վրայ . ինչպէս մթին ամպ
մը որ կիջնէ աղեռաւուր վիճի մը վրայ :

Այդ պահուն ներս մտաւ տէրվիշը :

— Բարովիլ, տէրվիչս, բարովի մըմնջեց կութ-
փի աղ, անուշաւթեամբ մը: Առ մնացիր երկու
շարաթէ ի գեր: Կարօսգուցիր զիս:

Տէրգիշը, մէկէն ի մէկ յուզուած վիճակի մը մէջ, կրցու պատասխանել։ Այքը Վանտկանին վրայ նետեց . . .ու ամբողջ մարմնովը սարսուաց։

— Նստի՛ր, աէրպվի՛չս, նկատել տուաւ Լութքի
աղա, ի՞նչու համար զարմանքով մը կը նայիս:

— Արդեօք յանցապարտ մըն է, հարցուց տէր-
վիշը մորմոքուած ձունովլ մը . . . :

— ८०४ —

— Աա' երիտասարդը :

— Եթէ յանցապարս մը չըլլաց, ի՞նչ գործ ունի
թիարանին մէջ, տէրվի՛շու:

— Զէ՞ս որ անցեալնսեր կըսէիր թէ ամենէ՞ն սիրած
մարդս է սա թիւապարտը :

— Այս զարձեալ կըսեմ: Եւ յարունակ լաւ աչ-

քով նայած նմ բարի ու հնաղանդ եղող թիապարտ-ներուս վրայ:

Տէրվիշը խորհրդաւոր նայուածք մը նետեց Վա-նականի աչքերու մէջ . . . այդ նայուածքը ճառա-գայթի մը պէս անցաւ անոր էութենէն :

— Սիրելի տէրվի՛չս , շարունակեց Լութֆի ազա : Դուն մարդկու թեան առաքեալն ես , ըսէ՛ նայիմ՝ ի՞նչ է մեր Խօճայի ճակատագիրը . . . շատ յուսահատ կերեւի :

Տէրվիշը դողգղաց . . . գալարուեցաւ . . . ու ցըն-ցուած վիճակի մը մէջ գետինը փռուեցաւ :

Վանական երկիւզով մը մէկ կողմը քաշուեցաւ ու հազիւ կրցաւ իր հոգւոյն ճիչը խզեղ :

Տէրվիշը ատխատակամածին վրայ տարածուած . փրփուրը բերնին մէջ լեցուած ու աչքերը մեռելի մը պէս ամուր կերպով մը փակած՝ պահ մը գա-լարուեցաւ . . . յետոյ սկսաւ խօսիլ այսպէս :

«Խե՛զ թիապարա , յիշէ՛ որ Աստուած քու քայ-լերդ կառաջնորդէ . . . :

«Յիշէ՛ որ կախաղանէն ինչուան թիարանն ե-կար . . . :

«Յիշէ՛ որ առաքինի մարդու մը հանդիպեցար . . . :

«Մի՛ յուսահատիր , աներեւոյթ ձեռք մը կայ մու-թին մէջ որ քու երջանկութիւնդ կը պատրաստէ :

«Օ՛չ , այս՛ , դուն դոհն եղար բռնակալներու . . . :

«Ճակատագրիդ սեւ անպը պիտի փարատուի շու-տով . . . :

«Ես տէրվիշն եմ . . . :

«Աստուծոյ ու մարդերու միջեւ նուաստ միջնորդն եմ . . . :

«Ասաքեալն եմ :

«Մտիկ րրէ՛ . . . ան որ կը յուսահատիր , ապագայ չունենար :

«Քու ապագադ արեւու պէս պայծառ է ու ես կը տեսնեմ :

«Աստուած քու վրադ կը նայի :

«Մի՛ վշտանար :

«Արդարութիւնը չկորսուիր :

«Համբերի գիտցի՛ր :

Տէրվիշը լոեց : Փրփրալից բերանը կէս մը գոց՝ վեր ելաւ տեղէն ու աչքերը բացաւ :

— Համբու րէ՛ տէրվիշին ձեռքը , Խօճա՛ , ըսաւ Լութֆի աղա խանզադատիի ճայնով մը : Տեսա՞ր , որա՞փ բարի է եղեր քու ճակատագիրը :

Վանական զողզալով մօտեցաւ տէրվիշին . ի՞նչ-պէս մեղապատ մը կը մօտենայ իր պաշտած սուր-բին , ձեռքը տարաւ դէպի անոր ձեռքերը եւ ուզեց համբու բել . սակայն տէրվիշը քայլ մը առաւ ու ետ քաշուեցաւ :

— Ո՛չ , Աստուած չընէ՛ , մըմնից տէրվիշը սոս-կու մով մը :

— Ի՞նչու , տէրվի՛չս , ի՞նչու չես ուզեր որ ե-րախտագէտ ըլլայ քոզի , նկատել տուաւ Լութֆի աղա :

— Երախտագէտ որո՞ւ ըլլայ . . . դոչեց տէրվիշը :

— Քեզի :

— Ինձի՞ :

— Այս՛ :

— Ամենեւին . թող երախտագէտ ըլլայ ա'յն Աս-տուծոյն որ խեղճ թիապարի մը քայլերը կառաջ-

նորդէ , ո'չ թէ նուաստ փայիրի մը : Ես բացարձակապէս յայտնած եմ քեզի թէ չեմ ընդունիր վարձատրութեան ո'չ մէկ երեւոյթ , ի՞նչու համար չես յիշեր զայս :

— Միթէ՞ երախտագիտութիւնը՝ վարձատրութիւն է :

— Ի՞նչ կըսես : Վարձատրութիւն չէ հապա ի՞նչ է : Վանական չափաղանց յուզուած էր ու մտիկ կընէր : Բայց տէրվիչի կերպարանքին վրայ պլպլացող ճառապարաթր քաղցր էր , զօրաւոր էր . . . 0'հ , վսեմ էր՝ բառին բովանդակ նշանակութեամբ :

— Հիմակ կը յուսամ թէ յուսահատելու բան մը չունիս , Խօճա՞ , յարեց կութֆի աղա : Աստուծոյ մարդը գեղեցիկ գուշակութիւններ տուաւ քու ապագայիդ նկատմամբ : Գ՞նա՞ . . . ասկից ետքը շարունակ աղօթք ըրէ :

Վանական գլուխը ծոեց ու դուրս ելնելու պատրաստուած էր , ահա՞ ներս մտան մեր ծանօթ մրանական հիւպատոսն ու երկու մանկամարդ աղջիկները :

Պաշտօնատան մէջ խաւար մը կար , որ թանձր էր . . .

Հիւպատոսը , նոյնպէս երկու մանկամարդ աղջիկները յարգանքով մը կութֆի աղային մօտեցան ու բարեւեցին :

Տեսարանը յուզիչ էր :

Մէկ խօսքով՝

Ինչ որ տեղի կունենար՝ խորհրդաւոր ու աննկարգրելի էր :

Հո՞ն , այդ ստուերամած սենեկին մէջ ֆաքիր մը կար , թիւպարտ մը կար եւ երկու Գթութեան-Քոյրեր կալին , որոնք՝ քստմնելի ճակատագրի մը ներքեւ ճնշուած , իրարու երես կը նայէին :

Հո՞ն հոգին էր խօսողը . . . անս'նց էութիւնն էր ամեն բան արտայայտողը . . .

Իսկ լեզո՞ւն . . . օ՞հ , լեզուն յառաջ չէր երթար . . . բառ չկար , որ բացատրէր :

Ուստի ներկայացումը , որ անդի կունենար՝ մարդկային արտամմիկ իրականութիւններու ամենէն սիրալին էր :

Ամենքն ալ զիրար ճանչցած էին . . . բայց չէին կրնար խօսիլ :

Երիւթղալի էր ա'յն ձգտումն որ կը զզրցէր իրենց էութիւնը :

Լութֆի ողա եւ հիւպատոսը միայն բան մը չէին հասկնար . . . անոնց հոգին մութ էր :

— Հո՞ս Խաչիկ անունով հայ կալանաւոր մը ունի՞ք , պարոն թիւրանապե՞տ , հարցուց հիւպատոսը՝ Գթութեան-Քոյրերը մէկիկ մէկիկ ներկայացնելէ ետքը :

— Խաչիկ , շեշտեց կութֆի տղա զարմանքով մը :

— Այո՞ :

— Ունինք . . . ահաւասի՞կ ձեր դէմը կը գտնուի :

— Այո՞ :

— Նոյն ի՞նքը :

Հիւպատոսը համակրական նայուածք մը նետեց վանականին վրայ , որ յուզմունքէն պատին կը ութընած էր ու կը զզրցար . յետոյ մանկամարդ աղջիկներուն զարձաւ զոհունակութեան ժպիտով մը :

— Շատ տարի է որ այս թիարանին մէջ կը գըտ-
նուի, անանկ չէ՝, պարոն թիարանապե'տ, վրայ
բերաւ հիւպատոսը:

— Մօտաւորապէս չորս տարի է, մրմնջեց լութ-
փի աղա:

— Արդիօք՝ ի՞նչքան է՞լիր վճիռը . . . :

— Դժբաղդաբար «ցկեանս տաժանակիր աշխատու-
թեան» դատապարտուած է:

— Յկեա՞նս:

— Այո՞:

— Ունի՞ք տեղեկագիրներ անոր յանցանքներու-
վերաբերմամբ:

— Ո՞չ, միայն վճռագիրը կալ:

— Հսելէ թէ գործած յանցանքին վրայ տեղեկու-
թիւն մը չունի՞ք:

— Ամենեւի՞ն, կուզէ՞ք իմանալ:

— Կը մափաքիմ . . . որովհետեւ երկու մանկամարդ
հիւրելու այդ պատճառով հոս եւկած են:

— Զէ՞ որ Ֆրանսուհիներ են, ըսիք:

— Ճշմարիտ է . . . բայց խղճի պարտք մը կատա-
րելու համար մինչեւ թիարանը գալու հարկադրուած
են:

— Ի՞նչպէս, պարոն հիւպատո՞ս:

— Երիտասարդին մայրը, յետին ծայր թշուառու-
թեան մատնուած վիճակի մը մէջ, կը պաղասէ ի-
րենց որ մէկ հատիկ զուկէն տեղեկութիւն մը առ-
նեն:

Այս պաղատանքը չներժուիր . . . ահա՛ բոլորը:

Լութփի աղա նշանացի ձեւով մը հասկցուց վա-
նականին որ զուրս ելնէ: Վանական հեռացաւ:

Ան ատեն լութփի աղա հիւպատոսին ուղղելով իր
խօսքը մրմնջեց.

— Գիաէ՞ք պարոն հիւպատո՞ս, ամենէ՞ն ազնիւ
մարդն է թիարանին մէջ այդ կալանաւորը: Չորս
տարի է որ բերդին վերաբերեալ աշխատութեամբ
կը զբաղի, ի՞նչ կըսէք, չեղաւ օր մը ուր գժգո-
հութիւն մը լսէի իրմէն: Այսօր կանչեր եմ հարցու-
նելու համար, նորէն բան մը չխօսեցաւ:

— Այդպէս է, պէ՛յս, ընդհատեց տէրվիշն՝ որ
մինչեւ այն ատեն լուռ էր ու շարունակ երկու սի-
րակցորդ աղջիկներուն կը նայէր. արդարութիւնը
մարմնացած է անոր կերպարանքին վրայ: Ոճրա-
գործ մը չնմանիր այդ խեղճ երիտասարդը:

— Ի՞նչ ընեմ . . . եթէ ձեռքս ըլլայ, ընդհատեց
լութփի աղա զառնութեամբ մը, ես վայրկեան մը
չեմ թողուր այս թիարանին մէջ. բայց Բարձրա-
գոյն Դուռը շատ զէշ աշքով կը նայի անոր վրայ:
Ասկից երկու ամիսներ առաջ Հիլմի Խպրահիմ փա-
շա, որ բանտերու ընդհ. վերատեսուչն է, երբ այ-
ցելեց թիարանը, հարկ եղածը յայտնեցի անոր:
Տեսայ որ չուզեց լսել . . . չուզեց անոր երեսը տես-
նել: Գալով ինծի, չափազանց կը սիրեմ զի՞նքը:

Հիւպատոսը՝ քանի մը կարեւոր տեղեկութիւններ
առնելէ ետքը՝ Գթութեան-Քոյըրերուն հետ մեկնե-
ցաւ:

Տէրվիշը զէպի դուռը նայեցաւ ու հառա-
չեց:

— Ահա՛ դժբաղդութիւն մըն ալ . . . թոթովեց
լութփի աղա՝ չկընալով իր հոգին կսկծացնող ցաւը
զսպել: Հիմակ ի՞նչ մտածել պէտք է: Ո՞հ, տէր-

վի՛շ, պաշտօնիս պարտականութիւնը խղճիս վրայ
կը ծանրանայ, այնպէս չէ:

— Պաշտօնիդ պարտականութիւնը խղճիդ վրայ
ա՛յն ատեն կը ծանրանայ, նկատել տուաւ տէրվի-
ւը, երբոր գուն ոճրագործ մը կազատես, առանց
համոզում մը ունենալու թէ կարո՞ղ է խղճի ու սրբ-
տի մարդ գառնալ: Քանի որ այդ թշուառ երիտա-
սաբրդ խիղճդ կարդարացնէ, ի՞նչու համար կը տա-
ռապիս . . . :

Լութֆի աղա ակամայ շարժում մը ըրաւ ու տէր-
վի՛ին երկու նայեցաւ: Ենտոյ ջախջախուած ու
խշացնող ձայնով մը ըստաւ.

— Ո՞հ, տէրվի՛շ, կը զգամ թէ այս տառապ-
եալներու թշուառութիւնը կը լեցունէ իմ հօգիս,
կը զգամ թէ դժոխքի մը մէջ կը գտնուիմ, մէկ
խօսքով՝ կը զգամ թէ ոտքերուա տակ անմեղ մար-
դիկ կը կոխուառուին ամեն օր, ամեն ժամ եւ ամեն
րոպէ: Տասներկու տարուան մէջ անցուցած կեանքս
կը յիշեմ ու կը սոսկամ, որովհետեւ անտարբեր ու
անզգայ եղած եմ բոլորովին: Ո՞չ, ո՞չ . . . ա'լ ինծի
համար չէ այս պաշտօնը, ա'լ ինծի համար չէ այս
փառքը . . . ա'լ ինծի համար չէ այս կեանքը: Կը
զգամ թէ անառունն անզգամ չղիմանար . . . :

— Ի՞նչ կու զես ընել, պէ՛յս, ընդհատեց տէրվի-
ւը՝ ներքնապէս ուրախութենէն խղճուած ձայնով
մը:

— Ե՞ս:

— Այո՛, գուն:

— Միայն միջոց մը կայ. ա՛յն է՝ պաշտօնէս հրա-
ժարիլը:

— Պաշտօնէդ հրաժարի՞ւ:

— Այո՛:

— Խիստ լա՛ւ, կը յուսա՞ս թէ քու խիղճդ հան-
դարտ պիտի ըլլայ . . . կը յուսա՞ս թէ ա՛յն Աստու-
ծոյ ձայնը՝ որ քու հոգւոյդ բովանդակ էութիւնը
լիցուցած է, պիտի լոէ ատանկով: Բաէ՛, կը հա-
ւատա՞ս:

— Զեմ գիտեր . . . :

— Ասենեւեի՛ն . . . գիտցի՛ր որ խիղճդ հանդարտ
չըլլար ու Աստուծոյ ձայնը չլաեր: Եւ գուն որ քաշ-
ուած պիտի ապրիս պաշտօնէդ, գուն որ այս ծանրը
պարտականութենէն աղատուելու համար գուրս պի-
տի նետուիս թիարանի սեմերէն, չի պիտի՞ տան-
ջուիս, չի պիտի զղջաս . . . :

Լութֆի աղա զլուխը ծուց, ինչպէս վարդի կո-
կոն մը՝ որ յանկարծ իր ճղին վրայ կիյնայ հար-
ուածով մը:

Ենտոյ պահակը կանչեց ու հրամայեց.

— Ռիզա՛, ո՞վ կայ զուրսը:

— Թիապարտ մը, մրմիջեց Ռիզա:

— Խօճա՞ն է:

— Այո՛:

— Բաէ որ ներս գայ:

— Շատ աղէկ:

Ու պահակը յարգանքով մը գուռը բացաւ, նշա-
նացի ձեւ մը ըրաւ վանականին՝ որ սրահին մէջ
մը կենար, եւ ներս կանչեց զինքը:

Վանական գողգղալով լութֆի աղազին գէմը կե-
ցաւ:

— Խօճա՛, կուզեմ քու անցեալդ իմանալ,

մէ մնջեց կութֆի աղա . կը պատմե՞ս :

Վանական տէրվիշին նայեցաւ , որուն աչքերու մէջ հրատապ ու անբացատրելի երեւոյթ մը կը շողար :

Յետոյ հառաջանք մը հանելով , կմկմաց .

— Իմ անցեալս , պորոն թիարանապե՛տ , մարդկային բռնութեան գէմ եղած է իր ամքողջ նշանակութեամբր : Բողոք մը եղած եմ բոլոր ուժովս ու բոլոր գիտակցութեամբու : Եւ եթէ ձեռքս ոճիրներու մէջ թաթիած եմ , պատճառը խղճիս ձայնն էր , որ անզուսպ եղած է ամեն ատեն :

— Պատմէ՛ նայինք՝ ի՞նչ հանգամանքներու տակ գործեցիր ոճիրդ , Խօճա՛ , ինչպէս նշանակուած է դատական Ստինի վճռազրին մէջ :

— Ո՞հ , պարոն թիարանապե՛տ , ամենայն սիրով պիտի պատմեմ ձեզի , թոթովեց Վանական այնպիսի՛ ձայն մը խղդելով իր մէջը՝ որ կը գորդէր իր էութիւնը : Գիտցէ՛ք որ անիրաւութեան մը զո՞ն եղած եմ : Գիտցէր որ գատաւորներս մահուան վճիռ մը արձակած են իմ դէմս , հիմնուելով միայն ա՛յն արեան վրայ որուն մէջ թաթիած էի իմ ձեռքերս : առանց նկատի առնելու թէ ի՞նչ թելագրութիւն էր որ զիս ատանկ ոճիրի մը մղել կուտար , թէ ի՞նչ զօրաւոր արդարութիւն էր որ ինծի կըսէր «վա՛տ , վա՛տ ... ի՞նչու կը սպասես . . . չչո՞ որ անմեղ մը կը զոհուի քու աչքիդ առջեւը . . . » :

Վանական չկրցաւ շարունակել : Սիրաը լեցուեցաւ ու աչքերը մթնցան արիւնի թանձր խաւով մը , որ անոր հօգույն դառնութենէն կը քաղուէր :

Յետոյ արտմութեամբ մը յարեց .

— Կը խոստովանիմ թէ սպաննեցի դատաւոր մը իր պաշտօնատունին մէջ : Բայց այդ ոճիրը վատութեան մը համար չգործեցի : Դատաւորը արժանի էր ա՛յն դաշոյնիս որ իր սիրտը մխուեցաւ :

Ու Վանական պատմեց բոլոր մանրամասնութիւնները :

Լութֆի աղա խղդուելու մօտ դրութեան մը մէջ էր : Իսկ տէրվիշը յիմարի մը պէս կը նայէր :

Ա՛խ , տիսո ր ու գառն էր վայրկեանը . . . :

— Գնա՛ , Խօճա՛ , մրմիջեց կութֆի աղա : ամեն բան հասկցայ :

Վանական մեկնեցաւ :

Լութֆի աղա տէրվիշին դարձաւ ու ըսաւ :

— Ի՞նչ ընել պէտք է , տէրվի՛շ :

Տէրվիշը նստած տեղը սարսաւց ու ինկաւ տախատակամածին վրայ : Յուզման մէջ խօսեցաւ այսպէս : Խղճիդ ձայնը մի՛ խղդեր . . . երջանկութիւնդ թշուափի մը ձեռնատուութեանը մէջ փնտոէ՛ :

«Աստուած կը հրամայէ որ ազատես զինքը :

«Անձնուէր եղի՛ր ու լսէ՛ Աստուծոյ ձայնը :

Տէրվիշը վերջացուց իր խօսքերն ու աչքերը բացաւ :

— Պիտի ազատեմ զինքը . . . կը խոստանա՞մ . . . թոթովեց կութֆի աղա :

— Աստուած . . . մրմիջեց տէրվիշը :

Տժոյն ու զողղղացող նայուածքով մը կութֆի աղա ոտքի ելաւ ու ըսաւ :

— Երթա՛նք , տէրվի՛շ , երթա՛նք :

Ու երկուքն ալ պաշտօնատունէն մեկնեցան :

ԱՌԻԹՅԻ ԱՂԱ

Բնդարձակ ու կահաւորուած դահլիճի մը մէջ նստած էր Լութֆի աղա ու խորունկ խորունկ կը մտածէր :

Օ՞հ, Լութֆի աղա առջի մարգը չէր մնացեր՝ բոլորովին փօխուած էր : Բարութիւնը—մարդուս հոգւոյն այդ ազնիւ ցոլացումը, —պատկերացած էր անոր կերպարանքին վրայ:

Բայց այդ քաղցր պատկերացումը կը մթնալ, ու սեւ ամպի մը պէս, երեւոյթ մը կը պատէր զայն:

Ի՞նչ էր պատճառը . . . :

Պատճառը ներքին անզուազ խղճահարութիւնն էր, որ արթնցած էր իր մէջը:

Ամբողջ շաբաթ մը անցած էր ա'յն օրէն, ուր Լութֆի աղա տէրվիշեն կը խոստանար թիապարտի մը աղատութիւնը . . . այդ շաբթուան մէջ երբէ՛ք հանգիստ եղած չէր:

Աչքին առաջը կը պատկերուէր պարտականութիւնը . . . միեւնոյն առեն կը լսէր իր խղճի ձայնը:

Եթէ թիապարտ մը աղատէր, մեղանջած պիտի ըլլար իր պարտականութեան հանգէպ, որովհետեւ օրէնքը ունակոյն լրած պիտի համարուէր. . . ընդհակառակը՝ եթէ չաղատէր, անդին իր խիղճը պիտի տանջէր զինքը:

Ի՞նչ ընէր . . . :

— Ա՛խ, ո՞ւր է տէրվիշը, կը մըմնջէր Լութֆի

աղա ինքնիրեն: Սիրտս չափազանց լեցուած է ու ես պէտք ունիմ իր սփոփանքներուն:

Ու հրատապ տենդ մը կայրէր զինքը: Զէր կրնար նստիլ, չէր կրնար հանդարտ մնալ: Իր հոգին աւելկուած էր: Մըրկայոյզ ամպ մը կար իր չորսդին: Կարծես թէ ինքնիրմէ ելած էր:

— Ի՞նչ . . . թիապարտ մը փրկե՞լ . . . կը բացազնչէր Լութֆի աղա, ուսկի՞ց է այս արամագրութիւնը, ուսկի՞ց է այս գթութիւնը . . . ի՞նչ պատճառ ունիմ. . . միթէ՞ ոճրագործ մը չէ ան, միթէ՞ մարդկային արեանը մէջ թաթիսած չէ իր ձեռքը . . . մէկ խօսքով՝ միթէ՞ երկրին օրինաց հանդէպ դաւաճան մը չէ . . . :

Այս հարցումները կընէր մոլորազին մարդու մը պէս, որ ներքին անզուսպ ցաւէ մը կը զալարի ու ձայնը երթալով կը խղգուի իր մէջ: Յետոյ դահլիճին մէկ ծայրէն միւսը կերթար կուգար, պատուհանին կը մօտենար, վարագոյըը բանալով կապոյտ ու հրակէզ երկնքին կը նայէր, նորէն կը զոցէր զայն ու ձեռքը ճակտին դրած՝ կիշնար բազմոցին վրայ:

Ահա՛ այդ հակագէմ ու անագորոյն վիճակին մէջ էր, երբ ներս կը մտնէր տէրվիշը:

Լութֆի աղա չտեսաւ տէրվիշն մտնելը, հետեւարար միեւնոյն աղետալի դրութեան մէջ խորասուզուած՝ կը մրմնջէր:

— Տէրվիշ, տէրվիշ, ո՞ւր ես . . . ո՞ւր մնացիր . . . եկո՛ւր, եկո՛ւր, որովհետեւ պէտք ունիմ քու սփոփանքներուդ . . . :

Տէրվիշը, որ դահլիճին մէջ կեցած էր ու մոիկ

Կընէր անոր խօսքերը, չկրնալով դիմանալ՝ մօտեցաւ ու պատասխանեց.

— Ի՞նչ կայ, պէ'յս, ի՞նչ կուզես... ահա՛ հոս եմ: Լութի աղա իր տենգավառ աչքերը վեր վերցուց ու բացագանձեց.

— Դուն հո՞ս ես:

— Այո՛:

— Երբ եկար:

— Հիմակ:

— Նստիր ուրեմն:

— Պիտի նստիմ, պէ'յս... բայց ի՞նչ եղած է քեզի:

— Ո՞հ, տէրվի՛շո, կը տառապի՛մ...

— Դո՞ւն:

— Այո՛, ես:

— Պատճա՞ռը:

— Որովհետեւ պաշտօնս կը ծանրանայ խղճիս վրայ:

— Ի՞նչպէ՞ս:

— Ըսել կուզեմ թէ գիտակցութիւնը կը խղճէ զիս:

— Գիտակցութիւնը կը խղճէ՝ քեզ:

Այո՛, անպայման կերպով:

— Զեմ հասկնար, պէ'յս, ի՞նչու ատանկ անորո՞ն բացարութիւններ կուտաք:

Լութի աղա ժապեցաւ... բայց այդ ժպիտը դառնութեան ու ցաւի մը անբացարելի փղձկումն էր:

— Երկու օր առաջ չխոստացա՞յ քեզի թիւպարտի մը ազատութիւնը:

— Ի՞նձի՞... ընդհատեց տէրվիշը:

— Կյո՛:

— Ո՞չ, պէ'յս, յիշէ՛ օր Աստուծոյ խոստացար...:

— Իրա՛ւ է... բայց ի՞նչ ընեմ:

— Աստուծոյ ձայնը մի՛ խզեր:

— Ոճագո՞րծ մը ազատեմ:

— Զէ՞ օր օճիրին պարագաները պարզուած են:

— Ոճիրը չարգարանար, տէրվի՛շո:

— Գիտեմ... բայց օճիրներ կան որ անիրաւութեան մը դէմ հարուածներ են, պէ'յս: Ի՞նչու կը սպաննես օճը... չէ՞ որ պարտականութիւնդ է, որպէս զի տկարներու կեանքը ապահովես:

Լութի աղա չպատասխանեց: Մեքենաբար դահլիճին գուռը բացաւ ու պօռաց.

— Ո՞վ կայ դուրսը:

— Ե՞ս, տէր իմ, մրմնջեց մեւ կերպարանքով արապի մը:

— Գնա՛ Զէրիին ըսէ օր Խօճա կոչուած թիւպարտը հոսեղ ընը:

Արապը մեկնեցաւ:

Տէրվիշը լուս ու մունջ եղանակով մը բազմոցին վրայ նստեց ու ու սպասեց:

Բառորդէ մը ետքը վանական ներս մտաւ արապին առաջնորդութեամբ:

— Երբ ազատեմ քեզ, Խօճա՛, մրմնջեց Լութի աղա՝ անոր կերպարանքին վրայ իր աչքերը սեւիս ունվի, ո՞ւր կուզես երթալ:

— Հայրենի՛քս... թոթովեց Վանական:

— Հայրենիքդ :

— Այո՛ :

— Եատ հեռո՞ւ է քու հայրենիքը :

— Ո՛հ, պարոն թիարանապե՞տ, կարօտով լից-
ուած մարդուս աչքին հեռաւորութիւնը չերե-
ւիր:

— Ո՞վ ունիս այնտեղ:

— Ազգականներ . . .

Լու թֆի աղա ոտքի ելաւ ու Վանականին մօտե-
նալով ըստւ.

— Դնա՛, Խօճա՛, Աստուած քեզի հետ . . . գնա՛,
բայց սրտի ու խղճի մարդ եղիր: Միեւնոյն ատեն՝
շնորհակալ եղիր բարի տէրվիշի մը, որ պատճառ
եղաւ քու փրկութեանդ:

Վանական դողդղալով մօտեցաւ Լու թֆի աղային,
յարդալից շաբժում մը ըրաւ ու մրմնջեց.

— Ո՛հ, երախտապարտ եմ ձեզ, պարոն թիարա-
նապե՞տ:

Յետոյ տէրվիշին ալ նայեցաւ . . . ու միայն նայ-
ուածք մը բաւական եղաւ ամեն բան հասկցնելու:

Լութֆի աղա ներս կանչեց սպասաւորը եւ պատ-
ուիրեց անոր որ մաքուր հագուստ մը տայ Խօճա-
յին:

Այսպէս, չորս տարի ետքը, Վանական կազառ-
ուէր:

Տիկին ՌօԶԱՑԻՆ ՏՈՒՆԸ

Լուսիա եւ Լալեզար երկու ամիսներէ ի վեր տի-
կին Ռօզային տունը կը բնակէին:

Տիկին Ռօզա բարի ու տարիքն առած կին մըն
էր: Զափազանց հիւրասէք ըլլալով. հոգոյն չափ
կը սիրէր իր երկու հիւրերը: Մանաւանդ որ մինակ
էր աշխարհովիս վրայ:

Օր մը բարի պառաւը բացակայ էր տունէն: Լու-
սիա եւ Լալեզար պատուհանը նստած կը խօսէին:
Յանկարծ տեսան տէրվիշը, որ փողոցէն կանցնէր
արագ արագ քալելով:

Լուսիա ծիչ մը ըրաւ, զոր տէրվիշը լոեց ու նա-
յեցաւ:

— Վեր եկուր, մրմնջեց Լալեզար:

Ու խկոյն երկու մանկամարդ աղջիկները դէպի
փողոցին դուռը վաղեցին, ուր կը սպասէր տիր-
վիշը:

— Ո՛հ, հայրս . . . դողդղաց Լուսիա՝ խղղուած
արցունքով մը:

— Ազիշիկո, աղջիկո . . . կրկնեց տէրվիշը՝ իր
կրկին մէջ սեղմելով զանի:

Լալեզար արցունքով համբուրեց տէրվիշին ձեռ-
քերը:

— Հիմակ մտիկ ըրե՛ք, աղջիկնե՛րս, ըստ տէր-
վիշը. գիտցէ՛ք որ Վանական ազատուած է ու այս
պահուս ապահով ձեռքերու մէջ կը գտնուի:

— Ազատուած է . . . գոչեցին երկու աղջիկները:

— Այո՛, Դուք ալ պատրաստուեցէք որ երկու ու-

բէն մակնինք, Նախ վանական թո'ղ երթայտ
 — Դուն ո՞ւր կերթայիր, հայրուց լուսիա:
 — Եերթամ վանականին մօտ: Պար ըսեմ որ
 զուրս չենէ:
 — Ինչո՞ւ համար . . . արդեօ՞ք վտանդ մը կայ:
 — Է՞ս, թուրքերու գործ է . . . այսօր հեռագիր
 մը զարնոած է որ չթողուի բաց:
 — Ուրե՞մն:
 — Մի՛ վախնաք . . . ապահով ձեռքերու մէջ է
 բոի:
 — Մինա՞կ է:
 — Ո՞չ, թիապարու ընկեր մըն ալ ո՞նի:
 — Հա՞յ:
 — Այո՛, Պատրիկ անունով, որուն մայրը հոսէ:
 — Արդեօ՞ք սեւեր հագած կին մըն է:
 — Ճի՛շդ է:
 — Ո՞հ երկու անգամ է որ կը հանդիպինք իրեն:
 Կերպարտնքը հայ կնոջ մը կը նմանէր: Տեսա՞ր:
 Ճի՞նք սխարեր:
 Տէրքիշը նորէն համբուրեց երկու ազգիներն ու
 հեռացաւ:
 Լուսիա ու Լալեզար յուղուած վիճակով մը պար-
 տէ զը ժտան ու նստարանի մը վրայ ի՞կան:
 — Մեր նպատակին համանք քո՛յրս, մը մնջեց
 Լալեզար, այնպէս չէ՞:
 — Այո՛, ամինաբարին Աստուած առաջնորդեց
 մեր քայլերը, Լալեզա՛ր, վրայ բերաւ Լուսիա:
 Ազատ է վանական . . . ա՛լ վախնալու բան մը չու-
 նինք:

Երկար ատեն խօսեցան ու երազեցին: Յետոյ
 տաքի ելան ու սկսան շրջագայել:
 Կէս օրուան մօտ տիկին Բօզա եկաւ:
 — Շատ սպասեցի՞ք, չէ՞, հարցուց տիկին Բօզա,
 մայրական խանդաղատալի ձայնով մը:
 — Բան մը չկայ . . . դողդզած Լուսիա:
 — Գիտե՞ս, Լուսիա՛, այսօր քաղաքը տակն ու
 վրայ եղած է, յարեց տիկին Բօզա:
 — Ի՞՞նչո՞ւ . . . ի՞նչ կայ որ . . .
 — Թիաբանէն երկու մարդ փախած են ու կը
 Փնտռուին:
 — Ի՞նչ ազգ են:
 — Երկուքն ալ հայ են եղեր:
 — Հա՞յ:
 — Այո՛:
 — Պատիկ կրնա՞ն գտնել:
 — Ո՞ւր կրնան գտնել . . . թիապարտները սատա-
 նաներէն աւելի ճարպիկ են, աղջիկնե՞րս, մէյ մը
 բաց թողուի անոնց օճիքը, ա՛լ կարելի չէ շուքեր-
 նին անգամ տեսնել:
 — Բայց, տիկին, այդ բերդէն գուրս ո՞վ կա-
 րող է փախուստ տալ:
 — Ահա՛ հոտ է խնդիրը . . . կըսեն թէ մեծաւորին
 մատը կայ մէջը:
 — Երբ մեծաւորը գիտէ, ա՞լ ինչու Փնտռելու
 կերէ:
 — Բնակա՞ն է, որպէս զի հասկցնել չը տայ թէ
 ինքը կառավարութեան օրէնքներուն դէմ կը գործէ:
 — Ա՛խ, տիկին, չեմ հաւատար . . .
 — Ի՞նչո՞ւ համար:

— Արովինետեւ ես ականատես եղած եմ հայերու վիճակին . . . եւ գիտեմ թէ թու բք վարիչներն ինչպէս կը նային անոնց բանտուրկեալներուն վրայ։ Մանաւա՞նդ՝ որչա՞փ կատեն քրիստոնեաները։

— Իրաւունք ունիս . . . միայն թէ տեղւոյս թիարանապեար քու ըսած թուրքերուդ չնմանիր։ Ինքը բարի մէկն է ու արագ տէրզիշներու սերունդէն է։

Լուսիա ո՛ եւ է առարկութիւն մը չըրաւ . . . արդէն գիտէր թէ տիկին Ռօզայի ըսածը ճիշդ էր . . . փախուստ տուողը վանականն էր։

Փ Ա Խ Ո Ւ Ս Բ

Արդարեւ . . . Բարձր. Դուռնէն եկած հրամանի մը վրայ, Լութֆի աղա զղջաց ու պատուիրեց քաղաքապահ զինուորներուն որ անմիջապէս ձերբակալեն երկու թիապարտներն, որոնց ազատութիւնը առւած էր ինքը։

Տէրվիշը հասկցած էր գարձուածքը։ Ուստի, առանց սպասելու, երկու թիապարտները ձպտեալ հագուստով դէպի մօտակալ անտառ մը առաջնորդած էր։

Օ՛հ . . . տէրվիշին շնորհիւ փրկուած էին վանական ու Պատրիկ։ Կը մնային քաղաքին մէջ երկու մանկամարդ աղջիկներ ու պառաւ կին մը . . .

Եւ որովհետեւ Լութֆի աղա կասկածած չէր տէրվիշին վրայ . . . այդ պատճառաւ ամենայն համարձակութեամբ անոր քով կերթար եւ՝ վերջին պատուէլը տայուն՝ համամիտ կը գտնուէր։

Արդէն Լուսիա, Լալեղար եւ Պատրիկի մայրը ներքին հաղորդակցութեան մէջ էին ու կը սպասէին որ յարմար առիթը գանեն տէրվիշին հետ փախչելու։ Վերջապէս այդ յարմար առիթը ներկայացաւ։

Իրիկուն մը գաղտնապէս իրարու մօտ եկան ու տէրվիշին առաջնորդութեամբ թիապարտներու գրանուած անտառը գացին։

Հրէսատանի լեռներուն մէջ շարաթներով թափառելէ ետքը ծովիզերեայ քաղաք մը հասան ու՝ ճարպիկութեամբ մը՝ Յունաստան մնկնող շոգենաւը նետուեցան։

Աղատ էին ամենքն ալ։

ՎԵՐՋ Բ. ՄԱՍԻՆ

ԹԻԱՊԱՐՏԷ

ՄԱՍՆ ԵՐՐՈՐԴ

ԱՐԻՒՆԱԼԻ ԹՈՒԱԿԱՆՔ...

Արիւնալի թուականը բացուած էր։
Օսմանեան խենէլ գահակալը, — այն որ Մհծ-
Սարդասպան կը կոչուի, — սկսած էր վագրի մը
նայուածքով դիտել այն բոլոր շարժումներն, այն
բոլոր խարումները զորս հայ ժողովուրդը ցոյց կու-
տար իր ծանր, դարաւո՞ր ու ժանգոտա՞ծ լուծին
տակ։

Մէկ խօսքով՝

Սկսած էր դիտել այն մրրկայոյզ ամպերն, որոնք
մռայլ ու թուխ հորիզոնի մը ետեւէն վեր կը
բարձրանային

Ու, իր շրթներէն թափած լորձունքին մէջ խըլ-
դուած՝ կը բացագանչէր։

— Ա՛հ, թշուառականնե՞ր . . . թշուառականնե՞ր . . .
տապալի՞լ կուզէք իմ մեծադղորդ կայսրութիւնն,
քանդե՞լ կուզէք իմ վեհապետական իրաւունքներս,
Քաշկոտե՞լ կուզէք իմ անունս աշխարհքիս ամեն

Հլսուած անկիւններու մէջ, վիրաւորե՞լ կուզեք զիս իմ սուրովս... խիստ լա՛ւ. սպասեցէ՞ք ուրեմն... ահա՛ իմ ծխաշունչ աւերակներո՞ւ որո՞նք կիյնան իրարու ետեւէ... ահա՛ արիւնը՝ որ կը վազէ հեղեղի պէս երկրին ամեն կողմօր... վերջապէս՝ ահա՛ իմ կործանումս...: Բա՛յց... դուք ձեռքիս մէջ էք... դուք իմ վրէժինդրութենէս չպիտի ազգամիք... զիտցէ՞ք որ բոլոր ձեռքէս ելած ազգերու վրէժը ձեր վրայ պիտի թափեմ...:

Արդարեւ, քիչ ժամանակուան մէջ, մարդկային տարեգրութեան չշիշատակած անողոք ծրագիր մը պատրաստուեցաւ:

Բոլոր հայաշատ նահանգներու կուսակալները փոխուեցան: Անո՞նք որ գաղանաբարոյ ու արիւնկզակ նկարագիր մը կը կրէին, մեծամեծ պաշտօններու զլուխն անցան ու անարգել կերպով ի գործ զրին իրենց հոգւոյն բովանդակ գարշութիւնը:

Անբարոյականացած ու գրեթէ մոլութիւններու մէջ փճացած սօֆթաներ մօլաներ ու իւլէմաներ իրենց գարշելի որջերէն գուրս նետուելով Մեծ-Մարդասպանին ու ազգին ծառայել կուզեին:

Ահա՛, այդ թուականին էր որ վանի հարաւակողմը տարածուող շղթայ լեռներու ետին քանութը հողիէ բաղկացած խումբ մը կապաստանէր, զրեթէ ամենէ՛ն ապահով տեղը:

Գիշեր էր:

Դեղեցիկ լուսնկայ մը կար, որուն փաղփուն շոշաբերը մաղուած ուկիի փոշիներու պէս կը թափուէին կարծես լեռան ապառաժներուն վրայ: Հան-

դարա ու անուշ զեփիւռ մը կը սօսափէր դալարներու մէջէն ու կընդհատէր խոր լսութիւնը:

Խումբը ժեռ ու վիթխարի ապառաժի մը տակ նստած՝ մտիկ կընէր պարթեւ ու յաղթ կազմուածքով մարդու մը, որ մեր ծանօթ աւազակապետ ներսէս Արծրունին էր:

Հոկայ մարդը կը խօսէր այնպիսի ոգեւորութեամբ մը ու այնպիսի յանկուցիչ իւանդաղատանքով մը, որ ներկաները կը գողային բոլոր հողիով:

Ահա՛ մեր հայրենի աշխ սրհքը... կը գոչէր ներսէս Արծրունին՝ խոսվայոյզ ու զիւցազնական վեհութեամբ մը: Կը տեսնէ՞ք անոր ողբալի դրութիւնը... կը տեսնէ՞ք անոր աղետաւոր երեւոյթը: Կը տեսնէ՞ք թէ գարաւոր բռնութիւնն ի՞նչ սարսափի տակ դրած է բոլոր Հայաստանը: Օ՛հ, լեռներէ, սարերէ, ընդարձակ գաշտերէ անցանք... բայց ի՞նչ անսարան պարզուեցաւ մեր աչքին... Որերնո՞ւս սիրաը չխշխաց... որերնո՞ւս հոգին Անցուեցաւ, երբոր տեսանք թէ մեր եղբայրները, մեր մայրերը, մեր թշուառ քոյրերը արցունքի տեղ, իրենց երակներու արիւնը կը պարպէին:

Անձնուէր ու կորովի երիտասարդները կը զգային թէ արիւնը կեռար իրենց երակներուն մէջ, կը զգային թէ անզուսպ բոց մը կանցնէր իրենց էութեան խորէն ու կը ցնցէր զիրենք:

Այսպէս՝ ամբողջ զիշերը սահեցաւ:

Լուսաղէմին, ներսէս Արծրունին պատուիրեց խումբին, որ ապաստանարաւանէն չհուանար. իսկ ինքը զէպի Վան քաղաքը մեկնեցաւ:

Բայց քաղաքը չհասած կեմ կոչուած գիւղը

մտաւ, որ Հայոց ձորին ամենէն սիրուն ու գեղեցիկ գիւղն էր:

Այսաեղ Միսցեալ Ընկերութեան կողմէն խրկուած ուսուցիչ մը կար, որուն անձնուիրու թիւնը Վահականէն իմացած էր:

Ներսէս Արծրունին ուզգակի վարժարանը գնաց:

Ուսուցիչը, որ երեսունն անցած, բարձրահասակ, ոսկրուտ, յաղթանդամ ու ծաղկաւեր կերպարանքով անձ մրն էր, շատ սիրով բնդունեց զի՞նքը:

— Կած եմ ձեր անունը, նկատել տուաւ Ներսէս Արծրունին՝ ծանը ու խանդավառ ձայնով մը, հետեւարար կը վստահիմ յայտնելու թէ անկախութեան զինուորներէն եմ ես:

— Ո՛չ, ուրեմն բարերազդ եմ ձեզ տեսնելուս, մրմնջեց ուսուցիչը՝ յուզուած լուց գորովալի շիշտով մը: Արդիօք քաղաքէն կուգաք:

— Ո՛չ, Պարսկաստանէն կը վերադառնամ եւ հայտակս է անգամ մը քաղաքը մտնել: Չեմ գիտեր թէ ոստիկաններու հսկողութիւնը ո՞ր աստիճանի հասած է:

— Կեցէ՞ք առաջին անգամն է որ Վահ կը մտնէք:

— Ե՞ս:

— Ո՛չ, բարեկամս, արդէն բնիկ քաղաքացի եմ:

— Ուրեմն կասկածելու բան մը չունիք: Շատո՞նց է որ հեռացած էք:

— Ե՞ս... տասն եւ ինը տարի կայ:

— Տասն եւ ի՞նը տարի:

— Այո՛: Բնական է՝ անկից ի վեր բաւական փոփոխութիւններ կրած է, այնպէս չէ՞:

— Ի՞նչ կրսէք... եթէ այսօր Հայկայ վանքի արուարձանէն մինչեւ Արարուց նոր կարսւցուուծ եկեղեցին երթաք, ո՛չ փողոցները պիտի ճանչէք եւ ո՛չ ալ չէնքերը: Մանաւանդ, վերջին անոելի հըրդեհէն ետքը, բոլոր շուկան կերպարանափոխ եղած է:

— Ժողովու բղին տրամադրու թիւնն ինչպէ՞ս է:

— Ժողովուրդին տրամադրութիւնը լարուած է: Ներքին ուժը բաւական յառաջ կերթայ, եթէ գաղտնի կերպով շարունակուի եւ տեղի չտայ պայթելու ու յուևմակետս վատնելու: Կառավարութիւնը համոզուած ըլլալով հանդերձ թէ հայերու դ'որքը վատնգաւոր կը դառնայ, դաւ ձեալ ստիպուած է լուս մնալ:

— Գեղերու կազմակերպութիւնն ի՞նչ վիճակի մէջ է:

— Հայոց Զորի գեղերը մոծաւ մասամբ Քուրտ տարրերէ բաղկացած են, հնտեւաբար աւելի ճընչուած է կազմակերպութեան ոգին: իսկ թիմարայ գեղերը լաւ պատրաստուած են: Այսօր միայն զէնքը կը պակսի...:

Ներսէս Արծրունին պահ մը իր ճաղատ ճակտին վրայ զրաւ ձեռքը, մտածեց երկա՛ր ու խորի՛ն դառնութեամբ, եւ յետոյ հայրենասէր ուսուցչի աչքերուն մէջ նայելով մրմնջեց:

— «Միայն զէնքը կը պակսի» ըսիք, բարեկամս, այնպէս չէ՞:

— Այո՛:

— Այդ պակասը լեցուելու համար ի՞նչ պէտք է :

— Հստիս, վարչական բարձրագոյն մարմին մը պէ՛տք է, որ ընդհանուր ազգին հաւանութեամբ կարգուած րլլայ:

— Իրուունք ունիք: Բայց ներկայ հանգամանք ներու մէջ շատ դժուար է ընդհանուր ազգին հաւանութեամբ բարձրագոյն մարմին մը նշանակիլ, որովհետեւ խոռվքի մը ներքեւ ծածկուած թշնամին մեր գէմը պիտի հանենք ու ատանկով կարելի է վիճելու կը զատապարտենք ապագայ ծրագիրը:

— Ա'խ, այո՛ . . . ամենէ՛ն աւելի մտածելու կէտն այդ է: Քանի որ մեր թշնամին օձի չապիկի մը մէջ փաթթուած կը սպասէ, մեղի կը մնայ գաղտնի կերպով պատրաստուիլ: Ասիկա ամենու պաշտելի եղող անձնու բաց վանականին գաղափարն էր . . . :

Տժգոյն ու սարսաւի ստուեր մը անցաւ Ներսէ՛ Արձրունիին կերպարանքէն ու ակամայ շարժում մը ըրաւ:

— Կը ճանչէի՞ք Վանականը, ընդհատեց Ներսէ՛ Արձրունին:

— Ինչպէ՞ս չէ՛ . . . մեր նահանգին հրեշտակն է ան:

— Գիտէ՞ք թէ ու՞ր է:

— Չեմ դիտեր . . . մընջեց ուսուցիչը:

— Միթէ՞ չիմացաք անոր մահուան զատապարտուիլը:

— Իմացայ . . . բայց այդ վճիռը չգործագրուեցաւ . . . վանի եղեռնադատ ատեանը կ. Պոլիս դրէց զի՞նքը:

— Յետո՞յ:

— Անկից ետքը՝ լուր մը չառի: Ոմանք ըսին թէ զաղանապէս կայսերական պալատը կանչուած ու խղղուած է: չառեր կը պնդէին թէ կ. Պոլսոյ կերպուական բանալ կը գանուի . . . վերջապէս որոշ տեղեկութիւն մը չկայ:

Ներսէս Արձրունին մեքենաբար ոտքի ելաւ ու բարի ուսուցիչին մօտենալով անոր թաւամազ ձեռքը բռնեց ու ըսաւ:

— Ահա՛ վերն՝ Աստուած ու վարը մենք ենք սենկին մէջ, բարեկա՛մս. երգում ըրէ՛ք որ ձեր կեանքը կապուած պիտի ըլլայ իմ կեանքիս . . .

— Կերպնուամ . . . շեշտեց ուսուցիչը հաստատ ձայ. նով մը:

— Պատւո՞յդ վբայ:

— Պատւոյս վբայ:

— Աստուծո՞յդ վբայ:

— Աստուծոյս վբայ:

— Խիստ լա՛ւ, զիտցէ՛ք որ Վանականին ընկերէն եմ:

— Վանականին ընկերներէ՞ն . . . ո՞հ, Աստուած իմ, ի՞նչ կը լսեմ . . . բացագանչեց ուսուցիչը մոլորազին նայուածք մը նետելով չորսզին: Ուրիմն կ. Պոլիս իւրկուելէն ետքը, գիտէ՞ք թէ քնչ եղաւ իր վիճակը:

— Այո՛:

— Եը պաղատի՞մ, յայտնեցէ՞ք ինձի:

— Կ. Պոլիս իւրկուելէն ետքը, զաղանապէս կայսեր . . . Ղարպ-Թարապլուսի թիարանը իւրկուած էր . . .

— Հիմակ հո՞ն է . . . ընդհատեց ուսուցիչը՝ չկրնաւով իր հետաքրքրութիւնը զսպել:

— Ո՞չ . . . ազա՞տ է, նկատել առւաւ Ներսէս Արծրունին:

— Ազա՞տ է:

— Այո՛:

— Կայսերակա՞ն իրատէով:

— Հըրմ . . . միթէ՞ կը հաւատաք որ գաղան մը կարող է ազատութիւն տալ մարդու մը՝ որ գաղանի մը արեան մէջ թաթխած է իր ձեռքը:

— Ո՞չ, չեմ հսւատար . . . հապա ինչպէ՞ս աղատուած է:

— Աստուծոյ յաջողութիւնն ու մարդու անձնուիրութիւնը բաւակա՞ն են . . . մընջեց Ներսէս Արծրունին մթին վերապահութեամբ մը:

— Կայօտցա՞յ . . . կարօտցա՞յ զի՞նքը, բացազանչեց ուսուցիչը:

— Անհոգ եղէ՞ք . . . քիչ ատենէն ձեր քովը պիտի ըլլայ Վանական:

Ուսուցիչը վեր առաւ իր պատկառելի գլուխը . . . յետոյ խորունկ նայուածք մը սեւեռեց Ներսէս Արծրունիին վրայ ու ճիգ մը ընելով ըսաւ:

— Արդեօք տեղեկութիւն մը ունի՞ք աւազակապեաին նկատմամբ:

— Աւազակապետի՞ն, բացագանչեց Ներսէս Արծրունին՝ ակամայ շարժում մը ընելով:

— Այո՛:

— Ուսկի՞ց լսած էք իր անունը:

— Ա՞խ, Վանական յայտնած էր թէ աւազակապեաը՝ հայկական խուժի մը գլուխն անցած, քիչ

ատենէն մեր կողմերը պիտի զար: Այսօր չորս տարին է որ կը սպասենք:

— Հոգ չէ, սիրելի բարեկամս, եթէ չորս տարի առաջ կը փոփաքէիք ձեր լիոներու մէջ տեսնել աւազակապեաը, բաղդին բերմամբ չորս տարի ետքը գէմերնիդ կը զանէք զի՞նքը . . .

— Ո՞հ . . . դո՞ւք . . . գոչեց ուսուցիչը բոլորովին յուղուած ու ինքնիրմէ ելած ձայնով մը:

— Այո՛, ես եմ աւազակապեաը, կրկնեց Ներսէս Արծրունին:

Ուսուցիչը փղձկուած սրտով մը ոտքի ելու ու համբուրեց Ներսէս Արծրունիի երկաթագոյն ճակատը. յետոյ հաստատ ձայնով մը գոչեց.

— Դուք այստեղ . . . ի՞նչ գիպուած է ասի՞ւ:

Աս միջոցին սենեկին դուռը զարնուեցաւ:

— Մտէ՞ք, ըսաւ ուսուցիչը:

Ներս եկաւ ալեւոր ու կքած հաստկով մարդ մը՝ որ մեր ծանօթ Միրօ ախպարն էր:

— Ի՞նչ կայ, Միրօ ախպա՞ր, հարցուց ուսուցիչը:

— Վարժարանին կառավարիչը ձեղ կուզէ, պատասխանեց Միրօ ախպար՝ անծանօթին վրայ խորին ակնարկ մը նեսելով:

— Ըսէ՞ք որ տղաքները ազատ արձակէ, նկատել առաւ ուսուցիչը:

Միրօ ախպար մեկնեցաւ:

— Վարժարանին տնտեսն է, հարցուց Ներսէս Արծրունին որ խորունկ մտախոնութեան մը մէջ ինկած էր:

— Այո՛... նոյնիսկ Վանականի սիրած ամենէ՞ն վստահելի մարդն է, պատսսխանեց ուսուցիչը:

— Լալեղարին հա՞յրն է:

— Այո՛:

— Կը խնդրեմ, ըսէ՞ք իրեն որ հոս գայ:

Ուսուցիչը գրեթէ աճապարանքով մը դու ըս ելաւ եւ քիչ յետոյ Միրօ ախպարին հետ վերադարձաւ:

Ներսէս Արծրունին վայրկեան մը այդ սաւրիքոտ բայց համակրելի ծերունիին կերպարանքը դիտեց ու ծանր ձայնով մը հարցուց.

— Միրօ ախպա՛ր, ո՞ւր է աղջիկդ:

— Աստուա՛ծ գիտէ... ի՞նչ ըսեմ, մրմնջեց տըժազոյն կերպարանքով ծերունին:

— Կուզէ՞ք տեսնել զինքը:

Ծերունին խղղուեցաւ ու իր աչքերը լիցուեցան տաք արցունքով մը:

— Ա՛խ, ի սէ՛ր Աստուծոյ... ի՞նչ կըսէ՞ք... թռթովից Միրօ ախպար:

— Կըսեմ թէ աղջիկդ ողջ է եւ կը փափաքի քեզ տեսնել. յարեց Ներսէս Արծրունին հանդարտ ու խանդաղատալի շեշտով մը:

— Հապա Վանակա՞ն:

— Ան ալ ողջ է:

— Ազա՞տ է:

— Այո՛:

— Միասի՞ն են:

— Զէ՛: Աղջիկդ ուրիշ տեղ է. իսկ Վանականը քանի մը օրէն կը վերադառնայ մեր քով:

Ուսուցիչը Լալեղարին հորը նայեցաւ: Տեսաւ որ

ձառագայթ մը կը շողար անոր արտմալի աչքերու մէջ:

— Այս երեկոյ կը մեկնիմ ես, Միրօ ախպա՛ր, վրայ բերաւ ներսէս Արծրունին: Վստահ եղէ՞ք որ երկու օրէն ետքը Լալեղար հոս պիտի ըլլայ:

Արդարեւ, իրիկուան դէմ, ներսէս Արծրունին կեմ գեղի վերեւը բարձրացող լեռնէն ուղղակի Զուըստան մտաւ, որ գեղեցիկ տեսարանով ու թրթրախառն գիւղ մըն էր: Անկից մինչեւ քաղաքը երեք քառորդ ժամ հեռաւորութիւն մը կը մնար: Քիչ մը հանգստանալէ ետքը, կամաց կամաց քաղաքին ձամբան բռնեց:

Աստղերը սկսած էին փայլիլ, երբ Աստանայ-Դուռնը հասաւ՝ որ քաղաքը շրջապատող պարիսպին դուռն էր:

Առանց քաղաքը մտնելու, պարսպին տակէն ուղղակի Հայկոյ վանքը դիմեց: Արուարձանը բոլորով վին փոխուած էր: Այս փողոցն՝ ուր կը գտնու էր իր տունը, գրեթէ գեղեցիկ չէնքերով զարդարուած էր. հետեւ տբար շատ զժուար էր գտնել հայրենի օձախը:

— Ա՛խ, Աստուա՛ծ իմ... մինչեւ իսկ հայրենի օճախս կորսուած է աչքիս, մրմնջեց Ներսէս Արծրունին ինքնիրեն:

Վերջապէս դուռի մը առջեւ կանգ սռաւ:

Ատիկա իր հայրենի դուռն էր:

Խորի՞ն ու կսկծալի՞ վշտով մը լիցուած նայեցաւ տասն եւ ինը տարիներէ ի վեր աչքէն խլուած այդ դուռին ու ճամբան շարունակեց գէպի Արարուց թաղը:

Երբ մօտեցաւ նորակառոյց եկեղեցին, անոր ետին լայն փողոց մը կար. հո՞ն մոտ եւ դուռի մը չչակը քաշեց:

Դուռը բացուեցաւ եւ սեմին վրայ երեւց ու պառաւ կին մը, որ միջահասակ, գերուկ ու բարեմիտ կերպարանքով մէկն էր:

— Ո՞վ էք . . . ի՞նչ կուզէք, հարցուց պառաւը:
— Կուզեմ ձեզի հետ տեսնուիլ, Ֆրմնջեց Ներսէս Արծրունին:

— Ինձի՞ հետ:
— Այս':
— Բա՞ն մը պիտի ըսէք:
— Կարեւոր հարցում մը պիտի բնեմ:
— Խիստ լա՛ւ. հրամնեցէ՞ք ներս ու յայտնեցէ՞ք:

Ներսէս Արծրունին սրանը մտաւ ու բազմոցի մը վրայ նստեցաւ: Յետոյ տիսուր ու ձնշուած ձայնով մը հարցուց.

— «Արծրունենց տունը» դիտէ՞ք ուր է:
— Արծրունենց տունը . . . բացագանչեց պառաւը:
Վարդան աղայի տունը, այնպէս չէ':
— Այս':

— Ո՞հ, Սստուծոյ սիրոյն ըլլա՛յ . . . ատ անունը մառնէք ձեր բերանը:

— Ի՞նչու համար, մամի՞կ:
— Անոր համար որ կառավարութիւնը քանդ ու աւեր դարձուց այդ տունը:

— Ի՞նչ աժբաղդութիւն . . . պատճա՞ռը:
— Պատճառը Վարդան աղայի որդին էր. կըսե՞նթէ աւազակութիւններ կընէ եւ երկրին մէջ խոս-

վութիւններ կը հանէ: Բայց դուք ի՞նչ պիտի ընէք այդ տունը . . . :

— Ա՛խ, մամի՞կ, ժամանակով Վարդան աղա ըսած մարդը Պարսկաստանի մէջ բարեկամա եղաւ: Հիմակ որ բազգին բերմամբ հոս եկայ՝ կուզեմ զինքը տեսնել: Դեռ չեմ մոռցեր. ինչը յայտնած էր ինձի թէ Արարուց եկեղեցիի փողոցը կը նըստի:

— Իրաւ է, երկու տարիի չսփ այս փողոցը նըստեցաւ. բայց յետոյ Հայկավանքին մէջ տուն մը զնեց:

— Արգեօք ո՞ւր է ինքը:
— Օրեր ձեզի տուաւ . . .:
— Շատո՞նց է:
— Երեք տարի հազիւ կայ:
— Հիւանդութիւն քաշեց:
— Ո՞չ, որդւոյն պատճառաւ ամբողջ տարի մը բանափին մէջ չարչարուեցաւ, մինչեւ որ կեանքը վերջացուց:

Ներսէս Արծրունին որ հօրը մահուան գումը լսած էր, նստած տեղը դոլզղաց ու սկսաւ հասաւիլ.

— Ո՞հ, խեղճ բարեկա՞մ, խեղճ բարեկա՞մ:
— Շատ կը սիրէի՞ք զինքը, ընդհատեց պառաւը փղձած ձայնով մը:

— Ի՞նչ կըսէք, հոգւոյս չափ կը սիրէի զինքը:
Մանաւանդ ինչքա՞ն բարերադդ պիտի ըլլայի որ ողջ մնար եւ այսօր տեսնէր զիս, նկատել տուաւ Ներսէս Արծրունին:

— Պարսկ սստանէն կուզաք:

— Ո՛չ, մամի՞կ, Ռուսիային կուգամ, Արդեօք
վարդան աղայի բարեկամներէն մէկը չպիտի՞ կրնամ
ճանչնալ:

— Ես անոր քոյրն եմ միմիջեց պա-
ռաւը:

— Դուք անոր քոյրն էք:
— Այս:

— Ուրեմն կր յայտնեմ թէ վարդան աղայի զա-
ւակը կենդանի է:

— Ի՞չչպէ՞ս . . . այդ աւազակը չէ՞ մեռեր, գոչեց
պառաւը սսոկումով մը լեցուած:

— Ո՛չ . . . կենդանի է, կրկնեց ներսէս Արծու-
նին դողդղալով:

— Ա՛ի, Աստուած իր արեւը կտրէ, ի՞նչ ընեմ,
վրայ բերաւ պառաւը՝ մորմնքուած ձայնով մը: Հօր
արիւնը մտնելէն ետքը, խեղճ հասած աղջկան ան-
հետանալուն ալ պատճառ եղաւ:

— Միթէ՞ անի աղջիկ մըն ալ ունէր:

— Հապա՞ . . . չըսա՞ւ ձեզի:

— Զէ . . . խօսքն անգամ չըրաւ:

— Ո՞ւր կը դանուի՞ . . . ո՞ւր տեսաք զինքը:

— Ռուսաստանի մէջ հանդիպեցանք իրարու: Վեր-
ջապէս յայտնեց թէ ծերունի հայր մը ունէր. իսկ
կինը մեռած էր:

— Բնական է որ աղջկան մը վրայ խօսք չպիտի
ընէր ձեզի, որովհետեւ իր մեկնելէն ետքը ձնած
էր ան:

— Բաել է թէ այս քաղաքը չլրնա՞ր գալ:

— Ո՞վ:
— Վարդան աղայի որդին:

— Ամենեւի՞ն: Անպատճառ խենթ ըլլալու. է որ
այս քաղաքը մտնէ:

— Կառավարութիւնն ուսկի՞ց կը ճանչէ զինքը:

— Օ՛, եթէ կառավարութիւնը չճանչնար, կը
հաւատա՞ք որ հայ մը չգտնուիր զինքը մատնելու:

— Քանի՞ տարի է որ հեռացած է այս քաղքէն:

— Մատառապէս քսան տարի կըլլայ:

— Հսել է որ եթէ տեսնելու ըլլաք, չպիտի կարո-
պղնաք ճանչելու, անանկ չէ:

— Հարկա՞ւ: Արովհնետեւ մեկնած ատեն պեխերը
չէին բռւսած: Հազիւ քսան երկու տարեկան եղած
էր:

Ներսէս Արծունին խռովայոյզ կերպարանքը
կուրծքին վրայ ծռեց ու վայրկեան մը զսպել ուզեց
հոգւոյն ամբողջ դառնութիւնը: Յետոյ յարեց.

— Մինա՞կ էք այս տունին մէջ:

— Մինակ եմ: Ամուսինս տասը տարի է որ մե-
ռած է: Մէկը չունիմ:

— Խիստ յա՞ւ: Եթէ եղարդ զաւակը պատահմամբ
տունդ գալ ու գիրկդ նետուի, պիտի մերժե՞ս:
Բարեմիտա պառաւին դէմքը մթնցաւ, շրթունքը
դողդղաց ու խոր ինկած աչքերը լեցուեցան պղտոր
արցունքներով: Զեռքը խորշուած ճակտին վրայ
դնելով մրմնջեց.

— Ի՞նչ ըսեմ . . . արի՞նս է, կրնա՞մ մերժել . . . :

— Ո՛չ, այդպէ՞ս . . . բացագանչեց ներսէս Արծ-
ունին, ու չկըցաւ շարունակել իր խօսքը: Ար-
չա՞փ բարի էք, Աստղւա՞ծ իմ:

Ու դողդղալով պառաւին աչքերուն նայեցաւ
թռթովից.

— Հօրքո՛յրս . . . հօրքո՛յրս . . . ներեցէ՛ք ինծի . . .
Ա՛խ , ներեցէ՛ք . . . :

Պառաւ կինը յուզուած վիճակով մը ոտքի ելաւ
ու բացագանչեց .

— Ներսէ՛ս . . . ո՞հ , կանաջ արեւուդ սիրոյն ըլ-
լա՛յ . . . շուտով նեռացիր քաղաքէն , եթէ ո՛չ կեանքդ
վտանդի մը մէջ կը դնես : Կառավարութիւնը ձեր
անունը տուող մարդը կախաղան կը տանի :

Ներսէս Արծրունին եր կարօտակէզ թունքներուն
տանելով հօրաքրոջ տժպոյն ձեռքերը սկսաւ համրու-
րել :

— Մի՛ վախնար , հօրքո՛յրս , Աստուած ողորմած
է , մրմնչեց ներսէս Արծրունին խզդուած ձայնով
մը : Մինչեւ այս սեմը անվտանգ եկած եմ եւ կը
յուսամ թէ ասկից ետքը դարձեալ անվտանգ դուրս
պիտի ելնեմ :

Ո՞հ , քիչ մը առաջ կը մեղադրէիր զիս . . . իմ ա-
ռունս զզուանքով կարտասանէիր , անանկ չէ :

Պառաւ կինը լոեց ու չպատասխանեց :

— Իրաւունք ունէիր , հօրքո՛յրս , որովհետեւ իմ
անունս սոսկումով յիշած էին քեզի , յարեց ներսէս
Արծրունին ցտւի մը դառն արտայայտութեամբ մը :
Բայց ինչ ընենք որ մեր գերգաստանին ճակատա-
գիրը սեւ է եղեր . . . ու այդ սեւ ճակատագրին
զոհն եղաւ հայրա :

— Ա՞խ , ներսէ՛ս , ո՞ւր է աղջիկդ . . . արդեօ՞ք
տեղեկութիւն մը ունիս , ընդհատեց պառաւ կինը
կսկանքով մը :

— Աստուած ամեն կողմէ երեսէ թողած չէ մեզ ,
հօրքո՛յրս , զիտցի՛ր որ աղջիկս աղատ է այսօր :

— Աղա՞ս է այսօր :

— Այո՛ :

— Ո՞ւր է :

— Անհոգ եղիր , քիչ ժամանակէն քու կարօտը
պիտի կրնաս առնել իրմէն :

— Ուրեմն , ներսէ՛ս , տա՛ր զիս . . . նեռացո՛ւր
ասկից . . . տա՛ր աղջկանդ քով :

— Զէ , հօրքո՛յրս , առ այժմ պէ՛տք է որ հոս
մնաս , որովհետեւ այս տունը կրնայ մեր վտանգնե-
րուն ու ձախորդութեանց դէմ ապաստարան մը ըլ-
լալ :

Պառաւ մամիկը դառնութեամբ մը դլուխը ծռեց
ու չխօսեցաւ :

— Էսէ՛ ինծի , հօրքո՛յրս , ո՞ւր կը բնակի Տէր
Սիմոն քահանան , հարցուց ներսէս Արծրունին :

— Մեր թաղին մէջ , պատասխանեց պա-
ռաւը :

— Կրնա՞ս զաղանի կերպով հոս կանչել զինքը :

— Այո՛ , վստահ եմ այդ քահանային վրայ : Հի-
մակ կը կանչեմ :

Ու պառաւը շուտով գուրս ելաւ :

— Խե՛ղձ հօրքոյրս , մրմնչեց ներսէս Արծրունին
ինքնիրեն :

Քիչ յետոյ ներս մտաւ միջահասակ , նիհարակազմ ,
համակրելի կերպարանքով , վառվուուն ու բարու-
թեամբ լի աչքերով , յիսունն անցած , փառայեղ
մօրուքով , ալեխառն մազերով ու ճաղատ ճակատով
եկեղեցական մը :

Այս քահանան Տէր Սիմոնն էր :

— Օրհնեցէ՛ք , Տէր հա՛յր , թոթովեց ներսէս

Արծրունին ու ստքի ելնելով անոր ձեռքը համբուրեց խորին պատկառանքով մը:

— Բարի՛ եկած էք, որդեա'կս, մրմիջեց Տէր

Սիմոն՝ արտակարգ ու խորին նայուածք մը նետեւ լով ներսէս Արծրունի՛ վրայ:

— Կը ճանչէ՞ք զիս, Տէր Հա՛յր:

— Ո՛չ, դժբաղպաբար չեմ ճանչեր:

— Ներսէս Արծրունին եմ . . . :

— Ներսէս Արծրունի՞ն . . . :

— Այո՛:

— Ինչպէս մինչեւ քաղաքը եկաք . . . բացադանչեց Տէր Սիմոն:

— Աստուած առաջնորդս եղաւ, Տէր Հա՛յր: Բայց ի՞նչու համար կը կասկածիք . . . միթէ՞ կառավարութիւնը կարող է ճանչնալ զիս:

— Կառավարութիւնը չճանչնար . . . բայց ունինք մեր մէջ անա՛նկ սեւ օձեր, որոնք գլուխնին արնածած շարունակ անծանօթին վրայ կը նային ու անմիջապէս ոստիկաններու միջոցաւ ձերբակալել կուտան զինքը: Վստահ եղէ՞ք որ անա՛նկ արիւնալի ժամանակներու մէջ կը գտնուինք ուր մեր շուքն անզամ կասկածաւոր է մեղի համար . . . :

— Իրաւ է, Տէր Հա՛յր, կասկածելի ժամանակներունինք, վրայ բերաւ ներսէս Արծրունին: Բայց աչալուրջ հսկողութիւն մը ամեն բան կարգի կը դնէ: Կը յուսած թէ հարկաւոր գործունէն ներսէւ այսօր բաւակա՞ն մնձ ուժ մը պիտի գտնեմ, այնպէս չէ՞:

— Ա՛յս, ի՞նչ ըսեմ . . . զիտցէք որ «աղեւաւոր

երեւոյթ մը» կը դառնայ վանականին կազմած երիտասարդութեան շուրջը, նկատել տուաւ Տէր Սիմոն:

— Ինչպէս, Տէր Հա՛յր:

— Կարծեմ թէ երկպառակութեան ձայնը կը լսեմ . . . իցի՛ւ թէ սխալած ըլլայի:

— Բաժանո՞ւմը պիտի տիրէ իրենց մէջ:

— Այո՛:

— Ճշմարիտ է զգացած ցաւերնիդ. բաժանումը պարզապէս անկումի մը մէջ խրել է կազմակերպութեան ծրագիրը: Բայց ջանալու է որ ատ հրէաւ ին դարձուածքը չմտնէ մեր մէջ եւ բնա՛ւ. տեղի չունենայ:

— Այդ ջանքը չեմ խնայած, որդեա'կս: Ա՛յս, կքած ու այեւոր տարիքիս չեմ նայիր: օրն ի բուն կը վաղեմ ասդին, կը վազեմ անդին, կը համոզեմ, կաղածեմ, մէկ խօսքով՝ ապագայ ազէտները գոյց կուտամ ամեն կերպով:

— Խիստ լա՛ւ, Աւետիսեանը ի՞նչ գաղափար ունի:

— Աւետիսեանի գաղափարը բոլորովին համաձայն է իմ գաղափարիս: անիկա չուզեր այդ խլրառումը:

— Կարծեմ թէ անիկա աւենէ՛ն աւելի յարգուած ու սիրուած մարդն է, Տէր Հա՛յր, ի՞նչու համար չկրնար իր ազգեցութիւնը բանեցունել ասա՛նկ քսամնելի պարագաներու մէջ:

— Պատճառը պարզ է: մեր ազգը շատ փոփոխամիտ յատկութիւն մը ունի. երբ օտար մը տեսնէ, հոգի կուտայ անոր, պատգամի մը պէս կը լոէ անոր խօսքերն ու անոր ետևէն կը վազէ, բա՛ց թողնելով իր սրտին մօտիկ մարդը: Այսպէս, տարի մըն է որ քանի մը պօպոտախոս երիտասարդներ

սպրդած են մեր մէջ։ Ատոնք անծանօթ են մեզի։ Թուսիայէ՞ն թէ Պարսկաստանէն եկած են, ատիկա չգիտցուիր։ «Յեղափոխութեան անձնուրացներ ենք» ըսելով երիտասարդութեանը հետ շփուեցան։ Ժամանակ մը մեր ծրագրին վրայ հիացան ու իրենք ալ ամեն կերպով աշխատեցան զայն կատարելու։ Հետեւաբար գործունէութիւնը կը յառաջանար։ Բայց ատոնք կերպարանափոխ եղան։ Ներքին մարդը ստանայ մը գարձաւ անոնց մէջ։ Չուզեցին խաղաղ ջուրին տակ անդունդներ պեղել։ Թուրք երավալը ըսելեանոն ծուզակն իյնալու համար ամեն յայտնի գարձուածք բանեցուրին։ Ուչա՛փ որ չյաջողեցան իրենց անխօնէւ ու տղայական ծրո գիրը գործադրել։ աւկայն եւ այնպէս երիտասարդութեան եռանդը մարեցին։ Ահա՛ կասկած մը որ զիս կուտէ։ Ու այդ կասկածն է որ ինձի կը հասատէ մօտալուա բաժանումը՝ մեր կազմակերպուած ուժեղ երիտասարդութեանը մէջ։ Արդէն այդ սեւ գումը Կ. Պօլիսէն կը սպասուի անպատճառ։

— Մտիկ ըրէ՛ք, Տէր Հա՛յր, կարելի չէ՞ այդ «եկւոր»ներուն հետ տեսակցութիւն մը ունենալ։
— Ո՞վ։
— Ես։
— Կարելի է ։ բայց խոհեմութիւն չէ։
— Ի՞նչու համար։
— Անոր համար որ ձեր կացութիւնը վտանգաւոր է ։ եթէ այդ խելար երիտասարդները չկարողանան իրենց ժամադրութիւնը փաստերով հոչակելու, չպիտի թողուն ձեր օձիքը ։
— Ի՞նչ պ'տի ընեն։

— Ի՞նչ չըներ մարդ մը որուն հոգին սեւցած է, որդեա՛կու։
— Կը մատնե՞ն զիս։
— Անպատճառ։
— Ատոնք ։ այդ յեղափոխականնե՞րը։
— Հարկա՛ն ի՞նչու կը զարմանաք ։ որովհետեւ անոնց աչքին վտանգաւոր մարդ մըն էք ու Ազգային շահը չէք սիրեր։
— Ի՞նչ կըսէք, Տէր Հա՛յր, ձեր յայտնութիւնները կը սոսկացնեն զիս ։ մարդ մը յեղափոխականի սիրու ունենա՞յ ու մատնութիւն ընէ՛։
— Այս՛, հաւատացէ՛ք, որովհետեւ շաբաթ մը չ'այ որ լրտեսներով կը վխատյ ամբով քրապաք։ Գիտէք ի՞նչ կընեն այդ ստորին արարածները. պարզապէս ժողովուրդին անզորը թիւնը կամ կազմակերպուած երիտասարդներու մէջ երկապահութիւն մը մացնելու համար սա թաղային գործերը խառնել կուզեն։ Եւ որովհետեւ, ինչպէ՛ս զիտէ՛ք, գարերէ ի վեր մեր թաղականի ու հոգաբարձութեան կոփւները կան ու կան, քիչ մըն ալ խառնելուն պէս, կը բորբաքին ու տակն ու վրայ կը դառնան։ Այդ կոփւներէն օգուտ քաղելով, անմիջապէս ուժ կը հաւաքեն, համախոններ կը գտնեն, ու այդ պարզ թաղականի կոփւը կը դառնայ կազմակերպութեան սեւ ամպը։

Ներսէս Արծրունին ակամայ շաբժում մը ըրաւ ու իր հոգւոյն խորը զգացած ցաւը չկրցաւ արտայայտել։ Օ՞հ, կարծես թէ արիւնը կը սառէր իր երակներու մէջ։ Չորս տարի առաջ ի՞նչ օրինաւոր դրութեան մէջ կը տեսնէր իր սիրելի ծննդավալուրը։ իսկ

Հորս տարի ետքը ի՞նչ ախուր ու աղետաւոր երեւոյթի մը մէջ կը գտնէր

— Ո՞հ, ծէր Հայր, չէ՞ք յուսար որ ամեն բան կրնայ փոխուիլ, նկատել տուաւ Ներսէս Արծրունին անհանդարտ ու դառնութենէն խղզուած բացատրութեամբ մը:

— Եթէ արմատագէս նախկին գրութեան մէջ գնել ուզէք, ատիկա անկարելի է:

— Անկարելի՞ է:

— Այս:

— Պատճառը:

— Որովհետեւ վէրքը բաւական յառաջ գացած է: Միթէ՞ Սզգին սիրոյն համար չպիտի ուզեն միանալ:

— Աս գաղափարը մտքերնուն անգամ չեն բերեք: Ատոնք կը պնդեն թէ՝ «կուսակցութիւն մը կազմակերպել՝ Ազգային յառաջդիմութիւն պատրաստել» կը նշանակէ: Հետեւաբար պէտք է՝ Ազգը բաժնել:

— «Ազգը բաժնել՝ յառաջդիմութիւն պատրաստել» կը նշանակէ, գոչեց Ներսէս Արծրունին յուզուած ձայնով մը:

— Ճիշդ այդ սկզբունքն ունին:

— Կեցէ՞ք, Տէր Հայր, ընդհատեց հսկայ մարդը: Վաղը տեսակցութիւն մը ունենանք Պ. Աւետիսեանի հետ այդ մասին: Չըլլա՞ր:

— Դուք գիտէ՞ք . . . միայն թէ զգուշութիւնը ձեռքէ հանելու չէ:

Տէր Սիմոն այս վերջին խօսքը առէլէն ետքը «հանգիստ քուն» մը մաղթեց Ներսէս Արծրունիին ու մեկնեցաւ:

Պառաւ մամիկը, որ խօսակցութեան միջոցին ներկայ չէր, ներս եկաւ ու թրթոռն ձայնով մը ըստւ.

— Որչա՞փ բարի մարդ մըն է մեր Տէր Սիմոնը, Ներսէս, իրա՛ւ որ հրեշտակի մը պէս կը սիրուի: Կը տեսնե՞ս, ամեննեւի՞ն փոխուած չէ. քսան տարի առաջ ի՞նչ սիրու որ ունէր, այսօր միեւնոյն հայրենասէր սիրու կը պահէ ու անոր կրակը մարած չէ:

Ներսէս Արծրունին այնքա՞ն խորապէս լեցուած էր որ չկրցաւ պատասխանել: Անոր երեւակայութեան առջին պատկերացած էր մթին ու ահաւոր ամպ մը որ կիջնէր պաշտած ազգին վրայ: Հետեւարար չմեց հօրքբո՞ջ ըստածները:

Տէր Սիմոն իր հոգին դառնացուցած էր . . . իր հողին՝ որ հայրենեաց քաղցրութիւնը զգացած էր լեռներու մէջ:

Ուստի առանց բառ մը արտասանելու, ձեռքը տժգոյն ու հրատապ ճակտին տանելով սկսաւ մտածել:

Պառաւ կինը տեսնելով որ իր եղբօր զաւակը խօսուի չէր ուզեր, խնդրեց որ քնանալու երթայ:

Ներսէս Արծրունին ստքի ելաւ ու ննջարանը քաշուեցաւ:

ՄՈՒՐԱՅԻԱՆԸ...

Վերջալուսի ատեն էր։
Երկինքը սեւ ամպերով կը ծածկուէր։
Աս միջոցին ցնցոտիներ հագած մարդ մը վանայ
բանաին դուռը կանգ առաւ։ Խորին ու ապուշ նայ-
ուածքով մը դիտելէ ետքը չորսդին՝ դուռը կեցող
զինուորի մը մօտեցաւ ու թուրքերէն լեզուով մը
հարցուց։
— Նե՞րսն է բանտապահը։
— Այո՛, ներսն է, պատասխանեց դոնապան-զին-
ուորը։
— Կրնա՞մ տեսնել։
— Կրնա՞։
— Բւրեմն թողուցէք որ քովը երթամ։
— Գնա՞, հրամայեց զինուորը։
Ցնցոտիներ հագած մարդը, որ Միրօ ախպարն
էր, զգուշութեամբ մը զէպի բանաին որահը յառա-
ջացաւ։ Այն տեղ իր զէմն ելաւ բանտապահը։
— Ի՞նչ կուզես, հարցուց բանտապահը՝ զարմա-
ցած։
— Զեր մեծութեանը հետ կը փափաքէի խօսիլ,
մրմիջեց Միրօ ախպար, որ աղէկ ուսումնասիրած
էր թուրքերու սիրտը զրաւող բացատրութիւնները։
— Դո՞ւն, զրայ բերաւ բանտապահը։
— Այո՛, ծառանիղ։
— Եկո՞ւր նայիմ ի՞նչ ըսել կուզես, բնդհատեց
բանտապահն ու առաջնորդեց զինքը շվաքին զրայ

բացուած փոքրիկ սենեակ մը, ուր կը բնակէր ին-
քը։

Միրօ ախպար սենեակ մտաւ ու փայտէ աթոռի
մը վրայ նստեցաւ։

— Պատմէ՛ ի՞նչ կուզես, թռթովեց բանտա-
պահը։

— Ես մուրացկան մըն եմ, բարի բանտապահն, նկատել տուաւ Միրօ ախպար. բայց ձեռքիս մէջ
բարիք մը ունիմ զոր կուզեմ ձեր մեծութեան նուի-
րել ։ Ատոր փոխարէնը՝ փոքրիկ ծառայութիւն
մը պիտի խնդրեմ։

Բանտապահը խոշոր բացաւ իր աչքերը ու
տարօրինակ նայուածք մը նետեց մուրացկանի մը
հագուստով ձերունին վրայ. կարծես թէ չասկցաւ
անոր առաջարկութիւնը, չասկցաւ անոր նուէր
բառին նշանակութիւնը ։ չասկցաւ, այո՛, ո-
րովհետեւ նիւթական ո եւ է ակնկալութիւն մը չէր
կրնար ունենալ ցնցոտիներու մէջ ծածկուած ողոր-
մելի մարդէ մը։ Այդ պատճառաւ ժպիտով մը հար-
ցուց։

— Ի՞նչ ծառայութիւն կը խնդրես ինէ ։ իմ ձեռ-
քէս ի՞նչ կուզաւ։

— Դուք ամեն բան կարող էք ընելու, վրայ բե-
րաւ Միրօ ախպար։

— Ի՞նչ բան։

— Օրինակի համար կարող էք զաղանապէս գործ
մը վերջացնել եւ փոխարէնը կլորիկ գումար մը
ստանալ։

— Ուսկի՞ց պիտի ստանամ։

— Ինէ։

— ԶԵՒՔ:

— Այո՛:

— Զարմա՞նք, դուն ուսկի՞ց պիտի գտնես կլորիկ զումար մը:

— Ի՞նչու չէք հաւատար . միթէ՞ կլորիկ զումարը մուրազկաններու քով չգտնուիր:

— Ի՞նչ գիտնամ . . . կարելի է . . . բայց յայտնէ՞ նայիմ նպատակդ ի՞նչ է:

— Կընդունիք, անանկ չէ՞:

— Կընդունիմ:

— Աղէ՛կ, ուրեմն առէ՞ք այս երկու ոսկին: Եթէ յաջողինք գործը վերջացնելու, տասը հատ եւս պիտի ստանաք:

Բանտապահը դրեթէ ապշած ու ինքնիրմէ ելած՝ անմիջապէս առաւ երկու ոսկին ու գրպանեց:

— Հիմակ ըսէ՛ք ինձի թէ մահապարտներու զընտանը պարապէ է թէ ո՛չ, հարցուց Միրօ ախպար:

— Պարապէ, պատասխանեց բանտապահը՝ բոլովին ապուշ կարած ձայնով մը:

— Կուզես հոն երթալ ու աչքէ անցունել զայն:

— Ի՞նչու համար:

— Կեցէ՛ք, ատիկա վերջէն կը յայտնուի: Նախ գործը կատարենք:

— Մէ՞կը պիտի գայ:

— Այո:

— Իարելի է փախցունելու միջոց մը պիտի զըտնէք, անանկ չէ՞ . թոթովից բանտապահը:

Բանտապահը հողէ ճրագ մը վառելով, Միրօ ախպար:

պօր տուաւ ու ըսաւ.

— Ես ցոյց կուտամ քեզի զնտանը: Դուն մաի՛ր հո՞ն, քննէ՛ ու վերագարձիր սենեակս: Գալով ինձի, պիտի նայիմ որ կասկածող մը չըլլայ եւ մեր կատարած գործը չհասկցուի:

Միրօ ախպար ուրախութենէն խղղուեցու, հետեւաբար գլխի նշանով մը հաւանութիւն մը ցոյց տուաւ ու սենեկէն ելնելով ուղղակի բանտապահին մանանիշ ըրած զնտանը մտաւ:

Այդ գարշելի նկուղը կը հոտէր: Միրօ ախպար ձեռքին հողէ ճրագը քիչ մը լուսեց ու անկիւն մը քաշուեցաւ: Պահ մը կեցաւ, ականջ դրաւ, սպասեց ու յետոյ դէպի անկիւնը ծռելով սկսաւ փորել: Հազիւ թէ թիզ մը խորունկ մոս մը բացաւ, ահա՛ դաշոյն մը դուրս ելաւ:

Միրօ ախպար համբուրեց այդ երկաթի կտորն ու ծոցը գրաւ: Աւ փորած փոսը ծածկելով ձեռքն տուաւ ծրագն եւ գուրս ելաւ:

Բանտապահը շվաքին ձայրը կեցած կը սպասէր:

— Ի՞նչպէ՞ս է . . . քննեցի՞ր, հարցուց բանտապահը:

— Այո՛, յարմար կերպել . . . եւ կը յուսամ թէ կրյոջողինք, պատասխանեց Միրօ ախպար:

Բանտապահին դէմքը ժպիտ մը փայլեցաւ: Ընչափացութեան ողին իր մէջ այնպի՞սի ուրախութիւն մը յեցուց որ չկասկածեցաւ թէ՛ Միրօ ախպար արդէն իր գործը վերջացուց . . .

— Մաշաք-բարո՞վ, մրմնիեց Միրօ ախպար՝ իր չոր ու կռնձած ձեռքը բանտապահին տալով:

— Երթառ-բարո՞վ, կմկնաց բանտապահը:

Միրօ ախպար գլուխը ծռեց ու արագ արագ դուրս ելաւ բանտէն:

Մթութիւնը կոխած էր: Աեւ ամպերը կորոտային ու անձրեւի կաթիլները սկսած էին վար թափիլ: Բանտին յառաջակեռդմէն ուղղակի Արարուց. Դուռ կոչուած անցքըն հասու ու անկէց դուրս ելաւ:

Սաստիկ քամի մը կար, որ անձրեւախառն փոշի մը կը զարնէր խեղճ ծերունի Միրօյի աչքերուն մէջ: Բայց Միրօ ախպար կը քաշէր ու այնքա՞ն մեծ մեծ կը նետէր իր քոյլերն որ կարծես կը վա-

Արարուց-Դուռ անէն ինչուան Աւանց կոչուած արուարձանը քառորդ ժամ մը հեռաւորութիւն կար. Միրօ ախպար առանց կանգ առնելու աճապարեց հո՞ն հասնելու:

Երբ արուարձանին մօտեցաւ, ահա՝ անձրեւը սկսու տեղատարափ դառնալ:

— Անիծա՞ծ... մրմնչց Միրօ ախպար ինքնիրեն՝ ու պատի տակերէն քաւելով, փողոց մը մտաւ եւ դուռի մը տովին կիցաւ:

Դուռը զարնելուն պէս, կամացուկ մը բացուեցաւ ու Միրօ ախպար ներս գնաց:

— Ի՞նչու ուշացար, հա՛յր իմ, հարցուց մանկա- մարդ աղջիկ մը՝ իւանդաղատելի ձեւով մը Միրօ ախպօր ձեռքը բռնելէ եսքը:

Այս մանկամարդ աղջիկը Լալիզարն էր:

— Իրաւ ես... այսօր ուշ մնացի, պատասխանեց Միրօ ախպար՝ աղջկան ճակատը համբուրելու:

— Երկու օր է որ Վանական չերեւար, հա՛յր իմ, արդեօք ի՞նչ եղաւ իրնի:

— Մի՛ կասկածիր, աղջի՛կս, Վանական եթէ այս գիշերը չհգայ, վաղը անպատճառ պիտի վերադառնայ:

— Ա՛խ, ի՞նչ ընեմ... ամեն ատեն մինակ կը թողուք զիս այս ողորմելի տունին մէջ: Շաբաթի մըն է որ Լուսիա գնաց ու գե՛ռ չեկաւ:

— Դորձն անա՞նկ կը բերէ, աղջի՛կս: Դուն մի՞նեղուիր: Քիչ առենէն ասկից ալ պիտի հեռանք:

— Խումբի՞ն մօտ պիտի երթանք:

— Նախ՝ խումբին մօտ պիտի երթանք: Անկից ետ, ը՝ Հայոց Զորի ամենէ՞ն ապահով գիւղը պիտի մնաք:

Հայրն ու աղջիկն կը խօսէին իրարու հետ. յանկարծ դուռը զարնուեցաւ կամացուկ կերպով մը:

Միրօ ախպար աճապարանքով մը գնաց դուռը բանալու: Եկողները ներսէս նըծրունին ու իր հօրքոյրն էին:

— Ո՞հ, ինչքա՞ն թրչուած էր, մրմնչց Միրօ ախպար:

Ու առանց սպասելու՝ անոնց վրայի հապան առաւ, անոնց զլուխի ծածկոցները քակեց ու եանդաղատանքով մը ներս հրամցուց զիրենք:

Լալիզար չէր տեսած ներսէս Արծրունիի հօրքոյրը. միայն թէ իմացած էր որ Արարուց թաղին մէջ կը բնակէր ան:

Երբ սենեակը մտան, անուշ ժպիտով մը ներսէս Արծրունին մօտեցաւ մանկամարդ աղջկան ու ըսաւ:

— Ահա՝ իմ հօրքոյրս, Լալիզար:

Շնորհալի աղջիկը գորովանքով մը համբուրեց բա-

Եի պառաւին ձեռքերը եւ ծոեցաւ անոր սրեխները
քակելու:

— Ի՞նչ կընես, աղջիկս, մրմնջեց պառաւ կինը՝
քաշելով իր ոտքը:

— Բան մը չէ, մայրիկ, դուն յոդնած ես, ես
պիտի քակեմ տրեխներուզ չուանհերը:

— Ամենեւի՛ն, ես չեմ կրնար ընդունիլ:

Վերջապէս եկաղները քէմ մը հանգչելէ ետքը,
ոկան խօսակցութեան Ներսէս Արծրունին իր
հասալ ծխափողը բերնէն հանելով հարցուց.

— Յաջողեցա՞ր, Միրօ ախպա՛ր:

— Յաջողեցայ, պատասխանեց Միրօ ախպար:

— Ո՞ւր է... բացադանչեց Ներսէս Արծրունին
այնպիսի ձայնով մը՝ որ կը խղդուէր կարծես:

— Ահաւասի՛կ, շեշտեց Միրօ ախպար ու ծոցէն
հանելով դաշոյն մը տռւաւ Ներսէս Արծրու-
նին:

Այդ դաշոյնը մեր ձանօթ նուիրական դաշոյնն
էր, որ չորս տարիներէ ի վեր կը մնար Վանի բան-
տին մէջ: Մէկ խօսքով այն օրէն ի վեր՝ ուր Վա-
նական իր ոճիրը գործած էր եւ զիտէր թէ կախա-
զան պիտի բարձրանար, այդ դաշոյնը զնտանի մը
անկիւնը պահուած էր:

— Ո՞հ, կեանքիս ամենէ՛ն նուիրական յիշատա՛կը,
ահա՛ կը զանիմ քեզ, մրմնջեց Ներսէս Արծրունին
համբուբելով զայն: Դարեւէ ի վեր հայրենական
ժառանգութիւնս էիր: Եւ սրբագործուեցար, երբ
վանականի մը պէս հայրենասէր մարդու մը ձեռքն
ինկար:

Եւ իր կապարագոյն ու հրատապ շրթունքներուն

տանելով այդ ժանգոտած դաշոյնը կը համբուրէր եւ
չէր կշահար:

— Ծնորհակալ եմ, Միրօ ախպա՛ր, մրմնջեց
ներսէս Արծրունին:

Պառաւ կինը Լալեզարին հետ կը խօսէր այդ պա-
հուն, հնատեւաբար չը տեսաւ իր հայրենի տան այդ
նուիրական յիշատակը:

— Հիմակ կէս զիշերը չեղած ես պիտի մակնիմ,
Միրօ ախպա՛ր, նկատել տուաւ Ներսէս Արծրունին:
Կարելի է երկու օրէն կը վերագառնամ:

— Դէպի ո՞ւր, հարցուց Միրօ ախպար:

— Անդամ մը խումբին քովը կուզեմ երթալ: Յե-
տոյ վեհափառը պիտի տեսնեմ անպատճու:

— Դուք դիտէ՛ք... Աստուած ձեզի հետ, մրմնջեց
Միրօ ախպար: Բայց եթէ լուսիա ու Վանական
գալու ըլլան, ի՞նչ ըսեմ:

— Անոնք իմացած են իմ երթալիք տեղս չպիտի
հարցունեն:

Արդարեւ, կէս զիշերուան մօտ, Ներսէս Արծրու-
նին մեկնեցաւ:

ՔԱՆԴՈՒԱԾ ՏՈՒՆԸ

Արեւ նոր ծագած էր կապոյտ ու անամպ երկին-
քին երեսը: Բնութեան ամենէն անուշ ու ամենէն
յանկուցիչ պահն էր այդ: Ա... գիւղը գեղեցիկ այ-
դիներու մէջէն կերեւար:

Մարդ մը՝ ամբողջ զիշեր մը քալելով հասած էր

գեղէն, քառորդ մը հեռու գտնուող մսկ գագեանի մը
մէջ, ուր պաղ ու չղջուն ջրով աղքիւր մը կար:

Հազած էր պատառատուն զպուն մը, քրտինքի
աղար կապած շապիկ մը, կարկառւած բաճկոն մը,
կարճ ու հաստկեկ գաղախիկ մը ու տեղական պլր-
տուած տրեխ մը. իսկ զլուիր դրած էր հինցած ու-
թիմարայ աղուոր աղջիկներու հիսած արախին:
Մէկ ուսէն տոպրակ մը կար, որուն մէջ չորցած
հացի պատառներ լեցուած էին, իսկ միւս ուսէն
կախուած էր կտաւի մը մէջ փաթթուած մանգաղ
մը: Այնպէ՞ս որ զինքը տեսնող մը անպատճառ խոտ
քաղելու եկող սարակմերէն պիտի կարծէր:

Բայց ո՞չ այդ գեղական տարազով ծածկուած
մարզը, սարակ մը չէր, խոտ քաղելու և զրայ
վաստկելու նպատակ մը չունէր: Պաղուկ աղքիւրին
քովի՝ ձեռքը ծնօտին դրած պահ մը մտածող այդ
անձը մեր ծանօթ վանականն էր, որուն զէմքը!
հալեր էր, աչքերը փոսցեր էին ու ճակտին խոր-
շոները դուրս ցցուեր էին: թշուառութեան մը ամ-
բողջ պատկերացումը նկարելով իրենց գալարու մնե
րու մէջ:

Կէս ժամի մը չափ հանգստանալէ ետքը, վանա-
կան ոտքի ելաւ եւ զէպի զիւզը յառաջացաւ:

Չորս տարուան մէջ ահազին կերպարանափոխու-
թիւններ եղած էին չորս կողմք: Նոր չենքեր, նոր
պարտէղներ ու մանաւանդ մաքուր փողոցներ կա-
յին:

Վանական սիրտը մորմոքուած վիճակով մը ան-
ցաւ փողոցներէն ու յանկարծ աւերակի մը առջին
կանդ սուաւ:

Այդ աւերակը քանդուած տուն մըն էր, որուն
ճրագը դաւաճան Գղիր Զաքոն մարտ էր:

Մէկ իսօսքով՝

Ուէս Մէլիքին տունն էր այդ, որ ահազին ըն-
դարձակութեան մը վրայ կը մնար՝ իր քանդուելու
մատ չորս պատերուն մէջ:

Տունին ետեւը պարտէզ մը կար: Ատիկա երեսի
վրայ մնացած ըլլալով քանդ ու աւեր գարձած էր:

Վանական հայուածք մը հետեց այդ աւերակնե-
րու վրայ ու փողոց մը մասւ ուր կը գտնուէր Տէր
Օհանի տունը:

Տունին զուար բաց էր: Վանական ճնշուած քայ-
երով սրահը գնաց եւ տեսաւ փոքրիկ մանուկ մը
ո՞ր որօք շինելու զբաղած էր:

— Ո՞ւր է Տէր հայրը, հարցուց Վանական՝ փոք-
րիկին մօակնալով:

— Տէր հայրը տունը չէ, պատասխանեց մանուկը՝
վերէն, ի վար զիտելով իր զէմը տնկուող մարդը:

— Ա.ա՛յ, հապա ո՞ւր է:

— Պարտէզն է, կուզե՞ս կանչեմ:

— Զէ՛, եթէ կուզես, այնտեղ տար զիս:

— Շատ աղէ՛կ, զուն մեր խորը քաղելու եկա՞ր:

— Այդպէս է:

— Ո՞ւր տեղացի ես:

— Շատ հեռու է իմ երկիրս:

Մանուկը չարունակեց իր հարցումները: Մէկդի
նետեց իր շինած արօրը, արեխքներուն կապը
պնդեց ու ըսաւ:

— Եկո՞ւր ետեւէս:

Վանական հետեւեցաւ:

Պարտէզը կը գտնուէր գեղէն դուրս , ամենէն գեղիկ դիրք ունեցող տեղը :

Երբ պարտէզին մօտ հասան , մանուկը ձեռքը՝ փայտէ ճպոռով հիւսուած դուռին հտեւը մտցուց , սողնակը դուրս քաշեց ու բացաւ զայն :

— Մաթիր . թոթովից մանուկը , Վանական առաջ անցաւ : Մանուկը նորէն դոցեց դուռը ու վաղելով հասաւ անոր ու ըստւ .

— Կը տեսնի՞ս , ի՞նչ աղուոր ծառեր ունինք մինք :

— Իրա՛ւ է ... շատ աղուոր են , մրմիջեց Վանական :

— Տէ՛ այդ ջոջ ծառին տակ պառկեր է Տէր Հայրը . կը նայի՞ս , նկատել տուաւ մանուկը :

Վանական դէպի մատնանիշ ըրած կողմը զարձուց տչքերն ու նշարեց զայն :

Վերջապէս մօտեցան երկուքն ալ Տէր Օհանին որ՝ ծառի մը տակ , կանաչ խոտերուն վրայ ու զղղղուն առուի մը քով կը քնանար :

Վանական խորին պատկառանքով ու անզուսպ կարօտով մը զիտեց այդ առաքինի մարդուն կեր-

պարանքը : Օ՞չ , իրեն այնպէ՛ս ևկու որ երկնային ճառագայթ մը պատած էր անոր ճակատը :

Մէկէն ի մէկ չհամարձակեցաւ ձայնատալու . կար-

ծես թէ չէր ուզեր առոր խաղաղ քունը վրդովել . երկա՛ր , խորո՞ւնկ ու դա՞ռն մտածում մը իր հոգին կը լեցունէր , երբ կերեւակայէ թէ Տէր Օհա-

Տէր Օհան շարժում մը ըրաւ այդ պահուն ու աչ-

— Տէր Հա՛յր , մենք շատ սպասեցինք ... մրմիջեց մանուկը՝ որ Վանականին պէս շարունակ անոր դէմքը կը դիտէր :

Տէր Օհան մանուկին պատասխանելու ատեն՝ յան-

կարծ ետին կեցող մարդուն վրայ նայեցաւ .

Ո՞չ , չճանչցաւ ... հետեւարար ոտքի ելաւ ու հարցուց .

— Ո՞նչ կուզես , զաւա՛կս :

Վանական գողղղաց ... իր սիրտը լեզունող ան-

հուն գորովը , ոէրը , պաշտումը չկրցաւ զսպիլ որ

կարենար կեղծել ... այդ պատճառաւ մօտեցաւ Տէր

Օհանին ու մրմիջեց .

— Ո՞հ , Տէր Հա՛յր ... աս որչա՛փ փոխուեր եմ

որ չկրցաք ճանչնալ զիս ... մի՛ խոռվուիք , Վա-

նակա՞նն եմ :

— Վանակա՞ն ... բացազանչեց Տէր Օհան ու

դողղղալով գրկին մէջ առաւ զինքը : Աստուած իմ ,

աչքերո՞ւս կերեւիս ... կը խարուիմ արգեօք :

— Ո՞չ , չէք խարուիր ... Վանականն եմ ես ու

եկած եմ ձեր կարօտն առնելու :

— Քսէ՛ ինծի , ի՞նչպէս եղաւ այդ :

— Աղատութի՞ւնս :

— Այս :

— Աստուած ... մրմիջեց Վանական :

Տէր Օհան ինդրեց որ առուակին մօտ նստի ու

պասումէ իրեն թէ ո՞ւր կը գտնուէր մինչեւ այն ա-

տեն :

— Ա՞ն , Տէր Հա՛յր , իմ մասիս հարցում մի

ընէք , առարկեց Վանական . աւելի աղէկ է՝ դուք

իսոսիք , Շատոնց է որ գեղերու վիճակը հեռու ե-

Ղած է աչքէս: Կուզեմ ամէն բան իմանալ: Մանաւանդ Ծէս Մէլիքին տունն որո՞ւ ձեռքն է: ատիկայայտնեղէ՛ք ինձի:

— Ծէս Մէլիքին տունը քանդուած է երեք տարիներէ ի վեր, նկատել տուաւ Տէր Օհան: Կառավարութիւնը չթողուր որ ծախուէր իր բարեկամներու ձեռքով:

— Ինչո՞ւ համար չթողուր:

— Պատճառն այն է որ թուրը իշխանութիւնը կը յուսայ ատանկով ձեռք ձգել զի՞նքը . . վերջապէս կը հաւատայ թէ այդ կալուածներուն համար Ծէս Մէլիք պիտի գայ՝ անձնատուր ըլլայ իւն:

— Ախտ լա՛, . . Տիրացու Սիմոն ո՞ւր է որդիօք:

— Զի՞ս իմացեր թէ խեղճ տղուն ինչո՞ր պատահցան:

— Ո՞չ:

— Ի՞նչ ըսեմ . . քու մահուան դատապարտութեղի ետքը, մեր հրէշ նորբնծայ քահանան մատնեց զի՞նքը՝ յայտարարելով որ քու մեղսակիցդ է եղեր ան: Կառավարութիւնն, առանց ապացոյց մը ուամիսէն աւելի: Կազմուածքով տկար էր. Հկրցաւ տոկալ. երբ բանտէն արձակուեցաւ, սկսած էր արիւն թքնել . . . Ամիս մը հաղիւ ապրեցաւ . . .

Վանականին սիրտը խշխաց ու ամրող մարմնովը ցնցուեցաւ՝ այդ չարաշո՞ւք գումը լսելով:

— Կրո՞գ . . . այդ հրէշը կենդանի՞ն է դեռ, զոչեց Վանական:

— Կենդանի՞ . . . ո՞չ, կենդանի չէ, շեշտեց Տէր Օհան:

— Սատկա՞ծ է:

— Չէ՛:

— Հապա՞ծ:

— Անանկ վիճակի մը մէջ ինկած է որ ո՞չ կենդանի է եւ ո՞չ ալ մեռել մը: Իր կեանքը դժոխք մընէ իրեն համար, որուն մէջ չարաչոր կը տանջուի:

— Արդարութիւն . . . արդարութիւն . . . վերջապէս այդ դաւաճանն իր պատիմը գտած է, ըսել կուզէք:

— Այս, այդ դաւաճանն իր պատիմը գտած է: Ամբողջ մարմնով հաշմանդամ եղած է ու՝ տունին մէկ անկիւնէն միսը քաշկռտուելով, կապրի:

— Հապա Թղիր Զաքոյի տունն ի՞նչ եղաւ:

— Կին մը ունէք՝ մեռաւ. իսկ տունը քանդուած կը մնայ:

— Ի հա՛րէ . . . տունը աւերողին տունը Աստուած կը քանդէ, Տէր Հա՛յր: Բայց կարծեմ թէ Գզիր Զաքօ մանչ մըն ալ ունէք, անանկ չլո՞:

— Իրա՞ւ է . . . հօրը սպանութենէն ետքը մեռած էր ան:

Վանական վալրկեան մը լուռ մնաց: Կարծես՝ ամփոփել ուզեց իր զանկին մէջ լիցուած հարցու մներու ամբողջ զանգուածը:

— Բայց ըսէ՛ ինձի, Վանակա՞ն, ընդհատեց Տէր Օհան փղձկռւած ձայնով մը. ո՞ւր է Ծէս Մէլիք, ո՞ւր մնաց . . . ի՞նչ եղաւ իր աղջիկը . . . ո՞ղջ են թէ մնուած . . . ա՞իս, երբէք տեղեկռւթիւն մը չունիմ անոնցմէ:

— Որչա՞փ ատեն է որ լուր մը առած չէք:
 — Սանկ նանկ երեք տարին կանցնի:
 — Անհոգ եղէ՛ք երկուքն ալ ողջ են ու կը գըտ-
 նուին Պուլկարիա:
 — Պուլկարիա՞:
 — Այո՛:
 — Արդեօք հանգի՞ստ են:
 — Միթէ՞ հայրենեաց կարօար քաշող մարդու մը
 համար հանգստութիւն կարելի՞ գանել:
 — Ճշմարիա է: Բայց հոն ի՞նչ գործ կրնայ ը-
 նել:
 — Գո՞րծ . . . Օ՛հ, աեսնելու էք այդ մարդը. բո-
 լորովին անշուք ու աղքատ գիւղի մը մէջ քաշուած
 է ու նպարավաճառի խանութ մը ունի: Տիլպարը
 բարձրագոյն վարժարան մը դրկած է: Իր միակ
 յոյսը. միակ միտքարութիւնը, զերջապէս միակ
 հարստութիւնն այդ աղջիկն է: Իր աշխարհքը ա-
 նոր վրայ կը գառնայ:

— Խեղճ Ռէս Մէտի՛ք . . . մը մնից Տէր Օհան հոգ-
 ւոյն ամբողջ զառնութիւնը պատկերացնելով իր
 հրեշտակային կերպարանքին վրայ: Իցիւ թէ ներ-
 ման արժանանար քեզի սէս:

— Միթէ՞ ևս ներման արժանացած եմ:

— Հապա ի՞նչպէ՞ս աղատած ես:

— Ամենաբարին Աստուծոյ առաջնորդութեամբ:

— Հսել է թէ՝ փախստակա՞ն մըն եմ:

— Այո՛, աշխատական մըն եմ:

— Կ, Պոլսոյ բանաէն:

— Ո՞չ, Դարպահապլուսի թիարանէն . . . ահար
 նշանս:

Ու թեւին շապիկը վեր առնելով ցոյց տուաւ
 ա՛յն նշանը զոր կունենան թիապարտները չանհե-
 տանալու համար:

Տէր Օհան սարսուով մը համակուած մօտեցաւ
 Վանականին ու ահա՛ ինչ որ կարդաց անոր եռան-
 կիւնաձեւ նշանին մէջ.

Դարպահապլուսի
 Բերդ
 18...

— Օ՛հ, զարշելի մարդի՛կ, մրմիջեց Տէր Օհան
 զղուանքով մը. ասէկա կրնեն որ թիապարտը չի
 կարենայ աղատիլ իրենց ձեռքէն, անանկ չէ՞ւ

— Այո՛: Բայց շատ զիւրին կերպ մը կայ զայն
 նշելու, ընդհատեց Վանական:

— Ուրեմն ինչո՞ւ համար կը թողուս:

— Կը թողո՞ւմ, որովհետեւ ատիկա իմ մէջս ար-
 դար վրէժ մը կարթնցնէ, Տէր Հայր: Կը թողո՞ւմ,
 որովհետեւ ատիկա չը մոռցնէր այն երախտագի-
 տութիւնը զոր՝ Աստուծմէ ետքը՝ մարդու մը կը
 պարտիմ աշխարհքիս մէջ: Օ՛հ, ատիկա, մէկ
 խօսքով, թուրք կառավարութեան մէկ բարբարո-
 սական նշանն է զոր պիտի պահեմ որչափ որ ե-
 րակներուս արիւնը չէ սառած, որչափ որ նպա-
 տակիս չեմ հասած:

— Մարդո՞ւ մը ըսիր, ընդհատեց Տէր Օհան խո-
 րին հետաքրքրութեամբ մը:

— Այո՛:

— Ո՞վ է այդ մարդը:

— Ժամանակ պիտի դայ, որ դուք ալ պիտի
ճանչնաք զինքք:

Տէր Օհան չկրկնեց իր հարցումը՝ այս վերապար-
հութենէն ետքք:

— Ինձի նայեցէք, Տէր Հայր, վրայ բերաւ
վանական, հանգարտ բայց ճնշուած ձոյնով մը՝
կարելի չէ՝ դաւաճան քահանան տիսնել:

— Կարելի է... բայց ի՞նչ պիտի ընես, նկատել
առւաւ Տէր Օհան:

— Միայն թէ անոր զէմքը դիտել կու զեմ:
Այս լա՛ւ, իրիկուան զէմ հոն կերթանք՝
Հիմայ միասին ճաշելու երթանք:

Ու երկու բարի հոգիները պարտէղէն ելնելով
հասան այն փողոցը, որ կանուէր Ռէս Մէլիքի
քանդուած տունը:

— Կը նայի՞ս, փախաց Տէր Օհան՝ գառնութեամբ
մատնանիք ընելով քանդուած տունին վիճակը:

— Այս, անիրաւութեան տիսարանն է այդ, թու-
թովեց վանական՝ իր աչքերու արցունքը որբե-
լով:

Տէր Օհան չչարունակեց:

Տունը մտան ու ճաշեցին:

— Այս բոլորը մէկդի թողունք, Տէր Հայր, ը-
սաւ Վանական ճաշէն ետքք, հիմակ ծանր պար-
տականութիւն մը կայ զոր կատարելու խոստացած
եմ չորս տարիներ տուած, բայց բաղդին չարագէտ
բերմամբ չեմ յաջողած:

— Ի՞նչ է այդ պարտականութիւնը, ընդհատեց
Տէր Օհան:

— Ո՞հ, Տէր Հայր, Ռէս Մէլիքը ասկից չորս

տարի առաջ յանձնարարեց ինձի որ հոս գայի ու-
իր տանը մէջ պահուած դրամը հանելով իրեն տո-
նէի. բայց, ինչպէս ըսի, բանտարկուեցայ ու չյա-
ջողեցայ պարտականութիւնս կատարելու: Այօր
կարելի չէ՝ այդ նպատակին հասնի:

— Ինչպէս չէ... բաւակա՞ն է որ զիտնանք որ
զանուիր:

— Կարծեմ թէ՝ «մեծ սիւնին տակ», երկու քայլ
հեռաւորութեամբ, փոս մը փորած ու դրամներս
թաղած եմ» ըստ Ռէս Մէլիք:

— Ծատ աղէկ. բարեբաղդաբար մեծ սիւնին ուր
ըլլալը չեմ յոցեր, Ատիկա այս զիշեր կը կատա-
րենք:

— Ունիք վատահելի մէկը:

— Ինէ զատ վատահելի մէկը չեմ զաներ ատանկ
զործի մը համար:

— Ինչպէս... դուքք պիտի փորէք:

— Այսո՛, ես պիտի փորէմ: Վանական չխօսեցաւ, որովհետեւ Տէր Օհանին
ի՞նչ կամքի տէր ըլլալը չատ աղէկ պիտէք:

— Երիկուան դէմ՝ դաւաճան քահանային տունը դա-
ցին երկուքն ալ:

Օ՞չ, տունին մէկ անկիւնը քակոտուած անկո-
ղին մը կար, որուն մէջ կը քնանար ան:

Վանական մօտեցաւ այդ գարելի մարդուն, որ
ծովէն գուրս հանուած մեռելի մը գոյնը ստացած էր:
Եայեցաւ... երկա՛ր, խոռվայո՞ւզ եւ կոկծալի՛ կեր-
պով մը նայեցաւ տնոր ամբողջ կերպարանքին վրայ
ուր հօգույն զարելի սեւութիւնը պատկերացած էր
ուր հօգույն զարելի սեւութիւնը պատկերացած էր ու նե-
կւ ուր անիծեալ ստուեր, մը կը գալարուէր ու նե-

Խած շունչ մը կը պատէր ահաւոր երեւոյթով մը:
Տէր կարապետ, զարհուրելի երազէ մը արթնցան՝
աչքերը բացաւ ու իր անկողնին սնարը կեցած եր-
կու անձեռուն նայեցաւ:

— Աստուած օգնական, մրմիջեց Տէր Օհան, ճիզ
մը ընելով:

— Աստուած... օգնան... կան... դողդուած Տէր
կարապետ խղղուելու մօտ ձայնով մը:

Ու հետաքրքիր ակնարկ մը նետելով վանականին
վրայ, հարցուց.

— Ո՞վ է ան:

— Հեռաւոր բարեկամս է... ձեզ տեսնելու փա-
փաքեցաւ, ատոր համար բերի, պատասխանեց Տէր
Օհան,

— Բայց... ծանօթ մը կերեւի ինձի... մրմուց
հրէշատիպ քահանան ա՛յնպիսի սոսկումով մը որ
զինքը ցնցեց կայծակէ մը զարնուած մարդու մը
պէս:

— Այո, ծանօթ եմ ձեզի... շեշտեց վանական՝
քիչ մը մօտենալով:

— Զեմ յիշեր... չեմ գ'տեր թէ ո՞ւր տեսած եմ
ձեզ, վրայ բերաւ Տէր կարապետ:

— Հարկ չկայ... մի՛ յիշէք... միայն թէ Աստու-
առոյ արդարութիւնը ձեր աչքին առջեւը բերէք, ձեր
անցեալը մի՛ սոսնաք... առարկեց վանական խիստ
ու հրամայական եղանակով մը: Դո՛ւք՝ որ ձեր կո-
չումին հակառակ՝ մորացաք խղճի ձայնը, դո՛ւք՝ որ
ձեր ձեռքը սրբազան անօթէ մը դուրս հանելով, ար-
դար ու հայրենասէր մարդու մը արեան մէջ թաթ-
խեցիք, լսէ՛ք ինձի, ի՞նչ պատասխան մը պիտի

տաք ոյն Աստուծոյն՝ որուն վրէժինդրո թիւնը
մարդկային վրէժինդրութեանը չնմանիր:

Դաւածան քահանան օձի մը պէս գալարուեցաւ...
իր սիրտը՝ որ սեւցած կոյտի մը պէս կուրծքին տակ
կը մնար, կտոր կտոր եղաւ: Յայտնի էր թէ տան
բան հասկցաւ... ամեն ըսածները կռանեց:

— Կը տեսնէք... ահա՝ դժոխաք մը՝ որուն մէջ կը
քաշկոտուիք գուք, չարունակեց Վանական: Ո՞հ,
գիտե՛մ, աղէկ գիտեմ թէ Տանչզաք զիս... հաս-
կըցաք թէ Աստուած իր արդարութիւնը ցուցնելու
համար ինձի՝ այստեղ առաջնորդեց զիս... այս սե-
մերէն ներս մացուց իմ քայլերս...: Եկայ որ հար-
ցունեմ ձեզի: ո՞ւր է ծիրացու Ախման... ի՞նչու
մատնեցիք զինքը... ի՞նչու ձեռքերնիզ խղճերնուդ
վրայ չդրիք, երբ կը սեւցունէիք ձեր հոգին:

Տէր Օհան լուռ էր: Հոգեկան անզուապ ցաւ մը
կը զգար՝ իր պաշտօնակցին վիճակը տեսնելով: Քա-
ւով Տէր կարապետին, այնքան խոցուած էր որ
չկըցաւ բառ մը, ճիչ մը հանել բերնէն:

— Ի՞նչու համար կը լոէք... ի՞նչու չէք պատա-
խաներ, յարեց Վանական:

— Ո՞հ, ո՞հ... Աստուծոյ սիրոյն ըլլայ, մրմիջեց
Տէր կարապետ: մի՛ չարչարէք զիս... թողուցէք...
հեռացէք... բաւական է... ի՞նչ կուզէք ինէ...
ներում... ներում կը խնդրեմ:

— Ներում... դո՞ւք ներում կը խնդրէք, բացա-
կանչեց Վանական:

— Այո:
— Աստուած կայ... աչքերնիզ դէպի Անոր ար-
դարութիւնը գարձուցէք:

Տէր կարապետ գերազոյն շարժում մը ըրաւ,
ասրուաց ու գլուխը թողուց բարձին վրայ։
Ան ասեն խղզուած մրմունջ մը ելու իր բերնէն
ու աչքերը դոցեց։

Վանական անոր զէմբը դիտեց . . . ահաւու որ զտր-
հուրելի երևոյթով մթնցաւ ու ծածկեց ճակտին
խորշ մները։

— Ո՞չ . չէ միուած , մրմնից վանական։ Կը տան-
ջուի՞ . . . խիղճը կը չարչրէ դինքը։ Մեկնի՞նք . . .
բռւակա՞ն է։

Տէր Օհան ու վանական ան շշուկ քայլերով տու-
նէն դուրս ելան։

ՅԱՏԽՈՈՒ-ԿԵԺԻԿԵՀԻ ԿՈՒԻՐԸ

Ներսէս Սբծրունիի Հայկական խումբը՝ թողնե-
լով Շգթայ լեռանց յետնակողմը , Վանականին ա-
ռաջնորդութեամբ , ուղղակի «Շատխու-կէտիկ» կոչ-
ուած կիրճ մտաւ . ուսկից կէս ժամի մը հեռաւո-
րութիւն կը մնար մինչեւ կեմ դիւզը։
Լուսնալու մօտ էր։

Կիրճին վերեւ լիրկ ու վիթխարի ժայռեր կա-
յին , Վանական հրամայեց որ խումբը դէպի ժայ-
ռը բարձրանայ ու հոնակ ապահով դիրք մը գրա-
ւէ։

— Ահա՛ արշալոյսը կը ծագի , ընկերնե՞ր , շե-
տեց վանական անձնուիրութեան մը ամբողջ ար-
տայատութիւնը դնելով իր ձայնին մէջ։ Առաջին

անգամն է որ անիրաւութեան մը դէմ պիտի կռուիք ,
առաջին անգամն է որ ձեր գնդակը պիտի ուղղէք
մեր դարաւոր թշնամւուն կուրծքին . մէկ իոսքով՝
առաջին անգամն է որ արեան կաթիլը պիտի ցայտէ
ձեր արդար ու վրէժինդիր ձեռքերուն վրայ։ Բա-
ւական է . Հայաստանի արեւը թո՛ղ ժպտելով սահի
անհուն կապոյտին մէջ։ Բաւակա՞ն է . . . արցունքը
չփրկեր մեզ։ Աստւած ստրուկներուն ձայնը չլսեր։
Գուէ մեր հայրենեաց սա ժայռերը թո՛ղ հանգիօտ-
տես ըլլան թէ Հայն ալ կռուիք դիտէ , Հայն ալ
պատուով ապրիլ կուզէ ու Հայն ալ քաջութեամբ
մուռնելու պատրաստ է։ Զվախնա՞նք . մարգս մէկ
անգամ կը ծնի ու մէկ անգամ կը մեռնի։ Վայր-
կեանը բռպէտական է։ Երկու կամ երեք ժամէն առ-
կից պիտի անցունեն Հայ աղջիկ մը։ Քուրտ պէկ մը
բռնութեամբ կը փախցունէ այդ թշուառ հայունին ,
առանց մտիկ ընելու ծնողաց արցունքներուն։ Պէտք
է ցոյց տանք թէ մեր պատիւն է տափկա։ Կամ
արիւննիս կը թափուի այս կիրճին մէջ , կ ամ թէ
պատիւնիս կը փրկուի։

Քաջասիրտ երիտասարդները վրէժինդրութեամբ
լեցուած՝ ապառաժներու մէջ մէյմէկ անասիկ դիր-
քեր բռնեցին ու ատանկով ամբողջ կիրճին սիրտը
զրաւեցին ուազմագէտներու պէս։

Արեւը կամաց կամաց կը բարձրանար։ Լեռնաձո-
րին ամբողջ երկայնքը անտառներով ծածկուած էր .

Հազիւ թէ ժամ մը անցած էր , ահա՛ ձայներու
վժլուոց մը յսուեցաւ հեռուէն , որուն արձագանգը
բոլոր կիրճին մէջ տարածուեցաւ։

— Լուսթիւն . . . գոչեց վանական։ Կարծեմ . թէ
ձայն մը կը լսուի։ Պատրաստ կիցէ՛ք։

— Պատրաստ ենք . . . միայն թէ ձեր նշանը
տուէք, նկատել տուին բուրոր ընկերները:

Հեռուէն եկող ձայներն աւելի մօտեցան ու որոշապէս յայտնուեցաւ ձիաւորներու խումբ մը որ երեսուն երեք հոգիէ կը բաղկանար:

Վանական դիտեց որ ութը ձիաւոր առջեւէն կուտար, իսկ մացեալները թշուառ աղջիկը շրջապատած կը բերէին:

Առաջ ժամանակ կորսնցնելու, վանականը հրամայեց որ նախայարձակ դիրքէն գնդակ մը նետուի:

Վանականին հրամանը կատարուեցաւ: Առաջին գնդակը ձիէն վար գլորած էր քուրտ մը, որ մէկ ձայնով կը ճչէր:

— Անձնատուր եղէ՞ք . . . պօռաց վանական՝ որ ապառոժի մը վրայ կեցած էր յաղթական դիրքով մը:

Քուրդերը շուարած՝ փախչիլ կուզէին . . .

— Մի՛ փախչիք . . . կրկնեց վանական: Իթէ ո՛չ ամէնքդ ալ այս կիրճին մէջ կիյնաք:

Ու հրամանեց ընկերներուն որ քանի մը գնդակ արձակեն օդին մէջ:

Ան ատեն ձիաւորներէն մին շաշխանան քաշեց ուսէն ու սկսաւ պարպել:

Քուրտին համարձակութենէն սիրտ առած՝ միւսներն ալ իրենց շաշխանաները պարպելու սկսան:

Վանական մէկ ակնթարթի մէջ ժամանակ շահեցաւ թէ՛ յառաջակողմէն եւ թէ՛ յետնակողմէն քուրտերու խումբը պաշարելու:

Քուրտերը տեսնելով որ չորս կողմէն ձամբանին

կտրուած է, ակամայ վար առին իրենց զէնքերն ու կեցան:

— Տղա՛յք, սուրերնիդ պատեանը գրէ՛ք ու սիայն վեցհարուածը բոնած քուրտերուն մօտեցէ՛ք, հրամայեց վանական. Կթէ շարժում մը ընելու ըլլան, անմիջապէս կրակեցէ՛ք:

Ու ինքը յառաջ անցնելով մօտեցաւ քուրտերուն ու հարցուց թէ՛ ո՞վ էր իրենց գիխաւորը:

— Մեր Շէյխն է, պատասխանեցին քուրտերը՝ մատնանիշ բնելով ձերմակ փաթթոցով մարդ մը, որ ձիուն վրայ կը դողար:

Վանական արհամարհանքով մը Շէյխին մօտեցաւ ու հրամայեց որ վար իշնէ ձիէն:

Շէյխը ղոզզզալով վար իջաւ ձիէն:

— Ո՞վ է այս աղջիկը . . . ի՞նչ ազգ է . . . հարցուց. Վանական բարձր ու հրամայական ձայնով մը:

— Զեմ գիտեր... կմկմաց չար ոզի Շէյխը:

— Կապեցէ՛ք սա վատին թեւերը, հրամայեց վանական իր ընկերներուն զառնաւով:

Շէյխին թեւերը չուանով մը կապուեցան:

— Հաէ՛, շուտ րէ՛, եթէ ո՛չ գլուխդ կիյնայ կեցած տեղու, գոչեց վանական:

Շէյխը վախէն կէս մարդ կտրեցաւ ու երեսին գոյնը մեռելի գոյն մը դարձաւ:

— Հաէ՛, ի՞նչ ազգէ է այդ աղջիկը, կրկնեց վանական:

— Ֆլայ է, մրմնջեց Շէյխը:

— Ֆլայ...

— Այո՛,

— Ուր կը տանէիր զինքը:

— Մեր պէկին :
 — Որո՞ւ կամքով :
 — Ո՞չ մէկուն :
 — Ինչպէ՞ս ո՞չ մէկուն . . . միթէ՞ մէկը չունի ան :
 — Աւնի :
 — Զը բողոքե՞ց :
 — Բողոքեց :
 — Ըսել է թէ՝ չուզեցիր անոր բողոքներուն կարեւորութիւն տալ, անանկ չէ՞ :
 Շէյխը չկրցաւ պատասխանել : Լեզուն բռնուեցաւ բերնին մէջ ու ի՞նչ ըսելը մոռցաւ :
 — Զե՞ս պատասխաներ . . . չո՞ւն, ըսել է թէ բռնութեամբ կը տանիս, այնպէս չէ՞, պօռաց Վանական ոտքը գետին զարնելով :
 — Ես ի՞նչ յանցանք ունիմ . . . թոթովեց Շէյխը :
 — Հապա ո՞վ է յանցաւորը :
 — Մեր պէկը հրամայեց . . . կրնայի՞ս մերժել :
 — Ո՞վ է ձեր պէկը . . . ի՞նչ է ատ շունին աշնունը :
 — Մեր պէկը Մոկաց երկրին տմոնէ՞ն ազդեցիկ մարզն է, կմկմաց Շէյխը :
 — Անո՞ւնը . . .
 — Անունը՝ Օսման պէկ է :
 — Ասկից քանի՞ ժամ հեռաւորութիւն ունի Օսման պէկի նստած տեղը :
 — Եթէ ձիով երթաք, վեց ժամէն կը հասնիք :
 — Շատ աղէ՞կ . . . ո՞ւսկից ուր՝ Օսման պէկ տեսած է այս աղջիկը :
 — Երկու ամիս առաջ այս կողմերը պարտելու եած էր : Աչքը կը զարնէ այդ աղջիոն ու կը ջաւ-

նայ փախցունել : Ան ատեն չյաջողիք : Երբ վերադարձաւ, հրամայեց մոզի որ բռնութեամբ ծնողքին քովէն առնենք այդ ֆլան, եթէ ո՞չ մեր գլուխը պիտի կտրէր :
 — Կր ստե՞ս, կը ստե՞ս, շուն քեղի՛, պօռաց Վանական ու հրամայեց որ աղջիկը քովը կանչեն :
 Շուտով մը թշուառ աղջիկը Վանականին առջեւը բերուեցաւ :
 Հազիւ տասնեւչորս տարու կար . բայց հասակը բարձր էր ու դէմքին ամբողջ լիցունութիւնը յանկուցիչ էր :
 — Եկո՛ւր նայիմ, ըսաւ Վանական՝ մանկատիքնքուշ աղջկան ձեռքը բռնելով : Ո՞վ յափշտակեց քեղի :
 — Սա՛ մարդը . . . մրմնջեց մանկամարդ աղջիկը՝ մատնանիշ ընելով Շէյխը :
 — Դուն ի՞նչ ազգէ ես :
 — Ես ֆլայ եմ, աղա՛ :
 — Ծնողք ունի՞ս :
 — Ունիմ :
 — Ի՞նչու փախար ծնողքիդ քովէն :
 — Ե՞ս :
 — Այս՛, դուն :
 — Ո՞վ ըսաւ որ փախած եմ, հեծկլտաց մանկամարդ աղջիկը՝ խղդուած արցունքով մը :
 — Այսպէս կըսեն : Զը փախա՞ր :
 — Ամենեւի՞ն :
 — Հապա՞ :
 — Ա՛խ, սսոնք բռնութեամբ մեր տունը մտան,

հօրս թեւերը կապեցին, մայրս մէկ կողմը քաշկըռ-
տեցին ու համարձակ կերպով մառանը խոյացան,
ուր պահութաբ էի ես...: Առանց մտիկ ընկլու իմ
աղաչանքիս, իմ արցունքիս ու իմ ճիշերուս, մա-
զերէս բռնած դուրս հանեցին զիս ու ձիու մը վրայ
դնելով սկսան փախցունել:

— Միթէ՞ գեղին մէջ մէկը չկա՞ր որ օգնութեան
գար:

— Զե՞մ գիտեր... չե՞մ գիտեր... իմ սեւ բաղդէս
ամենուն խիղճը քար կարեցաւ:

— Զե՞ս ուզեր երթալ, անանկ չէ՞:

— Զե՞մ ուզեր... ա'խ, չեմ ուզեր... բացազան-
չեց թշուառ աղջիկը: Զարկէ՞ք, սպաննեցէ՞ք,
խղղեցէք զիս այստեղ... ամեն կերպով ձայն չեմ
հաներ, բայց մի՛ թողով որ այս մարդերու ձեռքն
իյնամ. Աղա՛, ոտքդ պազնեմ... ձեր բաղդն եմ
ինկեր:

Վանական, որ մինչեւ այն ատեն քու բտերէն
լեզուով խօսած էր թէ՛ Շէյխին և թէ՛ մանկամարդ
աղջկան հետ, ճիգ մը ըրաւ, ու ջանաց իր հոգւոյն
ամբողջ խոռվը զսպելու: Յետոյ բարձր ձայնով մը
ըստ:

— Շէ՛յխ, քու գլուխդ ոտքերուս տակ պիտի
գտնես օր մը, եթէ այս վայրկեանէն, առանց ե-
տեւնիդ դառնալու, Օսման պէկին գտնուած տեղը
չերթառ: Այսահ կըսեմ: Հիմակ նստեցէ՞ք սմէնքդ
ալ ձիերուն վրայ ու հեռացէ՞ք:

Շէյխին չուանը քակելով թողուցին որ ձին
և ձնէ: Արդարեւ, կէս ժամուան մէջ կիրճէն անհետացաւ

Շէյխին խումբը. իսկ հայ աղջիկը Վանականին քով
մնաց:

Վանական ընկերներուն դառնալով մրմնջեց.

— Ահա՝ մեր առաջին յաղթանակը: Կը տեսնէ՞ք,
ինչքա՞ն վատ է մեր թշնամին. միշեւ իսկ ձորին
մէջ սատկած շունին մարմինը չթաղուեցաւ...:

Ու հրամայեց որ կիրճէն յեկնէին դէպի Արտօր
սարին կողմը:

ՎԵՇԱՓԱՌԼ...

Իրիկուան ստուերները կամաց կամաց կիշնէին
Վանայ ծովուն վրայ, որ հանդարտ ու միապաղադ
երեւոյթի մը տակ կը քնանար կարծես: Զէր երե-
ւար ծովուն արեւմտեան-հարաւակողմը բարձրացող
շղթայ լեռներու երկանքը, չէր երեւար հսկայ Սե-
փան կոչուած սարը. միա՛յն ալիքներու հեռաւոր
ձայնը կընդհատէր խոր լոռութիւնը:

Այդ պահուն, Ալլթամարայ կզզիին եզերքը փոք-
րիկ հաւակ մը կանգ կառնէր, ուսկից երեք հոգի
ցամաքը կելնէին:

Այդ անձերը մեր ծանօթ ներսէս Արծրունին,
Ուսուցիչը եւ Վանական էին:

— Կարելի է Վեհափառը շրջադայելու ելած է,
մրմնջեց նաւակը թիավարող մշակը.

— Գիտէ՞ք թէ ո՛ր կողմը կերթայ, հարցուց
ներսէս Արծրունին.

— Գիտեմ, պատասխանեց մշակը:

— Աւրեմն , առաջնորդէ՛ մեզ :

Եշակը նաւակէն դուրս ելաւ ու Վեհափառին աւ-
մենէ՞ն սիրած վայրը դիմեց :

Արգարեւ , վանք՝ յիտնակողքը , ժայռերով
չբջոպատուած ծովափին վրայ նստած էր հսկայ
մարմնով , ծինստիառ ու երկայն մօրուքով , տա-
րիքոտ ու մասյուլ կերպարանքով մարդ մը , որ
անթարթ կերպով ծովի ալիքներուն ու թանձր
խաւարին վրայ կր նայէր :

Այդ մարդը Վեհափառ՝ Աշխատուը Կաթողիկոսն
էր :

Եղեք անձերը յարգանքով մը մօտեցան Վեհափա-
ռին ու անոր ձեռքը համբուրեցին :

Մշակը հեռացած էր :

— Բարո՛վ եկած էք , զաւակնե՛րս , բսաւ Վեհա-
փառը՝ մեծ մեծ բանալով իր խորաթափանց աչ-
քերը :

— Ծնորհակալութիւն , թոթովեց ներսէս Արծրու-
նին :

• Վեհափառը խորին յայուածքով մը քիչ մը հե-
ռուն կեցող Ուսուցիչը դիտեց , որ իրեն ծանօթ էր
ու մրմիջեց .

— Պարոն Վահ ա՛մ , ներկայացուցէ՛ք ինձի այս
անձերը :

Ուսուցիչը , որուն Վահրամ անուն տուած էր
Վեհափառը , յալգանքով մը մօտեցաւ ու վերապա-
հութեամբ ըստ :

— Բարեկամներս Ազգին ու Հայրենեաց զինուորա-
ներն են , Վեհափառ :

— Ասուած պահէ՛ Պահոնիք , վրայ բերաւ ձիւ-

նափառ մօրուքով կզերականը՝ քմահաճ ձայնով մը :

— Կը փափաքին որ բանի մը տեղեկութիւններ
տաք իրենց , Վեհափառ , կրկնեց Պարոն Վահ-
րամ :

— Եւ ի՞նչ տեղեկութիւններ կրնամ տալ ...

— Զեր Վեհափառութիւնը յատ տեղեկութիւններ
կրնայ տալ մեզի , բնդատեց ներսէս Արծրունին :

— Ի՞նչ տեղեկութիւն ...

— Զեր Վեհափառութիւնը թեան թեմերու մասին կու-
ղէինք մանրամասնօրէն տեղեկութիւններ ունենալ ։
ի համարէ . Զեր թեմերը՝ մնձու մասամբ քուրտ պէ-
կերու ձեռքն ըլլալով , ամենէ՞ն աւելի բնաջինջ
դրութեան մը մէջ կր զանուին : Արգեօք չկան մի-
ջոցներ , որոնցով փրկելու ջանանք զանոնք :

— Ի՞նչ զիտնամ , զաւակս , Աստուծոյ կոմքն է
այդ :

— Աստուծոյ կամքը ... ամեննեւի՞ն . Աստուած ա-
տանկ բռնութիւն մը չսիրեր : Ատիկա մեր յանցանքն
է : Մեր թուլութիւնն է :

— Ի՞նչ կրնանք բնել : Մեր ձեռքէն ի՞նչ կուգայ ,
երրորդ գանակ մը անգամ չունինք :

— Իրաւունք ունիք . բաց եթէ կամք ունենանք ,
եթէ պատիւնիս ճանչնանք ու եթէ ազգային նաշ-
խանձախնդրութիւնը զիտնանք , զանակին տեղ՝
սուր ալ կրնանք ունենալ :

— Եառավարութեան դէմ :

— Ո՞նչու կառավարութեան դէմ . . . մի՞թէ կառա-
վարութիւնն է որ այդ գեղերը բնաջինջ ընելու
կաշխատի , մրմիջեց ներսէս Արծրունին զրեթէ
միամիտ բացատրութեամբ մը :

— Կառավարութիւնը չէ ։ բայց զէնք գործածելու հրաման չունինք։
 — Ի՞նչու ուրեմն մեզ կոտորողները զէնք գործածելու հրաման մը ունին։
 — Ի՞նչ ըսենք ։ կառավարութիւնը կարգիլէ։
 — Միայն Հայերուս։
 — Այո՛, միայն Հայերուս։
 — Բաել է թէ կառավարութեան թելադրութեամբ կը կատարուի, անանի չէ։
 — Ատիկա չգիտցուիր ։ թոթավեց վեհափառ՝ գրթէ երկիր զալի վերապահութեամբ մը։
 — Ի՞նչ զէ՞ս չգիտցուիր ։ չէ՞ս որ քուրտը զէնքով կը կոտորէ հայ ժողովուրդը եւ կառավարութիւնը միշտ աչք կը գոցէ ։ չէ՞ս որ մեր քովի դանակ մը անգամ չուզիր ըլլայ, իսկ վայրենի ցեղի մը ձեռքը Մօսինի հրացանը կը գտնուի, ըսել է թէ յայտնապէս ծրագիր մը պատրաստուած է ։ մնաց բնաջինջ ընելու համար։ Ատիկայ առարկութիւն կը վերցունէ՛, վեհափա՛ռ, ըսէ՞ք մեզի, կը խնդրեմ։
 Խաչատուր կաթողիկոսը չկրցաւ պատասխանել՝ Այնքա՞ն ճշմարիտ էր Ներսէս Արծրունիի առարկութիւնն՝ որ կը խողէր զինքը եւ կը խոցոտէր իր սիրու՛։
 — Զեր Վեհափառութիւնը շատ բան կարող է ընել՝ յարեց Ներսէս Արծրունին իր խոռվայոյզ ձայնը մեղմացնելով։ Գիտենք թէ Զեր գիրքը, Զեր պատունը, մանաւանդ Զեր ազգեցութիւնը մեծ կը իւսունի թէ՛ կուսակալին քով եւ թէ՛ Բ. Դուռը Պէտք է որ չլուէք։ Ներկայ հանգաւանքներու մէջ Զեր լուռթիւնը՝ հաւասար է ա՛յն մեղսակցութեան զոր ։

Ո՞չ, Ներսէս Արծրունին իր խօսքը չկրցաւ աւարտել ։ կարծես թէ հոգեկան փղձկում մը խղզեց զինքը։
 — Ա՞խ, գիտե՞մ ։ գիտեմ թէ կը գատապարտէք զիս, կը մեղագրէք՝ իմ քաշուած ընթացքս տեսնելով, ընդհատեց վեհափառը։ Բայց ի՞նչ ընեմ ։ ահա՛ դեռ ամիս մը չկայ որ «Շատիւռ-կէտիկ» կոչուած կիրճին մէջ զէպք մը պատահած է, եւ այդ պատճառու թեմարուս բոլոր գեղացիները կրակ ինկեր կը վառուիրն կառավարութեան ձեռքը։
 — Ի՞նչ զէպք է պատահած, հարցուց Ներսէս Արծրունին։
 — Մոկաց Շէյխը յարձակում կրեր է Հայերէն ։ քուրտ մէն ալ սպաննուեր է այդ կոռուին մէջ ։ պատասխանեց վեհափառը։
 — Պատճառոր ։
 — Պատճառ մը չկայ եղեր։
 — Կառավարութիւնն այդպէ՞ս կըսէ։
 — Այո՛։
 — Լաւ, չկարողացա՞ք խնդիրը քննելու։
 — Խնդիրը քննեցի։
 — Ի՞նչ է եղեր։
 — Մոկաց Շէյխը խումբ մը խալամներով համաշնչիկ մը փախցունելու յաջողած է։ բայց այդ կիրճին մէջ կարիճ Հայերու հանդիպելով անձնատուր կը լայ ու կը ստիպուի աղջիկը թողուլ։
 — Ճիշտ չէ՞ս ատիկա։
 — Որո՞ւ կրնաս համբաւ օրը մեր քաղքին խամբա կոչուած հայ աղաներն անգամ ըլ հաւատացին այսպէս ըլլալուն։

— Հապա՞:

— Անոնք պնդեցին թէ քանի մը աւազակներու գործն է եղեր: Այդ աւազուկ երբ պահուած են Արտօսը սարին քովերը: Բանտարկուած գեղացիներն են որ կը կերակրեն զանոնք:

— Հոգ չէ՞... մենք գիտենք այդ իսամբաներու բերանը: Ի հարկէ շուները չեն հաջեր այն մարդեռու վրոյ, որոնց ձեռքէն ոսկոր մը կը բրցունեն: Թողովանք այդ կէտը: Հիմակ կը յայտնենք թէ Հայրենեաց ու Ազգին շահերը կը պահանջեն Զեր Վեհափառութեան աջակցութիւնը:

Պարթեւ հասակով կղերականը պատկառելի գլուխը վեր վերցուց ու խորին հատաքրութեամբ մը հարցուց.

— Ի՞նչ է այդ աջակցութիւնը.

— Կը փափաքինք որ գաղտնի կերպով պատուի բէք վանքի մշակներուն մեզի օդնելու, նկատել տուաւ Ներսէս Արծրունին:

— Ինչպէս... չեմ հասկնար, առարկեց վեհափառը: Դուք ուր կը մնաք որ մեր մշակներու օդնու թեանը կը կարօտիք:

— Մենք լեռներու մէջ կը մնանք...

— Լեռներու մէջ:

— Այո՛:

— Տէր Աստուած... դուք էք «Հայկական խուժին» մարդիկը:

— Այո՛, մենք ենք: Բայց ուսկի՞ց լգիտէիք ատիկա:

— Իմացած էի: Կը պատմեն թէ խուժին գլուխը Ներսէս Արծրունի անոնով մարդէմը կը դառնուի:

• Իրուն քաջութիւնը սարսափ ազդած է քուրդերու մէջ:

— Ո՞վ է պատմողը, Վեհափա՛ռ:

— Ի՞նչ գիտնամ... տեսնողներ կան եղեր զինքը:

— Գրեթէ՞... կմկմաց ներսէս Արծրունին:

— Քանի որ Ներսէս Արծրունիի խուժին հետ յարաբիրութիւն ունիք, կը յայտնեմ թէ պատրաստ եմ օգնելու: Ես հաւատացած եմ որ այդ մարդուն երեւումը մեծ ազգեցութիւն մըն է Հայերուս ու այսօր ճնշուած գիւղերը կենդանացած են անոր անոնվ:

— Երախտագիտութիւնը կը յայտնէ Զեր Վեհափառութեան՝ Ներսէս Արծրունին, մը մնիցեց Աւազակապետը՝ խորին պատկառանքով մը անոր ձեռքը համբուրելէ եաքը:

— Աստուած պահէ՛ ձեղ... թոթովեց Վեհափառը՝ ու համբուրեց Ներսէս Արծրունիի ճակատը: Բայց դուք այստեղ:

— Եկանք Զեր Վեհափառութեան կամքն առնելու, չեշտեց Ներսէս Արծրունին:

— Ո՞հ, ձեր մասին խօսած էր ինձի պարոն Մկրտիչ Աւետիսեան, ընդհատեց Վեհափառը: Չափազանց ուրախ եղած էի որ այս կողմերը կը գըտնուիք, ուր քրդական խժդժութիւնը սահման չունի:

— Մեր պարտականութիւնն է, Վեհափա՛ռ, Ներքին ուժ մը պատրաստել, գեղացիներու ձեռքը զէնք դնել ու զէնքը գործածելուն կերպն ալ սորվեցունել, եւ ասանկով գլուխ հանել ապագայ մեծ

ծրագիրն , որուն կապուած է հայ ժողովրդեան
Անկախութեան հարցը :

— Այո՛ , աշխատինք . . . բայց չկոթնինք ժողովուրդի մը ձգտումներուն վրայ , միայն յոյսերնիս չդնենք թէ պատրաստ երիտասարդութիւն մը կայ . ո՞չ . ատանկով չենք յաջողիր . որչափ որ կարելի է դիտակցութեամբ պատրաստելու է գործը՝ կոռւելու է , արիւն թափելու է . . . վերջապէս մեռնելու է . . . սակայն դիտակցաբար ու շրջանայից կերպով : Յաջողութիւնը մնոր ձեռքն է , եթէ քայլերնիս զգուշութեամբ առնենք :

Վեհափառին այս կրակուրոց խօսքերը , թանձր խաւարի մը մէջ , հանգտարարիկ ծովու ալիքներուն չէին , այլ այն երեք հայրենասէր հոգիներուն համար էին , որոնք մտիկ կընէին՝ հազիւ զսպելով իրենց բովանդակ յուղուրքները :

Ամրող ժամի մը չափ տեսակցելէ ետքը , հակառակ Վեհափառին փափաքանաց , երեք հայրենասէրները դարձեալ նաւակը նստեցան ու կէս գիշերուան մօտ կեմ գիւղը վերադարձան :

ԼՈՒԾԻԱ ԵՒ ՎԱՆԱԿԱՆ

Լուսինը նոր կը ծագէր Վարագայ գեղեցիկ սաւրին ետեւէն : Պայծառ աստղերը վառած կանթեղներու պէս կը պճատային խաւարին մէջ : Անուշ հով մը կը սուրար ու կը սօսափէր ծառերու տերեւները՝ Գիշերուան ժամը չորսին կը մօտենար :

Այս միջոցին երկու անձեր Վանայ Արարուց թաղէն գուրս ելնելով , ուղղակի Վարագի վանքը տանդ ճամբուն վրայ կանգ կոռնէին :

Մին Վանականն էր , իսկ միւսը՝ Լուսիա :

— Յոգնեցար , չէ՞ , մրմնից Վանական՝ խանտաշատնքով մը կուսիայի ձեռքը բանելէ ետք :

— Ամենեւին , շեշտեց Լուսիա՝ կանացի ամենէն նուրբ , ամենէն քնքուշ , ամենէն յանկուցիչ ու ամենէն ննրդաշնակ ձայնը գնելով իր բացասական այդ բառին մէջ : Երբ քեզի հետ եմ , չեմ յոգնիր :

Բայց հիմակ վախ մը չունինք , Լուսիա , աւելի պղէկ է սա ապառաժին տակ քիչ մը հանգչելու երթանք , վրայ բերաւ Վանական :

Լուսիա չմերժեց : Ուստի երկուքն ալ ճամբէն շեղելով արտի մը մէջ ցցուած մեծ քարերու տակ հանգչելու գացին :

Օ՞չ . լուսնի փաղփուն ու հմայիկ շողերու տակ տեսնելու բան էր մանկամարդ Լուսիայի ծպտեալ հագուստը : Հագած էր չուռ ու ձիւնի սպիտակութեամբ շարվար մը , որ Մոկացիներու յամուկ ձեւով մը նաշխուած էր , հագած էր սըրմալը կանաչազոյն իշլիկ մը , որ արձաթէ կոճակներով զարդարուած էր , ու՝ կիսովին կոճկուած ըլլալով՝ տակէն կիրեւար իր գեղեցիկ կուրծքը ծածկող մետաքսայեռ շապիկը , որուն թեւերը մալահիկներով փաթթուած էին սիրուն բազուկներուն վրայ . հագած էր կարճ , եփենսոսի գոյնով ու ծանրագին գողախիկ մը , որ մինչեւ մէջքը կը հասնէր ու բաց կը թողուր շալը : Գլուխը դրած էր նոր արախչի մը , որուն շուրջը փաթթուած էին ասալիկ ու փոշի . ու

բոնցմէ կախուած էին ուլունքներ՝ այլազան գոյներով։ Ոտքերը կային ճերմակ ու ձեւաւոր տրեխներ, որոնց կապերը հիսուած էին ճերմակ ու սև գոյն բուրդէ թելերով։ Զեռքը հաստ դաւազան մը կար։

Դաւով Վանականին, աւելի՛ պարզ ու ազքամ գեղացիի մը տարազը կը կրէր։

— Իը յիշե՞ս, սիրելի Վանականս, ասկից չօրու տարի առաջ դիմացի լեռը մնացի, երբ դուն ճերմակալուցար, մը մնշեց Լուսիա հոգեյոյզ ձայնով մը։

— Այս՛ բայց ի՞նչու անցեալը յիշել տուիլ ինձի, ընդհատեց Վանական գողղղալով։

— Ո՞հ, չեմ գիտեր ակամայ յիշեցի, առարկեց Լուսիա։

— Ի հարկէ որովհետեւ պատճառ պիտի ըլլայի քու կորստեանդ, անանկ չէ։

Լուսիա դողդոց ու չկրցաւ պատասխանել։

Քի, մը հանգչելէն ետքը, ոտքի ելան ու դէպի վանքը դիմեցին։

Գլշերը բաւական յառաջացած էր, երբ պարիս պէն դուրսը, ծառաստանին քով շինուած խրճիթից դուռ հասան ու կամաց մը զարկին։

Խ, ճիթին դուռ բացուեցաւ։

— Մինա՞կ ես, Մո՞նթ, հարցուց Վանական ցած ձայնով մը։

— Մինակ եմ հայր սուրբը՝ ժամի մը չափ սպա՞սելէ ետքը, թողուց գնաց, պատասխանեց գուոին մէջ կեցող մարդը, որուն Մո՞նթ անունը տուաւ Վանական։

— Զե՞ս կրնար կանչել, ընդհատեց Վանական։
— Ի՞նչու չէ . . .

— Պարիսպին դուռը պիտի բանա՞ն։
— Ես բանալ կուտամ։

— Նատ աղէ՛կ, սիրելի Մո՞նթս, ուրեմն մի՛ պասեր։ Կարեւոր ըսելիք մը ունիմ։

Վանքին երիտասարդ Մո՞նթը, որ հազիւ քսանութը տարու կար եւ կունտլիկ հասակ մը ունէր։ Եր թխագոյն հագուստին մէջ ծածկուած, պահ մը Վանականին ընկերացող անծանօթին վրայ նայեցաւ ու աճապարեց հրամանը կատարելու։

Վանական ու Լուսիա ներսը քաշուեցան։

Այդ ցածուկ ու մէկ յարկի վրայ շինուած խըրծիթը վանքին ծառաստանը նայող պահապանին յատկացուած էր, որ թէեւ անշուք էր, բայց բաւական մաքուր էր անոր ներքին կարգաւորութիւնը։

— Ի՞նչ կոկիկ նկարագիր մը ունի եղեր քու Մո՞նթը, մրմիջնեց Լուսիա թրթուուն ձայնով մը։

— Այս՛, շատ մաքուր է, նկատել տուաւ Վանական։ Ժամանակ մը հոգի տուաւ որ սարկաւագ մը գոնէ՛ ձեռնադրուէր։ սակայն չյաջողեցաւ։

— Ի՞եջու համար արդեօք կարդալ չգիտեր։

— Գիտէ՛. մանաւանդ զարգացումը բաւական տեղն է. միայն թէ անզուսպ բնաւորութիւն մը ունի։

— Ի՞նչ է այդ բնաւորութիւնը։

— Վարդապետներուն հնագանդիլ չգիտեր։ Հսել կուզեմ թէ կրքու է ու երբեմն արարողութեան մէջ անգամ ամեն բան ոտնակոխ կընէ։ Ահա՛ այդ

պատճուաւ ծառաստանին պահպանութիւնը տուած
են իրեն:

— Եկեղեցական գործերու չխառնուի՞ր:

— Ուզած ժամանակ կերթայ դպրութիւն ընելու:

— Վատահելի մէջ կն է:

— Այդ մասին կասկած մը չունիմ:

Խօսկցութիւնը վերջացած չէր, ահա՝ Մոնթին
առջեւն մեծափոր ու յաղթանգամ վարդապետ մը
ներս ժառաւ ու վանականին մօտենալով մրմիջեց.

— Վանքին մէջ լրտես մը ունինք:

— Լրտե՞ս մը:

— Այս:

— Այսօ՞ր եկած է,

— Երկու օր է որ հոս կը գտնուի:

— Ո՞վ է . . . ես կը ճանչնա՞մ զի՞նքը:

— Կը ճանչնաք . . . :

— Ո՞վ է . . . :

Հաստիոր վարդապետը դողդղալով վանականին
ականջն ի վար փախաց.

— Առաքել էֆէնտին է . . .

— Առաքել էֆէնտին . . . կրկնեց վանական մոլորագին նայուածք մը պատցունելով չորս կողմէ,

Ե՞րբ երթալու դիտաւորութիւն ունի:

— Կարծեմ թէ այս գիշեր պիտի մեկնի:

— Որո՞ւ հետ կը տեսնուի:

— Զե՞ս գիտեր:

— Հա՞՛, Սրբազնին հետ, անանկ չէ՞:

— Հարկա՞ւ . . . անկից զատ օրո՞ւ հետ կրնալ
տեսնուիլ:

Վանական պահ մը լոելէ ետքը, յարե՞ց.

— Հիմակ տեղդ գնա՞ . . . բայց ուշագրութիւն
ըրէ՛ որ անպատճառ իմանաս ատ վատին ո՛ր ատեն
մեկնիլը:

— Շատ աղե՞կ . . . և, կերթամ ու անքուն պիտի
հսկեմ, մինչեւ անոր երթալը . . . մրմիջից հաստիոր
վարդապետն ու մեկնեցաւ:

Մոնթը լոիկ եւ ուշագիր կերպով շարունակ անձանօթ երթասարդը կը գիտէր ու կը սքանչանար
անոր գեղեցիկ հագուստներուն վրայ:

— Ինձի նայէ՛, սիրելի Մոնթս, ընդհատեց վանական. տասը տարի է որ հոս կը գտնուիս, ի՞նչու
համար սարկաւագ մը չեղար:

— Մոնթը ժպտեցաւ ու հեգնական ձեւով մը պատասխանեց.

— Անո՞նք որ վարդապետ եղան՝ ի՞նչ շահ մը ու-
նեցան . . .

— Վարդապետը՝ վարդապետ է . . . բարձր անուն
մը ո՞նի:

— Մոնթն ալ Մոնթ է . . . թո՞ղ բարձր անուն
մը չըլլայ: Անպատճառ մարդ կոչուելու համար
բարձր անուն մը պէ՞տք է:

— Զէ՛, սիրելի Մոնթս, ըսել չեմ ուզեր թէ
մարդ ըլլալու համար անպատճառ բարձր անուն մը
պէտք է քեզի: այլ ուրախութիւն մը պիտի զգայի
կթէ այդ հագուստներուդ տեղ՝ աւելի փայլուն սքեմ
մը ու թաղիքէ գտակիդ տեղ՝ վեղար մը տեսնէի
քու վրադ:

— Աղե՞կ . . . ըսել կուզես թէ ձեռքերս կապուած
իրառութիւն մը ըլլայի, անանկ չէ՞:

— Միթէ՞ վեղարաւոր վարդապետ մը խրտուիլակ
մըն է :

— Հապա ի՞նչ է : Ազա՞տ է ինձի պէս : Կրա՞մի
ուղած ժամանակ պաշտած լլ . Գործին համար այ
խտիլ : Կրնա՞յ լեռը վազել . քաղաքը թափառիլ
մէկ խօսքով՝ Յեղափոխական մը ըլլալ :

— Վարդապետը չկրնա՞ր Յեղափոխական ըլլալ :

— Պա՞հ . . . հարկաւ չկրնար :

— Ի՞նչու :

— Անոր համար որ տառապիլ , չարչարուիլ
չարքալ կերպով ապրիլ չեն ու գեր Յեղափոխական
ներու պէս : Աս վանքերու մէջ եղող վարդապետնե
րուն առոի՞ր նոր վեղար մը ու կանաչագոյն սքիմ
մը . ա'լ ուրիշ մտածում մը չեն ունենար . կուտեն
կը խմեն ու կը պառկին : Ես այդ տեսակ կեանք մը
չեմ սիրեր : Ես կոիւ կուղեմ , գործ կուղեմ . . . :

Վանական ու Մոնթը շարունակ կը խօսէին . իսկ
Լուսիա մէկ անկիւնը քաշուած մտիկ կը նէր :

— Ան չէ , յարեց Մոնթը զարմանքով մը , ո՞վէ
սա մարդը :

— Բարեկա՞մս է . . . պատտոխանեց վանական :

— Մոկացի՞է :

— Այո , Մոկացի է , սիրելի Մոնթու :

— Օ՞հ . ի՞նչ զեղեցիկ է անոր հագուստը : Շիր
տակը կը զմայլիմ :

Յետոյ դառնալով գէպի Լուսիաի Մոնթը հար
ցուց .

— Ուրիշ ատեն տեսա՞ծ էիր մեր վանքը :

— Ո՞չ , չէի տեսած , մբմնից Լուսիա :

— Ի՞նչ օդուտ . . . գիշեր է , հիմակ բան մը չե՞ս

կրնար տեսնել . . . եթէ ցերեկ ատեն ըլլար , բոլոր
ծառաստանը կը տանէի քեզ :

— Ենորհակա՞լ եմ . . . թոթովեց Լուսիա , ջանա-
լով կեղձել իր կանացի ձայնը :

Այս խօսակցութեան միջոցին , կամաց ձալնով
չլոց մը լսուեցաւ դուրսէն :

— Երթա՞նք . . . մբմնից վանական :

Ու Լուսիային հետ խրճիթին յետակողմէն գէպի
ծառաստանը յառաջացան , որուն առջեւը կը տա-
րածուէր բնդարձակ ու խոր ձորակ մը :

Երկո՞քն ալ այդ ձորակին մէջ մտան ու սպասե-
ցին :

Քիչ յետոյ շշուկ մը լսուեցաւ :

— Հանդարտ կեցի՞ր , Լուսիա , ես հիմակ կը վե-
րադառնամ , մբմնից վանական ու ճամբուն վրայ
ելաւ :

Լուսինը բաւական բարձրացած էր : Կէս գիշերը
կանցնէր :

Վանական իր մոլորագին աչքը պտտցուց ծառե-
րուն մէջ , ուսկից շշուկը լսուած էր . արդարեւ
նշմարեց մարդկային ստուեր մը , որ արագ արագ
գէպի իր կողմը կուգար :

— Դաւաճա՞ն . . . մբմնից վանական ինքնիրեն :

Ասիկա զիպուած մը չէ որ քու զէմդ կը հանէ զիս ,
այլ Արդարութիւնը :

— Այս ըսկլով մէջքէն դուրս քաշեց դաշոյն մը
ու ձորին վրայ գտնուած քարի մը ետեւը պահուը-
տեցաւ :

Վերջապէս մարդկային ստուերը մօտեցաւ ու ձիշդ
վանականին քովը հասաւ :

— Կեցի՛ր, շուն քեզի... գոչեց վանական՝ տեղն վեր ցատկելով :

— Ի՞նչ կուզես... թոթովեց երկայնահասակ ու յաղթանզամ մարդը, որ Առաքել էֆէնտին էր :

— Զայնդ կորէ՛... եթէ ո՛չ մեծ կտորդ՝ ականջդ կը թողում, հրամայեց վանական :

Առաքել էֆէնտին գողղղալով վանականին երես նայեցաւ ու լոեց :

— Բաէ՛, վա՛տ, դո՞ւն էիր վազգէնը մատնովը՝ դո՞ւն էիր կեմ գեղի ուսուցիչը մատնողը, հարդաց վանական խոռվայոյզ ու վրէժինդրական ձայնով մը :

— Ես չէի... կմկմաց Առաքել էֆէնտին, Ես մէկը չեմ մատնած :

— Սուտ կը խօսիս, դաւաճա՞ն, միթէ դուն չես Առաքել էֆէնտին :

— Ես ե՞մ... :

— Դուն չե՞ս նուրիխանենց փեսան :

— Այո՛ :

— Լաւ ուրեմն, սո՞ւտ է որ դուն մատնած ես ըսած մարդերս, որոնք երկու ամիսներէ ի վեր բանտը կը գտնուեին. սո՞ւտ է որ դուն լրախութեամբ կապրիս ու շաբաթը չորս անգամ վանքին Սրբազնը քննելու կուզաս : Թշուառակա՞ն... միթէ՛ դուն խիզ չունիս, միթէ դուն հայ չես... միթէ՛ քու երակներուդ մէջ սառեր է աղղիդ արիւնը՝ Բաէ՛, պատասխանէ ինձի՛... ահա՛ Արդարութիւնը քու դէմդ կը հանէ զիս ու կըսէ. «Կրէ՛շ, ա՛լ պէտք է որ ապրիս»... :

Ու կատաղի յարձակումով մը ձեռքին դաշոյնը

պիտի խրէր Առաքել էֆէնտիին սիրտը, ահա՛ մէկը թեւէն բռնեց ու գոչեց.

— Կեցի՛ր... :

Վանական ետին դարձաւ ու տեսաւ Լուսիան՝ «Բ կըսէր :

— Զէ՛, մի՛ սպաններ այդ վատր :

— Ի՞նչու համար, հարցուց վանական։ Զէ՞ որ դաւաճան մըն է... չէ՞ որ իր ձեռքը անմեղ արիւններու մէջ թաթխած է... չէ՞ որ Աստուծոյ ու մարդերու առջին անիճեալ մըն է ան :

— Ճշմարիտ է... իրաւունք ունիս... բայց այդ դաւաճանին ըսենք. «Գնա՛ ու խիզիդիդ ձայնը մի՛ խղղեր... գնա՛ ու ասկից ետքը քու Աստուծոյ մի՛ ուրանար... » շեշտեց Լուսիա վեհութիւն մը գնեւով իր ձայնին մէջ :

Վանական բոլոր մարմնովը ցնցուեցաւ։ Իրեն անանկ եկաւ որ Լուսիա երկինքէն իջած բարութեան հրեշտակն էր, որուն ձայնը կը լեցունէր հոգին ու սիրտը :

Վայրկեան մը մտածեց ու յանկարծ գոչեց.

— Անիծա՞ծ... լսեցի՞ր ընկերոջս ըսածները :

— Լսեցի՞... թոթովեց Առաքել էֆէնտին՝ մարդու մը պէս, որուն վիզը չուան մը դրած՝ կը խիզին :

— Կեցի՞ր... :

— Այո՛ :

— Պիտի խղղե՞ս քու խիզիդ :

— Ո՛չ... :

— Պիտի ուրանա՞ս քու Աստուծոյդ :

— Ո՛չ :

— Պիտի մատնե՞ս քու հայրենիքդ :
— Ո՞չ :

— Դնա՛ ուրեմն . . . դնա՛ ու ձեռքերդ լուսա՛ :
Առաքել է ֆէնտին կակազելով ջանաց երկու բառ
բերել քով քովի ու բսել, սակայն չկրցաւ : Իր լեռ
գուն բռնուած էր : Այդ պահուն անզգայ մըն էր
ինքը : Կաւծես թէ չէր հասկնար եղելութիւնը :
Վերջապէս վանական հրամայեց իրեն՝ որ իր
ճամբան շարունակէր :

— Առաքել է ֆէնտին արագ արագ հեռացաւ :
— Իօն այդպէս ընել ուղեցիր, կուսիա՛, հարացուց վանական :

— Որովհետեւ կը հաւատամ թէ այդ մարդը կառող է բարի ըլլալ ու իր չարագործ ձեռքը դէպի թշնամին ուղղել, պատասխանեց վեհանձն աղջկը :

Վանական առարկութիւն մը չըրաւ :
Երկուքն ալ զիշերուան մթութեանը մէջ անհետացան :

ԽՈՐՀՐԴԱԽՈՐ ՏՈՒՆԸ

Վանայ Այգեստան կոչուած զեղեցիկ աբուադառնին մէկ անշուք ու ամայի անկիւնը, զրեթէ բարձր ու պալատի մը պէս չէնքերէ հեռու, տուն մը կար, որուն հտին ընդարձակ պարտէզ մը կը տարածուէր՝ հինաւուրց ծառերով շրջապատուած :

Այս տունը մէկ յարկի վրայ եւ տեղ տեղ փլփլկած ու խարխուր վիճակի մը մէջ կը մնար :

Անոր տէրը ժամանակով քաղաքին ամենէ՞ն հարուստ ու ամենէ՞ն ազգեցիկ մարդն էր : Բայց այսօր մէկը չէր մնացեր այդ զերգաստանին շառաւիղներէն, որ վառած պահէր տունին ճրագը . միայն թէ պառաւ կին մը կապրէր հոն, որ ինահակալ ձեռնունիի մը որդեզիրն էր :

Պառաւ կինը քսաներկու տարիներէ ի վեր այրի կը մնար : Մէկ հաս զուակ մը ունեցած էր, որուն յիշատակովը կապւէր, առանց անկից լուր մը առնելու թէ՝ կենդանի՞ էր :

Զափազանց առաջնամոլ ու լուրջ բնաւորութիւն մը ունէր այդ ութառնն անցած պառաւ կինը : Շատ անգամ դուրս կելնէր ու ընաւ չէր ու զեր որ դրացուհիներն իր տունը յաճախէին : Այդ պատճառաւ, թաղին կնիկներն իրարու կը փափսային, երբ անոր դուրս ելնելու տեսնէին .

— Վայ . . . ճատի՞ն է . . . զուրս է ելե՛ր . . . :

Բայց, եթէ այս խօսքերն իր ականջին ալ հասնէին, զաւձեալ չլսելու կը զարնէր ու բնա՛ւ չէր վրդովուեր :

Օր մը, վերջալոյսը մարելու մօտ, մուրացկանի մը հազուստով բարձրահասակ մարդ մը քանդուած շրջափակէն պարտէզը մտնելով ուղղակի պառաւին անեկին դուռը զարկաւ :

Պառաւը մրթմրթալով գուռը բացաւ եւ մուրացկանին հարցուց :

— Ի՞նչ կուզես . . . :

— Ո՞չ, սիրելի մամի՛կո, եկած եմ քեզմէ բան

մը խնդրելու, մրմիջեց մօւրացկանն, որ Ներսէս Արծրունին էր:

— Ի՞նչ բան... մրմոաց պառաւը՝ դժգոհ ու կառկածաւոր ձայնով մը:

— Նախ շատ յոգնած եմ, կորելի չէ՞ աթոռ մը տաս ինծի որ նստիմ, նկատել առւաւ Ներսէս Արծրունին:

— Ես ուսիից աթոռ պիտի բերեմ քեզի... ըսէ խնդրած որ գնա՛, առարկեց պառաւը պաղ ու մերժողական ձեռով մը:

+ Հոգ չէ՛, մամիկոս, մի՛ նեղուիր... Ասառած քեզի այս առւնը տուեր է որ գուն ալ ինծի աթոռ մը տաս հանգչելու:

Նեղսիրտ մամիկը տրտնջելով ներս գնաց ու խարխլած աթոռ մը բերաւ: Ներսէս Արծրունին կամաց մը անոր վրայ նստեցաւ որ չկոտրէր:

— Ե՛յ, ըսէ՛ նայիմ, ի՞նչ կուզիս, ընդհատեց պառաւը:

— Կը խնդրէի որ ըսես թէ այս առւնին մէջ ո՞վ կայ քենէ զատ, հարցուց Ներսէս Արծրունին:

— Մէկը չկայ, պատասխանեց պառաւը:

— Մինակ ես:

— Պանդխտութեան գացած մէկն ալ չունի՞ս:

— Աւնիմ... թոթովեց պառաւ մամիկն, որուն սրտին մէջ ժանդոտած երկաթի կտոր մը մխուեցաւ կարծես:

— Ամուսի՞նդ է:

— Ո՛չ, մէկ հատիկ որդիս է:

— Որդի՞դ:

— Այո՛:

— Գիտե՞ս ո՞ւր կը գտնուի:

— Ա՞յս, չեմ գիտեր... լուր մը առած չեմ իրմէն, հառաչեց պառաւ կինը՝ չկրնալով զսպել իր աչքերու արցունքը:

— Գանի՞օ տարի է որ բաժնուած է քենէ:

— Ի՞նչ ըսեմ... քսաննոհնդ տարիէն աւելի է:

— Այդ քսաննեւհինդ տարուան մէջ բնա՛ւ լուր մը չառի՞ր իրմէն:

— Ամենեւի՞ն:

— Անունն ի՞նչ է:

— Կամսարական:

— Մականո՞ւնը:

— Սուրէնեան:

Ներսէս Արծրունին խորունկ մտածումի մը մէջ ինկաւ: Յիշողութեան առջին ջանաց բերել Պատրիկի խումբին ընկերացող մարդ մը, որմէ անորոշ պատմութիւն մը լսած էր միայն:

— Զեմ գիտե՞ր, մամիկոս, պիտի հաւատա՞ս ինծի, երբ որ ըսեմ թէ որդիդ կը ճանչնամ ես, ըստւ Ներսէս Արծրունին:

— Ինչպէս հաւատամ... որդիս ո՞վ գիտէ ի՞նչ եղած է, առարկեց պառաւ կինը:

— Մտիկ ըրէ՛ քու ամուսինդ թունաւորուած էր ժամանակաւ:

— Այո՛:

— Կուսակալի՞ն ձեռքով:

— Ճի՛շտ է:

— Որդիդ իր վրէժը լուծելու համար սպաննա՞ծ է կուսակալին որդին:

— Ա՛խ ատիկա յայտնի չէ... այդպէս կըսեն:
— Հիմակ հաւատացի՞ր որ քու զաւակդ կը ճանչ.
նամ:

— Ի՞նչ ըսեմ... ո՞հ ի՞նչ ըսեմ... կարելի է մեր
անցեալ պատմութիւնը յած ես ու այնպէս կրօնու:
— Զէ՞... եթէ ձեր անցեալ պատմութիւնը յած
եմ ու կը յայտնեմ, մամի՞կս, զիտցի՞ր որ զաւա-
կիդ բերնէն իմացած եմ ու այսօր իր ամբողջ ճշշ-
դութեամբը կը նկարագրեմ: Բայց հաւատացնելու
համար թէ ես իմ թափառայած կանքիս մէջ հան-
դիպած եմ զաւակիդ, ունիմ ուրիշ ապացուցներ:

— Ի՞նչ ապացուցներ...

— Որդոյդ աջ երեսին վրայ մազի երկայն փնջիկ

մը կա՞յ:

— Այո՛, կայ:
— Նոյնպէս ձախ աչքին տակը, կոպերուն մօտ

արիւնի դուրս ցայտած նշան մը կա՞յ:

— Այո՛, այո՛... ո՞հ, ան է... իմ զաւակս է...
կը պաղատի՞մ... ո՞ւր է... ո՞ւր կը դժոնուի ին-
քը... ի՞նչու իր զէմքը կը ծածկէ ինէ... բացա-
գանչեց պառաւ կինը յուզուած ու սրտաբեկ ձայ-
նով մը:

— Մի՛ յուզուիր, մամի՞կս, Աստուած ողորմած
է: Որդիդ կը գտնեմ ես անպատճառ:

— Կը գտնե՞ս:

— Բոել է թէ անոր ուր ըլլալը զիտեւ, անանկ
չէ:

— Ես մուրացկան մըն եմ, իմ ձեռքէս չազատիր
փնտուծ մարդս:

Մուրացկա՞ն... ո՞հ, ամենեւի՞ն: գուն մուրաց-
կան մը չես, դուն աղքատութեան տոպրակը չու-
նիս... այլ հրեշտակ մըն ես որ տունս եկար ու
քսանեւինդ տարուան իւ կորսուած զաւակիս ա-
ւետիսը տուիր ինծի:

— Կեցի՞ր, մամի՞կս, երբ ես խոստանամ քու
զաւակդ գտնելու, դուն ալ կը խոստանա՞ս ինծի
այս տունին մէջ որբուհի մը պահելու:

— Որբուհի՞ մը:

— Այո՛:

— Որո՞ւ աղջիկն է:

— Որու աղջիկն ըլլալը պէտք չէ քեզի: միայն
թէ պիտի խնամես զինքը: կը խոստանա՞ս:

— Կը խոստանամ...: Բայց ատ բանի՞ն համար
եկար:

— Ո՞հ, ճշմարիտ է... գիտէի որ գուն բարի ես
ու չես մերժեր մամիկս:

Ներսէս Արծրունին, որ ամենէն յարմար տունը
նկատած էր այդ հեռաւոր շէնքը, խորապէս ուրախ
եղաւ զայն իր ձեռքին մէջ ունենալուն համար:
Ուստի ոտքի ելաւ ու մամիկին «մնաս բարօվ» ը-
սելէն ետքը, մեկնեցաւ:

ՎԱՆԱՀԱՅՐԵ

Վանայ ծովին մէջ գտնուած ամենէ՞ն գեղեցիկ
կլլին էր Լիմ-Կնապատը: Հո՛ն ընդարձակ պար-
աէզներ կային, որոնք ծառերով շրջապատուած
էին: Տեղ տեղ ապառաժներ բարձրացած էին:

Ներսէս Արծրունին՝ Պատրիկի խումբը Պահա-
Մահի գետին վրայ բարձրացող լեռներուն մէջ թող-
նելով, ուղղակի կղզին եկաւ վանահայրը տեսնե-
լու համար:

Վանահայրը՝ հռչակաւոր Պօղոս Եպիսկոպոսն էր:
Ներսէս Արծրունին փոքրաւորի մը մօտենալով
խնդրեց որ Սրբազնին լուր տայ եւ ըսէ թէ այցե-
լու մը եկած է:

— Քաղաքէ՞ն եկած էք, հարցուց փոքրաւորը:
— Այո՛, պատասխանեց Ներսէս Արծրունին:
— Շատ յա՛ւ, սպասեցէ՛ք, ըստ փոքրաւորն ու
աճապարեց վանահօր սրբարանը մտնելու:

Քիչ յետոյ վերադառնալով՝ իմացուց որ վանա-
հայրը պատրաստ էր զի՞նքն ընդունելու:

Ներսէս Արծրունին հետեւցաւ փոքրաւորին, որ
վարդապետներու յատուկ խուցերու առջեւէն անց-
նելով սրբարանին դուռը հասաւ ու ներս մտաւ:

Վանահայրը փափուկ բազմոցի մը վրայ նստած
էր, երբ Ներսէս Արծրունին անվեհեր դիրքով մը
իրեն մօտեցաւ ու աշն առաւ:

— Բարօ՛վ եկաք, թոթովեց պատկառելի կազ-
մուածքով վանահայրը:

— Բարի՛ տեսանք, Սրբազնին հայր, մըմնջեց
Ներսէս Արծրունին, ուր աթոռի մը վրայ նստե-
ցաւ:

— Վանքը այցելելու փափաքեցա՞ք, հարցուց
վանահայրը՝ սառն ձայնով մը:

— Թէ՛ վանքը տեսնելու եկայ, եւ թէ՛ կարեւոր
խնդիր մը յայտնելու, շեշտեց Ներսէս Արծրու-
նին:

— Պատրաստ եմ մտիկ բնելու, ըստ վանահայրը՝
մեծ մեծ բանալով իր վառվուուն աչքերը:

— Ի հարկէ, Զեր Սրբազնութիւնը նկատի առած
է ազգային ներկայ կացութիւնն, այնպէս չէ՞:

—

— Հետեւարար ի՞նչ կը մտածէք այս պարագանե-
րուս մէջ... ի՞նչ դարման կարելի է տանիլ
հայրենիքը փրկելու համար:

—

— Միթէ՞ լոռութիւն պիտի պահէք... միթէ՞
քաշուած պիտի մնաք այս հրաշալի կղզիին մէջ:

— Ե՞ս... գոչեց վանահայրը:

— Այո՛, Զեր Սրբազնութիւնը:

— Եախ՝ ես չեմ ճանչնար ձեզ եւ չեմ գիտեր թէ
ո՞վ դրկած է՝ այդ խօսքերն ինձի ըսելու համար:

— Ես ազգային անհատ մըն եմ եւ գիտե՞ք թէ
իմ անհատական պարտականութիւնս է որ թելադ-
րեց զիս այս ճգնաժամը Զեր Սրբազնութեանը յի-
շեցնելու համար:

— Միթէ՞ ես կոյը եմ:

— Կը տեսնէք, այնպէս չէ՞:

— Ամեն ժամանակ:

— Բան մը չէ՞ք մտածեր:

— Ինձի ի՞նչու կըսէք... ահա՛ ազգդ, ահա՛ ազ-
գիդ մեծ-աղաները... Գնա՛ անոնց պրատիչ: Ես չեմ
խառնուիր, որովհետեւ «մի խառնուիր» ըսին
ինձի:

— Ի՞նչ կըսէք, Սրբազնին հայր, միթէ՞ չէք
գիտեր որ աղային հոգը չէ թշուառ գեղացիներու
տառապիլը, անոնց անհետանալը, մանաւանդ՝

Ներկայ դրութեան վատթարանալը . . . : Զէ՞ որ Զեր Սրբազնութեան աչքին առջեւը աեղի կունենայ . . .
պիտի չբողոքէ՞ք :

- Որո՞ւ պիտի բողոքեմ:
- Ձեռնհաս իշխանութեան:
- Ձեռնհաս իշխանութեա՞ն:
- Այո՞ւ:

— Ես ի՞նչ գործ ունիմ ձեռնհաս իշխանութեան դիմելու կամ բողոքելու: Դուք խամբաներ ունիք՝ խելացի մարդկեր ունիք, մանաւանդ սուրբ հայրապետցու մը ունիք . . . չերթա՞ք անոնց քով . . . չըսէ՞ք անոնց՝ թէ ժողովուրդը ձեռքէ կերթայ՝ թէ հայր կր փառանայ ներկայ աղետալի դրութեան մէջ եւ թէ բողոքելու անհրաժեշտութեան ժամանակն է . . . : Ի՞նչ կուզէք ինէ . . . չէ՞ որ դուք բերիք զիս այստեղ, չէ՞ որ աշխարհք արարատ իմ անոնց քառկոտեցիք, չէ՞ որ Ստամպօլա քաղաքը խաղք ու խայտանակ դարձուածքներ ըրիք ինծի դէմ . . . : Դուք ըսէ՞ք . . . դուք խօսեցէք . . . ա՛լ ի՞նչ սրտով նայի՛ ժողովուրդին վրայ . . . ա՛լ ի՞նչ հոգեով աշխատի՛ անոր համար: Քրիստոս՝ որ Աստուած էր, չդիմացաւ, երբ ապտակ մը զարկին իր երեսին անիրաւ տեղ: Իսկ իմ երեսին չէ՛ թէ ապտակ մը զարկիք, չէ՛ թէ միայն թուք ու մուք նետեցիք, այլ օտարներու առջին անանկ հայնոյութիւններ տուիք որ մարդիկ շուներուն անգամ չեն լներ:

Ներսէս Արծրունին, որ մտիկ կընէր Պօղոս եպիսկոպոսի դառն գանգանեները, խոռվուած շարժում մը ըրաւ ու գոչեց.

— Միթէ՞ քանի մը աղաներու հասուցած չարիքը,

առ խեղճ գեղացինե՞րը պիտի քաշեն: Կը հաւատա՞ք որ ժողովուրդին մէջ Զեր Սրբազնութիւնը յարգողներ չկան:

— Դիտե՞մ . . . իմ գեղացիներս չեն մոռցեր իրենց ըրած բարութիւնս, կակազեց վանահայրը՝ կէս բերնով յը:

— Քանի որ այգաէս է, ի՞նչու ձեռնպահ կը մնաք: Արդէն մեր նպատակը խամբաներու պաշտապանութիւնը չէ: Խամբաները պաշտապանուած են կառավարութեան դրօին տակ: Սենք տառապող, չարչարուող ու օր մը անօթի, օր մը կուշտ կեանք անցունող սա գեղացիներու համար միջոց մը մոտածել կուղենք: Ահա՝ մեր խնդիրքը . . . :

Պօղոս եպիսկոպոսը պահ մը լոեց: Իր լայն ճակտին վրայ դրաւ ձեռքը՝ կարծես ամփոփելու համար գանկին ներքեւ վժլտացող գաղափարները: Յետոյ եր դէմը գտնուող հսկայ ու համարձակախօս մարդուն վրայ նայեցաւ, որուն աչքերու մէջ բոց մը կը ճառագայթէր: Դիտեց անոր պատկառելի կերպարանքը ու հարցուց.

— Ի՞նչ կուզէք որ ընէ ձեռքերը կապուած Եպիսկոպոս մը:

— Զեր ձեռքերը կապուած չեն, առարկեց ներսէս Արծրունին:

— Այս կղզիին մէջ:

— Այո՞ւ, այս կղզիին մէջ:

— Կը սխալիք. այս մենաւորիկ բնակութեանս մէջ ձեռքէս բան մը չգար: Միթէ՞ չէք հաւատար, երբ ըսեմ թէ բանտարկութիւն մըն է այս ինծի համար:

— Ի՞նչու բանտարկութիւն մը ըլլայ:
 — Որովհետեւ ա'յն ազդեցութիւնը զոր ես ունէի
 Առաջնորդական գահիս վրայ, հիմակ իօպառ ջըն-
 ջուած է: Ան ատեն ո'չ միայն քուրտ-պէկերը կը
 դողային իմ անունէս, այլ կառավարութիւնն ան-
 գամ չեր կրնար անիրաւ բան մը ընել սա գեղացի-
 ներուն զէմ, զոր ամենէն աւելի սիրած եմ բո-
 վանդակ կեանքիս մէջ: Է՛ն, չար նախանձը սատա-
 նայի մը պէս կերաւ թշնամիներուս սիրութ: Զքաշե-
 ցի՞ն... չուզեցին իմ ձեռքովս բարութիւնը տես-
 նել: Ականջովս լսած եմ, երբ կը պոռային չորս
 կողմէն: «Դաւաճան է Պօղոս Եպիսկոպոսը... մատ-
 նիչ է... կառավարութեան մարդն է...»: Լսած
 եմ, այո՛, եւ հաւատացէք որ սրտէս արիւն գա-
 ցած է:

— Հոգ չե՛, Սրբազն Հայր, Քրիստոսին ան-
 գամ «վատ մարդ է» բախն... բայց Անիկա իր ձեռքը
 բարութիւն ընելէ չփաղրեցուց: Մինչեւ իսկ Խաչին
 վրայ, մահուան ամենէն գառն ճգնաժամը հասած,
 չմոռցաւ ըսելու. «իմ ոճքազործներս մեղաւոր չեն,
 որովհետեւ չեն գիտեր ըրածնին»:

— Իրաւունք ունիք... բայց մարդս մարդ է,
 չկրնար Սոտուած մը քրիալ, առարկեց Վանա-
 հացըրը ցաւատանչ ձայնով մը: Մանաւանդ ի՞նչ
 կրնամ ընել, երբոր բարիքս չարիքի տեղ պիտի
 դնեն:

— Զեր Սրբազնութիւնը բարիք մը պիտի ընէ
 այնպիսի՝ մարդերու առջին, որոնք կը գնահատեն
 զայն:

— Որո՞նց առջին:

— Մե՛ր...:
 — Զե՛ր...:
 — Այո՛:
 — Զեմ հասկնար... ո՞վ էք դուք:
 — Հայրենեաց ու Ազգին պաշտպաններն ենք:
 — Հայրենեաց ու Ազգին պաշտպաններ...:
 — Այո՛:
 — Դուք ի՞նչ կարող էք ընել:
 — Կը հաւատամք որ անձնուիրութեան վրայ
 կընէ:
 — Կը հաւատամ:
 — Ուրեմն մեր յոյսը լոկ անձնուիրութեան վրայ
 կըած ենք:
 — Միայն անձնուիրութիւն...
 — Այո՛, միայն անձնուիրութիւնը...:
 — Հստ իս, ներկայ ժամանակներուս մէջ, անձ-
 նուիրութեան հետ մեծ ուժ մըն ալ հարկաւոր է:
 Ունիք ուժեղ կազմակերպութիւն մը:
 — Ահա՛ այդ է մեր բոլոր ջանքը: Այդ է պատ-
 ճառը՝ որ Զեր Սրբազնութեան կը դիմնաք: Ուժեղ
 կազմակերպութիւն մը պատրաստելու համար, միթէ՛
 հիմնական ծրագիր մը պէտք չէ՛:
 — Անչուշտ, առանց հիմնական ծրագրի մը՝ զոր-
 ծունչութիւնը խախուտ ու երկիւղալի կըլլայ:
 — Ուրեմն, Սրբազն Հայր, մէկդի թողուցէ՛ք
 ձեր գանգաները: Սիրական ազգիդ համար մի՛
 խնայէք ինչ որ կարող էք, ինչ որ անոր բարու-
 թեան ու ապազյին կը վերաբերի: Խամբան,
 խամբա է, աղան՝ աղա է... անոնք կոյր ժողո-
 վուրդ մը կուզեն ունենալ որ հարստահարեն, կե-

զեքեն ու տպրուկի մը պէս արիւն արցունքով ապրին։ Դուք մեղի հետ եղէ՞ք . . մեղի հետ գործեցէ՞ք ու մեղի հետ կապուեցէ՞ք։ Թո՞ղ Առաջնորդական գահը չըլլայ ձեզի . թո՞ղ կրօնական այդ առերեւոյթ փառքէն զրկուած ապրիք . . . Ատոնք անցաւոր բաներ են։ Ատոնք խղճի ու զգացումի հետ կապ չունին։ Այս վանքերը կոչուած են մեր թշրուառ ու անտէր ազգին փրկութեան որորաններ ըլլալ, ի՞նչու լուսթեան մէջ կը դատապարտենք զանոնք։

Լիո՞-Անապատի վանահայրը խզուելու մօտ անձ կութեան մը մէջ կը գտնուէր։ Իր հոգին անզուսպ ու հրատապ ցաւով մը կը համակուէր։ Կը զգար թէ մեծ յարդու մը դէմը կը գտնուէր, կը զգար թէ իւրեն հետ խօսողը հասարակ անձ մը չէր, կը զգար թէ Աստուծոյ ձայնը կար անոր շեշտերուն մէջ։ Ի՞նչ ըսէր . . . ի՞նչ պատասխանէր։ Այն պարտականութիւնը զոր իր աչքին առջեւը կը պատկերէր հակայ մարդը, կը տանջէր իր խղճին բովանդակ տրամադրութիւնը։

— Գացէ՞ք . . . իժ ձեռքէս եկած աշխատութիւնը չեմ ինայեր, շեշտեց վանահայր՝ ծանր ու հաստատ ձայնով մը։ Միայն թէ՝ անխոնէմ ու անշրջաւայ գործունէութեան մը չհետեւիք։

— Ի հա՛րկէ, ատիկա ամենէն մեծ պարտականութիւնիս է, նկատել տուաւ ներսէս Արծրունին ոգեւորուած ձայնով մը։

— Առաջնորդին դիմոցի՞ք, հարցուց վանահայրը՝ յանկարծ խօսքը փոխելով։

— Վանա՞յ Առաջնորդին։

— Այսո՛ :

— Ի՞նչ գաղափարի կը ծառայէ։
— Ո՞վ գիտէ . . .

— Կը հասկնա՞մ . . . արդէն պարապ գլուխի մը տէր մէկն է։ Առաջնորդական գահին վրայ աւելի աղէկ էր կոյր ու համր մարդ մը նստեցունէին, քան երբէ՞ք ատանկ մէկը։ Բայց ի՞նչ ըսենք մեր տաք գլուխ երիտասարդներուն . . . ինչե՞ր չըրին որ գուրս հանեն զիս քաղաքէն։ Կոյր ու համր մը բերելու համար իմ տեղս։ Ա՛իր, կարելի է, չէք իմացեր թէ ինչե՞ր քաշած եմ, մինչեւ որ սա մենաւորիկ կղզիիս մէջ եկած եմ . . . չգիտէք թէ, ինչպէս խոստովանեցայ, ո՞չ մատնիչ մնաց, ո՞չ դաւաճան մնաց, ո՞չ կառավարութեան գործիք մնաց եւ ո՞չ ալ Քուրտերու սիրական մնաց որ չըսէին ինծի ու երեսիս չպոռային հրապարակաւ։ Տոկալու բան չէր . . . հանգուրմելու բան չէր . . . շիտակը՝ մեռնելս աւելի աղէկ էր, քան թէ մնալս։

Ներսէս Արծրունին իր նայուածքը դիւցազնօրէն ու յուզեալ կերպով վանահօրը վրայ սեւ սեց ու ըսաւ։

— Մի՛ յիշէք անցեալը, Սրբազան Հա՛յր։ Հիմակ կը մեկնիմ ես ու զոհ սրտով կը մեկնիմ։

— Աստուած ձեզի հետ, գացէ՞ք, մրմնջեց վանահայրը ու ոտքի ենելով մինչեւ սրբարանին դուռը հետեւեցաւ ներսէս Արծրունիի որ համբուրեց անոր ձեռքն ու մեկնեցաւ։

Կէս օրուան մօտ էր։
Աւելու բարձրացած էր անամպ ու կապուտակ կամարին վրայ։ Աշնան ցուրտ հով մը կը փչէր։

Տերեւաթափ ծառերը կը սօսափէին չորսդին։ Խոտերը չորցած էին գաշտին երեսը։
Ներսէս Արծրունին նաւակով մը ցամաքը ելաւ ու շարունակեց իր ճամբան զէպի Պանտելիմոնի գետը։

Քաջը բունեանց նահանգին այդ գետը, Յոււկան Որդիի վանքին ետեւը բարձրացող լեռներէն կը բղխէր ու՝ տեղ տեղ ոռոգելով բարեբեր գաշտերը, կանցնէր՝ լոիկ ու հանգսրտ կերպով Վանայ ծովը թափուելու։

Պահ մը, երբ քարաշէն ու հսկայ կամորթին վրայ հասաւ Ներսէս Արծրունին, կեցաւ հո՛ն ու սկսաւ մտածել։

Օ՛հ, ի՞նչ էր որ անցաւ այդ գիւցաղն ու վեհ մարդուն հսդիէն, ի՞նչ էր որ միւրտացուց անոր սիրտը, անոր ներքին աշխարհքը, անոր բովանդակի էութիւնը։

Ի՞նչ էր որ լեցուց իր մեծ ու հրավառ աչքերու մէջ աբցունքին ամենէ՛ն գառնը, ամենէ՛ն մորմոքալիցը, ամենէ՛ն կսկծալին

Նայեցաւ նահանգին ընդալճակութեան վրայ, նայեցաւ երկու կողմէն շրջապատող լեռներուն վրայ, որոնք անտառներով ու վիթխարի ապառաժներով ծածկուած էին. նայեցաւ, այո՛, ու մրմնջեց ինքնիրեն։

Ա՛խ, ի՞նչե՛ր չեն կատարուիր սա լեռներու մէջ, սա անտառներու խորը, սա ապառաժներու ծոցը . . . Հայուն ի՞նչ կը պակաի . . . հայուն ի՞նչ չկայ: Ի՞նչու համար գերութեան լուծին տակ կը ձնչուի ան, ի՞նչու համար վայրենաբարոյ քուրտին

անունէն կր գողայ եւ չկրնար իր իրաւունքը, իր ճակափի քրտինքը, իր պատիւը պաշտպանել . . . Ո՛չ, Սատուած ամեն միջոց տուած է մեղի. միայն թէ պատրաստե՛նք ներքին աւժը, կազմակերպե՛նք ժողովուրդը, զէնք տանք մեր եղբայրներուն ձեռքը ու ձանչգունենք իրեւց պարտակ սնութիւնը։ Մեր յոյսը դնենք մեր վրայ: Կաթիլ կաթիլ թափուող ջուրը կրնա, լեռան ապառաժը ծակուի։

Այս դասն խորհրդածութիւնները մտարեցնուի, շարունակեց իր ճամբան ու լեռներու մէջ անհետացաւ։

ՊԱՏՐԻԿԻ ԹՈՒՄԲԸ

Ապառաժուտ . . . և հսկայ լեռան մը ստորոտը տասն երկու հոգիէ բաղկացած զինակիր խումբ մը կանգ կառնէր, երկար ժամերով ճամբորդութենէ մը կատը։

Խումբին գլուխը կը գտնուէր բարձրահասակ ու յաղթանդամ մարդ մը, որ հագած էր վրացիներու յառուկ վերարկու մը, ուսէն կապած էր իւղիակ փամփչակալները եւ մէջքէն վար թուր մը կախած էր: Ռտքերը ձեւաւոր ու մինչեւ ծունկերը ճածկող մուճակներ կային։

Այս պարթեւ մարզը մեր ծանօթ Պատրիկն էր, որ Կարպ-թարապլուսի թիարաննին մէջ տասներկու տարի ապրած էր զարհուրելի զրութեամբ մը։

Այսօր զինակիր խումբի մը գլուխն անցած էր

ու ամբողջ անձնու իրութեամբ կաշխատէր իր պարտականութիւնը կատարելու եւ իր վրէժը լուծելու:

Մայրը, որ մինչեւ թիարանը գացած էր, չէր համարձակած խոչնոտ հանդիսանալ որդւոյն: 0՛հ, միայն թէ վերջին անգամ համբուրած էր անոր ճակատը եւ մօր մը վոեմ զգացումովը ըսած էր.

— Գնա՛, որդի՛ս, գնա՛... չեմ արգիլեր քեզ որ չզարնես ա՛յն ձեռքերը, որոնք շղթաներդ ամուսցուցին, չեմ կրնար արգիլեր քեզ որ վրէժդ չլուծես քու արիւնդ խմոր թշնամիէն...: Գնա՛... որովհետեւ ինձի պէս արցունք թափող, ինձի պէս իրենց մէկ հասիկ որդւոյն կարօտը քաշող, ինձի պէս յետին ծայր թշուառութեան մատնուող մայրեր կան...: Ա՛խ, աչքս ճամբար չպիտի մնայ, որովհետեւ հայրենեաց համար պիտի նու իրեմ քեզ Ասուած քու հետդ ըլլայ...:

Ու Պատրիկ՝ իր պաշտելի մօր ձեռքը համբուրելով՝ վերջին հրաժեշտը տուած ու Ներսէս Արծրունիին հետեւած էր:

Անկից ի վեր երկու տարի անցած էր: Իր պաշտօնը միմիա՛յն Պարսկաստանէն զէնք ու փամփուշտ փոխադրել էր: Պաշտօ՛ն, մը՝ որ ճարպիկ ու հանճարեղ կերա, կը կատարէր: Երկու տարուան մէջ մեծ քանակութեամբ ռազմամթերք մացուցած էր երկիրը:

Պատրիկ ծպտելու մէջ անհամեմատ առաւելութիւն մը ցոյց կուտար, այնպէ՛ս որ շինական մը ձեւառած ժամանակ, թէ՛ լեզուն, թէ՛ արտասանութիւնն եւ թէ՛ կերպարանքին բոլոր արտայայտութիւնը կը փոխէր ու երբէ՛ք չէր ճանչցուեր իր ընկերներէն անդամ:

Վերջալուսի ատեն էր: Պատրիկ հրամայեց խումբին որ բեռները քարերուն տակը դնեն ու քիչ մը հանդչին:

Ընկերները լուս ու կարգապահ եղանակով մը բեռները տեղաւորեցին ու կէս մը կոթնած սկսան քնանալ:

Ժամ մը տեւած էր:

Յանկարծ շշուկ մը լսուեցաւ հեռու էն: Ամբողջ խումբը մէկէն ոտքի ելաւ ու դէպի շշուկը ուղղեց ու շաղրութիւնը:

— Պատրաստ կեցէ՛ք, տղե՛րք, հրամայեց Պատրիկ: Գուցէ՛ մատնուած ենք:

— Պատրաստ ենք պատասխանեցին ընկերները:

Պատրիկ յառաջանալով սկսաւ դիտակը չօրսդին պատցունել: Վերջապէս նշմարեց երկու հոգի, որ ապառաժներէն վեր կելնէին: Մին մանկամարդ կին մըն էր, իսկ միւսը՝ փոքրիկ մանուկ մը:

— Տղե՛րք, գոչեց Պատրիկ խոնուած ձայնով մը. մի շփոթուիք, եկողները կին մը ու փոքրիկ մանուկ մըն են:

Այս ըսելով, Պատրիկ աճապարեց թշուառ կնոջ օգնութեան փութալու, որ գերազոյն ձիգեր կըներ ապառաժներէն վեր բարձրանալու:

Երբ մանկամարդ կինը մէկէն ի մէկ իր դէմը նշմարեց դինուած Պատրիկը, բոլոր մարմնով սարսաց ու իր գոյնը փոխեց:

— Մի՛ վախնար, մրմիջեց Պատրիկ՝ հայերէն լեզուով մը:

— Հա՞յ էք... հարցուց մանկամարդ կինը դողդղաւով:

— Այս, հայ եմ . . . անհոգ եղէք . . . տուէք ինծի
ձեռքերնիդ . . . մի' դողաք, պատուիրեց՝ քաջ զի-
նակիրը:

Մանկամարդ կինը նախ մանուկը վեր բարձրա-
ցոց, յետոյ ինքը ելաւ:

— Ի՞նչ եղաւ . . . ի՞նչու այս լեռներու մէջ եկած
էք, հարցուց Պատրիկ հետաքրքրուած ձայնով մը:

— Ա՛խ, կոնաչ արեւուզ սիրոյն րլլա՛յ. կտրի՛չ:
ձեր բաղդն եմ ինկեր . . . էրի՛կո. էրի՛կո արինի
մէջ թողուցին . . . զարկի՛ն, քուրակերը զարկի՛ն . . .
բացազանչեց մանկամարդ կինը՝ չկրնով իր ար-
ցունքները զապել:

— Ո՞ւր է . . . ո՞ր կողմն է . . . պօռաց Պատրիկ:
— Էս լեռան տակը . . . ճամբուն վրայ:
— Պատճա՞ռը:

— Ա՛խ, էտոնց արեւը կտրի . . . չո՞ւն են, շո՞ւն . . .
ի՞նչ ասեմ . . . Վա՛խ, խեղճ էրի՛կո, խեղճ էրի՛կո:
Պատրիկ անմիջապէս երկու զինուած երիտասարդ-
ներու հետ ապառաժներէն գրեթէ վար նետուե-
ցաւ ու մանկամարդ կնոջ ցոյց տուած կողմը վա-
զեց:

Դեռ ապառաժները վերջացած չէին, Պատրիկ տե-
սաւ երկու քուրտերը, որոնք անձաւներու մէջ ման
կուգային ու բարձր ձայնով մը կըսէին.

— Լէհա նինա՛, լէհա նինա՛ . . .

Տարակոյս մը չէր մնար . . . ատոնք էին մանկա-
մարդ կնոջ էրիկը սպաննողները: Ուստի, առանց
սպասելու, ապառաժին ետեւէն իրարու վրայ կրա-
կեց իր Մօսինի հրացանը: Քուրափն, մէկն ինկաւ,
իսկ միւսը վիրաւոր վիճակի մը մէջ փախչելու կը

ջանար, երբ գնտակ մըն ալ անոր կոնակին հասաւ
ու զանի տապալեց:

Պատրիկ առառաժներէն վար իջաւ ու սատկած
քուրտերուն մօտեցաւ: Մէկը հոգին փչած էր: իսկ
միւսը մահամերձ էր:

— Շո՞ւն, ի՞նչ կը փառաէիր այս քարերու մէջ,
գոչեց Պատրիկ՝ մահամերձին կոնակէն հրելով:

Արեան ճապազիքներու մէջ տապալով քուրտերը
մուրազին նայուածք մը նետեց Պատրիկին վրայ ու
խղդուած ձայնով մը կակազեց.

— Հաւա՛ր . . . ֆլա՛յ է, ֆլա՛յ . . .
Ու աչքերը գոչեց:

Պատրիկ երկու ընկերներու հետ զէպի ճամբուն
երկանքը զիմեց: Հետուէն նշամարեց մարդ մը որ մէկ
ձեռքը զետինը դրած, իսկ միւս ձեռքը կուրձքին
փակած գերազուն ճիգեր կընէր ոտքի ելնելու հա-
մար, բայց չէր կրնար:

Աճապարանքով մը անոր մօտեցաւ ու թեւէն
բռնեց:

— Ի՞նչ եղար, ի՞նչ եղար . . . գոչեց Պատրիկ:

— Ա՛խ, թեւէս բռնէ . . . պուտ մը ջուր տուր . . .
երերա՛յ, մրկեցա՛յ . . . Աստծու սիրոյն ըլլա՛յ . . .
սի՛րտս, սի՛րտս . . .

Պատրիկ անմիջապէս վիրակապը քակեց, անոր
մէջ պահուած փոշին խեղճ մարդուն վէրքերուն վրայ
ցանեց ու ամուր մը կապելէն ետքը նստեցուց
շինքը:

Վէրքին սաստիկ ցաւը գեղին ազդեցութեամբ քիչ
քիչ դադրած էր: Խեղճ զեղացին հազիւ թէ ուշքի
եղաւ, յանկարծ սոսկումով մը ոտքի ելաւ ու գոչեց:

— Հապա եի՞ս . . . հապա զաւակս . . . ա՛խ , տարի՞ն . . . քուրտերը փախցուցի՞ն :

— Անհոգ եղի՞ր . . . անոնք ազատ են . . . մեր քովին , բնդհաւեց Պատրիկ ու չթողուց որ յառաջանար : Թշնամիներդ ու սպաննուած են :

— Ո՞վ սպաննեց էս շուները :

— Մենք սպաննեցինք :

— Դո՞ւք :

— Այս :

— Ո՞վ էք դուք :

— Աւազակներ :

— Աւազակներ :

— Այս :

— Զէ՞ որ հայ էք :

— Հայ աւազակներ ենք :

Վիրաւոր մարդը սարսուազին նայուածքով մը դիմց իր վրայ գուրզուրացող աւազակներն ու գլուխիլ շարժեով ըստ :

— Զէ՞ . . . դուք աւազակներ չէ՞ք . . . դուք զէ՞ մարդիկ չէ՞ք :

Աս միջոցին արտասուելու ձայն մը լսուեցաւ :

— Ա՛խ , կնոջս ձէնն է . . . մրմնջեց վիրաւորը :

Արդարեւ խեղճ կինը չկրնալով համբերել , հակառակի խումբին խնդրանաց , մանուկը հետն առած ապառաժներէն վար իջած էր ու վազելով դէպի ամուսինը կուգար :

Օ՞հ , տխուր էր տեսարանը . . .

Մանկամարդ կինը լալով ինկաւ ամուսնոյն գիրկն ու մրմնջեց .

— Ի՞նչ եղար , Ավո՛ , ի՞նչ եղար . . .

— Աղէկ եմ . . . Աստուած էս աղաներու արեւը պահէ , թոթովեց վիրաւորը՝ խորին դառնութեալը :

— Ո՞հ , աղանե՛ր , Աստուած ձեր արեւը պահէ , կրկնեց թշուառ կինը :

— Հիմակ դէպի ո՞ւր պիտի երթաք , հարցուց Պատրիկ :

— Էս տեղէ՞ն :

— Այս :

— Մեր գիւղը :

— Ո՞ւր է ձեր գիւղը :

— Հեռու է . . .

— Կրնա՞ս քալել :

— Յաւերս դազրեցան . . . կրնամ քալել :

— Ես երկու մարդերս կը գնեմ ձեզի հետ : Առանց վախնալու շարունկեցէ՞ք ճամբանիդ : Բայց չըլլայ որ այս գէպքերը մէկու մը պատմէք : Ահա՝ քիչ մը գեղ կուտամ որ վէրքերուդ վրայ ցանէք : Մի՛ վախնաք , վտանգաւոր չեն վէրքերուդ :

Աւ Պատրիկ իր ընկերներուն պատուիրեց որ ընկերանան այդ խեղճ ընտանիքին . իսկ ինքը վերադաւ խումբին քով :

Պատրիկի սիրտը լիցուած էր ու կը յիշէր թշուառ գեղացիին խօսքերը :

— Ա՛խ , սպաննեցին զիս որ կինս խլէին ձեռքս , ըսած էր վիրաւոր մարդը :

Ահա՝ ամենէ՛ն քստմնելի վատութիւնը :

Այսպէս , տխուր մտածումներով ապառաժին տակը նստեցաւ ու բնա՛ւ չխօսեցաւ :

Հ Ա Ր Ա Ն Դ Է

Դուրսը ցուրտ հով մը կար: Մառերը կը խշիշաւին՝ իրենց դեղնած ու իշնալու մօտ տերեւները չորսդին ցանելով: Երկինքը մութ ու բարդ ամպերով կը ծածկուէր:

Վանայ Այգեստան կոչուած արուարձանին «խորհրդաւոր տունին» մէջ հիւանդ մը կար, որ երկու շաբաթներէ ի վեր անկողնոյ կը ծառայէր:

Այդ հիւանդը մանկամարդ կուսիան էր:

Անոր ժահճակալին վերեւը, ձեռքը ճակտին դրած ու խորին կսկիծի մը մէջ թաղուած՝ կը կհնար երիտասարդ մը, որ վանականն էր:

Լուսիա գլուխը ցամաք ու չոր բարձին վրայ հանդիշցուցած, մազերը խառնիխուռն թողած, աչքերը հմայիկ երեւոյթի մը ներքեւ փակած ու մէկ ձեռքը կուրծքին մօտ դրած՝ կը քնանար:

Վանական կը նայէր անոր տժգոյն բայց հրեշտակային դէմքէն ճառագայթող հմայքին վրայ. կը նայէր այդ տառապած ու տարիներէ ի վեր չարչարուած աղջկան վրայ. կը նայէ՛ր, այո՛, ու կսկիծը կը խղուէր իր հոգւոն մէջ:

Ժամերո՞վ, ժամերո՞վ գիտելէն ետքը, ձեռքը մանկամարդ կուսիայի ճակտին մօտեցուց, որուն վրայ պաղ քրտինք մը կը պալլար:

Մանկամարդ աղջիկը յանկարծ աչքերը բացաւ ու վանականին երեսը նայեցաւ, այնպիսի՛ կարօտով մը լեցուած՝ զոր միայն սիրատարփ հոգի մը կրնայ զգալ:

— Ո՞հ, վանակա՞նս, դո՞ւն ես... մրմիջեց լուսիա հեւքոտ ձայնով մը:

— Ես եմ, կուսիա՛, ո՞ւր տեղդ կը ցաւի, թոթովեց վանական՝ անոր ձերմակ ու փափուկ ձեռքը բռնելով:

— Տեղ մը չցաւիր... ա'խ, աղէկ եմ հիմակ, չատաղէկ եմ... դուն ո՞ւր մնացիր... հայրս ի՞նչու չեւկաւ:

— Ես խումբին մօտ էի:

— Հա՞յրս:

— Ան ալ Պատրիկին խումբը տեսնելու գնաց: Կարելի է վազը կը վերադառնայ:

Մանկամարդ աղջիկը հառաջանք մը հանեց բերնէն ու զողղղազվ վանականի աշքերուն մէջ նայեցաւ: Յեսոյ հեծկուաց:

— Վանակա՞ն...:

— Ի՞ոչ կայ, կուսիա՛:

— Ա'խ, կը վախնամ որ պիտի մեռնիմ... կը վախնամ որ սեւ հողը պիտի ծածկէ զիս, առանց հայրենեցս ծառայելու:

— Աստուած ողօրմած է, կուսիա՛, ի՞նչու համար աստանկ յուսահատական խօսքեր կընես:

— Ներէ՛ ինծի, որովհետեւ չեմ ուզեր անգութմանը բաժնէ զիս քենէ, չեմ ուզեր որ գերեզմանիս ցուրտ քարը թրջուի քու արցունքովդ... Ա'խ, յիշէ որ հօրմէս զատ միայն դուն ես...

Մանկամարդ աղջիկը չկրցու իր խօսքը վերջացունել... կարծես հոգին խղզուեցաւ ու ամբողջ մարմնովը զողղղաց:

— Միթէ՞ այս փոքրիկ հիւանդութիւնը թոյլ

Կուտայ քեզի որ լացունես զիս, Լուսիա,
Ընդհատեց Վանական կոկանքով մը:
— Լացունեմ քեզ... ո՞հ, Աստուած չընէ...
հեկեկաց Լուսիա՝ այնպիսի դառնութեամբ լեցուած
ձայնով մը որ կը խղդուէր:
— Ու բեմ ի՞նչու կըսես թէ չպիտի կրնամ հայ-
րենիքիս ծառայել:
— Այզպէս ըսի:
— Այս', միթէս մոռցար:
— Այս, ներէ՛ ինծի... ներէ՛, որովհետեւ գուն
բարի ես, զուն իմ հրեշտակն ես, Վանակա՞ն:
Դուն հայրենիքի սէրը գրիր սրտիս մէջ... զուն ա-
նոր զգացումը վառեցիր իմ հոգւոյս խորը...:
Վանական անուշ գուրգուրանքով մը Լուսիայի
ձեռքը բանեց իր ձեռքերուն մէջ ու մրմնջեց.
— Լուսիա՛, այսօր ութը տարիէն աւելի է որ կը
տառապիս ինծի համար ու շարունակ իմ աղէտալի
կեանքիս կապուած ես: Չեմ ուրանար: Մանաւանի
չեմ կրնար մոռնալ: Անձնուիրութիւնդ չբացառ-
րուիր: Ո՞հ, ուխտա՞ծ ես հայրենեաց զինուորն ըլ-
լալ...
— Ուխտած եմ, շեշտեց Լուսիա:
— Ուխտա՞ծ ես միասին մեռնիլ մեր պաշտելի հո-
ղին վրայ:
— Ուխտած եմ:
— Լաւ ուրեմն, պէ՛տք է լոյսդ Աստուծոյ վրայ
դնես, պէ՛տք է մեր նուիրական ուխտը յիշես ու
այսպէ՛, խօսիս:
— Ես կը յիշեմ մեր ուխտը... գողգոջեց Լուսիա
ու սկսաւ արտասուել:

Վանական զգածուեցաւ... կարծես թէ Լուսիայի
արցունքը թափուեցաւ իր հոգւոյն մէջ՝ հալած կա-
պարի կաթիլներու պէս:
— Լուսիա՞ս, Լուսիա՛, ընդհատեց Վանական:
— Ա՞խ, չեմ գիտեր... չեմ գիտեր... թո՛ղ զիս,
Վանակա՞ն... մի՛ մեղագրեր... սիրտս լեցուած
է... հոգիս լալ կուզէ, տառապիլ կուզէ, գուրս
թափուիլ կուզէ... պարպուիլ, պարպուիլ կուզէ:
— Միթէ՞ հայրենիքի զինուորը կուլայ, Լուսիա՛.
միթէ՞ անոր արցունքը փոքրիկ ցաւի մը պատճա-
ռաւ կը յորզի այզպէս: Զէ՞ որ մինչեւ Ղարպ-
թարապլուս եկող հրեշտակն ես զուն, չէ՞ որ քա-
զաքի փափուկ կեանքէդ զրկուելով ինչուան թիա-
րանի մը սեմը յառաջացող անձնուէր հոգին ես
զուն, վերջապէս՝ չէ՞ որ ներսէս Արծրունիի աղ-
ջիկն ես զուն... ես հաւատա՞մ որ զուն համբերել
չես դիտեր:

— Համբերե՞լ... համբերե՞լ կըսես, Վանա-
կա՞ն... բացագանչեց Լուսիա իր արցունքով լեց-
ուած աչքերը մէկ կողմ դարձնելով:

Ատ միջոցին սենեկին գուռը բացուեցաւ ու ներս
մտաւ Լուսիայի հօրաքոյրը:

— Ինչպէ՞ս եղար, աղջի՛կս, հարցուց հօրաքոյրը՝
դողդալով:

— Աղէկ եմ... մրմնջեց Լուսիա՛ իր արցունքը
ձածկելու ջանալով:

Պառաւ կինը գորովով մը ձեռքը Լուսիայի ճակտին
վրայ դրաւ ու մրմնջեց.

— Ո՞հ, Աստուածամա՞ր, աս ի՞նչքան տաք է
ճակտաը... կարծես թէ կրակներու մէջ կեփուի:

— Կանցնի , մամբ' իս , անհոգ եղի՛ր , սիրտ տուաւ
Վանական :

— Զ' ըմ է , անանկ չէ :

— Պատիկ ջերմ մըն է... կանցնի : Ո՞ւր է Սանօն :

— Սանօն դեղաբանը գնաց , դե՛ռ չեկաւ : Թէեւ
չուղեցի սեւաւորի աղջիկը դուրս ելնէր . բայց շատ
աղաչեց որ ինքն ընէր այդ ծառացութիւնը :

— Հոգ չէ ... ով պիտի կասկածի :

Այս խօսակցութիւնը չէր աւարտած , ահա ներս
մտաւ Սանօն՝ որ «Շատիսու հէտիկ»ի կոփւին մէջ
քուրտերու ձեռքէն առնուած աղջիկն էր :

— Ո՞հ , Աստուած իմ , ամբողջ թշուառ ընտա-
նիք մը կաղմեցինք այս երկրին մէջ , մրմնից լու-
սիա՝ Սանօյի վրայ նայելով : Մէկ կողմը լալեզար
կայ , մէկ կողմը ծիլպար կայ , մէկ կողմն ալ սա-
խեղ աղջիկը կայ : Արգեօ՛ք մեր ճակատագիրն ա-
սանկ էր , Վանական :

— Ո՞չ , միայն մեր ճակատագիրը չէ ատիկա:
Քիտցի՛ր որ բոլոր հայութեան վիճակը այդպէս է :

Լուսիա լսեց : Իսկ Վանական , առանց խօսակ-
ցութիւնը շարունակելու , սենեկին մէկ անկիւնը
քաշուեցաւ ու նստեցաւ :

Օրը կամաց կամաց մթնած էր : Ամպերու որա-
տումը կը լսուէր յաջորդաբար : Երբեմն հրավառ
բոց մը կը ճեղքուէր ամպերու մէջէն ու սենեկին պա-
տուհանը կը լուսաւորէր :

Վանական ոտքի ելաւ ու Լուսիայի ականջին
քանի մը բառեր փսփսալէ ետքը մեկնեցաւ :

— Ո՞հ , ի՞նչ ընեմ... ի՞նչ ընեմ , մրմնից լուսիա
ինքնիրեն : Ինէ բան մը չանցաւ անոր հոգւոյն մէջ... :

ԱՌԱՔՆԼ ԷՖԵՆՏԻՆ

Ընդարձակ ու կահաւորուած դահլիճի մը մէջ ,
զսպանակաւոր ու մետաքսեայ ծածկոցներով ծած-
կուած բազմոցի մը վրայ պարթեւ ու յաղթանդամ
մարդ մը նստած էր :

Այս մարդը Վանայ վալի փաշան էր :

Յիսունի մօտ տարիք մը ունէր . ծնօտը ծածկող
մօրուքը նոր սկսած էր ճերմակ փունջեր դուրս
տալ . պեխերը թաւ ու երկալն էին . այտերը ձուա-
ձեւ ու ծաղկաւեր էին . աչքերը մեծ ու կապոյժ
զոյն մը ունէին : Համիտիյէ ֆէսը կիջնէր անոր
ճաղատ ու լայն ճակտին վերեւը , որուն խորշոմ-
ները ծալքերու պէս կերկննային մինչեւ ականջ-
ները :

Վալին իր գիրուկ ու փափուկ ձեռքը ճակտին
դրած կը մտածէր ու երբեմն ալ զլսի անհանդարտ
շարժումներ կընէր : Յայտնի էր որ զառն մտահո-
գութեան մը մէջ կը գտնուէր . յայտնի էր որ իր
հրատապ գանդին տակ քստմնելի խորհուրդ մը կը
զառնար . մէկ խօսքով՝ յայտնի էր որ մարդու մը
կը սպասէր եւ աչքը շարունակ դէպի դահլիճին մեծ
դուռը կը յառէր :

Ժամ մը անցած էր :

Վալի փաշա խօսվուած եղանակով մը ոտքի ելաւ
պահ մը , դահլիճին մեծ պատուհանը բացաւ ու աչ-
քին առջեւը պարզուած յանկուցիչ տեսարանին
վրայ նայեցաւ :

Այդ տեսարանը Վանայ Այգեստան կոչուած ար-

ուարձանն էր, որ հրաշագեղ երեւոյթի մը ներքեւ
կը պատկերանար:

— Ի՞նչու ուշացաւ, գոչեց վալի փաշան ինքնի-
րեն: Արդեօք տունը չէր:

Ու բարկացած շարժումով մը գոցեց պատուհանը
եւ սկսաւ դահլիճին մէջ ման զալ:

Քառորդ մը ետքը՝ կամաց ձայնով մը դահլիճին
դուը զարնուեցաւ:

— Մտէ՞ք, ձայնեց վալի փաշա:
Եկողը մեր ծանօթ Առաքել էֆէնտին էր, որ
մանկամարդ Լուսիայի աղաչանքով փրկած էր իր
կեանքը վանականին դաշոյնէն:

— Ո՞ւր էք, Առաքել էֆէնտին, հարցուց վալի
փաշա մտերմական բայց ազդու շեշտով մը:

Առաքել էֆէնտին անվրդով նայուածք մը սեւ ե-
ռեց փաշային վրայ ու չպատասխանեց:

— Շարաթ մըն է որ չէք երեւար, վրայ բերա-
վալին՝ իր կեղծ ու խորամանկ բացատրութեամբ
մը: Ի՞նչ եղաք... ո՞ւր մնացիք: Իմացածիս նայե-
լով՝ վախէդ քաշուած կապրիս: Հա՞...

Առաքել էֆէնտին իր ճպոռտ աչքերը բանալով
մըմիջեց.

— Զափազանց զբաղած էի. փաշա էֆէնտին՝ այդ
պատճառաւ դուրս չէի ելներ: Որմէ՞ պիտի վախինամ:

— Ի՞նչ զիտնամ... կըսեն թէ հայ գօմիթաճինե-
րով լեցուած է քաղաքը, առարկեց հաստվիդ փա-
շան՝ իր շրթանց վրայ հեղնական ժպիտ մը սա-
հեցնելով:

— Գօմիթաճի՞... գոչեց Առաքել էֆէնտին՝ ա-
պուշ ձեւ մը ընելով:

— Այս':

— Մնա՞ց ատանկ զաղափար մը... ըստ իս, ա-
նոնց արմատն անգամ չորցաւ:

Վալի փաշա զլուխու շարժեց ու զայրոյթին մը
ամբողջ արտայալտութեամբ ըստաւ.

— Ո՞չ, Առաքել էֆէնտին, կա'մ դուք կը խար-
ուիք եւ կա'մ թէ խարել կուզէք զիս:

— Ձեր վսեմութիւնն ի՞նչ պատճառ ունի այդպէս
կասկածելու:

— Կը կասկածիմ, որովհեաեւ ձեր տուած տեղե-
կագիրը համաձայն չէ տեղի ունեցած իրականու-
թեան:

— Ի՞նչպէս:

— Դուք չլստահեցուցի՞ք զիս թէ հանդարտ է
ժողովուրդը:

— Այս':

— Դուք չհաւատացուցի՞ք ինծի թէ քաղաքացին
մատ չունի ներկայ խոռվութեանց մէջ:

— Ճշմարիտ է:

— Կաւ ուրեմն, հանգա՞րտ է ժողովուրդը...
մատ չունի՞ քաղաքացին ա'յն մթին զարձուածք-
ներու մէջ զոր կոյրն անգամ կը տեսնէ... ը-
սէք, զե՞ռ ի՞նչպէս համոզուիմ... ի՞նչպէս չյայտ-
նամ թէ կամ դուք խարուած էք կամ խարել կու-
զէք զիս:

Առաքել էֆէնտին, որ թրքական բարքերով
սնած ու անոր հոգեկան գրութիւնը իւրացնելով
հասած էր այդ վիճակին, անմիջապէս խորաման-
կութիւնը ձեռք առաւ՝ ինքզինքը փրկելու հա-
մը:

— Ներեցէ՞ք, փաշա էֆէնտի՛, որ ըսեմ թէ չափազանց ցաւ զգացի այդ տարակոյսներուդ նկատմամբ, թոթովեց նենգամիտ մարդը: Դուք շատ աղէկ զիտէք թէ տասը տարուան մէջ ի՞նչ ծառայութիւններ մատուցած եմ երկրին ու կառավարութեան: Կրնամ խոստովանի թէ՝ օր մը չէ եղած որ իմ տուած տեղեկագիրներս համաձայն չըլլան իրութեանց, համաձայն չըլլան երկրին ու կառավարութեան շահերուն: Ասիկա կարող էք ստուգել: Հետեւաբար ձեր վսեմութեան տուած տեղեկագիրս, որ ամիս մը առաջ գրուած էր, երրէ՞ք սիսալ հիմ մը չունէր: Ես ինչ որ կրցած էի իմանալ, որոշել ու հաստատապէս վճռել, ատիկա տեղեկագրին ամբողջ հոգին եղած էր: Ուրեմն՝ ինչպէ՞ս պիտի խարուէի եւ կամ թէ պիտի համարձակէի խարել ձեր վսեմութիւնը:

Վալի փաշան, որ նենգամտութեանը հետ կեղծ ժպիտ մի պատկերացնելու մէջ վարպետ էր, գլուխը շարժելով ոտքի ելաւ ու Առաքել էֆէնտին ձեռքը բռնեց ու մրմնջց:

— Մտիկ ըրէ՞ք, Առաքել էֆէնտի՛, ես զիտեմ թէ գուք ճարպիկ էք, գուք երկրին ու կառավարութեան ծառայած էք, գուք միանգամայն մեր շահերը նկատի առնելով գործած էք այս տասը տարուան մէջ: Բայց պարագայ մը կայ: Ըսել կուզեմ թէ կրնայ ըլլալ որ անդիտակից էք ներկայ կացութեան:

— Ե՞ս, ընդհատեց Առաքել էֆէնտին:

— Այո՛, դուք:

— Ամենեւի՞ն: Իմ աչքերուս առջեւէն բան մը

չանցնիր: Չեմ գովեր զիս, բայց կը հաւատամ թէ կ: Պոլիս ըլլայի, հիմակ մեծ մարդ մըն էի:

Վալի փաշա կարծես թէ այս վերջին խօսքերը չլոելու զարկաւ: ուստի խօսքը կտրելով հարցուց:

— Ի՞նչ եղաւ վաղդէն:

— Բանտարկուած է:

— Դիտեմ թէ բանտարկուած է: Բայց խոստովանութիւնը...

— Դե՛ռ խոստովանած չէ: Հարցաքննիչ-դատաւորը կըսէ թէ «անդրդուելի կամք մը ու արտակարգ համբերութիւն մը ունի»:

— Կը հաւատա՞ք թէ բռնի սիջոցները պիտի կրնան աղդել անոր անդրդուելի կամքին վրայ:

— Ի՞նչո՞ւ չէ:

— Խիստ լա՛ւ: Եթէ կարելի է, անձամբ քննելու գացէ՞ք զի՞նքը: Եւ որպէս զի չկարենան ճանչնալ թէ գուշ հայ մըն էք, փոխանակ բանտին մէջ կապարելու հարցաքննութիւնը, պաշտօնատունը կը դնեմ ձեր տրամադրութեան ներքեւ: Կընդունի՞ք:

Առաքել էֆէնտին, որ չէր սպասեր ասանկ առաջարկութեան մը, կեցած տեղը կարծես թէ արձան մը կտրեցաւ ու ջանաց ինքզինքը զսպելու:

Օ՛հ, վալի փաշայի տուած պաշտօնը ծանր կուգար իրեն, որովհետեւ կանացի վսեմ ճայն մը իր ականջին ըսած էր.

— «Դնա՛, դաւաճա՞ն, բայց ձեռքերդ լուա՛...»:

— Զէ՞ք պատասխաներ, շարունակեց վալի փաշա: Արդե՞՞ք չէք համարձակիր: Արդե՞՞ք կը վախնաք յանձն առնելու:

— Վախնալու բան մը չկայ, փայտ էֆէնտի...
թոթովեց Առաքել էֆէնտին՝ խղղելով իր հոգւոյն
ճիչը:

— Ուրիմի պիտի ընդունի՞ք:

— Պիտի ընդունիմ...

— Աղէ՛կ առէ՛ք այս երկու ոսկին. երբ ուզածիս
պէս կատարէ՛ք ձեր հարցաքննութիւնը, պիտի
ստանաք կլորիկ գումար մը զոր իմ կողմէս պիտի
նուրիրեմ:

Առաքել էֆէնտին գողղղալով ձեռքը երկնցուց ու
ընդունեց վալի փաշոյի տուած երկու ոսկին եւ
նայեցաւ անոր վրայ չունի մը պէս՝ որ իր տիրոջ-
մէն ոսկորի կտոր մը կոտանայ:

— Վաղը կը սպասեմ ձեզի... վրայ բերաւ վալին՝
վստահաբար:

— Ձեր վաեմութեան հրամանն ըլլա՛յ... շշտեց
Առաքել էֆէնտին ու մեկնեցաւ թէմէնլահ մը ընե-
լով:

Դուրսը գեղեցիկ օդ մը կար: Կէս օրը երկու ժամ
անցած էր: Այգեստանի լայն ու մաքուր փողոց-
ներէն անցնելով ուղղակի կառավարութեան պաշ-
տօնատունը մտաւ: Հո՞ն յայտնեց թէ վալի փաշոյի
հրամանով հարցաքննիչ կարգուած էր եեմ զեզի
ուսուցչին ու Պարսկաստանէն եկած վազզէն անուն
երիտասարդի մը վրայ...: Յետոյ պաշտօնատունէն
վերադառնալով՝ իր սունը մտաւ:

Օրը մթնած էր: Գիշերը կը մտենար: Առաքել
էֆէնտին, առանց սպասելու, առանց իր խղճին
ձայնը լսելու, սենետկներէն մին առանձնացաւ ու
կառավարութենէն ստացած զինուորական համա-

գգեստը հագաւ, սուրը կախեց ու համիտիյէ ֆէսը
դրաւ:

Գիշերուան ժամը երկուքին կառավարութեան
պաշտօնատանը մէջ, կանաչ սեղանի մը քով, միս-
մինակ նստած՝ սպասեց:

Քառորդի մը չափ սպասելէ ետքը, կաշիէ ծած-
կոցով դուռը բացուեցաւ ու անվեհեր մարդ մը ներս
մտաւ:

Այս մարդը կեմի գեղի բանտարկուած ուսուցիչն
էր:

Առաքել էֆէնտին պահ մը այդ յաղթ ու հսկայ
կազմուածք ունեցող բանտարկեալին վրայ նայեցաւ
ու ձայնը կեղծելով՝ հարցուց:

— Քանի՞ օր է որ բանտարկուած էք:

— Ամիսէն աւելի, պատասխանեց ուսուցիչը:

— Ի՞նչու համար արդարութիւնը չէք խոստովա-
նիր որ ազատ արձակուիք:

— Իմ գիտցածներս խոստովանած եմ:

— Բայց շինծու են խոստովանութիւններդ:

— Ուրիշ ի՞նչ կը պահանջուի ինձմէ:

— Զենէ կը պահանջուի Պարսկաստանէն եկած ե-
րիտասարդին ո՞վ ըլլալը խոստովանենիդ:

— Այդ երիտասարդին գէշ կամ աղէկ մալդ ըլլալը
յայտնի չէ ինձի. միայն թէ՝ իրիկուն մը զեզը ե-
կաւ ու խնդրեց որ անկողին մը տայի իրեն, ո-
րովհետեւ չէր կրնար մինչեւ քաղաքը քալել... ա՛լ
ուժ չէր մնացեր վրան:

— Շատ լա՛ւ. չհարցուցի՞ք թէ ո՞ւր տեղացի էր
ինքը:

— Հարցուցի:

- Ի՞նչ բառ :
- Բառ թէ՝ քաղաքացի եմ :
- Յետո՞յ :
- Այդշա'փ միայն :
- Զհարցուցի՞ք թէ ի՞նչ գաղափարի կը ծառայէ :
- Ի՞նչ ըսեմ . . . մարդ մը որ «բնիկ քաղաքացի եմ ու տուն կը վերադառնամ» կըսէ ինձի, «ա՛ւ ուրիշ ի՞նչ գաղափարի կը ծառայես» կրնայի՞ս հարցունել :
- Կեցէ՞ք . չէ՞ որ այդ երիտասարդը իր խոստովանութեանը մէջ յայտարարութէ, է թէ՝ զօմիթաճի մըն է, ու նպատակն է եղեր տակնուվրայ դարձունել ամբողջ քաղաքը :
- Կարելի է ըսած ըլլայ . բայց այդ խօսքը ի՞նչ կապ ունի իմ յանցապարութեանս հետ :
- Ի հա՛րիէ ունի :
- Ի՞նչպէս :
- Երբ կառավարութեան առջին կը յանդդնի աստանկ յայտարարութիւն մը ընելու, ի՞նչպէս չկըրնար ձեզի ըսել :
- Ո՛չ, բան մը չէ ըսած ինձի :
- Սուտ կը խօսի՞ք . . . եւ այդ ստութիւնն է որ ձեր վիճակը կը ծանրացնէ :
- Երբէ՞ք չեմ ստեր : Եւ եթէ գիտնամ որ կառավարութեան ուզած սուտը կրնայ զիս աղատել, ատա յանձն չեմ առներ :
- Կառավարութեան համար ի՞նչ օգուտ ունի սուտը, յիմա՞ր . ի՞նչու ատանկ չգիտցած խօսքեր կընէք : Միթէ՞ չէք զիտեր թէ ո՛ւր կը գտնուիք :
- Աւսուցիչը չպատասխանեց : Մոմերու լուսին մէջ

- պատկերացուած այդ հրէշ զինուորականին վրայ նայեցաւ ու հոգիէն հառաջանք մը հանեց :
- Իմացածիս նայելով բազմամարդ ընտանիք մը ունիք, անանկ չէ՛, յարեց Առաքել էֆէնտին կեղծ ցաւակցութեամբ մը :
- Ունիմ :
- Միթէ՞ չէք մեղքնար ընտանիքնիդ :
- Չեռքէս ի՞նչ կուգայ :
- Աչքերնուդ առջին բերէք կինդ, զաւակներդ ու թշուառ մայրդ՝ որ երկու օր առաջ պաշտօնատունին սեմերը գրեթէ արցունքով թրջեց . ան ատեն կրնաք որոշել թէ ի՞նչ պէտք է ընել :
- Իմ որոշելիքս յայտնած եմ ու կը յայտնեմ : Եթէ կախաղանն ալ տանելու ըլլան, ասկից զատքան մը չունիմ : Գալով ընաանիքիս, զաւակներուս ու այս պաշտօնատունին սեմերը թրջող պառաւ մօրս, ատոնք իրենց բոլոր թշուառութեան մէջ, կարձեալ անխիղճ չպիտի գտնուին ինէ պահանջելու որ ես զրպարտութիւններ ու մատնութիւններ ընկմ ասոր անոր վրայ՝ ինքզինքս ազատելու համար :
- Զրպարտութիւն մը չպիտի՝ ընէ՞ք, այլ ճըշմարտութիւնը պիտի խոստովանիք : Ու փոխարէնը կլորիկ գումար մըն ալ պիտի ստանաք :
- Ի՞նչպէս :
- Կըսեմ թէ փոխարէնը կլորիկ գումար մըն ալ պիտի ստանաք :
- Երբ ես անխիղճ ըլլամ ու վատաբար զրպարտութիւններ ընեմ, անանկ չէ՞ գոչեց ուսուցիչը սարսուալի շարժում մը ընելով :

Ո՞չ, երբ զուք աղնիւ ըլլաք ու միայն ձշմարտութիւններ խօսիք ինծի, առարկեց Առաքել է ֆէնտին:

— Ձշմարտութիւնն ա'յն է զոր ըսի:

Առաքել է ֆէնտին լուց: Զեռքն սուաւ գրիչը, բացաւ լայն թուղթ մը ու սկսաւ գրել:

Երբ զրածը վերջացուց,

— Դ ուս հէ՛ք, հրամայեց՝ խիստ ձայնով մը:

Ուսուցիչը հեռացաւ:

Քիչ յետոյ ներս եկաւ միջահասակ, սեւ մօրուքով, թաւ ու խիտ պետքով, փոսը ինկած այտերով, վառվուն աչքելով, վայելուչ հազուած ու վեհ կերպարանքով երիտասարդ մը, որ վազգէնն էր:

Առաքել է ֆէնտին իր խորաթափանց նայուածքովը վերէն վար դիտեց զինքը:

— Ի՞նչ է ձեր անունը, հարցուց Առաքել է ֆէնտին:

— Վազգէն է, պատասխանեց երիտասարդը:

— Քանի՞ տարեկան էք:

— Քսանութը:

— Ուր ծնած էք:

— Պարսկաստանի մէջ:

— Պարսկաստանի՞ մէջ:

— Այսո՞ւ:

— Ի՞նչ է ձեր արհեստը:

— Յանձնակատարութիւն կընեմ:

— Ի՞նչ ապրանքներու վրայ:

— Գրաւորարար թիմպէիի վրայ:

— Թիմպէիի վրայ:

— Ճիշդ է:

— Հսս յանձնակատարութիւն ընելու պիտի յաղողի՞ք:

— Տեսնե՞նք: Եթէ չյաջ դիմ, ան ատեն երկիրս կը վերադառնամ:

— Ատոնք աղէ՛կ: Բայց լսածիս նայելով, զուքուրիչներուն ալ «քաղաքացի եմ» յայտարարած էք, սխա՞լ է:

— Կեմ զեղի ուսուցչին ըսած եմ:

— Ի՞նչ պատճառ ունէիք որ այդպէս ըսիք:

— Կասկածելով որ այդ ուսուցիչը չպիտի ընդունէր զիս իր սենեկին մէջ, ստիպուեցայ սուտ խօսելու:

— Ուրեմն քաղաքացի չէ՞ք:

— Ո՞չ:

— Առաջին անգա՞մն է որ այս քաղաքը կուգայիք:

— Այո՛:

— Ո՞ւր ձերբակալուեցաք:

— Քաղաքին մէջ:

— Քանի՞ օր վերջը:

— Մէկ օր վերջը:

— Ի՞նչ ամբաստանութեամբ:

— Կամբաստանեն զիս թէ՝ խռովութիւններ հանող մըն եմ, թէ երկրին ու կառավարութեան հակառակորդ մըն եմ եւ թէ զօմիթաճիութիւն պիտի ընեմ եղեր:

— Է՛յ, սո՞ւտ է:

— Բացարձակապէս:

— Վրադ ի՞նչու դաշոյն մը կը պահէիք:

— Ճամբորդ մարդ մը առանց դաշոյնի կրնա՞
Տամբորդել:

— Ի՞նչու չկրնար:

— Զէ՞որ Քու բաքերու մէջէն կանցնէի:

— Քու բաքերն ի՞նչ կընեն քեզի:

— Ի՞նչ զիտնամ... կըսեն թէ վայրենի են ա-
տո՞ք:

— Վայրենի՞ են:

— Այո՛, այդպէս կըսէին ինծի:

— Շատ աղէ՛կ, կեմ զեղի ուսուցչին քով քանի՞
օր մնացիք:

— Շաբաթի մը չափ:

— Ի՞նչ ըրիր այդ մէկ շաբաթուան մէջ:

— Օդը գեղեցիկ ըլլալուն, քանի մը օր աւելի
մնացի հոն:

Առաքել էֆէնտին ակամայ շարժում մը ըրաւ ու
ըսաւ.

— Սուտ է որ գուշ «Շատխու-կէտիկ» կոչուած
կիրճին մէջ սպաններ էք քուրտ մը:

— Ե՞ս:

— Այո՛, դո՞ւք:

— Սուտ է:

— Ո՞չ, սուտ չէ: Ճանչցողներ կան ձեզ:

— Ամենեւի՞ն: Նախ ես Շատխու-կէտիկէն ան-
ցած չեմ: Ատանկ բան մը ինծի պատահած չէ:

Առաքել էֆէնտին ոտքի ելաւ ու ներս կանչեց
հուժկու կազմուածքով ոստիկան մը: Երբ ոստի-
կանը վազգէնի քով կեցաւ, Առաքել էֆէնտին
հրամայեց անոր.

— Մուստաֆա՛, շուտով մերկացո՞ւր սա թշուա-

ուկանը... միայն շապիկ մը ու վարտիկ մը թո՛ղ
վրան:

Մուստաֆան անմիջապէս կապեց խեղճ Վազգէնի
թեւերը, կապեց ոտքերն ալ ու հրելով գետին տա-
պալեց զինքը:

Յետոյ թէ՛ ձեռքերուն եւ թէ՛ ոտքերուն կապը
քակելով սկսաւ պառկած տեղը մերկացնել զանի:

Երբ քստմնելի արարողութիւնը կատարուեցաւ,
չուանը անցուց ձեռքերուն ու ոտքերուն, ուժգին
կերպով մը:

— Ա՛ռ ճպոտը ու զա՛րկ... տեսնե՞նք ի՞նչ կու-
գայ դուրս, պօռաց Առաքել էֆէնտին:

Մուստաֆան հրամանը կատարեց:

Տասը ճպոտի հարուած իրարու ետեւէ զարկաւ
րանտարկեալի ոտքերուն, մինչեւ որ արիւնը կա-
թիլ կաթիլ դուրս ցայտեց անոր եղունգներուն ծայ-
րերէն:

Այդ հարուածներէն ետքը մարած էր երիտա-
սարգը:

Անխիղճ Առաքել էֆէնտին ոտքի ելաւ, արհա-
մարհանքով մը կալանաւորին մօտեցաւ ու անոր
մերկացած թեւին դաստակները բռնեց:

Յանկարծ աչքին նշան մը երեւցաւ:

Առաքել էֆէնտին դողղղալով այդ նշանին վրայ
նայեցաւ ու սկսաւ քննել զայն:

Այդ նշանը կալանաւորի աջ բազուկին վրայ քան-
ցակուած էր, եւ ահա՛ ինչ որ գրուած էր հո՛ն.

— ի՞նչ է այս . . . ի՞նչ կը տեսնեմ . . . բացագանց
չեց Առաքել էֆէնտին ու հրամայեց Մուստաֆային
որ ջուր զարնէ բանտարկելոյն երեսը :

Մուստաֆա դաւաթ մը ջուր առաւ ու սրսկեց եր-
բիտասարդին երեսն ի վար :

Տակտ տո տակտ ուշքի գալով, վազգէն աշ-
քերը բացաւ, չորսդին նայեցաւ ու հառաջեց :

Առաքել էֆէնտին աչքով նշան մը ըրաւ Մուս-
տաֆային որ դուրս ելնէ : Մուստաֆան իր ճպոտն
առաւ ու դուրս ելաւ :

Վայրկեան մը խորին լոռութիւն տիրեց :

Առաքել էֆէնտին իր զոհին վրայ կը նայէր՝
իսկ Վազգէն իր բանաւորին վրայ :

Մին սարուկ մըն էր՝ գետնին վրայ ինկած, իսկ
միւսը՝ հրէշ մըն էր որ զարհուրելի նայուածքով մը
մը կը դողար :

Վերջապէ՞ խորհրդաւոր ու աղետալի մտածումէ
մը հտքը, Առաքել էֆէնտին երիտասարդին ձեռքը
բռնեց ու բաւ.

— ի՞նչ է այդ թեւիդ նշանը :

— Ա՞ս, հարցուց կալանաւորը :

— Այսու:

— Ատիկա նշան մըն է որ ես երուսաղէմ դացած
եմ:

— Երուսաղէմ:

— Այսու:

— Ո՞ր թուականին :

— Փոքը էի . . . հազիւ կը յիշեմ. քսան տարի ա-
ռաջ :

— Մնողք ունի՞ք :

— Ո՞չ :

— Ալո՞ւ հետ դացիք երուսաղէմ :

— Ե՞ս :

— Այս ատեն ծնողքին հետ դացած եմ : Բա՛յց . . .

— Հուէ՛ք . . .

— Յետոյ կրսուած եմ եղեր :

— Ինչպէ՞ս կրսուած . . .

— Երբ շոգենաւին մէջ նստած կը դատնայինք . . .

ևս սիալմամբ պարսիկներու հետ զուրս ելած եմ
նաւամատոցներէն մին ու անոնց հետ շատ հեռու
դացած եմ իմ երկրէս . . . :

— Այս ատեն քանի՞ տարու էիք :

— Հազիւ վեց կամ եօթը կայի :

— Առաքել էֆէնտին այնքան ինքնիրմէն դուրս ե-
լաւ ու զոյնը նետեց որ չկըցաւ հարցումները շա-
րունակել :

Ուստի ներս կանչեց Մուստաֆան ու ըսաւ.

— Մուստաֆա', այս գիշերը բանտ մի' առաջնոր-
դեր այս կալանաւորը :

— Հապառուր, հարցուց Մուստաֆա' զարմացմամբ :

— Թո՞ղ երթայ : Երկու օրէն եաքը նորէն հար-
ցաքնուուելու պիտի դայ . . . :

— Շատ լա՛ւ . . . մըմնջեց Մուստաֆա ու կալա-
նաւոր երիտասարդին հետ մեկնեցաւ :

Երբ Առաքել էֆէնտին իր ահաւոր դահլիճն մէջ
մինակ մնաց, դողդղալով ձեռքը գլխին զարկաւ ու
բացագանչեց.

— Ա՛խ, ի՞նչ վաս եմ եղեր . . . ի՞նչ հրէշ եմ ե-
ղեր . . . ի՞նչ անիծեալ մարդ մըն եմ եղեր որ այս

պաշտօնաստանը մէջ, այս սեմերէն ներս ու այս արիւնալի յարկէն տակ քաշկուտելով բերած եմ իմ մէկ հատիկ որդիս... իմ մէկ հատիկ կորսուած զաւակո... Անէ՛ծք, հաղար անէ՛ծք ինձի որ սա նիւթին համար, սա գարշելի զրամին համար մինչեւ իսկ իմ արիւնէս, իմ միսէս, իմ ոսկորէս կորսուած որդիս մասնեցի... Ահա՛ Աստուծոյ ալբարութիւնը գէմո ելաւ... .

Այս յուսահաստիան խօսքերէն ևաքը, Առաքել է ֆէնտին ուղղակի տունը վիրապարձաւ:

Ամրող գիշերը չկրցաւ քնանալ:

Զկայ մարդկային խիզճ մը որ չսոսկայ ա՛յն զարհուրելի գրութենէն որուն մէջ անարդ որդի մը պէս կը տապլտիւր Առաքել է ֆէնտին:

Առաւօտուն, դե՛ռ արեւը չծագած, վալի փաշամի ապարանքը զնաց :

Հակառակ գոնապան-զինուորներու հրամանին, ներս մտաւ ու ստիպեց սպասաւորին որ ձայն տարիր Տիրոջը :

Սպասաւորը չմերժեց :

Քիչ յետոյ վալի փաշան երեցաւ դահլիճին մէջ՝ միա՛յն գիշերազգեստ մը հաղած :

— Առէ՛ք երկու ոսկին, զոչեց Առաքել է ֆէնտին աներկիւղ ձայնով: Չկրցայ պաշտօնու կատարել :

— Պատճանոր... պօռաց վալին՝ այդ անարդական ձեւէն խռովուած հղանակով մը :

— Պատճանն ա՛յն է որ...

Ո՛չ, չկրցաւ շարունակել... կարծես թէ սեւ օձ մը գալարուեցաւ իր սրախ մէջ, կարծես թէ կու-

կորդը աներեւոյթ ձեռքի մը մէջ սեղմուեցաւ. մէկ խօսքով՝ կարծես թէ ամբողջ էութիւնը ջախջախուեցաւ ու ձիչ մը հանելու անկարող եղաւ:

— Չըսէ՛ք պատճառը... բացազնչեց վալին ոտքը վեախին զարնելով:

— Զեմ կընար ըսել... պօռաց Առաքել է ֆէնտին:

— Զէ՛ք կընար ըսել:

— Ո՛չ, չեմ կընար:

— Բացց կը հրամայեմ:

— Որո՞ւ:

— Զեղի:

— Ինձի:

— Այո՞ւ:

— Զեմ լսեր:

— Դո՞ւք:

— Այո՞ւ, ես:

— Կը մոռնա՞ր թէ Վալիի մը առջին կըզանուիք:

— Զեմ մոռնար:

— Եը ճանչնա՞ք զիո:

— Կը ճանչնամ:

— Ուրի՞մն:

— Զեմ կընար պատճառն ըսել:

— Դարձեա՞լ:

— Այո՞ւ դարձեալ:

Վալի փաշան կեցած տեղը փրփրեցաւ ու կատաղութենէն Առաքել է ֆէնտին վրայ յարձակելով պօռաց.

— Բա՛ք, եթէ ո՛չ գլուխդ այս սեմերէն ներս կը մնայ:

Ո անոր օձիքը բանած սկսաւ քաշքշել :

— ի՞նչ կուղէք ինէ , կակազեց Առաքել էֆէնտին՝ աղասիկու ջանալով :

— Բաէ՞ք թէ ինչու համար խոռվուած էք , թէ ինչու համար երևսին նետեցիք ձեզի տուած նուէրս և թէ ի՞նչու համար պատճառը չէք կրնար յայտնիք:

— Վալի՞... թողէ՞ք զիս... թողէ՞ք որ դուրս ենեմ այս սեմբերէն , ուսկից արիմ կը հոտի :

— Վա՛տ , կը յանդգնի՞ք իմ առջեւս այդպէս խօսելու , պօռաց զայրացած փաշան ու ձեռքը ելեքարական կոճակին վրայ դնելով ուժգնապէս հնչեցուց զայն :

Առաքել էֆէնտին անդրդուելի կամք մը ունեցող մարդու մը պէս աեղէն շարժում մը անզամ չըրաւ :

Իսկոյն երկու պահակիներ ներս մտան ու գողդաւով բարեւի կեցան :

— Կամեցէք սա չունին ձեռքերը ... չո՛ւս ըրէք ... հրամայեց Վալի փաշան մոնչելով :

Պահակները մէկ ակնթարթի մէջ չուանով կապիցին Առաքել էֆէնտիի ձեռքերը : Թշուառ մարդը բնաւ գիմաղբութիւն մը չըրաւ :

— Դեսի՞ն ... գետին պառկեցուցէք զինքը , կրկնեց Վալին . այսպիսի վրէժինդրութեամք մը լեցուած որ կարծես թէ ձեռքովը պիտի ուղէր խղզել զինքը :

Պահակներէն մին ոտքը քաշեց , իսկ միւսը՝ ջանաց ձեռքը բռնել : Այդ կերպով ասիստակամածին վրայ պառկեցուցին Առաքել էֆէնտին ու իրենք աւ քովը կեցան :

Գնա՛ ճպոսս բեր , ձայնեց Վալին :

Պահակին մէկը դուրս վաղեց ու քիչ յետոյ երկու մատի հաստութեամբ ու ոստերով լեցուած ճպոտ մը բերաւ :

— Մերկացուցէ՛ք սա չունին ոտքերը , պօռաց վալին :
— Ոտքերն ալ մերկացուցին երկու պահակները :
Ան ատեն սկսաւ հարուած հարուածի նոեւէ իջեցնել Առաքել էֆէնտիի մերկ ոտքերուն վրայ :

Հինգ ... տասը ... քսանը ... մինչեւ որ կապոյտ ու սեւ չուր մը մրսերուն մէջէն դուրս տուաւ ու կալին ծածկեց , մինչեւ որ անզգայ գիտէի մը պէս փոսւեցաւ ան փափուկ գորգերուն վրայ ... :

— Օ՛խ , չուն քեզի ... առ պատիժդղ ... մրմնջեց Վալի փաշան իր ձեռքին ճպոտը մէկդի նոեւեց :

Յեսոյ անարգական նայուածք մըն ալ սեւենեց իր առջին քահկոսուած զոհին վրայ ու դահլիճէն հեռացաւ ... :

Երկու պահակները կեցած էին ու անխօսուկ կերպով մը կը նայէին :

Սմբողջ ժամ մը անցաւ :
Առաքել էֆէնտին անշարժ էր , անզգայ էր ...
կարծես թէ մեռած էր :

Վարջապէս զերագոյն ճիգ մը ըրաւ Առաքել էֆէնտին ու ոտքերը կծկելու ջանաց ու չկրցաւ :

— Վա՛յ , ծօ մեռած չէ՛ , տեսա՞ր ... մրմնջեց պահակներէն մին :

— Հարկա՞ւ ... ատանկ մէկ երկու ճպոտով մարդ կը մեռնի , խելացի՛ , նկատել տուաւ միւս պահակը :
Այս խօսակցութեան միջոցին , Առաքել էֆէնտին չիչ մը հանեց բիրնէն ու հառաչեց .

— Ա՛խ ... ա՛խ ... կամիլ մը չուր տուէք ինծի ...
օգնութիւն ... օգնութիւն ... :

Պահակներէն մին անմիջապէս զաւաթ մը չուր տուաւ իրեն զոր մէկ ուժպով խմեց :

Այսպէս, կամաց կամաց զգայութիւնը վրան եւ կաւ, մարմինը շարժելու կարողացաւ ու աչքերը բացաւ :

— Ան . . . առ ո՞ւր կը գտնուիմ ես, մրմինց Առաքել էֆէնտին՝ իր ձեռքը դիմուն զարնելով :
Յետոյ նստելու աշխատեցաւ :

Կը զգար թէ պաշտամուռ մը կար իր երակներու մէջ :

Հաղիւ հաղ ոտքի ելաւ ու երկու քայլ առնելու յաղղիցաւ . բայց չկրնալով կենալ՝ դարձեալ աթոսի մը վրայ նստեցաւ :

Սասափէ տաքութիւն մը իր գլուխը կայտէր, իր սիրտը կենիէր ու իր բովանդակ էութիւնը կը տառապեցունէր :

Իրիկուան գէմ, երկու պահակներու առաջնորդութեամբ մինչեւ փողոցին անկիւնը զնաց : Երբ պահակները թողուցին զինքն ու հեռացան, Առաքել էֆէնտին կերկերուն քայլերով հաղիւ հաղ իր տունը հասաւ :

Վեր ելաւ ու առանց խօսք մը ընելու իր սենեակը մոտ :

Ժամերով՝ ժամերով՝ ման եկաւ իր սենեկին մէջ, որչա՞փ որ ուժ մնացեր էր իր վրան և որչա՞փ որ կլնար քալել :

Դիշերուան ստուերները թանձրանալու մօտ էին :

Առաքել էֆէնտին ա՛լ յոզնած էր . . . ա՛լ չէր կրնար ոտքի վրայ կենալ . ուստի նստեցաւ սեղանի մը քով ու ոկտաւ մտածել :

Ի՞նչ եղած էր իրեն . . . ի՞նչ անցած էր իր գըլ իրեն . . . ի՞նչ վիճակի մը մէջ ինկած էր ինքը :

Զէր զիտել . . .

Զէր յիշեր :

Մրայն թէ իր երեւակայութեան առջեւ կը պատկերուէր երիտասարդ մը, որ պաշտօնատան տախակամածին վրայ ինկած, անզգայ եղած ու զիակ մը գարձած կը մնար :

Երիտասարդ մը՝ զոր ճանչցած էր . . .

Երիտասարդ մը՝ որ իր մէկ հատիկ որդին էր :

— Հեռո՛ւ, հեռո՛ւ աչքէս . . . չեմ կրնար համրերիլ . . . չեմ կրնար հանդուրժել, կը որչէր Առաքել էֆէնտին : Հո՞ն է, առջի՛ս է, . . . զետնին վրայ կը տապլակի՛ . . . արիւնիներո՛ւ մէջ է ան . . . : Կը պաղատի, բայց չեմ լսեր ես, կարտասուէ, սակայն քար կտրած է իմ սիրտս . . . : Զէ, չէ . . . մինչեւ իսկ խղձիս ձայնը խղղիցի . . . մինչեւ իսկ Աստուածու ուրացաց ու այսպէ՛ս մատնեցի որդիս . . .

Առաքել էֆէնտին իր մենախօսութիւնը չշարունակեց, այլ ձեռքն առաւ զրիչն ու ահա՛ ինչ որ զրեց .

«Թշուառ կի՞նս,

«Տարիներէ ի վեր ուրբշներու արիւնը մանելով «ապիցցար ու մասնութիւններուս արդիւնքով հագուեցար . . . ասիկա զիտյի՛ր ու մի ցաւիր վրաս . . . «Յետոյ՝ ձեռքս զաւակնու արեան մէջ թաթիսած ըլլալուս ու անզիտակցարար կառավարութեան մատներուս համար զինքը՝ անիծէ՛ զիս . . . :

«Մինաս-բարով . . . » :

Սնձնասպան էրիկդ

Առաջել

Աւ զբովթիւնը սեղամնին վրայ նեսմելով, մեքենաւ-
բար ոտքի ելաւ, գվազ մը դուրս քաշեց ու ձեր-
մակ կոթ ունեցող վեց-հարուածը ձեռքն առաւ :

Առանց սպասելու, վեց-հարուածը բերմին մէջ
դրաւ ու բլթակը ուժդնասպէս քաշեց :

Պայթիւն մը տմեն բան վերջացուցած էր :

Առաքել էֆենտին արևան ճառապղիքներու մէջ ին-
կած էր ու գանկը բոլորովին տարտինած :

Մահը վայրկենական եղած էր . . . :

ՉԼ-ՉԱՓ ԼԵՇԱՆ ԿՈՒԻՔ

Հայոց Զորի ընդարձակ ու հրաշապեղ հովտին մէջ,
գէպի արեւելեան հարաւը, լերկ ու ցած բրուրի մը
տակ էրմէրի անունով գիւղ մը կար, որուն մեծ
մասը քուրս էր :

Այս գեղին մէջ Շէյխ մը կը բնակէր որ չափաղանց
մոլեռանդ ու հայտեաց նկարագիր մը ունէր :

Զնայելով որ ութսունն անցած տարիքը ծանրա-
ցած էր ուսերուն վրայ, չնայելով որ աչքերու լոյսը
մարած էր, չնայելով որ ամրող կերպարանքը հա-
լած, աւերու ած ու գարշելի երեւոյթ մը առած էր,
դարձեալ անբարոյական մտածումը չէր հեռացուցած
իր հոգուն խորէն : Իր սիրաը մնած էր մնալու որդի
մը պէս, որ տիգմերու մէջ կը տապլակի ու մնկից
դուրս չապրիր վայրկեան մը :

Բոլոր գիւղը Շէյխինն էր : Հոն չկար մէկը, որ
իր ստացուածքին տէրն ըլլար : Ասիկա բաւական

չէր . նո'յնիսկ գարշատիպ Շէյխին կը պատկանէր ա-
մենէն գեղեցիկ սեար . . . :

Ո՞վ կրնար ձայն հանել . . . ո՞վ կրնար բողոքել :
Կառավարութիւնը չէր լսեր . ո'չ այդ ձայնը, ո'չ այդ
բողոքը :

Անոնք որ չէին կրնար հանդուրժել . չէին կրնար
տոկալ ու չէին կրնար անպատիւ ապրիլ, հարկադ-
րուած էին ամեն բան թողուլ ու մնայն հոգինին
առնել ու փախչիլ :

Դէպի ո՞ւր . . . :

Ա՛խ, գէպի Ռուսաստան, գէպի Պարսկաստան,
վերջապէս գէպի ա'յն երկիրներ, ուր գո՞նէ մնձի
ապահովութիւն պիտի գտնէին :

Սյապէս եղած էր տարիներ առաջ ու այնպէս ալ
կը շաբունակուէր մինչեւ մեր արիւնալի թուա-
կանը . . . :

Բայց ո'չ, ահա' վրէժինդիր ու արդարազատ ձեռք
մը մութին մէջէն բանաւոր ու անբարոյականացած
Շէյխին դէմը կը անկուէր . . . :

Սյա վրէժինդիր ձեռքը՝ վանականինն էր :

Վանայ հարստահարուած եւ կեղեցուած նահան-
կին այդ հրեշտակը լսած էր Շէյխին արարքները :

Ուստի իր վինակիր խումբը Չլ-Չափ կոչուած
Եռան կիրճերուն մէջ թողնելով, հետ առած էր
Ծնկերներէն մին ու գիւղը մտած էր :

Վանական Շիտան կոչուած դաշտին մէջ բնակող
քուրսերու յատուկ հաղուստը հաղած էր :

Արեւը մայը մտած էր : Գիւղը կենդանիներու եւ
ոխարներու ձայնէն լիցուած էր :

Վանական քիւրտի մը մօտենալով հարցուց թէ

Եէլիին առւնը կրնա՞ր առաջնորդել զիրեմնք :
— Ի՞նչու չէ , Քիրվա , մրմնիջեց խճկոր ու այ-
լանդակ կերպարանքով քուրար : Ետեւէս եկէք :

Վանական ու ընկերը հետեւեցան քուրարն , որ
աղասու ու աւելուցքներով ապականուած փողոցնե-
րէ անցնելով կանգ առաւ դուռի մը առջին ու ըստւ:

— Այս է մեր Եէլիին առւնը : Մտէ՛ք :

— Կը խնդրեմ , առարկից Վանական , իրեն լուր
սուէք թէ Ծխանայ քուրարէն մէկը կայ դուրսը
որ տեսնել կուրէ զինքը :

Քուրար չմերժեց : Անմիջապէս ներս վաղեց ու
քիչ յետոյ վերադառնալով իմացուց թէ Եէլինը պատ-
րաստ էր զիրեմնք ընդունելու :

Վանական ու ընկերը ներս մտան :

Այն առանձնարանը ուր Եէլինը առւնին մէջ իրեն
յատկացուցած էր , ցածուկ բաւական ընդարձակ ու
կոկիկ շնուրածք մը ունէր : Պատերէն կախուած
էին խոչոր զբերով և հինգած շրջանակներու մէջ
առնուրած հետեւեալ բառերը .

«Միւս-մին լահի-էլ ըստման-էլ ըահիմ» :

Երկու լուսամուտներ կային , որոնք ապակիներու
տեղ իւղոսուած հաստ թուզիմով պատած էին : Յա-
տակը փսխաթ մը փսուած էր , որուն վրայ փափուկ
ու մաքուր մինատէրներ նեստուած էին : Մէկ անկիւնը
սեղան մը կար , որուն վրայ թանաքաման մը գըր-
ուած էր :

Վանական ու ընկերը մինատէրներուն վրայ նստե-
ցան ու սպասեցին :

Քառորդ մը կտքը , դուռը բացուեցաւ ու սևմին
վրայ երեւցաւ միջն հասակով , զիրուկ , ձիւնի պէս

Տերմակ մօրուքով , պալարուտ այտերով , միծաքիթ
ու կոնակը ծոսած Եէլին մը , որ հագած էր երկայն
ու կանակ գունով կիրարի մը , գլուխը դրած էր
թխագոյն քօլով մը՝ վաթթացներով ծածկուած , իսկ
ոտքերը կային հողաթափներու նմանող ոտնաման-
ներ , որոնց կրունքը բաց թողուած էր :

Եէլինը հանդարտ ու լուրջ եղանակով մը մրմնիջեց .

— Մէրհապամ’ . . . :

— Մէրհապամ’ . . . չեւաց Վանական ու ոտքի
վրայ կիսովին ծոկու չափ խոնարհութիւն մը ը-
րաւ :

— Ծխանցի քուրարէն էք , հարցուց Եէլինը :

— Այո՛ , պատասխանեց Վանական :

— Քաղա՞քը պիտի երթաք :

— Միտքերնիս ատանկ է :

— Մէր սէրա՞ն , սէր զէվա՞ն . . . մրմնիջեց Եէլինը :
Վանական ծածուկ կերպով մը ժպանցաւ :

— Վաղը պիտի երթաք , մասնկ չէ , վրայ բերաւ
Եէլինը :

— Ո՛չ , անպատճառ այս զէներ մեկնելու ենք , ա-
ռարկեց Վանական :

— Այս զէնէր . . . :

— Այո՛ , այս զէնէր :

— Կարեւո՞ր է :

— Խիստ կարեւոր է : Ահո՛ այդ պատճառաւ Կը
ինզրէինք որ միտասին գալու չնորհքն ընէիք :

— Մինչեւ քաղաքը :

— Այո՛ :

— Ի՞նչ բանի մէջ կարող եմ օգտակար ըլլալ ձեզ :

— Մտիկ ըրէ՛ք , Եէլին էֆէնտի՛ , մրմնիջեց Վանա-

կամ լուրջ ու ծանրը ճայնով մը : իսպացած ևմ թէ ձեր
անունը մեծ ազգեցութիւն ունի այս Զորի բոլոր
գիւղերու մէջ : Ըլլայ թէ' մեր ցեղէն և թէ' փլա-
ներէն, մէկը ձեր խօսքը չկլնար ոտքի տակ առնել,
այսպէս չէ :

— Հարկամ'ւ, ընդհատեց Շէյխը :

— Քանի որ այդպէս է՝ պիտի խնդրէի ձեր մեծու-
թենէն որ միասին կառավարութեան դուռը գաք
խիստ շահեկան ու կարեւոր գատառատանի մը համար :

— Դատաստանի՞ մը համար :

— Այո՛ :

— Ի՞նչ գատառատան է այդ :

— Դատաստան մը չէ, այլ միջոց մը ձեռք բերե-
լու աշխատութիւն մըն է :

— Ինչպէս :

— Ասկը քիչ հեռու, լեռան վրայ՝ կուռուպաշ
անուն զիւղ մը չկա՞յ :

— Կայ :

— Այստեղ աղջիկ մը տեսած ևմ ու կուզեմ փախ-
ցունել :

— Թիայի՞ մը աղջիկը :

— Ճի՛չգ է :

— Շատ զեղեցիկ է :

— Ա՛խ, ի՞նչ կըսէք . . . երկնքի ո՞չ ձին, ո՞չ բէ-
րին և ո՞չ ալ հուրին անոր չափ զեղեցիկ ու գրա-
ւիչ են :

Անրարոյական Շէյխին կիրքը ցնցուեցաւ իր ամ-
րող էսութեան մէջ ու աչքերը մթնցան :

— Է՛յ, ի՞նչու երթանք քաղաքը, հարցուց թոթու-
վելով :

— Կաշառք տանք կառավարութեան, որ աչք գոցէ
ու մեր ետեւէն զինուորներ չղրկէ, նկատել տուաւ
Վանական :

— Պա՞հ . . . այդ մասին հոգ մի ընէք : Կառավա-
րութեան չգացած՝ մենք ուղղակի կուռուպաշ կը
մտնենք ու բռնի կերպով սիրած աղջիկդ հոս կը
փախցունենք :

— Բայց յետո՞յ . . . :

— Յետոյ ձեռքի տակէն լուր մը դրկելու ըլլամնք,
տափկա բաւակա՞ն է :

— Ո՞հ, ի՞նչ աղէկ բան . . . ուրեմն չսպասենք,
թոթովց վանական :

Սրգարեւ, կէս ժամ վերջը, Շէյխը պատրաստ էր :
Վանական ու իր ընկերները կը քալէին հետիւտ, իսկ
Շէյխը ձիու վրայ նստած էր :

Երմէրուէն մինչեւ Անդզ զետը ժամ մը կը տեւէր :
Այդ մէկ ժամուան ճամբորդութիւնը կատարուե-
ցաւ :

Գիշերը հասած էր : Ասաղերը նուազ լոյս մը կը
պլալացնէին :

Ճամբորդները զետին քով հասան թէ չէ, պահ մը
հանգչելէն ետքը՝ միւս կողմը անցան :

Վանական, առանց ժամանակ կորսնցնելու, Շէյ-
խին մօտեցաւ ու զոչեց :

— Վատ չո՞ւն, բաւական չեն գործած չսրիքներդ
բաւական չե՞ն անիրաւութիւններդ ու սրիկայու-
թիւններդ . . . սատկի՛ր . . . :

Ու ձիէն վար քաշելով զինքը, գետնին վրայ տաշ-
պալեց զանի ու դաշոյնի հարուածներու տակ փէել
տուաւ իր հոգին :

Մհեր շուտ ըբէ՛, միմնջեց վահական : Յոնէ՛ սա
շունը ու գետին մէջ նետէ՛ : Գոնէ՛ անոր դիակին
վրայ թող թքնեն մեր խեղճ եղայրներն , որոնք
գերի էին տարիներէ ի վեր :

Վահականին ընկերը , Մհեր , անմիջապէս ստոկած
Եկինը քաշկառելով գետին քովը տարառ ու բարձր
փուլի մը վրայէն ալիքներուն մէջ նետեց :

— Հապա ձի՞ն , հարցուց Մհեր :

— Կմնդանին իր տունը թո՛ղ երթայ , պատասխանեց վահական :

— Զէ՞ որ պիտի կասկածին :

— Այս՝ պիտի կասկածին . . . բայց պիտի ըսեն թէ
գետին անցած միջոցին խղզուած է Շէյսը :

Մհեր չառարկեց : Զին իր ճամբան բանեց զէպի
փեղը . իսկ իրենք Ս. Արքահամ կոչուած վանքին
հուեէն ուղղակի Զլի-Զափը վերադարձան , ուր
կապատէր զինակիր խուժըը :

Կէս գիշերուան մօտ յանկարծ խուժին պահորդը
խոր ու ազգու շփոյի մը նշանը տոււաւ : Այս ձայնին
վրայ մրողջ խումբը պատրաստ կեցաւ ու սպասեց :

Քիչ յիսոյ պահնորդը վազն ի վազ վահականին մօ-
տեցաւ ու կրթուած զինուորի մը պէս մրմնջեց .

— Լեռան տակէն քուրտերու ձայներ կը լսուին . . .
շատոր ըլլալու ևն . . . ես միայն «լըհա նինա»
խօսքը կրցի իմանալ :

Վահական զէպի ձայնը յառաջացաւ ու մտիկ ը-
րաւ : Զայները հետպէսոէ կը մօտենային : Յայտնի
բան էր որ արտամներու մէջ հասած էին որոնք
բարձր ու վեթխարի էին :

— Ասոնք մեզի հետեւած են , Մհեր , ըստ վա-

նական : Կերեւի որ գետին վրայ եղած փոքրիկ գե-
ղէն եկած են :

Աս միջոցին հրացանի մը պայմիւնը լսուեցաւ , ո-
րուն յաջորդեցին ուրիշ պայմիւններ իրարու ետեւէ :

— Տղե՛րք , հրամայեց վահական , ուշադիր ե-
ղէ՛ք . . . օվին մէջ պարպուած հրացանին մը՝ պա-
տասխանէք . . . նայեցէ՛ք որ սուղ արժել տաք ձեր
զնդակները . . . :

Քառորդէ մը աւելի հրացաններու պայմիւնները
շարունակուեցան եւ երթաւլով աւելի մօտ կէտերու
վրայ պարպուեցան :

— Տղե՛րք , ժամանակն է , գոչեց վահական :
Քաջասիրտ զինակիրները , որչա՛փ որ կըցան նշմա-
րել մարդկային ստուերներուն գողզզալը , պարպե-
ցին իրմաց հրացանը :

Ան ատեն քուրտերու հրացաններն աւելի բար-
մապատկուեցան ու ահոելի վէլտուք մը լեցուցին
պատուածներու մէջ :

Կոփւը տեւեց շարունակ երկու ժամ :
Լուսաղէմին , վահականի խուժին՝ մէկ Յոզի ,
իսկ քուրտերէն տամներկու անձ ինկած էին :

Քուրքերու սատկածները մնացին երեսի վրայ :
Վահական թաղել տալէն ետքը իր սէրելը ըն-
կերը , սրտանց աղօթք մը մրմնջեց ու քար մը անկեց
անոր վրայ :

Ու Զլի-Զափէն ուղղակի «Արտօսը» սարին կողմը
վերադարձաւ :

ԿՈՒՍԱԿՅԱԿԱՆ ԲԱԺԱՆՈՒՄԸ

Մեր պատմութեան մէջ, եթէ սիսուր ու ցաւալի պարագայ մը կայ յիշատակելու, ատիկա կուսակցական բաժանումն էր, որ խուլ պայքարի համընթացութեամբ չարունակ կը յառաջանար, իր ետին թողնելով ա'յն աւելը զոր ժողովուրդը չէր տեսնէր ու չէր զգար :

Կուսակցական բաժանումը ծնունդ առած էր քանի մը անծանօթ ու ազատականի հովեր առնող երիտասարդներու ընթացքէն : Եւ նախ՝ մտած էր խամբաներու դասակարգին մէջ, յետոյ՝ տարածուած էր մութ խաւերը :

Երկու անուն ունէր այդ բաժանումը .
Մին՝

Պահպանողական .

Իսկ միւսը՝

Յառաջդիմական :

Պահպանողական էին անոնք՝ որ խորհրդաւոր լուսաւթեան մը մէջ կը գործէին, ներքին ուժեր կը պատրաստէին ու երկրին ամեն անկիւն, ամեն տեղ ու ամենուրեք զէնք փոխազբելու կը զբաղէին, շարունակ առարկելով որ՝ ժամանակը չէ . . . «յարձակողական դիրքը մեր ուժերու սպառումն է եւ թէ սպառելու պէտքը կայ» :

Գալով յառաջդիմական կոչուածներուն, ահա՛ ի՞նչ որ կը պօռային .

* — ի՞նչպէս համբերենք, ի՞նչպէս լունք . . . դաւածանութիւն չէ այս . . . միթէ՞ տարիներով պիտի

քնանանք, տարիներով մեր ձեռքիլը կապուած պիտի թողունք ու տարիներով այս լուծը պիտի ձնչէ վզերնուս վրայ . . . : Բաւակա՞ն է : Պահպանողական դիրքը պէ՛տք է բաց թողունք : Կոիւ, կոիւ կուզենք . . . արի՛ւն կուզենք մենք :

Ու այս երկու հակագէմ տարրերը սկսած էին կազմակերպուիլ ու թանձրանալ ժողովուրդին մէջ :

Փուժ տե՛ղ ներսէս Սրծբունին ու Վանական ամեն ջանք ու ամեն աշխատութիւն չխնայեցին այդ երկու տարրերը միացնելու : Անոնք անդբուելի մնացին :

Ա՛խ, զարհուրելին՝ կար . . . :

Որպէս զի ժողովրդեան համարումը շահելու յաջուղութիւնը չկորսացնէին, թէ՛ պահպանողականներն եւ թէ յառաջդիմականները խոչնդու կը յարուցանէին երարու գէմ :

Քաղաքին մէջ խամբա կոչուած դասակարգ մը կար : Այդ գասակարգը որ տարիներէ ի վեր վաշխառութեամբ ու գեղացիներու ճակտի քրտինքով ապրած էր ու կապրէր, զաղանապէս իր քիթը մացուցած էր երկու տարրերու մէշ ալ՝ մէշ կը միւսին գէմ հանելու համար, քանզելու ջանալով ա'յն ուժեղ կազմակերպութիւնն որմէ կը վախնար, որմէ կը գուղար :

Այդ խամբա-վաշխառուներու գլուխը կը գանուէր «Նախանենց Սերոր աղա» անունով մարդ մը, որուն ձեռքը խաղալիք եղած էր ամրող վանի նահանգը :

Ատեն մը երբ կուսակցական բաժանումը չէր տիրած, Սերոր աղան իր գլուխը տունին պատուհանէն գոււրս հանելու անգամ կը վախնար, եւ մէկդի թողած էր ա'յն բոլոր մուրհակներն, որոնք մէկին

տեղ՝ երկուքը չէր, երեքը չէր, այլ տասը, քսանը։
Մէկդի թողած էր զանոնք, որովհետեւ չէր համար-
ձակեր գեղն երթալու, չէր համարձակեր զանձելու։
Դիտեր թէ անկրեւոյթ ձեռք մը կար գեղերու մէջ։

Բայց բաժանումէն ետքը, տաքցած օձի մը պէս իր
գլուխը բարձրացուց ու սկսաւ էր մուրհակները փո-
շներու մէջէն գուրս հանել։

Սերոր աղան աղասէր եղած էր։

Ահա՛ իր զիմակը . . . իր ամբողջ յաջողութեան
միակ ծրագիրը։

Թէ ինչպէ՞ս եղած էր . . . երկու բառով պիտի ը-
սենք . . . քսակը բացած ու գանձելու վիճակին մէջ
արուած ու բոլորովին ապահովագրուած մուրհակ-
ներէն մաս մը աչքէն հանած էր ու «կազմակերպու-
թեան» նուիրած էր։

Այս էր բոլորը : Հետեւարար Սերոր աղան աղաս
էր ու կը շարունակէր իր գործունէութիւնը։

Յենարանը գտած էր ու չէր մասձեր։

Է՞ն, վաշխառուն ուրախ էր որ կուսակցական
բաժանումը փրկած էր զինքը, թեւ ու թիկունք ե-
ղած էր իրեն ու պաշտպանած էր իր շահերը : Հո-
մոզուած էր թէ կուսակցական բաժմումը զօրաւոր
միջոց մըն էր իր ձեռքին մէջ, զոր երբէ՛ք ունեցած
չէր : Համոզուած էր նաև թէ ներքին ուժը կը
ջլասուէր ու Սղային կշխը նորէն կը ծանրանար։

Ուստի գուղմի կերպով շահագործելու ժամանակին
էր ու շահագործեց այդ ջլասուելու վրայ եղող
ուժը։

— Ա՞ն, ի՞նչքան կը վախնայի, կը մրմնջէր նախա-
նեաց Սերոր աղան ինքնիրեն : Բնա՛ւ մաքէս չէի ան-

յուներ թէ հայ ենք, կարելի՞ է միացած գործ մը
ընենք, իրարու ձեռք բռնած քալենք ու սկսած
նազատակ մը զլուխ հանենք . . . Եիտակը հին մար-
դիկ իրաւունք ունէին ըսելու թէ՝ անիծեալ ազգ
մըն ենք : Ի՞նչ որ է . . . սա մուրհակներս կարգի գնիմ .
յիտոյ ամեն բան կարգագրել զիւրին է : Խելացին
այն է որ ժամանակը գործադրել զիտէ : Վաղը թի-
մուցիներու օձիքը բռնելու է : Տեսնե՞նք, եթէ չե-
ղաւ, անմիջապէս ծախուելու է ինչ որ կրնամ գանել,
մէկը, տասը . . . չպիտի նայիմ . . . որովհետեւ մե-
ածներս են որ պիտի կենդանանան : Է՞ն, ի՞նչ ըսեմ
սա հողը մանելիք Սւետիսեանին . . . առ եղաւ
պատճառը . . . առ էր որ չմողուց ժամանակին գան-
ձէի զանոնք . . . : Զգիտես թէ Երկու տարուան մէջ
ինչե՛ր զարձուց որ զանուեկի պէս մարգիկ գայլ ե-
ղան։

Նախանեաց Սերոր աղան իր ապարանքին մէջ նըս-
տած էր եւ այս տեսակ մտածումներով կօրօրուէր։

Իրիկուն մը, երբ իր ընդարձակ ու հրաշալի պար-
ակիցին մէջ կը չըլազայէր, ահա՛ սպասուհին իրեն ի-
մացուց թէ մէկը կար սրահը, ու կը փափաքէր տես-
նել զինքը։

— Վայ . . . ի՞նչ տեսակ մէկն է, աղջիկ նար-
կի՛զ, հարցուց Սերոր աղան անհանգարտ շարժումով
մը։

— Ի՞նչ զիտիմ, աղա՛, երկայն հասակով մարդ
մըն է, պատասխանեց նարկիզ գողղղալով։

— Ուրիշ տեսակ մէկը տունին մէջ։

— Այդ մա՞րդը։

— Հա՛։

— Զէի տեսած :

— Շինակա՞ն է :

— Զէ', քաղքցի է :

Սերոբ աղան ա'լ չարունակեց իր հարցումները :
Շուտ մի աճապարեց սրան երթալու , ուր կը սպասէր ներսէս Արծրունին :

*Վաշխառուն իր խորաթափանց աչքը սեւեռեց Ներսէս Արծրունին վրայ ու վերէն վար չափելէն ետքը .

— Բարով եկած էք , էֆէ՞նտի , ըստու կեղծ ձայնով մը :

— Բարի տեսանք Սերոբ աղա , մրմիջեց Ներսէս Արծրունին :

— Կարծեմ քաղաքացի չէք . այնովէս չէ՞ , վրայ երաւ Սերոբ աղա :

— Ո՞չ :

— Կրնամ հարցնել թէ ո՞ւր տեղացի էք :

— Հարկ չկայ : Միայն թէ՝ կարեւոր խնդիր մը կայ զոր կուզեմ ձևնէ իմանալ , պիտի հածի՞ք ըսելու :

— Ի՞նչ ինդիր է էֆէ՞նտի :

— Կըսեն թէ զուք խորհուրդ կու առք քանի մը
տաք վլուխ երթասարդներուն որ մեր ներքին ու-
ժը ջլատեն ու երկու մասի բաժնեն .

— Է՞յ . . .

— Կըսեն թէ զուք զաղտնաբար կը մտնէք երկու
մասերուն մէջ ալ ու զանոնք իրարու գէմ կը հանէք :

— Ցեսոյ . . .

— Կըսեն թէ զուք խեղծ գեղացիներու օձիքը
բոնած անոնց ստացուածքները կը ծափէք ձեր հին
պահանջմներուն տեղ : Ահա այսչափ : Ասոնք սու՞տ
էն , թէ իրողութիւններ են : Կուզէի իմանալ :

Սերոբ աղա , որ իր զձուձ ու նենդ նկարագրին

հետ նաև չափազանց վախկոտ էր , պահ մը տեղը
սարսուաց ու գլուխը ճնշուած անաբդ օձի մը պէս
գալարուեցաւ ինքն իր մէջ ու չկցցաւ պատասխա-
նել : Անձանօթ մարդուն այդ ձևմարիտ յայտնու-
թիւնները ջափջախիցին զինքք :

— Ասոնք զբարսութիւններ են , կրկնեց ներսէս
Արծրունին՝ ձայնը խստացնելով :

— Ի հարկէ : Ես ի՞նչ զործ ունիմ ատանկ ներքին
բաներու մէջ . իմ վաճառականութիւնս կընեմ ու-
տունու կը նսափմ : Ատիկա թշնամիի խօսք է : Գալով
զիւղացիներու վրայ ունեցած պահանջմներոււ ,
մասկա՞ն է ժամանակին անոնց օգնած եմ , դրամ
տուած եմ որ հարկերնին վճարեն ու այսօր ալ պիտի
պահանջնմ :

— Բայց ի՞նչ հաշուով տուած էք եւ ո՞ր թուա-
կանին : Կրնա՞մ տեսնել :

— Երնաք տեսնել . . . զողղղաց Սերոբ աղա խըլ-
գուած ձայնով մը :

— Բերէ՞ք նայիմ . . . հրամայեց ներսէս Արծրու-
նին :

Սերոբ աղան իսկոյն հիւրանոցին մեծ զուռնէն ել-
նելով , սրահին վրայ շինուած սեսեակներէն մին
մտաւ , որ իրեն համար թէ՝ գրասենեակ , թէ՝ խոր-
հըրդարան եւ թէ՝ ամեն բան էր : Վաշխառուն ան-
կիւն մը կանգնեցուցած մեծ զարանին զզրոցը գուրու-
կաշեց ու կապուած անապին ծրար մը հանեց : Յետոյ
վերաբառնալով , ներսէս Արծրունիի առջին զրաւ զայն
ներսէս Արծրունին մէկիկ մէկիկ քննեց այդ հին-
շած , կէս մը պատուած , հազիւ ընթեւնելի ու-
ցած , կէս մը պատուած , հազիւ ընթեւնելի ու-

Ծիներէ ի վեր չէր նորոգուած , միայն թէ և աղին յիշատակուած էր մաս առ մաս ընդունուած զբամբ :

— Ուրիշ չկա՞ն . . . հարցուց Ներսէս Արծրունին՝
իր աչքը մեծ մեծ բանալով :

— Գեղացիներո՞ւ մուրհակներէն :

— Այո՞ :

— Կան . բայց անոնք նոր են :

— Բերէ՞ք :

— Սերոր աղա զանոնք ալ բերաւ :

— Երբ քննութիւնը վերջացուց Ներսէս Արծրունին , ան ատեն ըստաւ .

— Սերոր աղա՞ , առ այժմ մէկզի պիտի դնէք այս
մուրհակներդ . . . : Գեղացիները թշուառ են . կառավարութիւնը ծանր տուրքիերու տակ ճնշած է զանոնք . զբեթէ ուտենիու հաց անդամ շունին : Հակառակ պարագային մէջ՝ յուստառառութիւնը կը մղէ ամեն բան ընելու : Երաւ է , ժամանակին զբամբ տուած էք , օգնութիւն ըրած էք ու այսօր ալ պիտի պահանջէք , սակայն երբ չունին , ի՞նչ ընեն : Դիցուք թէ քանի մը կտոր աբա ունին , ծախնլ տուիք զանոնք . ուսկի՞ց պիտի ապրին . . . հետեւարար իրենց թշուառութեան մէջ ինչե՛ր չեն կրնար ընել :

Նախանենց Սերոր աղա , որ գողգղալով մափկ ըրած էր Ներսէս Արծրունիի աննպաստ խօսքերուն , զգաց թէ ամբողջ տունը կը փէքր իր վրան ու աշխարհքը կը մթնէր իր շուրջը : Մինչեւ այդ պահուն՝ երբեմն մտքէն կանցունէր թէ եկող անձանօթը կուսակցակատ մըն էր , որուն նպատակը՝ քանի մը կլորիկ ոսկիներ պահանջել ու փոխարէնը հինգած մուրհակները զանձելու մըջոց մը ցուցնելն էր : Բայց

այդ մտածումը կը ցնդէր : Ահոելի իրականութիւն մը կը ամսկուէր իր առջին , որուն վրայ կը նայէր և ահա' ինչ որ կը նշմարէր .

Ահոելի ԴԱՇՈՅՆ մը :

Ահա' ինչ որ կը պատկերանար ուրուականի մը պէս : Մէկ իրաքով՝ ահա' աներեւոյթ ձեռքի մը մէջ երեցած գաշոյնն , որ իր կուրծքին պիտի ուղղուէր :

— Պիտի ընդունի՞ք ըստաներս , գոչեց Ներսէս

Արծրունին՝ իր ձայնը բարձրացնելով :

— Առ այժմ պիտի ընդունիմ , մրմնջց Սերոր աղա :

— Լաւ ուրեմնն , բերէ՞ք ինձի մնառուկ մը :

— Ի՞նչ պիտի ընէք մնառուկը :

— Այս մուրհակները մնառուկի մը մէջ պիտի գնեմ ու կնքեմ : Երբ ժամանակը գայ , գարձեալ լատունդ կուգամ ու ձեռքովս կը քակեմ զայն :

Վաշխառուն չդիմագրեց : Առարկելու բառ մը չգտաւ ըսենք : Ուստի թէթեղէ փոքրիկ մնառուկ մը նասաւ ըսենք : Ուստի թէթեղէ փոքրիկ մնառուկ այդ թուղթերաւ : Ներսէս Արծրունին իր ձեռքով այդ թուղթերը մնառուկին մէջ զրաւ ու ծոցէն կնիք մը հանեթերը մնառուկին մէջ զրաւ ու ծոցէն կնիք մը հանեթերը մնառուկին աղէք ապրին : Յետոյ լով , երկու տեղէն ալ ամբացուց ու կնիքեց :

պատուիրեց :

— Այս մնառուկը ձեր քնացած մենեկին մէջ պիտի պահէք , որպէս զի անոր կնիքը մէկը չտեսնէ : Եթէ պահէք , որպէս զի անոր կնիքը մէկը չտեսնէ :

Զասկցա՞ք . . . :

— Գլխուս վրայ , էֆէնտիք , թոթովից Սերոր աղա :

Դուք անհոգ եղէք . իմ ննջարանս մէկը չմաներ :

— Աղէ՞կ . ուրեմն մնա՞ք-բալով :

— Երթա՞ք-բալով . . . կակագեց Սերոր աղա :

Ներսէս Արծրունին ոտքի ելաւ ու մնկնեցաւ :

Սերոր աղա մինակ մնաց :

Պահ մը մտածեց . . . ձեռքը ձակտին տարաւ ու անոր վրայ լեցուած խորչոմները ճմբգիեց , ճանկոտեց ու ճանկոտեց . յիսոյ հիւրանոցին մէջ ման եկաւ , մէկ պատուհանէն միւսը դնաց :

Օ՞հ , զարհուրելի երկիւղ մը պաշարած էր զինքը :

Իրեն անա՞նկ կուզար որ գուսին քովը մէկը կար , ուր պահուըտած / էր մութին մէջ ու կը սպասէր : Իրեն անա՞նկ կուզար որ կրակի մը մէջ կը գտնուէր եւ օգնութիւն պօռալու չէր կրնար :

Վերջապէս , ժամենով տառապելէ ետքը , գուրմ կլաւ հիւրանոցին ու ննջարանը քաշուեցաւ :

Մնտուկը հո՞ն էր :

Կարմիր կնիքը կերեւար , որուն մէջ երկու սկզբնատակ կային , զոր չէր կրնար կարգալ :

Այդ տարօրինակ առարկային նայեցաւ , որուն մէջ իր հարստութիւնը կար , սակայն իրը չէր :

Սեւ օձ մը կար անոր մէջ , որուն մօտենալու կարծես թէ կը վախնար :

Ամբողջ գիշերը չքնացաւ :

Առաւօտը , զեռ լոյս չծագած , իր մտքին մէջ աշետափ խորհուրդ մը յղացած էր :

Սերոր աղա սկսաւ տրամարանել :

— ի՞նչու համար կը վախնամ . . . ի՞նչ խենթ եմ եղեր . . . : Կեցի՛ր , այսօր լուր կուտամ «մըւսներուն . . . » , կը պատմեմ եղելութիւնն ու ձեռքէմ եկած միջոցը պիտի գտնեմ . . . : Ի՞նչ ըսել է . . . մուրհակներս ի՞նչու մնան այս մնտուկին մէջ : Որո՞ւ ապրանքն է որ զբաւումի տակ կառնուի : Ո՞վ էր այդ անծանօթը , որ սեմելէս ներս մտաւ ու ամե-

նայն համարձակութեամբ ասանկ հրաման մը տուաւ ինձի : Կառավարութիւնն ի՞նչ կառավարութիւն ալէ , նորէն չկրնար ասանկ սնիքրաւ վճիռ մը տալ : Միթէ կառավարութենէն աւելի զօրաւոր ուժ մը կար տնոր ետին , որ չհամարձակեցայ առարկութիւն մը ընել : Է՞ն , երբեմն էր որ կը վախնայի , երբեմն էր որ զիւզը մանելու կը զողացի . . . վերջապէս , երբեմն էր որ սա զեղացիներուս հետ անուշութեամբ խօսելու ստիպուած էի . . . բայց հիմակ . . . հիմակ ի՞նչու պիտի վախնամ , ի՞նչու պիտի զողամ , ի՞նչու պիտի կասկածիմ . քանի որ գէմս բան մը չունիմ . քանի որ ջլատուեցաւ այն ուժը , որուն «կազմաքանիրութիւն» անունը կուտային : Սյդ ուժը բաժնուած է . . . : Ես անոր կշխու ձեռքիս մէջ պատ կամ թէ եմ . կը ծանրացնեմ մէկուն նժարը : ահա՝ կը թեթեւնայ միւսը :

Ու Սերոր աղա սկսած էր յիմար մը կարծել ի՞նքնիքը , որ բոլոր գիշերը չէր քնացեր :

— Երկու կուսակցութեան զլխաւորներն ալ կը ճամհնամ , շարունակեց վաշխառուն : Անպատճառ հեկողը կամ՝ Պահուանողականներէն է ևս կամ թէ՛ Յառաջդիմականներէն : Ասոնցմէ զուրս մէկը չկայ : Ի՞նչ որ ալ ըլլայ , կը պարզուի ինդիրը : Գեղեցիկ առիթ մըն է այս խարդախութիւնը . . . առով պիտի կրնամ մէկը միւսին գէմ հանել ու բոլորվին ջախջախնել անոնց ուժը :

Այդ օրը խորհրդածութիւններով անցուց ու իր վաշխառուական բարակ հաշիւներու համեմատ քըննեց , չափեց ու կշռեց ինդիրն ծանրութիւնն ու անոր հետեւանքը :

Գիշերը հանգիստ քնացաւ : Մնառուկը չէր երեւար աչքին : Կասկածները փարատած էին :

Բայց հետեւեալ առաւօտը սոսկալի դրութեան մը մէջ ինկաւ , երբ նշմարեց որ մնառուկը չկար . . . :

ԾԱՓԻՐ ՓԱՇԱ

ՄԵծ-Մարդասպանը չափազանց ուրախ էր :

Իր քսամնելի ծրագիրը բոլոր կուսակալներու , փոխ-կուսակալներու և նահանգային վարիչ մարմիններու սեղանին վրայ դրուած էր , որմէ արին ու ոճիր կը հոտէր :

Ահա՝ այդ ծրագիրը գործադրութեան դբուած էր թէ չէ , — Սուլթանը Արտակարգ Քննիչի պաշտօնը կուտար վեզիր Շաքիր փաշային ու կը գրկէր դէպի վան , ուր ամենէն աւելի կասկածներու տեղի կար :

Շաքիր փաշային համար այդ պաշտօնը մեծ առիթ մըն էր , նախ՝ իր քսակը լիցնելու համար , յետոյ իր վրէժը լուծելու ա'յն ժողովուրդէն զոր կատէր և որուն անունէն կը խորշէր :

Ո՞հ , այդ քսամնելի թուականը նշանակելու պէտք չունի՞ք . . . : Ամեն մարդ գիտէ թէ՝ զե՞ռ երէկ էր որ այդ գաղանին ոտքը կարուեցաւ մեր խեղձ հայրենիքին :

Շաքիր փաշայ վահայ քաղաքը համենելուն պէս , իր գուազպութիւնը յաջողցնելու համար կանչեց Հայտերացի , Թակուրցի , Մուկուրցի ու

Շամակյի քուբակու ցեղապիսները : Քննից թէ Սուլթանին ծրագիրը յաբգուած էր իբենց կողմէն : Յետոյ ջանաց ձեռքի տակէ Հայերու տրամադրութիւնն ու ներքին ուժերու կազմակերպութիւնն ուստիմասիրել :

Արդ , արտակարդ քննիչը քաղաքին ամենէն աւելի աչքի զարնուած երեւելիները կանչեց , որոնց մէջ կրգանուէր մեր ծանօթ վաշխառուն , — Նախանենց Ակրոր աղան :

— Երկրին ու կառավարութեան շահերը կը պահանջնեն որ գուք աչալուրջ ըլլաք ներկայ պարագաներուն մէջ , ըստ Շաքիր փաշա ծանը ու խբութայնով մը : Դուք պէտք է Օրէնքի ու Արգարութեան համաձայն վարուիք : Միամիտ ժողովուրդը ձեր խօսքերուն կը նայի . ուր որ առաջնորդէք զինքը՝ կերթայ իր գլուխիր ծոած ու կը հետեւի ձեզի : Անոր յոյսերուն , անոր մտածումներուն , անոր ըուր ձգտումներուն յենաբանն էք գուք , անոր ձաւուր զարձակագիր ձեռքն է : Երբ հանգիստ չմնար ան , կատաղիրը ձեր ձեռքն է : Երբ հանգիստ չմնար ան , երբ գլուխը կը վեցցունէ կառավարութեան գէմ եւ երկրին շահները վասնդելու կաշխատի , ես բաւեր երկրին շահները վասնդելու կաշխատի , ես բաւեր կաղանի թեւադրութիւնը կայ : Բաէք , իբաւունք չունի՞մ այսպէս կասկած մը ունենաւու :

Հայ խամբաները սոսկումով մը լեցուած՝ իբարուերես սկսան նայիլ ու մէկը չէր համարձակեր առարկութիւն մը ընկելու :

— Միթէ՞ երեք տարիներէ ի վեր այս քաղաքին անցած զարձանելը ձեր աչքին զարկած չեն , յարեց

Շաքիր փաշա : Միթէ տեղեկութիւն մը չունիք . . .
Միթէ նոր կիմանաք :

— Մեր ձեռքէն ի՞նչ կուգայ , ընդհատեց նախանեց Սերոր աղա :

— Ինչպէս . . . հարցուց Շաքիր փաշա :
— Կըսեմ թէ մեր ձեռքէն ի՞նչ կուգայ , կը կիր Սերոր աղա :

— Ամեն բան . . . Դուք կարող եք զապահալի
մը պէս ժողովուրդին ձգտումը ձեր ձեռքին մէջ ու
նենալ զոր ուզած տաենանիդ սեղմէք ու ճնէք,
Դուք կարող եք , անիւի մը պէս զարծունել զանի
ձեր ուզած եղանակով : Միեւնոյն ատեն , զուք կա-
րող եք հեռու պահել զանի՝ ա՞յն մութ խորխոր-
տէն որուն մէջ կիյնայ անգիտակցաբար :

Այս անգամ պապանձումը ափիրեց : Սերոր աղան
աւ չուզեց առաջ երթալ , որովհետեւ միւնիրը չէն
բանար բերաննին :

Շաքիր փաշա իր գասը վերջացուցած էր : Այդ
քանի մը ժամուան տեսակցութիւնը բաւակա՞ն ե-
ղած էր իրեն : Այլեւ ճանչցած էր խամբան ու իր
հոգիկոն զբութիւնը :

Եթէ մէկը կար , որմէ պիտի կարողանար տեղե-
կութիւններ քաղել ու ներքին գաղանիքներու ափ-
քանալ , ատիկա նախանեց Սերոր աղան էր : Այդ
պատճառաւ իր աչքը չզատեց անոր վրայէն :

Քանի մը օր ետքը յատկապէս թիկնապահ մէ
զրկեց ու Սերոր աղան իր գահինը հրաւիրեց :

Շաքիր փաշա շատ սիրով ընդունելութիւն մը ը-
րաւ Սերոր աղային ու նոտեցուց զինքը թաւշէ ա-
թոռի մը վրայ :

— Մարիկ ըրէ'ք , Սերոր աղա , ըստաւ Շաքիր կեղծ
ու խորամանկ ձեւով մը , անցեալ օրուան տեսակ-
ցութեան մէջ չափազանց համակրելի եղաք ինծի .
ասիկա կը խոստովանիմ , որովհետեւ ձշմարտութիւնը
յայսնեցիք : Բայց կուզեմ թէ շատ իբաւունք ու-
նէիք արանչալու ժողովուրդէն , որ իր գլուխն ա-
սեր կերթայ և բնաւ չըսեր ձեր ձայնը : Մանաւանդ
այն կարդ մը խոռվարաներու լինթացքէն՝ որ ան-
տանելի զարձած է անշուշտ , անանկ չէ :

Նախանեց Սերոր աղան՝ որ վրէմինսպութեամբ
լցուած էր իր սնառուկին պատճառաւ , ա՛լ չկըցառ
զապիկ ինքզինքը : Միթէ աւելի զօրաւոր մէկը կար ,
որուն պիտի կոմինէր՝ իր դիսամելը չկըրսնցնելու
համար : — Ոչ , չկար : Ասիկա Շաքիր փաշան էր ու-
ինքն անոր զէմը կը գանուէր :

— Փաշա էֆէ՛նտի , մինչից Սերոր աղա , անցեալ
օրուան մէկը տեսակցութեան մէջ քաշուեցայ բուն
ձշմարտութիւնը յայսնելու , որովհետեւ մէկը աղա-
նէրը կիղծաւոր ու երկու երեսանց մարդկի են , մէկ
կողմէն ձեր վսիմութեան խօսքերը մտիկ կընեն , իսկ
միւս կողմէն ալ խոռվարաներու հետ կը տեսնուին
ու պարհենկոտութեամբ կը պատմեն եղերութիւնը :

— Իրա՛ւ է . . . ձեր ազգին մէջ շատեր տասնկ
ին , Սերոր աղա , նկատել տուաւ գարշտափ փա-
շան : Յանի որ այդպէս է , հիմակ աղաս էք ձշմար-
տութիւնը յայսնելու :

Սերոր աղան ակամայ շարժում մը ըբաւ ու իր
չուրջը նայեցաւ . յետոյ յարեց :

— Երեք տարիներէ ի վեր խոռվարանը գլուխ ա-
սեր է . . . ա՛լ մէր մանուկն ուրացեր է բոլոր նա-

հանգին մէջ : Այս աղետալի խոռվութեան գլուխը
կը գտնուին ուսուցիչները . . .
 — Ուսուցիչները . . . զոչեց Շաքիր բաշտ :
 — Այս' :
 — Ոլո՞նք են այդ ուսուցիչները :
 — Փառք Աստուծոյ՝ չըկա՞ն . լեցուն են : Մա-
նուանդ սա խոռվար Մ. Փորթուկալեանի ուա-
կերաները . . .
 — Ասոնց ցանկը կարո՞ղ էք պատրաստել :
 — Կարող եմ :
 — Ենատ լո՞ւ : Կը յուսա՞ք որ այդ աշակերտներն
իրենց վարպետին հետ թղթակցութիւններ ունենան :
 — Ի հա՞րեի :
 — Կրնա՞ք ձեռք անցնել :
 — Անպատճա՞ռ :
 — Ինչպէ՞ս :
 — Դիւրին է : Տանշանքը մարդուս օրէնքն է , իրը
օրէնեալ գուտզանը անմնելու ըլլան , ան ատեն ա-
մնն բան կը խոստովանին :
 — Գաւազանի՞ն տակ :
 — Այս' , գաւազանի տակը :
 — Լա՞ւ . թողո՞ւնք տափկա : Կը յուսա՞ք որ երկ-
րին ներսերը պահուած չըլլան քանի մը գօմիթածի-
ներ . . .
 — Ի՞նչ գիտնամ . . . հաւանական է . . . որովհետե-
ղու ամիս մը չկայ որ դիմուս փորձանք մը պատա-
հեցաւ :
 — Ի՞նչ է . . .
 — Անձանօթին մէկը ներկայացաւ ինձի ու բոնու-
թիւն բանեցնել ուզեց վրաս :

— Պատճառը :
 — Պատճառը պարզ է . որովհետեւ կառավարու-
թեան շահերը պաշտպանելու համարձակեր էի :
 — Այդ անձանօթը չերեցա՞ւ այլիւս :
 — Ամենեւի՞ն :
 — Հսկէ է թէ՝ լեռները քաշուողներէն էր :
 — Այդպէ՞ս ըլլալու է :
 Շաքիր փաշա ներքին ուրախութիւն մը կը դդար
այդ ազգեցիկ հայուն տուած տեղեկութիւններէն :
 — Շատ չնորհակալ եմ , Սերոր աղա՛ , որ հարկ ե-
ղած ծշմաբառութիւնները դուք ձեր բերնով խոսա-
վանեցաք , ըստու Շաքիր փաշա : Հիմակ կը խնդրէի
որ վաղը զբէիք խոռվար ուսուցիչներու ցանկն ու
ինձի բերէիք : Կը լլա՞յ :
 — Զեր բարձր վսիմութեան հրամանին համաձայն՝
ամեն բան պիտի ընեմ , մբմիջից Սերոր աղան ու
անաբգ շունի մը պէս քծնելով խոնարհութիւն մը
ըստ եւ մեկնեցան :
 Շաքիր փաշա գլուխը շարժելով բացագանչեց .
 — Հը՞րմ . . . վատ ազգի մը վատ մարզի՛կ , դուք
ալ հրէշներ էք , դուք ալ սատկելու արժանի էք ,
որովհետեւ երկրին գանձերը ձեր ձեռքին մէջ կը
զանուին , որովհետեւ իմ իղձերս դուք միա՞յն կըր-
նաք լեցունել ու իմ բեներս դուք միա՞յն կընաք
ծանրացնել : Ա՛յս , ի՞նչ չուտ ջուրին երեսը կելնէք
ձեր հոգւոյն ամրողջ զարշութեամբ . . . է՞ն , դուք
ալ ձեր հաշիւը կառնէք երբ ժամանակը գայ :
 Ու բարենորոգումներու արտակարգ քննիչը ձեռքն
առաւ եղէգէ զբէչն եւ ահա՛ ինչ որ տեղեկագրեց
Բարձրագոյն Դուռը , ուղղեալ առ վսիմ , եպարգու .

« . . . Տեղեկագրելով ձեր վսեմութեանը՝ կը փութամ յայտնել թէ կայսերական ծրագիրը կը նայ գործադրուիլ իիչ ժամանակին ու Վանի նահանգը կատարեալ անդրբութեան մէջ պիտի ըլլայ . . . :

« . . . Նաեւ տեղւոյս խամբա ըսուած հայերէն նախանենց Անրոր աղան, որ ամինէն ազգեցիկ մարդն ու նիւթականի տէր վաշխառուն է, ձեռքիս մէջ կը գանուի . . . :

« . . . Վաղը պիտի սկսիմ նահանգային քննութեանց ու շուտով կը տեղեկագրեմ ձեր վսեմութեան . . . :

Մնամ յոտս կայսերական գահոյից

Արտակարգ Քննիչ

ՇԱՅԻՐ

18 . . , Վան-Քաղաքը

ՍԵՐՈԲ ԱՂԱ

Նպահանենց Անրոր աղան իր մասնութեան տեղեկադրութաստած էր և վերջին անգամն ըլլալով աչքէ կանցունէր զայն, որ մի գուցէ պակաս բայ մը թողուցած էր սնոր մէջ :

Կէս գիշերը ժամ մը անցած է : Դուբոը տեղաստրափ անձնեւ մը կը խշառար ու ամպերը կորոսային սոսկալի գոչումնեկով :

Իր նստած սննեակը կը գանուէր պարտէզին մէջ եւ մէկ յարկի վրայ շնորւած էր :

Աշխատութենէն ու չափազանց յոգնութենէն աշ-

քերը ծանրացեր էին ու նստած տեղը հաղիւ հաղ կը կարդար զբանները :

Վերջապէս քունի ծանրութեան ներքեւ ճնշուած, զբաննեղանին վրայ ինկուծ էր ու կը խոկար :

Այդ պահուն կամաց մը սննեկին դուռը ծինվին վրայ ճնաց ու մարդ մը ներս մտաւ :

Այդ մարդը ներսէս Արծրունին էր, որ կիսովին փաթթուած էր վերաբկուի մը մէջ, զլուխը դրած էր թուի քօլող մը և կերպարանքը հօսր ու անթափանցելի զիմակ մը անցուցած էր :

Ներսէս Արծրունին սնմին վրայ կիցաւ պահ մը, չորսին նայեցաւ, մտիկ ըրաւ ու երկիւղալի զգուշութեամբ մը սնդանին մօտեցաւ, ուր կը մնար մատնութեան տեղեկագիրը : Կամաց մը ծոկցաւ ու այդ թուղթը զրպանը զրաւ : Յեսոյ տունց սպասելու, դաշոյն մը համեց նոր արտին աղայի արտին մէջ միսից ա'յնքան արագ կերպով ու անքա՞ն ուժամագիս որ չկրցաւ ճիչ մը համել ան : Միայն թէ անդամ մը բացաւ իր աչքը, ծամածուցաց իր շրթունքը, չարչըկեց իր կուրծքը, գալարուեցաւ, դողդաց, սեւցաւ ու ինկաւ աթոռէն վար, տախտակամածին վրայ, արհան ճապաղիքներու մէջ :

— Օ՛խ, շուն քեզի՛, նստած էիր մասնութեան տեղեկագիրդ պատրաստելու, մը մնջեց ներսէս Արծրունին : Կեցի՛ր . . . ձեռքերդ արիւնի մէջ թաթիւն մը չացնելու կը մնառէր . . . ահա վերջացուց զաւնուք այս արդարագատ գաշոյնը . . . :

Ու անշշուկ կերպով պարտէզը մտաւ և անկից փաղոցն անցնելով, անյայտ եղաւ գիշերուան մութին մէջ :

Արեան յորդ ու գարշելի լերդերը Սերոր աղայի գէմքը ծածկեր էին, երբ լուսուն զէմ սպասուհին անոր սևնեակը մտաւ :

Անմէջապէս խնդիրը յանձնուեցաւ ոստիկանութեան, որ քննութեան ձեռնարկեց :

Մէկ օրուան մէջ ամբողջ քաղաքը տակնուվայ դարձաւ, ուրաեղ որ կատկածելի մարդիկ կային, ձերբակալուեցան ու բանոը լեցուեցան : Բայց անօգուտ բան . ոստիկանութիւնը չկրցաւ անզեկութիւն մը քաղել, հետեւաբար ոճիրը մնաց իր խորհրդաւոր գաղանքին մէջ :

Սերոր աղա իր պատիմը գտած էր : Տարիներէ ի վեր ճնշած էր զեղացին, մանաւանդ սովոր տալուան ահաւոր պահանջներու պատճառաւ :

Սերոր աղայէն աղատուած էր ոչ թէ յիշափոխականը, այլ՝ թշուաս զեղացին :

Մէկ խօսքով աներեւոյթ ձեռքը Սերոր աղայի կեանքը վերջացուցած էր :

ԲԱՆՏԻՆ ՀՐԴԵՀ

Ոստիկանութիւնը գործի վրայ էր :

Բանոը լեցուած էր անմեղ հայերով, որոնք կը տառապէին, առանց պատճառի եւ առանց քննութեան մը :

Այդ թշուաս հայերուն հետ կը գտնուեր մեր ծանօթ Պատրիկը, որ Արձակաց լժին քով, գիշերային կոուի մը մէջ, զայնուած էր, ու այդ պատճառաւ

յանձնուած էր վաշտ մը ձիաւոր ոստիկաններու ձեռքը:

Պատրիկ ծանրապէս վիրաւորուած ըլլալով, նախ բժշկական գործանի մը ձգուած էր, յետոյ երբ քիչ մը ապաքինեցաւ, բանոը նետուեցաւ :

Երեք ամիսէ ի վեր բանուը կը գտնուէր :

Իրիկուն մը բանապահին երիտասարդ մը մօնեցաւ եւ խնդրեց որ Պատրիկի քովը տանի զինքը :

— Պատրիկ . . . թոթովեց բանապահը զարմացած :

— Այս' . . . շեշտեց երիտասարդը ու կամացուկ մը անոր ձեռքին մէջ զեղին ոսկի մը գորեց :

Բանապահը դեղին ոսկիի շլացումէն՝ երկար բարակ չը քննեց թէ ո՞վ էր ինքը, ի՞նչ յարարերութիւն ունէր ատանկ Յօմքթածիի մը հետ եւ ի՞նչ պիտի խօսէր : Ծնդհակառակը քճող շունի մը համակերպութեամբ, երիտասարդին առջեւն ինկաւ ու առաջնորդեց զանի բանտին խորը նետուած կալանաւորին քով :

Ներաը հազիւ աղօս լոյս մը կը պլավար :

— կը անսինո, էքէնսի՛, ահ' անկինը նստած է, մրմիջնց բանապահը :

— Տեսա՛յ . . . թոթովեց երիտասարդը ու Պատրիկն մօնեցաւ :

Պատրիկ իրեն մօնեցով երիտասարդին երեսը նաւեցաւ, անոր վայելուչ հագուստին նայեցաւ, անոր հաստին ու ամբողջ կերպարանքին նայեցաւ . . . բայց չկրցաւ ձանչել :

— Պատրիկ . . . մրմիջնց երիտասարդը կալանաւորին ձեռքը բոնելով : Միթէ չը ճանչեցի՞ր զի՞ս . . .

Օ՞չ, ձայնէն ու լեզուին անուշ ներդաշնակութե-

նէն ամեն բան հասկցաւ . . . եկողը կալեզարն էր :
— կալեզար . . . գու՞ն ես, հարցուց Պատրիկ
խղուած ձայնով մը :

— Եկայ որ յայնեմ քեզի վաղուան մեր ծրագիրը,
նկատել առւաւ մանկամարդ աղջիկը՝ որ իր էրիկ
մարդու ձեւ զգեստին մէջ սքսնչելի կերպով ծպուած
էր :

— Ծրագի՞ր . . . բացագանչեց Պատրիկ հոգին խըլ-
դուած եղանակով մը :

— Այո . . . նաբասակնիս է բանտին յետնակողմը
գտնուած փայտաշէն տունը կրակի տալ ու ձեղ ա-
տանկով ազատել, մընջեց կալեզար :

— Պիտի յաջողի՞ք :

— Յաջողութիւնն ասդահովուած է, միայն թէ
դուք աչարուրչ կինալու էք որ ժամանակին ըն-
ձեռած առիթը չփափունէք ձեսքէ :

Պատրիկ իր կրակոտ աչքերը մանկամարդ աղջկան
վրայ սեւնուց ու դողդալով հարցուց .

— Բայց դուն ի՞նչպէս մինչեւ հոս եկար :

— Ե՞ս :

— Այո՛, գուն :

— Այդ մասին ի՞նչ կայ զարմանալու : Ահա՛ կը ո-
բեցիր մազերդ . . . լմնցաւ գնաց :

— Կարեցի՞ր մազերդ :

— Կարեցի :

— Գեղեցիկ մազեր՞դ :

Մանկամարդ աղջիկը ժամանցաւ :

— Միթէ՞ գեղեցիկ մազեր ունէի :

— Այո՛ . . . թօֆովեց Պատրիկ՝ ու սիրատարի
նայուածք մը նետեց իր դէմը գանուող հրեշտակին

վրայ, ոբուն մէր խորունկ ու անուշ սէր մը կը
դառնար իր սրտին մէջ :

Մանկամարդ աղջիկը խօսքը վերջացուց ու մեկնեցաւ:
Պատրիկ երկար ատեն անոր ետեւէն նայեցաւ ու
յիսոյ հասաչեց :

— Են՛դ կալեզար, կը սիրէ՛, կը սիրէ՛ զիս . . .
ատիկա գիտեմ : Այդ պատճառաւ իր սոկեցոյն մա-
րդը կտրել առւած է որ չճանչցուի : Ախ, իր սիրու
վացուած է . . . իր հոգին կը վասի . . . Մէկ կող-
մէն հայրեննեաց սէրը, իսկ միւս կողմէն՝ իմ սէրս
կաշկանգած են զինքը :

Այսպէս, Պատրիկ ամբողջ զիշերը մտածելով ու
երեւակայելով պնդուց : Հետեւեալ առաւօտը բան-
տապահին առաջնորդութեամբ ոստիկանապետին ներ-
կայցաւ :

Ոստիկանապետը Շաքիր բաշայի կարգած պաշ-
տօնեան էր, որ իր հայատեաց նկարագրով ծանօթ
էր բոլոր քաղաքացիներուն :

Հազիւ քառասունի մօտ տարիք մը ունէր : Կեր-
պարանքը նիհար ու ուկոր կտրած էր : Ծնոտին ամ-
բողջութիւնը ծածկուած էր ցանցնուած մօրուքով
թը, որուն մէջ ձերմակ մազեր կերեւային : Աչքերը
դուրս ցցուած էին, իսկ կոտերը բոլորովին ուռած
ու արիւնխուած էին : Խոշոր ու տղեզ քիթ մը կար
վրան, որուն ծակերը մեծ ու ահաւոր էին : Պետե-
րու կէս մասը խոնցած ու մնացած մասը թափուելու
երեւոյթ մը ցոյց կուտային : Ճակաաը կնճոռաւած ու
տժոյն էր :

Պատրիկ այդ գարշատիակ մարդուն դէմը կեցաւ ու
սպասեց :

Ոստիկանապետը որ պաշտօնատամն մէջ գանուած լայն սեղանի մը քով կը նստէր, պահ մը Պատրիկին ելեսը նայեցաւ և յետոյ սեղանին վրայ դրուած աեղեկազիքը կարգաց ինքնիրեն։ Երբ ընթերցումը վերջացուց, ան առեն խռափա ու խրզ խըզուն ձայնով մը ըստ .

— Ծօ թշուառական, բաւական չէ՞ այս կատակերգութիւնը . . . ի՞նչ է ձեր միաքը . . . ի՞նչ կուզէք։ Կառավարութիւնը շարունակ ձեզմով պիտի զրադի։ Ըսէ՞ք ի՞նչ է այս խայտառակութիւնը . . . մինչեւ ո՞ւր պիտի հասնի առոր վերջը . . .

Պատրիկ անվրդուելի մնաց ու չը պատասխանեց։ Կարծես թէ չէր լսեր ոստիկանապետին ըստծները։ Չէր հասկնար :

Ոստիկանապետը բարկութեամբ մը ոտքի ելու ու՝ անկուն մը դրուած վեց հարուած մը ու հրացան մը կային, զանոնք սեղանին վրայ գնելով հարցուց։

— Քո՞ւկդ են ասոնք :

— Հրացանն ու վեցհարուածը, նկատել տուան Պատրիկ հարցական ձեւով մը :

— Այո՛ :

— Իմն Ե՞ն :

— Ուսկի՞ց ձեռքդ անցուցիք :

— Ռուսաստանէն :

— Ի՞նչ բանի համար :

— Անձնապատճենութեանն համար :

— Անձդ պաշտապանուած չէ՞ :

— Ամենեւի՞ն :

— Ի՞նչպէս ամենեւին . . . միթէ՞ կառավարութիւնը չպաշտօներ քեզ :

— Թերեւու . . . բայց քուրաը կառավարութեան ալ մաիլ չընէք :

— Սանքը քուրատելո՞ւն համար էին :

— Բնական է :

— Եթէ քուրատերուն համար էին, ի՞նչու համար սպաննեցիք կառավարութեան զինուորները :

— Կառավարութեան զինուորները չէի սպաններ, եթէ իմ զէմը սուր չբարձրացնէին :

— Եխուս լաւ կըսեն թէ գուշ մուծ քանակութեամբ զէնքեր փոխազրած էք երկրին անձանօթմասերու մէջ միաժիւտ հայերուն բաժնելու համար։ իբա՞ւ է :

— Միամիտ հայ զինքի պէտք կունենա՞յ :

— Ե՞ն, կը խարէք զինքը :

— Ո՞չ, աւելի ճիշդ կըլլար, երբ ըսէիք թէ զէնքերը կը բաժնուեին զիսակից ու զաղափարական եղող հայուն մէջ :

— Գլտակից հայը ճեղ նման սրիկաներու հետ զործ չունի :

— Քանի որ այդպէս է, միամիտ հայէն ալ մի վախնաք։ Ենասունն անկից աւելի ազէկ է :

Ոստիկանապետը Պատրիկի խօսքերը մէկիկ մէկիկ գրի առնելէն ետքը մեկնեցաւ։ Օրը կամաց իրիկուն եղած էր :

Պատրիկ մէկ աչքը զէպինեղ լուսամուտը յարած, եսկ միւս աչքը բանտին գուռը սեւեռած, կըսպաէր սրազողով մը :

Ժամերը կը սահէին . . .

Գիշերուան ճոկանը կը զարնէր .

Մէկ . . . երկուք . . . երեք . . . չորս :

Սյու պահուն յանկարծ ձայն մը լսուեցաւ . . . յետոյ վլլուռք մը . . . աղաղակ մը եւ դղբղիւն մը փրթաւ . . . :

— կրակ կայ . . . կրակ կայ . . . պօսաց ձայն մը :
Վժլառւքներու մէջ , աղաղակներու մէջ . . . վերջապէս դլրդիւններու մէջ ահուելի իրարանցում մըն աւ տիրեց . . . :

Հրգեհը բանտին կից էր . . . ճեռեւաբար բոյթ լուսամուսներէն սկսած էր ներս թափանցել :

Գիշերուան մութին մէջ բանտին զուռը յանկարծ բացուեցաւ ու բանտարկեալներն ամէնքն ալ զուրութափանցան :

Ոստիկանութիւնը փուռ աեղ չորս կողմէն շղթայի տակ առնել ուզեց բանտարկեալները . — անոնք փախած էին :

Աղատուած էր նաեւ Պատրիկ . . . :

ԿՈՏՈՐԱԾԻ ԶԱՅՆ ԵՒ ԿՈՒՍԱԿՑԱԿԱՆՆԵՐՈՒ ՄԻԱՅՈՒՄ

Շաքիր փաշա , իիչ օրուան մէջ , պատրաստած էր կոտորածներու սեւ ծրագիրը : Վանի ամբողջ նահանգը զինուորական աեղ շղթայի մը տակ առնուած էր :

Արդէն , Սասունի ջարզը , Կարինի կոտորածը , մէկ խօսքով՝ Հայոստանի ամեն մասներու մէջ թափուած արիւնը , գործուած քսամնելի ոճիրները սարսուա աղգած էին :

Կոտորածի ձայնը կը հնչէր . . . գրեթէ մահուան անազորոյն զօղաննիշ մը պէս :

Հայութեան անողոք ճակատագիրը հրէշային ձեռքիրու կը մասնուել :

Շաքիր փաշա ապստամբութեան թերապրած էր բուրք քուրաց ցեղագետներն , որոնք իրենց զունդերով վան քաղաքը կը թափուեին : Այդեստաննին սկսեալ ինչուան «Յւանց» կոչուած արուարձանը , պաշարուած էր այդ վայրենի ու արիւնկզակ քուրակովը : Ճիւաղատիպ փաշայի մէկ հրամանին կը սպասէին , որպէս զի քանդէին , աւերէին ու արիւնի մէջ թողէին ամբողջ նահանգը :

Սակայն Բարձրագոյն Դուռը հնապրով մը իմացուց Շաքիր փաշային որ Կ. Պոլիս վերագանայ : Սպիկա ծանր եկաւ նենդաւոր փաշային , որովհետեւ չկրցաւ իր աշքովը տեսնել Մեծ-Ռազմործ Սուլթանին ծրագիրը :

Երբ Շաքիր փաշան իր ոտքը կտրեց Վանէն , ապստամբութեան թերապրուած քուրանը պարապ ետ չկանալու համար , աւարի ու թալանի սկսան եւ ամբողջ Թիմար , ամբողջ Հայոց Չոր , ամբողջ Շատախ Քանդեցին ու կողոպահեցին :

Մասաւորապէս ութը տարիներէ ի վեր գոյութիւն ունեցող կուսակցական երկարառակութիւնը մէկդի թողուցած էր իր ահաւոր երեսոյթը . վտանգը դիտած էր ու կը պատրաստուեր իր կուրծքը տալ . . . :

Կուսակցական բաժանումը , դոր լիշեցինք , երեք ճիւղի բաժնուած էր . 1) Արմենական . 2) Հնչակեան . 3) Դրշակեան :

Արմենականներու գլուխը կը գտնուեմ Մկրտիչ Աւետիսեան , Հնչակեաններու գլուխը կը մնար Մարտիկ , իսկ Դրօշականներու գլուխը կը գտնուեմ Գիտո :

Եհա՛ այս կրեք պիտերու մէջ բաժնուած էր ա՛յն առեղ ուժը , որմէ կը վախնար թուրք կառավարութիւնը :

Յաւ է մեղ խոստովանելու թէ կուսակցական բաժնուածը միծ ու աղետաւոր հարուած մը եղաւ վահայ նահանգին համար , որովհեաւ և կր ուժը մէկը միւսին դէմ գտնուող ձևոքերու մէջ ջլասուեցաւ , կր վաշխառուն , հարուստը , վատ կղերն ու խամբան իրենց գաւաղբական գլուխը վեցուցին ճզմուած օծի մը պէս , թուրք կառավարութիւնը շունչ առաւ ու այդ ուժին ամբողջութիւնը ոչնչացնելու համար ձակեցաւ :

Թէպէտ եւ վանական , Ներսէս Արծրունին ու Պատրիկ անոնց մէջ մտան , համոզել ջանացին ու չապագայ բոլոր աղէտները ցոյց տուին , սակայն անօգուտ եղաւ : Ամէն մէկը գաղափար մը ունէր , սկըզբունք մը ունէր , նպատակ մը ունէր , հետեւարար ծրագիր մը ունէր զոր մէջտեղ կը գնէին ու անոր օգուաներուն ու կիրառութեանց վրայ խօսելով կը մոռնացին թէ կրակ առած շէնքի մը մէջ կը գընուելին :

Աս մըջոցներուն վանական իր զինակիր խումբը յանձնած էր Վազգէնին . իսկ Պատրիկի վերքերը բոլորին բուժուած չըլլալով , Արարուց թաղին մէջ ապահով տուն մը ապաստանած էր ան :

Վազգէնի խումբը Թիմարայ գեղերը պաշտպանելու

համար զրկուած էր . իսկ ամրուջ Հայոց Զորն ու ծառախոր կը մնային Ներսէս Արծրունին :

Ըսինք թէ վասնզը անսուած էր : Այն կրակը , որուն մէջ կը մնային մնը կուսակցականները , վերջապէս հաշմարեր էին :

Հետեւաբար ձեռք ձեռք տալու ժամանակն էր , միանալու ու մէկաւու գործելու առնեն էր :

Խղճի ու պարտականութեան հրաւէը արձագանգ տուած էր ամին սբուերու մէջ :

Վահայ նահանգը պաշտպանուած էր , ջայելով որ զինուորական շղթայի տակ առնուած էր ան :

Ա Ա Զ Գ Գ Ե Կ

Վազգէն Արարուց թաղին մէջ տուն մը ապաստանած էր երկու տարիներէ ի վեր :

Վակի վաշա ամեն ջանք , ամեն միջոց եւ ամեն տեսակ նենգալի գաւեր լարեց ձերպակալելու համար զինքը . բայց , անօգուտ բա՛ն , գրիթէ արդինքի մը Հնասու :

Հետեւաբար՝

Առաքել էֆէնտիի անձնապահութեան շարժառիթը խաւարի մը մէջ մնաց . . . :

Միեւնայն առեն , Առաքել էֆէնտիի կինն ալ չէր յայտնած թէ՝ անձնապահ ամուսինը , մնունիէ առաջ , գրութիւն մը թողած էր սեղանին վրայ , որուն մէջ կը խոստովանէր իր մասնիչ մը ըլլալը :

Վերջապէս՝

Սյս ոճիբը՝ տաբրեր մեկնութեանց ու տարածայ-
նութեանց տեղի տալին ետքը, երթալով մոռացու-
թեան գատապարտուած էր :

Երիկուն մը վազզէնի ապաստանած տունին դուռը
կին մը կանգ առաւ ու երկիւղալի զգուշութեամբ
մը ձեռքը չչակին տանելով երկու անդամ բաղիւց :

Վաթոսունն անցած ծերունի մը դուռը բացաւ եւ-
հարցուց թէ ի՞նչ կուզէր :

— Քիչ մը անմուիլ կուզնմ ձեղի հետ, հեծկւաց
տաբիքոտ կինը խզգուելու մօտ ձայնով մը : Արդ-
հօք կարելի՞ է . . .

Քամակը ծուած ծերունին անդամ մը կիոջ երեսը
նայեցաւ, անոր աչքերուն մէջ պահուած գաղանիքը
հասկնալ ուզեց եւ յետոյ մրմնջեց :

— Վեր ելէ՞ք, տիկի՞ն, պատրաստ եմ :

Սեւեր հագած կինը, որ քառասունի մօտ տարիք
մը ունէր, հիւրանոցը առաջնորդուեցաւ :

— Կը կինզիմ, ջոջ աղա՛, թօֆովեց կինը խշխշ-
ցընող շիշտով մը, ներեցէք որ անհանգիստ կընիմ
ձեղ :

— Բան մը չէ՛, տիկի՞ն . . . ի՞նչու անհանգիստ ըլ-
լամ, նկատել առւաւ ծերունին՝ իր կասկածաւոր
նայուածքը շարունակ անծանօթ կիոջ աչքերէն չհե-
սացնելով :

Կինը պահ մը մտածեց, ակամայ շարժում մը ը-
լաւ, թաշկինակը ձեռքին մէջ անդուսպ կերպով մը
ձմբգկեց, յեաոյ՝ իր գէմը զանուող ծերունին դիտեց
խորին ու երկիւղալի նայուածքով մը : Կարծես թէ
կը ջանար խոռք մը ընելու, բայց լեզուն յառաջ չէ՛

Կրթար : Կարծես թէ ուզեղը տարագնած էր :

— Թերիւս բան մը պիտի ուզէք ըսել, բայց կը
վարանիք, տիկի՞ն, ըստ ծերուկը գործվալի ձայ-
նով մը :

— Ո՞հ, այո՛ . . . թովովեց կինը :

— Ի՞նչու համար . . . արդիօք այնքա՞ն վաս մէկն
եմ, տիկի՞ն :

— Աստուած չընէ . . . միայն թէ յայտնելիք այն կը
խղզէ զիս . . . չիմ կինար հաւատառ թէ վատահու-
թիւն պիտի ունենա՞ք վաս . . .

— Ի՞նչ պայմաններու մէջ, տիկի՞ն :

— Պայման մը չունիմ . . . միայն թէ՝ դուք պիտի
հաւատա՞ք որ ևս հայ կին մըն եմ եւ նենդալի դառ
մը լարելու համար չիմ եկած ձեր տունը :

Ծերունին իր չոր ու կմախք կարած ձեռքը ձակ-
ափն տարաւ ու անոր խորշմնելոք ճմբգկեց : Յետոյ
բարձր ձայնով մը ըստ :

— Կը հաւատամ, տիկի՞ն :

— Ուրեմն, յայտնեցէք ինձի թէ ո՞ւր կը գանուի
այն երիտասարդն, որ հոս ապաստանած է երկու
ամիսներէ ի վեր :

— Ի՞նչ երիտասարդ . . . բացագանչեց ծերունին
ինքնիրմէ ելած ձայնով մը :

— Մի՛ ծածկէք . . . պէտք է որ անկեղծ ըլլաք
ձեր խոստումներուն մէջ : Ես գիտեմ թէ այս տունին
մէջ երիտասարդ մը կայ :

— Ամենեւի՞ն . . . այս տունին մէջ ինէ զատ մէկը
չկայ, Տիկի՞ն : Ով որ աստմեկ շինծու յայտնու-
թիւն մը ըրած է ձեզի, շատ սիստած է :

Կինը լոեց : Հոգւոյն հասաչանքը գառնացուց էր

գէմքը : 0'հ , չլլցաւ իր արցունքները դսպել , որոնք
սկսան վար թափուիլ այսիրէն :

Ծերունին ակամայ շարժում մը ըրաւ ու դողդղաց...
— Փուձ տեղ կը ջանաք ծածկել ինէ... հեծկլաց
կինը մորմոքալի ձայնով մը , գիտցէք որ չևմ խար-
ռած :

— Կը խոդինմ տիկին , ուսկի՞ց իմացաք . . . ո՞վ
ըստ ձեզի թէ այս տունին մէջ երիտասարդ մը ա-
պատահած է :

— Եթ կը պիտիք թէ այս տունին մէջ երիտա-
սարդ մը չգտնուիք , առարկեց կինը ցաւատանջ ձայ-
նով մը , ալ ի՞նչ հարկ կայ առանկ հարցում մը ը-
նկլու : Ուրիմն մնաք—բարով :

Ու մնքնաբար' ոտքի ելնելով , գէպի դուռը հա-
պաշտաւ :

Ծերունին ճիգ մը ըրաւ ու ըստ .
— Կիցէ՛ք , տիկի՞ն . . . մի աճապարէք :

Կինը գողգղալով կախ գտրձաւ ու ծերունին
նայեցաւ :

— Բաէ՛ք ինծի , տիկի՞ն , մըմնջեց ծերուկը ; ձեր
փնտած երիտասարդին հնա ի՞նչ կապ ունիք :

— Ե՞ս , հարցուց կինը :

— Այս' զուք , պատասխանեց ծերունին :

— Ո'հ , այդ գաղտնիքը պիտի պարզէի ձեզ երբ՝
զուք համոզուիք թէ թշուառ կին մըն եմ ես ու աշ-
խարհքիս վրայ միայն գերեզման մը ունիմ : կը պա-
զատի՛մ , ջոջ աղա' , մի նայիք աչքերուս մէջ . . .
Առառուծոյ սիրոյն ըլլա՛յ , մի կասկածիք ինէ . . . եթէ
կը խարէք զես , եթէ կը ծածկէք ձշմարտութիւնը ,
գիտցէք որ կինջ սիրո մը կայ ձեր ոտքերուն տակ .

Գիտցէք որ թշուառ արարած մը կը գտնուի ձեր
դէմը . . . :

Ծերունին ոտքի երաւ ու գողգղալով դուռին մօտ
կեցած կինոջ մօտեցաւ եւ անոր ձեռքը բռնելով մըր-
մինջեց :

— Նայեցէք տիկին . վերն Աստուած կայ , եթէ
յայտնածներս իմացուին , ձեր գլուխը կերթայ :

— Այս' , թող Աստուած վկայ ըլլայ , կըկինց կինը
խղղուած շնչառով մը :

— Մաիկ ըրէ՛ք . քիչ մը առաջ չուղեցի յայտնել . . .
նկրեցէ՛ք այդ մասին . . . այս տունին մէջ երիտա-
սարդ մը կայ . . . մըմնջեց ծերունին կցկոտւր բա-
ցարութեամբ մը :

— Պարսկաստանէ՞ն հկած է , հարցուց կինը :

— Այս' , պատասխանեց ծերունին :

— Երկու ամիս առաջ բա՞նան էր :

— Ճիշդ է :

— Արդիօ՞ք կարելի է տեսնել զինքը :

— Բայց զինքը տեսնելէ առաջ՝ պէ՛տք է որ ա-
մն բան խոստվանիք եւ ըսէք ինծի թէ ի՞նչ կապ
ունիք անոր հնա :

— Եսի՞ անիկա Պարսկաստանցի չէ :

— Հապա՞ :

— Ծեր քաղաքէն է :

— Անկարելի է . . . ուսկի՞ց գիտէք :

— Դիտեմ . . . եւ կը ճանչնամ իր մայրը . . .

— կը ճանչնա՞ք իր մայրը :

— Այս' :

— Ո՞վ է :

— Ե՞ս եմ . . . ե՞ս . . .

— Ինչպէ՞ս . . . զուք անող մա՞յրն էք :

— Հաւատացէ՞ք, ջոջ աղա' . . . հաւատացէ՞ք որ
անիկա իմ կորսուած զաւակս է, զոր կը գտնեմ
քամնեւութը տարի ետքը :

— Ի՞նչ ապացոյց ունիք, արկի՞ն :

— Անոր աջ թեւին վրայ Ս. Երուսաղէմի նշանը
կայ, որուն թուականը կը համապատասխանէ իմ
թեւիս թուականին :

— Բաց զուք այդ տեղեկութիւններն ուսկի՞ց
առիք :

— Մի՛ հաբցունէք . . . ամեն բան պիտի պարզուի :

Այս կարուկ ասարկութենին ետքը ծերունին ու-
րիշ հաբցում մը չըրաւ, այլ յայտնաց թէ՛ Երիտա-
սարդը տեղ մը գացած էր եւ պիտի վերադառնար
կէս զիշերէն ժամ մը առաջ :

— Ուրինն, պիտի սպասեմ . . . մըննջեց կինը խե-
լայեղ ձայնով մը :

— Դուք զիտէք, նկատել տուաւ ծերունին :

Կինը խոննած ու զալկացած եղանակով մը ըսպ-
մոցին վրայ ինկաւ ու սպասեց :

Ժամերը կը սահէին :

Դուքը՝ հոգմախան անձքեւ մը պատուհանին կը
զարնուէր խշրտալով ու որոսումը կը լսուէր շարու-
նակարար :

Ծերունին պահ մը հիւրանոցէն զուբու ելու եւ
մինակ թողուց կինը :

— Աստուած իմ, մըննջեց կինն ինքնիրեն . իթէ
իմանայ որ զաւածան մարդու մը զաւակն է . . . իթէ
ամեն բան հասկնա՞յ . . . արդիօք ինչ պիտի ընէ . . .
Ո՛չ, ես ինչպէ՞ս անոր երեսը պիտի նայիմ . . .

Այս աղետաւոր մտածունեցու մէջ թաղուած էք,
ահա' զուռը բացուեցաւ ու ծերունիին առաջնորդու-
թեամբ երիտասարդ մը ներու մտաւ :

Երիտասարդը մեր ծանօթ Վազգէնն է :

Կինը չլսեց զուռին բացուիլը, հետեւաբար չնշմա-
րեց թէ իր զէմը կը զանուէին երկու մարդիկ, ո-
րոնք խորին ամբու թեամբ մը զինքը կը դիտէին :

Վերջաբէս ծերունին մօտեցաւ. կնոջ ու մըննջեց .

— Տիկի՞ն . . . :

Կինը զէպի ծերունին նայեցաւ : Ու ամբողջ
մարմնովը սարսուց . . . :

— Խօսի՞լ կուզէիք ինծի հետ, հարցուց Վազգէնն,
որուն բան մը յայտնած չէր ծերունին :

— Այս . . . թօթովեց կինը :

— Խիստ լաւ . . . ի՞նչ ըսել կը փափաքիք, յա-
ւեց Վազգէնն կատարեալ պաղարիւնութեամբ մը :

— Ո՛չ, ըսելիքս կը խզէ զիս . . . հառաչեց կինը՝
ջանալով իր հոգւոյն ամրող զանութիւնը զսպել :

— Տիսուր ըսելիք մը ունի՞ք, ընդմիջեց Վազգէնն՝
զարմանքով մը ծերունիին երեսը նայելէ ետքը :

— Կուզէի փանալ թէ ծնողք ո՞ղջ են, մըննջեց
կինը ճիգ մը ընելով ինքն իր վրայ :

— Չեմ զիտեր . . . ես ծնողք տեսած չեմ, դող-
ուղաց Վազգէնն՝ այս անգամ աժգունելով :

— Բնաւ չէ՞ք յիշելու . . .

— Կը յիշեմ . . . երազի մը պէս կը յիշեմ :

— Ծննդալայրդ ալ չէ՞ք միշեր :

— Ո՛չ :

— Երբ փոքր էիք, Ս. Երուսաղէմ գացա՞ծ էք :

— Այս :

— Յետո՞յ . . .
 — Վերագարձած առենս , Պարսիկներու ձեռքն ի՞նչ
 կած ըլլալով , կորմացուցած և՛ ճնողքք :
 — Մի՞թէ անոնց կարօսը չէք քաշեր :
 — Ի՞նչպէս չէ . . . բա՛յց . . .
 — Մի՞թէ չէք յուսար ո՞ր օ՞ր մը կընաք դանել
 ձնողքու :

— Ե՞ս :

— Այո՛ :

— Անկարելի է այդ . . . այսօր քսանութը տարի-
 ներ անցած են . . . ո՞վ զիտէ՝ ի՞նչ եղած են անոնք :

Տարիքոտ կինը չկրցաւ իր սպազարիւնութիւնը պա-
 հել : Իր հոգին լիցուած էր : Թաշկինակը աչքերուն
 ապառաւ , զէմքը ձեռքերուն մէջ ծածկեց ու սկսա-
 հեծկլսաւ :

Վաղգէն շուարած՝ ծերունիին նայեցաւ :

Բարի ծերուկը չկլնալով համբերել , ոտքի ելաւ
 ու վաղգէնին ըստաւ .

— Մա՞յրդ է , Վաղգէ՞ն :

— Մա՞յրս . . . բացարանչեց Վաղգէն , ու իսկո՞յ
 ծունկի չոքելով իր առջին ինկած կնոջ ձեռքը բռնեց :

— Զաւա՛կս . . . մրմնջեց թշուառ կինը : Տարս-
 բախտ զաւա՛կս . . . ո՞հ , վերջապէս կը գանեմ քեզ . . .

Այդ պահուն գուռը զարնուեցաւ :

— Տեսնե՞նք . . . թերեւս վանականն է , ըստ
 ծերունին ու գնաց բանալու :

Սըդարեւ , եկալը վանականն էր :

— Ո՞հ , սիրելի եղբա՛յրս , մրմնջեց Վաղգէն , եր-
 շանի՞կ եմ , որովհետեւ մօսս գրկին մէջ կը գանուիմ՝
 վանական , որուն ուղղուած էին այդ խօսքելը ,

պահ մո խորին ուշադրութեամբ մը Վաղգէնի ներ-
 կայացուցած կնոջ երեսը նայեցաւ ու ճանչցա՞ւ . . .

— Ի՞նչ . . . մրմնջեց ինքնիրեն . Վաղգէն դաւա-
 ճան Առաքել էֆէնափի զաւակն ըլլա՛յ . . . սոսկա՛լի
 բան է այս :

Ու , առանց զգալի ընելու իր հոգւոյն աղետաւոր
 երեւոյթը , մօտեցաւ այդ կնոջ ու սեղմից անոր
 ձեռքը :

Վաղգէնի մայրը չէր կրնար խօսիլ . . . միայն թէ
 ապուշի մը պէս իր չորսդին կը նայէր : Զափազանց
 ուրախութիւնը խղզած էր զինքը :

— Ո՞ւր է հայրս . . . հարցուց Վաղգէն , երբ հո-
 գեկան հանդարտութիւնը քիչ քիչ կը բացուէր մօրը
 կերպարանքին վրայ :

Բայց այս վիրջին հարցումը նորէն թանձր մոայլ
 մը իջեցուց թշուառ կնոջ զէմքին վրայ ու սոսկու-
 մով մը համակեց զինքը . չկրցաւ պատասխանել . . .
 այդ անունը զարհուրելի անուն մըն էր :

— Ո՞չ , գուցէ՛ մեսած է որ կը լսէք , մայր իմ ,
 կրիսեց Վաղգէն :

— Օրե՛լ ձեզի տուաւ , զաւա՛կս . . . մրմնջեց կի-
 նը գողգղալով :

— Ծառո՞ց է :

— Ո՞չ . . . մօտ օրերում մէջ :

— Մօտ օրերո՞ւմ մէջ . . . աւա՛զ , որչա՛փ դժբախտ
 եմ եղել որ չկրցայ անմել զինքը :

Կինը մեռելի մը գոյնն առաւ ու փղձկուեցաւ : Իր
 լեզուին վրայ անուն մը կար , որմէ կարծես թու-
 նալից շունչ մը կանցնէր իր բովանդակ էութեան
 մէջ :

— Խոսէ՛, մա՛յր իմ . . . ըսէ՛ ինծի մեր մականունը . . . ըսէ՛ ինծի թէ քոյր, եղբայր եւ ազգականներ ունի՞մ, շեշտեց վազգէն խանդաղաստավ ձայնով մը :

— Քոյր եւ եղբայր չունիս, բայց ազգականներ կան, թոթովեց կինը :

— Խիստ լա՛ւ, ի՞նչ մականուն կը կրէք :

— Ո՞հ, մի՛ հարցուներ ատիկա . . . դողդպաց կինը :

— Պատճառը :

— Ուրովհետեւ հայրդ անիծեալ ստուեր մը թողուց քու ազգատօնմիդ մականունին վրայ :

— Ինչպէ՞ս . . .

— Լեղուս յառաջ չերթաը որ ըսեմ, զաւակո :

— Յա՛յսնէ, մա՛յր իմ . . .

— Քու մականունդ Երկաթպաշենց կը կուռեւ :

— Երկաթպաշենց . . .

— Այո՛ :

— Ուրիշ Երկաթպաշենց մականունով ընտանիք մը կա՞յ քաղքին մէջ :

— Զեմ զիտեր . . .

— Ի՞նչ է հօրս անունը :

— Առաքել էֆէնտի . . .

— Առաքել էֆէնտի . . . լո՞նչ կը լսեմ. Սստուածիմ . . .

Ու Վազգէն երկու ձեռքը գէմքին վրայ ծածկելով, սկսաւ արտասուել :

— Վազգէ՞ն . . . բացականչեց վանական անոր ձեռքը բռնելով, մի՛ լաք, Արդարութիւնը պատժած

է քու հայրդ : Այսօր մայրդ գրկիդ մէջն է . անով պէտք է միսիթարուիս :

— Աստուած իմ . . . ո՞հ, ի՞նչու այսպէս ըլլայ . . . կը մրմինչը վազգէն՝ առանց կարենալու իր հոգւոյն դառնութիւնը բացատրել :

ՅԵՂԱՓՈՒԱԿԱՆՆ ԻՐ ԴԵՐԻՆ ՄԷՋ . . .

Գիշերուան խաւարը պատած էր ամբողջ բնութիւնը : Առ' ու աղետալի՛ լուսթիւն մը կը ատիքը : Երբեմն հուաւոր հորիզոնի մը ևսեւէն փայլակ, մը կը ճեղքուէր, ինչպէս հրարուիսէ մը ժայթքած անհուն բոցը :

Այդ պահուն, Վահայ արեւելակողմը գտնուող շղթայ լեռներու մէջ, երկու հոգի կապատանէին, որիթէ ամենէն ապահով տեղը : Մին մեր ծանօթ Պատրիկն էր, իսկ միւսը՝ Լալեզար :

— Ա՛լ աղատ ենք, անանկ չէ, հարցուց Լալեզար հեւքոտ ու երկիւղէն սմքած ձայնով մը :

— Այո՛ . . . աղատ ենք, Լալեզար, պատասխանեց Պատրիկ հոգեկան այնպիսի՛ խղգուած շեշտով մը՝ որ կը ցնցէր իր բովանդակ էսւթիւնը : Հոստեղ կանցունենք գիշերը . . . վազը պիտի կրնանք քաղաքը մըտնել :

— Թո՛ղ ատիկա . . . ինչպէ՞ս եղաւ վէրքդ, ընդմիջեց մանկամարդ աղջիկը՝ գրեթէ անբացատրիլի դուռվահով մը :

— Բան մը չըկայ' . . . անոր ցաւն անգամ չեմ

զգար , մըմնջեց Պատրիկ ճնշուած ճիղ մը ընկլով
ինքնիր վրայ : Արիւնը դաղրած է . . . շատ համե-
զիստ եմ :

— Ո՞հ , մի՛ գուցէ գնդակը . . .

Ու Լալեզար չկրցաւ խօսքը շաբունակել . . . կալ-
ծես թէ այդ քստմնելի հացումը ժամփոտ երկաթի
մը պէս իր սրտին մէջ միտուցաւ :

— Զէ՞ որ «մի՛ կասկածիր» ըսի , առարկեց Պատ-
րիկ՝ մանկամարդ աղջկան ձեռքը բանելով : Միթէ՞
քուրախն գնդակը զիւրին կերպով կրնայ ծակել մեր
սրբաը . . . Անհոգ եղի՛ր . . . Պատրիկ մէկ երկու
գնդակով չմնանիր : Գիտցի՛ր որ շատ մանդամներ
կուրծքիս մէջ մտած են անոնք . . . : Կաթիլ մը
արիւն . . . ուրիշ ոչի՞նչ :

Լալեզար խորին հառաջանք մը հանեց ու միթու-
թեան մէջ իր քովը նստող երիտասարդին երևը նուշ-
յել ուղեց : Յետոյ ցաւարեկ ծախով մը հարցուց :

— Ասկից մինչեւ քաղաքը շատ ճամբայ ունի՞նք :

— Զէ՞ . . . Երբ աստուան լոյսը չճեղքուած մեկ-
նելու ըլլանք , կէս օրուան մօտ քաղաքը կը հաս-
նինք , պատասխանեց Պատրիկ՝ որուն կոկորդը խըլ-
դու չոր հազը հետզհետէ կը սաստկանար :

— Ե՛ս , Ե՛ս եղայ պատճառը . . . բացազանչեց Լա-
լեզար՝ վայրկեան մը լսելէ ու իր հոգւոյն մնդուսով
ցաւը խղղելու ջանալէ ետքը :

— Կուզես վշտացնել զիս , Լալեզար՝ ընդհատեց
Պատրիկ խղղուելու մօտ շեշտով մը :

— Ո՞հ , Աստուած չընէ . . .

— Ուրեմն , ի՞նչու համար այդ խօսքը կրկնեցիր՝
Մանկամարդ աղջիկը լոեց : Բայց չկրնալով իր

դաստութիւնը զսպել , սկսաւ աբցունքներ թափել ,
որոնք իր տրամալի ու ազուոր այտերուն վրայէն
յորդելով թքչեցին Պատրիկի ձեռքերը . . . :

Պատրիկ գողաց . . . ու մորմոքալի ձայնով մը ը-
սւաւ :

— Կուլա՞ս գում . Լալեզար :

— Ո՞հ , ներէ ինձի . . . սիրաս բլած է , Պատրիկ՝
թոթովից մանկամարդ աղջիկը : Կը մտածեմ թէ՝ ին-
չո՞ւ Աստուած չտեսներ մեր թշուառութիւնը , ին-
չո՞ւ չկթար մեր վրայ . . . :

— Մաֆիկ ըրէ՛ , Լալեզար՝ ընդհատեց Պատրիկ՝ ա-
ւելի սեղմելով անոր գողգոջուն ձեռքերն իր հրա-
սապ ձեռքերուն մէջ : Մի՛ վհատիր . Աստուած՝ որ
կը տեսնէ մեր անմնկարագրելի թշուառութիւնը , մեր
աղջաները , մեր աբցունքներն ու մեր առավանքը ,
չմոռնար մեզ . . . : Գիտցի՛ր որ մեր սրտէն ցայտած
արեան կաթիւն մնված իր ծախն ունի :

— Բայց . . . ընդհատեց Լալեզար գողգոջալով :

— Պէ՞տք է որ համբերութիւն ու անձնութիւ-
թիւն ունենանք . . . յարեց Պատրիկ : Յէշէ՛ որ ազա-
տութիւնը քաղցր է այն մարդուն համար , որուն
վթունքները անձկութեամբ մը աբտասանած էին
կայն . . . :

Մանկամարդ աղջիկը մաիկ կը ցազունի մը
խօսքերուն , որոնք իր հոգւոյն մէջ կը լցուեին :

Աստուած գէմը , զէ՛ս լուսոյ աստղը չծագած ,
Պատրիկ ըստաւ :

— Հիմակ պէ՞տք է որ մեկնինք , Լալեզար :

— Մեկնինք , շեշտեց մանկամարդ աղջիկը :

Ու երկուքն ալ վիթիարի ու բարձր ապասմնե-

բու մէջէն զուրս հընելով, ուղղակի տափարակ դաշտի մը վրայ իջան եւ սկսան արագ արագ յառաջանալ . . . :

Դաշտին ծայրը քրդաբնակ զիւղ մը կար, որուն մնձաւորն էր ձահլար պէկ : Պատրիկ, որ աղէկ կը ճանչնար այդ վայրենաբարոյ քուրտերուն նկարագիրը, խոհմութիւն համարեց լեռներու մէջէն ճամբորգիլ : Իրեն համար վտանգը մինչեւ կուսաթան կոչուած սարին կիրճը համելու ատենն էր . . . անկէց անդին ապահով էր ամեն կիրարով :

Այս մտածումով, Պատրիկ ուղղակի լևանաշոթային մէջ մտաւ Լալեզարին հետ : Թշուառ աղջիկը՝ զրիթէ անգունդէ անդունդ զլրուող էակի մը պէս, խորին լոռւթեամբ մը կը հետեւէր իր հսկայ զիւցագունին . . . :

Գիշերուան թանձը խաւարը կամաց կամաց կը ձարձրուէր, ինչպէս մշուշ մը : Լուսոյ աստղը արեւելիան հորիզոնին վրայ կը նայէր :

Ամբողջ երեք ժամ անընդհատ քալեր էին :

— Բան մը չմնաց մինչեւ կիրճը, Լալեզա՛ր՝ մլունից Պատրիկ անհուն գորովանգով մը : Ահա՝ լոյսը կը ձեղքուի . . . ու մենք ալ ամենէ՞ն ապահով տեղը կը հասնինք : Այս սարին հաեւը հայաբնակ զիւղ մը կայ . . . այնտե՛ղ ժամի մը չափ կը հանգիստ ըլլալ :

— Հայաբնակ զի՞ւղ . . . բացականչեց Լալեզար :

— Այո՛, կը կնեց Պատրիկ :

— Կրնա՞ք վասահիլ :

— Հօն քուրտ չկայ . . . կրնա՞ք վասահիլ :

— Դուն զիտես . . . մրմիջեց մանկամարդ աղջիկը :

Բայց խօսքը վերջացուցած չէր, ահա՝ ոտնաձայն մը լսուեցաւ :

— Կեցիր Լալեզար, կարծեմ թէ ոտնաձայն մը կը լսուի մացիւմացի ապառաժներու մէջէն, նկատել առւալ Պատրիկ :

Ու խորին ուշադրութեամբ մը նայուածք մը հանգիպակաց բլուրներուն եւ բարձր ժայռերու կողմը դարձուց :

Լոյսը սոլորովին բացուած էր : Կապոյտ ու անամպ երկինքը կը լիցուէր հորիզոնի մը հաեւէն վեր բարձրացող հրավառութիւնից ճառապայմներով :

Պատրիկ ժայսերու ամենէն ապահով տեղը թողուց մանկամարդ աղջիկն ու ինքը քանի մը քայլ յառաջանալով, ականջ զբաւ ոտնաձայններուն :

Են ատեն հշմարեց որ խումբ մը զինուած քուրտեր դէպի իր կեցած ապառաժը կը բարձրանային, ամէն կողմ ուշադրութեամբ քննելով :

Հասկցաւ թէ պաշարուած էր . . . : Ի՞նչ ընէր . . . կթէ կիրճը մանելու ըլլար, մեծ զժուարութիւն պիտի քաշէր յառաջանալու : Ուստի արագ արագ զէպի Լալեզարին գտնուած ապառաժին եկաւ եւ ամէն բան յայտնեց :

— Դուն շուտով սա զիմացի քարայրին մէջ մակիր, Լալեզա՛ր, պատուիրեց Պատրիկ անվեհեր ձայնով մը :

— Ամենեւի՞ն . . . չեշտեց Լալեզար :

— Կը պաղատիմ . . . կը կնեց Պատրիկ :

— Ի՞նչու համար կը պաղատիս . . . միթէ՞ կուզես մինակդ կոուիլ . . . : Ուրեմն ի՞նչ բանի պիտի ծառայէ սա վեց հարուածը . . . :

Ոտնաձայնները կը մօտենային . . . : Պատրիկ փուռ
տեղ կաղաչէր որ Լալեզար կոռուն մատնակից չըլ-
լոր . . . :

Վայրկեան մը մտածեց . . . չորս դին հայեցաւ . . .
քայրայրը քննեց . . . ահաւ որ հոն մանելով եր-
կուքն ալ պիտի վտանգուէին :

Այս վարանոտ զերքին մէջ էր, երբ ձայն մը լսեց.
այդ ձայնը խրոխտարար կը գոչէր .

— Անձնատուր եղէք . . .

Պատրիկ կուրծքէն հանեց վեց հարուածը եւ ա-
ռանց ժամանակ կորոնցունելու, երկու անգամ պար-
պեց զայն :

Վեց-հարուածին ձայնը սարսափով մը լեցուց
քուրտերն, որոնք ապառաժներէն վար թափուեցան
վայրի գաղաններուն պէս : Բայց քառորդ մը չանցած
ահազին լազմութեամբ մը բոլոր լեռը բռնեցին ու
պաշարումի մը տակ զրին երկու անձնուէր-
ները :

— կը պալատի՛մ, Լալեզա՛ր, զեռ ժամանակ կայ,
մըմինցից Պատրիկ գողգղալով . . . հեռացի՛ր ասկից . . .
բարձրացիր գէպի սարը . . . անոր ետին հայ զիւզը
կայ . . . կրնաս աղատիլ . . . ևս բաւական տաեն պի-
տի զիւտրիմ . . . Եթէ Աստուած յաջողութիւն տայ,
մութը կոխելուն պէս ալ աղատ պիտի ըլլամ . . . :

— Երբէ՛ք . . . կրկնեց մանկամարդ աղջիկը՝ մոլոր
աչքերը գէպի քուրտերուն կողմը գարձնելով :
Գիտցիր որ քայլ մը չեմ հեռանար ասկից, քանի որ
իմ մէջքէս ալ վեց-հարուած մը կախուած է, քանի
որ զէմս իմ ոխերիմ թշնամիս կը տեսնեմ . . . : Այս՝
պաշարուած ենք . . . մեր կեանքը վտանգի մը տակ

է . . . : Պիտի կոռուի՞նք . . . պիտի մեռնի՞նք . . . ուրիմ
միասին . . . ահա իմ վերջին խօսքս :

Պատրիկ տեսնելով որ Լալեզար անգրգուելի կը
մնար իր կամքին մէջ եւ վիրահաս վտանգին հանդէպ
անհնման արիութիւն մը ցոյց կուտար, ստիպուեցաւ
համակերպիլ :

— Ուրիմն կանչենք Աստուած . . . թոթովեց Պատ-
րիկ՝ մանկամարդ աղջկան ձեռքը բռնելով :

— Այս՝ կանչենք Աստուած . . . կրկնեց Լալե-
զար :

Երկու անձնուրացները ժայռով մը ետին կեցան ու
յարմար զիրք մը բռնեցին :

Կէս օրուան մօտ էր :

Քուրտերը հետզհետէ ապառաժներու վրայ կը լեց-
ուէին : Յանկարծ հրացանի մը որոտումը նշան
տուաւ յարձակումի մը :

Պատրիկ վեց-հարուածով իրարու հուեէ զետին կը
փոքր գէպի իր ժայռը գիմող քուրտերը :

Կոխւը կատաղի էր . . . :

Այս գիւցազնական գիմաղբութիւնն ամերող ութը
ժամ ահեւեց :

Լալեզար չուտով վեց-հարուածները լեցունելու
կը զրադէր . . . իսկ Պատրիկ կը պալպեր թշնամիներու
վրայ :

Օ՛հ, ասմակ ձգնաժամի մը վեհութիւնն անո՞նք
միայն կրնան զգալ, որ տեսած են . . . :

Պատրիկ անպարտելի էր : Քուրտերու զնդակը չէր
համեր իբին . . . կարծես թէ աներեւոյթ ընդդի-
մաղբութիւն մը կը զարնուէր զնդակին ու զայն
գողգացնելով ապառաժին առջեւը կը ձգէր :

Բա՛յց . . . ահա՝ ամեն բան կը վերջանար : Վեց-
հարուածին փամփուշտը կը պակսէր եթալով :

Լալեզար վերջին անդամն ըլլալով լեցուց Պատրիկի
վեց-հարուածը : կը մնար մէկ փամփուշտ՝ դոր պա-
հեց :

— Ուրիշ չկա՞յ . . . գոչեց Պատրիկ :

— Ա՛չ . . . շեշտեց լալեզար :

— Ուրե՛մն . . . մըմնջեց Պատրիկ ու կատաղութե-
նէն ապառաժին վրայ կանդնելով վերջին գնդակն
ալ սրապ'ց :

Ու, այդ պահուն, քուրտերու չախամնայէն հրա-
վառ կապարի կտոր մը միուսեցաւ Պատրիկի սրտին
մէջ . . .

Դիւցազնը դողդղալով ծոեցաւ ու ինկաւ լալեզարի
պրկին մէջ . . .

Մանկամարդ աղջիկը խոռվուած յուզմունքով մը
գլուխը դրաւ դիւցազնի կուրծքին վրայ, չըթունք-
ները մօտեցուց անոր արիւնահոս վէրքին ու ծծեց
անոր կարմիր արիւնը . . . յետոյ համբուրեց անոր
ճակատը, անոր կիսափակ աչքերը, անոր բերանը՝
որմէ «ա՛խ, մա՛յր իմ, մա՛յր իմ» խղզուած բառերը
կարտայտուէին . . .

Օ՛հ, մէկ խօսքով
Լսեց անոր վերջին հրաժեշտն ալ . . .

Ժամանակ չկար . . . քուրտերը հասած էին իր
ժայռին տակ ու դէպի վեր կը բարձրանային :

Մեքենաբար փէշին տակ ծածկուած վեց-հարուածը
ձեռքն առաւ ու բերնին մէջ գնելով պայթեցուց
դայն . . .

— Միասի՞ն, Պատրիկ, միասի՞ն . . . մըմնջեց լա-

լեզար ու ինկաւ իր պաշտելի գիւցազնին գրկաց
մէջ . . .

Քուրտերը երկիւղալի զգուշութեամբ մը մօտե-
ցան երկու անձնուրացներու մարմիններուն . . .

Իբենց վրէժը լուծելու համար՝ զաղանի մը պէս
յոշոտեցին այդ երկու մարմինները . . .

ԱՏԱՆԴԻՆ ՀԱՆԴԻՊ

Թրքէշանի ապառաժուտ լիներու մէջ Պատրիկ ու-
լալեզար յօշոտուած էին վայրենաբարոյ քուրտե-
նէն . . . այս քստմնելի լուրը սարսափով մը լեցու-
ցած էր Վանի ամբողջ նահանգը :

Ի՞նչ հարկ էր մտածել :

Ի՞նչ հարկ էր ընել . . .

Կառավարութիւնը չէր լսեր . . . ուշագրութեան ան-
գամ չէր առներ . . . այլ զաղանի կերպով կը թե-
ւագրէր քուրտերը, անոնց զէնք կուտար և խոռ-
տումներով կը շլացնէր . . .

Մահմետականութեան ողին կը պատկերանար իր
բովանդակ զարշութեանը մէջ, ինչպէս թունաւոր
իւթ մը :

Սնդունացը կը բացուէր . . .

Ներսէս Արծրունին ու Վանական կը զգային թէ՝
վտանգին հանդէպ կը գտնուէին, ու անխուսափելի
կը դառնար :

— Ի՞նչ պէտք է ընել, Վանակա՞ն, կը հարցնէր
Ներսէս Արծրունին խոռվայոյդ ձայնով մը :

— Զեմ զիտեր . . . մըայն թէ դանակը ոսկորին հասած է , կը կառասախամնէր վանական վլէժխնդրութեամբ լցուած չեւառվ մը : Ո՞հ , մեր աննման ընկերները մէկիկ մէկիկ կիյնան լւոներու մէջ . . . մեր թշուառ եղբայրներու արիւնը կը վագէ հեղեղի պէս . . . կառավաքութիւնը իր նպատակին հասնելու համար ամեն չարագործութիւն ընելու չքաշուիր : Դեռ երէկ , բացէ ի բաց , վալի փոշային հրամանով բոլոր մէտրէսէներու մէջ յայտարարութիւններ կարգացուած են , գրպակը համար թուրք խուժանը՝ անզէն հայերու դէմ : Մէկ խօսքով վտանգին հանգէպ կը գտնուինք . . . :

— Այո՛ . . . կը զգամ թէ համբերելու ժամանակ չնաց , կը զգամ թէ անզէն մնացած հայերու կորուսան անխուսափելի է , վանակա՞ն , բա՛յց . . . սեւ օձ մը կայ մեր առջին . . . անզամ մըն ալ այդ սեւ օձին վրայ նայինք ու այնպէ՞ն քայլ մը փոխելու որոշումը տանք . . . :

Ներսէս Արծրունիի ակնարկութիւնը վանակամին հոգին կը դառնացունէր , հետեւարար ընկծուած եղանակով մը կըսէր .

— Իրաւունք ունիք . . . առօրիներէ ի վեր պատրաստուած ուժը հետզհետէ կը ջլատուի կուսակցական պառակտումներու չնորհիւ : Սյոօր անհասկացողութիւնն ա՛յն աստիճան տիքած է մեր մէջ որ իրարու ձեռք բռնելու ժամանակ՝ սոսկումով մը ետ կը քաշուինք . . . : Ի՞նչ որ կառավարութիւնը չէր կրնար կոռուրի թնդանօթներով ընել , կուսակցութիւնները կը յաջողին դործագենու :

Այս եւ ասոր նման քստմնելի հանգամանքներու

վրայ խօսելով՝ մեր երկու անձնութացները չէին գիտեր ի՞նչ ընկերին :

Գիշեր մը Վանական ու Ներսէս Արծրունին իրենց ամենէն հաւատարիմ ընկերով , Մկրտիչ Աւետիսկանի տունը գացին :

Մկրտիչ Աւետիսկանն երկուունն անցած , միջահասակ , փափուկ ու նիհարակաղմ , մելամաղձոտ ու մտայոյզ կերպարանքով , ճաղատ ու լայն ճակատով մեծ ու փոսը ինկած աչքերով , լուրջ ու ծանր արտայայտութիւն մը պատկերացնող նկարագիրով անձ մըն էր :

Երբ Վանական ու Ներսէս Արծրունին՝ պառուի մը առաջնորդութեամբ՝ Մկրտիչ Աւետիսկանի աշխատութեան սենեամիկը մտան , զիր զրելու զրադած էր ան :

— Բարեկո՞ւն , Աւետիսկանն , մրմիջեց Ներսէս Արծրունին՝ իր ձեռքը զորովանքով մը անոր ուսւերուն վրայ զնելէ ետքը :

Մկրտիչ Աւետիսկան իր վիճ զլուխը վեր առաւ ու մէքենարար ոտքի ենիկով , սեղմեց երկու անձնութացներու ձեռքերը :

— Ո՞հ , աբգէն կը փափաքէի տեսնել ձեղ , մրմիջեց Մկրտիչ Աւետիսկան անհուն խանգաղատանքով մը : Կուզէի յայտնել ձեղ թէ՝ կառավարութիւնը մտադիր է զինուորական շղթայի մը տակ առնել ամբողջ քաղաքքը . . . : Կուզէի յայտնել ձեղ թէ՝ յայրագոյն հրամանը կը կասարուի քանի մը թրքացած խամբաներու խորհրդով , որոնք անունով մըայն հայ կոչուելու դժբաղդութիւնն ունեցած են . . . :

— Գիտե՞նք . . . ընդհատեց Ներսէս Արծրունին՝ իր

գարնութեամբ լեցուած նայուածքը սիրելի ընկերոջ
վրայ յարելով : Բնական է որ ներկայ սեւ օրերու
մէջ մեր օները գլուխնին պիտի վերցունեն . . .
Անօթի գայլերը միշտ ամպամած եղանակը փնտու-
լու կաշխատին : Զցուինք այդ մասին . . . որովհե-
տեւ առոնցմէ ուրիշ բան չէինք կրնար սպասել . . .
— Ո՞հ, նոյնի՞սկ . . . ընդհատեց Մկրտիչ Աւետիր-
եան զողգովալով, բայց չկրցաւ շարունակել :
— Ի՞նչ կայ . . . հարցուց Ներսէս Արծրունին, որ
Կառնեց Մկրտիչ Աւետիրեանի այլայլութիւնը :
— Դաւագրութիւն մը կայ, պատասխանից Մկրտիչ
Աւետիրեան :
— Դաւագրութիւն մը . . .
— Այս :
— Որո՞նց դէմ :
— Չեզի դէմ :
— Ի՞նչպէ՞ս . . . :
— Կառավարութիւնը կը փնտոէ ձեզ . . . յայտնի
բան է որ մատնուած էք :
— Մատնուած ենք :
— Ճիշդ է : Աստիկանութիւնը կարեւոր ապացոյց-
ներ ունի ձեր մասին եւ գիտէ թէ քաղքին մէջ կը
դանուիր : Այդ պատճառաւ, մեծամեծ պարգևներ
խստացուած են ամեն անո՞նց որ տեղեկութիւն մը
տայ . . .
— Ռւսկի՞ց իմացաք :
— Եւր հաւատաբիմ ընկերներէն մըն եկաւ ինձի
այս առուու ու խնդրեց որ անմիջապէս հասկցունեմ
ձեզ : Մատնութեան մեծ գերը քահանայի մը կը վի-
րագրուի :

— Քահանայի՞ մը :
— Այս :
— Ո՞վ է :
— Տէր կոմիտաս :
— Տէր կոմիտաս՞ս . . . անկարելի' է : Այդ քահա-
նան իր բարի գերն ունեցած է մեր գործունէու-
թեան մէջ : Գուցէ' զբարարութիւն մը ըլլայ . . .
— Ո՞հ, չէ՞ . . . ըսողը հաստատ աղբերէ մը տե-
ղեկացած էր և գրտէր թէ Տէր կոմիտաս զաղանի
կերպով վալի բաշային ապարանքը մտած է . . .
— Կեցի՞ր, սիրելի Աւետիրեանս, միայն այդ պատ-
ճառո՞վ մատնութեան սեւ մրուրը քսուած է Տէր
կոմիտասի ձակտին : Իթէ ոչ ուրիշ ապացոյցներ
կան . . .
— Ապացոյցներ կան . . . :
— Յայտնեցէ՞ք, կը խնկըիմ :
— Նախ՝ երկու օր առաջ այդ քահանան Արարուց
թաղին մէջ բնակող մեր ընկերներէն մէկուն տունը
կը գտնուի եւ հոնտեղ անուղղակի կերպով հար-
ցաքնութեան տակ կառնէ ձեր գործունէութիւնն
ու նպատակը . Յետոյ՝ կը յայտնէ ձեզի հետ ակտակ-
ցութիւն ընելու փափաքը :
— Աղէ՞կ . . . Ի՞տքը :
— Երկրորդ օրը յանկարծ մեր ընկերը կը ձերբակալ-
ուի ու անորմէ կը պահանջուի ձեր ո՛ւր գամնուիլը :
— Դևոր բանտարկուած է :
— Այս . . . այսօր Տէր կոմիտաս տեսակցութեան
դացած է : Առանց ամիսնալու, պահանջած է որ գիտ-
ցած ձշմարտութիւնը չուրանաց, իթէ ո՛չ ծանր դա-
սապարարութիւն մը պիտի կրէ . . .

Ներսէս Արծրունին, որ խոր լսութեան մը մէջ ինկած մտիկ կընէր Մկրտիչ Աւետիսեանի յայտնածնեուն, պահ մը Վանուականին երեսը նայեցաւ, առոր որոշակի այլայլութիւնը դիմեց ու ճնշուած արտայատութեամբ մը հարցուց.

— Ի՞նչ կը մտածէք, Վանական : Կը յուսա՞ք թէ Տէր Կոմիտաս մարգկային բարի կերպարանքով հրէշ մը ըլլայ . . . կը յուսա՞ք թէ տարբներով աղբին ցաւերը լացող այդ եկեղեցականը սրտին մէջ սեւ օձ մը մուցած է եւ այսօր կը դաւաճանէ իր սկզբունքին ու իր պաշտած գաղափարին զէմ . . . :

Վանական, որ իր հոգւոյն ամենէն մօտիկ եկեղեցականը նկատած էր Տէր Կոմիտասը, մէկէն ի մէկ չկրցաւ որոշում մը տալ . հետեւաբար՝ պատասխանէլ առաջ, ակամոյ շարժում մը ըրաւ, եղած զարհուրելի ամբաստանութեան ծանրութիւնը նկատի առաւ ու յետոյ՝ մրմնջեց :

— Ո՞վ գիտէ . . . անա՞նկ սեւ օրերու հասած ենք որ՝ զմբաղդաբար՝ մեր ճանչցած հրեշտակը սասանայ մը դարձած է . . . : Իրաւ է որ Տէր Կոմիտաս հայրենասէր եկեղեցական մըն է . . . տակա՞յն, չենք կրնար սիսդիլ թէ փոխուած չէ . . . չենք կրնար հաստոտապէս ըսկէլ թէ բարութիւնը գարշելի նենագութեան մը տեղի տուած չէ անոր էութեանը մէջ, ճառապայմի մը պէս՝ որ տեղի կուտայ մոայլ խաւարի մը . . . :

— Այդպէ՞ս է . . . հասաչեց Ներսէս Արծրունին անբացատրելի գանոնութեամբ մը : Միայն թէ անհոգ եղէք, սիրելի Աւետիսեան, կառավարութիւնը չկրնար յաջողիլ . . . մեր գանուած տեղը՝

ամենէն ապահով տեղն է : Դուք յայտնեցէք մեզի մեր ներքին ուժերու մասին . . . ի՞նչ կընեն կուսակցական խելապատահներու ծառայող միամիտեւրը . . . ի՞նչ կը մտածեն ներկայ հանգամանքներու մէջ, երբ վերահաս վասնզը՝ ժամիքաւոր ցանցէ մը գուրս գալարուող իժի մը պէս, կը տնկուի մեր դէմը ու կը սպառնայ . . .

Մկրտիչ Աւետիսեան, որ իր բոլոր ուժովը կըռուած էր «կուսակցութիւն» բային զէմ և ամեն կերպով ցոյց տուած էր անկից եկած ապագայ չարքիը, զգիթէ հողեկան անզուսպ դանութեամբ մը պատասխանեց :

— Ա՛յ, ի՞նչ կարելի է ընել . . . վէրքը մեր սըրտին մէջ խոր բացուած է՝ անզարմանելի փափախի մը պէս : Կուսակցութիւններու կազմուիլը հաստատ հիմ ձգած է ու քանուելու հնար չկայ : Արդէն իւրաքանչիւր կուսակցութիւնն իր ներկայացուցիչն ունի, որ կը վարէ գաղանի մասնաձիւղ մը : Միեւնոյն ատեն, բռնութեան ներքեւ ոկուած են զրամ պահանջել . . .

— Բոնութեան ներքեւ ոկուած են զրամ պահանջել :

— Այս . . . հակառակ պարագային մէջ, սպառնաւով մահուան գաբասպարել զբամական զումարը մերժող մը :

— Տէր Ասաուած . . . ի՞նչ ոկզբունքով :

— Կըսն թէ մեր խամբաները դրամական օգնութիւն մը չեն ըներ, մինչեւ որ վեց-հարուածին կոթը կամ գայունին ծայրը չը տեսնեն : Կըսն թէ մեր հարուստ գասակարգը չը կրնար հայրենասէր ըլլալ,

առանց բռնութեան ու սպասնալիքներու : Այս է
բոլորը :

— Հեմ հասկնար . . . եթէ խամբան իր հրակներու
արիւնն ունի՝ որ հայի հարազատ կենսականութիւնն
է, ի՞նչ հարկ է անկից բռնութեամբ դրամ պահան-
ջելու . չէ՞ որ անիկա իր պարտականութիւնը կը
ճանչնայ . իսկ եթէ խամբան իր գարշելի կաշինն
տակ ծածկուած հրէշ մըն է . . . աւելի ճիշդն ըսելով՝
թուրք մըն է, ի՞նչու հայ անունը տանք իրեն :

— Դրամ պահանջնելու ձեռնարկութիւնը նո՞ր ոկասա-
նն, ընդհատեց Վանական խղզուած ձայնով մը :

— Այս՛, պատասխանեց Մկրտիչ Աւետիսեան :

— Իհարկէ, առաջարկեցիք այդ մասին, չէ՞ վրայ
բերաւ Վանական :

— Անօգուտ եղաւ . . . «մինք այդպէս վճռել ենք,
եւ այդպէս էլ գործազրելու ենք» կըսմն : Մէկ խօս-
քով, եթէ ուղենք հակառակիւ, պէտք է որ իրարու-
գէմ կոռւինք ու մնացած ուժելուիս ջլատենք . . .
տփուր պարագայ մը՝ որ գաւառնանութեանց ամենէն
գարշելին է :

Ներսէս Արծրունին ու Վանական խորին հառա-
չանք մը քաշեցին ու վայրկեան մը իրարու երեսը
նայեցան՝ սրտին վէրքէն ճնշուած մարդու մը պէս :
Բաւական ատենէ ի վեր տեղեկութիւն մը չունէին
կուսակցականներու ներքին ուղղութեանց մասին .
հիմակ որ այդ աղետալի լուրը կառնէին, հիմակ որ
բաժանեալ ուժին վրայ սեւ ստուեր մը կը նշմարէին,
ինչ ընթացք բռնենին չէին դիտեր :

— Ուրե՞մն . . . բացագանչեց ներսէս Արծրունին :
Ասկից ետքը ի՞նչ պիտի ընենք . . . : Ահա Պատրիկի

պինակիր խումբը ջնջուեցաւ, միայն Վազգէնի խում-
բը կը մնայ Արտօսը լնուան ետին . . . :

— Դուք զիսէ՛ք . . . մրմիջեց Մկրտիչ Աւետիսեան:

— Վերջին անգամ փոխազուած զէնքերը ապահո՞վ
տեղ են, ընդհատեց ներսէս Արծրունին :

— Այս՛ :

— Ա . . . զիւղը բաւական զէնք զրկուեցա՞ւ :

— Ամենէն աւելի այդ զիւղը զնուած է :

— Տէր Օհանի արամազդութեան տակ, անանկ չէ՞ :

— Անշուշտ :

— Եխտ լա՛ւ, կուզեմ երկու կուսակցութեանց
ներկայացուցիչներու հետ խօսիլ, արդիօ՞ք կա-
րելի է :

— Ի՞նչ ըսեմ . . . չատ չեմ վրտահիք :

— Ի՞նչ որ ալ ըլլայ, որոշած եմ . . . նկատել տը-
ւաւ ներսէս Արծրունին հաստատ ձայնով մը :

Մկրտիչ Աւետիսեան ո հւ է առարկութիւն մը
չըրաւ :

— Գալով Վանականին, կը փափաքիմ որ Տէր Կո-
միտասը քննելու երթայ, վրայ ըերաւ ներսէս Արծ-
րունին : Տեսնենք . . . գուցէ կուսակցուկան նենզու-
թեան մը զո՞ն կերթայ ան :

Ու անվիճեր մարդը մհաքենաբար ոտքի ենելով,
ըստ :

— Կը իննզրեմ, Վանակա՞ն, ուղղակի Տէր Կոմի-
տասին առնուը գացէք . իսկ ոս կուսակցութեանց
ներկայացուցիչները տեսնելու պիտի երթամ : Ժա-
մանակ չկայ . . . թուրքերու վրէժինզրութիւնը
պութկալու աստիճանին հասած է ու մենք աղետա-
ւոր վասնզի մը հանդէպ կը գտնուինք : Երթանք . . .

երթանք... ան որ իր պարտականութեան մէջ դասպարհ կը լայ, իր կոչումին կը գաւաճանէ...

Դիշերուան ժամը չորսին կը մօանար, երբ Ներսէս Արծրունին ու Վանական մեկնեցան :

ՎԵՂԱՐԱԿՈՒՄ ՈՒ ՎԱՀԱՆԱՑ

Արեւը նոր ծաղած էր գեղեցիկ անհուն կապոյտին մէջ : Անուշ հով մը կը փչէր :

Սյդ միջոցին Արարուց նորաշէն եկեղեցին վարդապետ մը կը մտնէր :

Վարդապետին զլուխը կիսովին ծածկուած էր սիւ ու մնտաքասան վեղարով մը, որուն տակէն արտայայտուող գէմքը մեր ծանօթ Վանականին էր :

— Զաւակ'ս, աէր հայրը հո՞ս է, հարցուց վարդապետը բակին մէջ կեցող երիտասարդի մը :

— Ո՞ր աէր հայրը, նկատել տուաւ երիտասարդը :

— Տէր կոմիտաս, շեշտեց վարդապետը :

— Հո՞ս է... իր խուցն է, մրմնչեց երիտասարդը :

— Կը խնդրեմ, բարի զաւակ'ս, ցոյց տուէք ինձ աէր հօր խուցը :

Երիտասարդը յարգանքով մը առաջնորդեց վարդապետը Տէր կոմիտասին խուցը :

Տէր կոմիտաս նոտած էր խուցին մէջ եւ կը զբաղէր նշխարներ շինելու : Երբ վարդապետին ներս մտնելը տեսուաւ, մեղենարար ոտքի ելաւ ու հրամցուց որ միտարին վրայ բազմի :

Վարդապետը լոիկ ու լուրջ եղանակով մը մին-

տարին վրայ կծկուեցաւ ու Տէր կոմիտասին երեսը նայեցաւ, որուն առջին վոքք սեղանիկ մը զբուած էր :

— Բաղքէն կուզա՞ք, հայր սուրբը, հարցուց տէր կոմիտաս :

— Ո՛չ, վանքէն կուզամ, պատասխանեց վարդապետ :

— Վարդապայ վանքէն :

— Այո՛ :

— Պիտի վակիաքի՞ք քանի մը օր հոս մնալու :

— Ծեսնե՞նք... մտադիր եմ երկու օրի չափ ձեր եղայրութեան հիւր բլլալու : Անշուշտ, այդ շնորհքը չէ զլանար, անանկ չէ :

— Ամենայն սիրով, հայր սուրբ, աս ի՞նչ խոսք է : մեր զլխուն վրայ անզամ տեղ ունիք, Արդէն, շատոնց է որ Վարդապայ վանքէն վարդապետներ չեն եկած հոս :

— Ծնորհակալ եմ... մը մնջեց վարդապետը՝ որ կը ջանար գէմքը ծածկել ու ձախը կեղծել :

— Ու, յետոյ, խորունկ հառաջանք մը հանելով, հարցուց :

— Տէր եղամայր, քաղքին դրութիւնն ինչպէ՞ս է :

— Ո՞հ, քնա՞ւ մի հարցունէք, պատասխանեց Տէր կոմիտաս՝ որ առջևուի սեղանը մէկդիզը բաւ ու նշխարներու տեղաւորեց արկղիկի մը մէջ :

— Ի՞նչու համար... արդի՞ք ծանր գէպքեր պատահած են այս օրերուն մէջ :

— Դէպքերը յարատեւ են... ատոնց նկատմամբ բան մը ըսկել չէ զիտաւորութիւնն :

— Հասկա՞ :

— Ի՞նչ ըսեմ . . . գուցէ յայտնի չեն ձեր որբութեան հոս անցած դարձածները :

— Զէ' . . . բան մը իմացած չեմ : Վտանդ մը կա՞յ:

— Այո' . . . մեր ձեռքով զերեզման մը կը պատրաստենք, հայր սու'ըբ:

— Ի՞նչպէ՞ս . . . չեմ հասկնար :

— Էսել կուզեմ թէ անդիտակցարար դէպի անդունդը կը դիմենք, առանց լսելու այն ձայնն՝ ո՛ւ ցոյց կուտայ մեր աղեղութիւնութեանը :

— Ո՞վ է զէպի անդունդը դիմուդը :

— Միթէ չէ՞ք գիտեր . . . ո՞վ պետի ըլլայ, բայց քանի մը տաք գլուխ երիտասարդներէ, որոնք կը տրածնուն պէս կը կապին ու ամեն բան իրենց խելազատակին համաձայն կը կատարեն :

— Քանի մը երիտասարդներ ի՞նչ կարող են ընել, Տէր եղբայր :

— Հըը'մ . . . մէկ մըն ալ անոնց հարցուցէք, մէկ մըն ալ ատ առարկութիւնն անոնց առջին ըրէք . . . ան ատեն կը տեսնէք թէ իրմանք ի՞նչ են, ի՞նչ զիտեն եւ ի՞նչ կրնան ընել : Ահա'նկ' եկեղեցի՞ է աս, քահանա՞յ է, վարդապե՞տ է, մէկ խօսքով կը օնական մըն է, բանի մը տեղ չեն դներ ու աղիտութիւն կը համարեն հաւատալ մեր բոլոր նախնեաց օրէնքներուն ու ծէսերուն :

— Ասիկա իրենց խղճէն կախում ունի, Տէր եղբայր, ի՞նչու համար նկատողութեան կառնէք : Երբ մարդ մը չհաւատար կը օնական սբութեանց ու կանարդէ մեր նախահարց օրէնքները, բնիութեամբ չենք կրնար զինքը ճամբու բերել : Ան որ իր խղճին զէմ կը դաւաճանէ, անճնասպան մըն է, որ իր գե-

բեզմանը ձեռքովը կը փորէ, բայց հանրութեան վնաս մը չտար : Այդ երիտասարդները հանրային շահուն վնաս մը կը հասցունեն :

Տէր կոմիտաս իր վառաւոր մօրուքը անկեց, ակամայ ցնցում մը զգաց իր էութեան մէջ ու պատասխանեց :

— Այո', ատոնք ո'չ միայն իրենց խղճին դէմ կը դաւաճանեն, այլ հանրային շահը, ուժը, պատիւն ու վստահութիւնը չարաչար կը գործածեն ու կը վնասին անոնց յառաջդիմութեանց :

— Պատճա՞ռը :

— Պատճառը պարզ է, հայր սուրբ . զիտենք թէ անիմունեմարար ներկայ հանգամանքներն անոնք ստեղծեցին, զիտենք թէ քանի մը տարիներէ իվիր տիրող կառավարութեան աչքը մեր վրայ դարձուցին եւ մահմետական տարին ատելութիւնը զրգութեալ տեղի տուին : Գաղտնի բան մը չմնաց . . . ամեն բան հրապարակի վրայ գրուեցաւ ու հօն կասարուեցաւ : Յայտնի կերպով «մենք էլի՛ ապաստամներ ենք . . . մենք յեղափոխականներ ենք . . . մենք զինուորներ ենք . . . » առուացին փողոցին մէջ ու չլսեցին իրենց բոլոր մեծերու խրաները : Ահա' զեռ ի՞նչ ըլլայ . . . զեռ ի՞նչ աղէտ մը պատրաստուի :

— Դուք ի՞նչ կըսէք . . . ըլլայ՞ն յեղափոխականներ, չըլլայ՞ն զինուորներ . . .

— Յեղափոխական ըլլալով միթէ՞ իրաւունք կունենան մեր եկեղեցական օրէնքները ծաղրել ու անարգել :

— Ի հարկէ ո'չ . . . միայն թէ՝ զերութեան ներքեւ մնչուած ամեն ազգ, ամեն ժողովուրդ իր ծո-

ցին մէջ ունեցած է անձնուէր գաւակներ, որոնք
արդւն թափած են, ոզի ի բախն աշխատած են եւ
հայրենիքի անունը յեղյեղելով փչած են իրենց վեր-
ջին շունչը . . . :

— Ճշմարիտ յեղափոխականին ո՞վ ինչ կընայ ըսել:
Բայց եկուր սա քաղաքը տակն ու վրայ դարձնող
քամի մը ցնորամիանելուն յեղափոխական անուն
տուր, եւ հաւատայ թէ հայուն ճակատապիրը չարա-
չար չպիտի գործածուի ասոնց Ճեռքին մէջ : Ո՞հ,
հայր սուրբ, չեմ կընար հաւատալ . . . չեմ կընար
ընդունիլ :

Վարդապետը խորին լսութեամբ մտիկ կընէր քա-
հանայի մը ճշմարիտ տղամարանութեամիը . . . մինչեւ
ան ատեն Տէր Կոմիտասի հոգեւոյն պատկերացումը
մաքուր ու ջինջ մշուշի մը մէջ, ճառագայթի մը
պէս կը ցոլար եւ հօն աղետաւոր սատեր մը չէր
թափանցեր : ԱՄինչեւ ան ատեն, այդ ամբաստան-
ուած եկեղեցականին շրթունքը սեւցած չէր ու լի-
գուն գե՛ռ գարշելի բառ մը արտայայտած չէր :

— Տէր եղբայր, մրմնջից վարդապետ՝ պահ մը
մասձեւէ ետքը, ի՞նչ կընէք . ի՞նչ կերպ վարուելու

է այդ ցնորամիտ երիտասարդներու հետ :

Տէր Կոմիտաս, առանց քննելու հարցումին նշա-

նակութիւնը, պատասխանեց :

— Ըստ իս, թողնելու չէ որ ասոնք հայութեան

ճակատապիրն հետ ուղաճնուն պէս վարուին :

— Խիստ լա՛ւ, ի՞նչ միջոցաւ, ընդհատեց վարդա-

պետը :

— Միջոցը չէ որ կը պակախ, հայր սուրբ, այլ՝

կամք : Երբ աղգային հոգեւոր իշխանութիւնը նկատի

առնէ չարիքը, միթէ չկընար առաջքն առնել: Բայց...
մեր աղգային հոգեւոր իշխանութիւնն ալ կամքէ
ինկած մարմիոյ մը կը նմանի, կարծիս թէ իր մէջ
ո՞չ ուժ մնացեր է, ո՞չ ալ տրամադրութիւն : Ան-
դամալոյց մը գարձեր է, որ կազմի, սակայն գոր-
ծելու կարողութենէն դրկուած է :

— Կը հաւատաս ք թէ աղգային հոգեւոր իշխանու-
թիւնը կարող է չարիքին առաջքն առնելու :

— Ի՞նչպէս չէ . . . բաւական է որ ապագայ չարի-
քին նշանակութիւնը հասկնայ: Երբ ամբողջ աղջ մը
գարճութելի անգունդէ մը զէպի վար քշուի, երբ
խարուսիկ երեւոյթներով առ յիմարական ինչլապա-
տակներու ծառայող երփառամարդները մներ ինելզ ժո-
ղովուրդին առաջնորդ կըլլամ, ի՞նչ միջոց չկընար
ունենալ հոգեւոր իշխանութիւնը . . . :

— Ի՞նչ միջոց կընայ ունենալ, ընդհատեց վարդա-
պետ՝ չհասկնալու զարնելով:

— Կամք եւ աղգեցութիւն . . . ուրիշ ոչի՞նչ,
շեշտեց Տէր Կոմիտաս՝ կարուկ ու վճռական եղա-
նակով մը :

— Կամք ունենալ կը հասկնամ, Տէր եղբայր,
բայց աղգեցութիւն ի՞նչպէս ձևք բերելու է, քանի
որ աղգային հոգեւոր իշխանութիւնը չունի քաղա-
քական ուժ մը զանոնք պատժելու :

— Այո՛, հոգեւոր իշխանութիւնը քաղաքական
ուժը գործադրելու իրաւունք մը չունի, բայց տի-
րող կառավարութեան ուժը կընայ արամադրելի ը-
նել իրեն :

— Տիբող կառավարութեան ուժը արամադրելի ը-
նելու համար ի՞նչ պատճառներ ցոյց տալու է ներ-

կայ պարագաներու մէջ : Զէ՞ որ կառավարութիւնը պատիմք սահմանած է միայն չարագործին համար : Կրնա՞նք ըսել թէ ատոնք չարագործներ են , ատոնք աղբային շահը վասնգող խոռվարարներ են . . . մէկ խօսքով՝ ատոնք զատապարտուելու արժանի են : Ի հարկէ ո՞չ , որովհետեւ երկրին օրէնքը վերապահութեամբ դատելու եւ պատճելու պայման մը չունի : Ան ատե՞ն . . . ի՞նչ ըրած պիտի ըլլայ հոգեւոր իշխանութիւնը : Ճշմարտութիւնը յայտնելո՞ւ է , թէ ո՞չ . . . :

Տէր կոմիտաս փարզապետին երեսը նայեցաւ , անոր սեւ վեղարի մը տակ կիսովին ծածկուած դէմքը խորին ուշաբութեամբ դիտեց ու ըստաւ .

— Ի՞նչու չպիտի յայտնուի ճշմարտութիւնն , երդ աղբային շան այդ կը պահանջէ ներկայ պարագաներու մէջ :

— Աղբային շահը կը պահանջէ՞ կառավարութեան յանձնել մեր եղբայրները , թոթովից վարդապետ սարսալով :

— Երկու չարեաց փոքրագոյնը . . . կրկնեց Տէր կոմիտաս՝ շշակելով իր խօսքը :

Վարդապետը բոլոր մարմնով դողդղաց . . . Տէր կոմիտասի այդ վերջին պարբերութիւնն իր հոգւոյն վրայ ծանր երկաթի մը պէս ճնշեց : Պահ մը առաջ ու նեցած դաղափարը մինցաւ իր մէջ , եւ դէմքը գանուող այդ Ս.ստուծոյ տաճարին նուիրուած պաշտօնեան կերպարանափոխ վիճակի մը մէջ երեւցաւ իրեն . . . 0՞ն , կարծեց թէ քահանային տեղը՝ հրէշ մը նոտած էր . կարծեց թէ մարդու մը տեղը նենզութեամբ մարմնացումը կը պատկերանար իր աչքին :

— Կը հաւատա՞ք որ Աղբային հոգեւոր իշխանութիւնը՝ չարիքին առաջքն առնելու համար , այդ աստիճան ստորին պատասխանատութիւն մը յանձն պիտի առնէ . . . :

— Ի՞նչ պատասխանատութիւն կայ անոր մէջ , վրայ բերաւ Տէր կոմիտաս : Միթէ մէկը ամենուն համար չզոհուե՞ր . . . միթէ մարմնոյ մը մէկ անդամը չկարուե՞ր , եղբ անդամմանելի վերք մը ունենայ :

Ըստ իս , ապագայ չարիքը բանալու համար՝ առկեց զատ ուրիշ միջոց չկայ : Եթէ ոչ , պէտք է որ ձեռքերը ծալլենք ու սպանվածոց քաշուած ոչխարի մը պէս , անոնց հետեւինք ամենայն համակերպութեամբ : Եթէ ո՞չ , պէտք է որ աչքերնիս գոցննք ու կուգորին քաշկատուինք գերեզմանի մը մէջ : Չեմ գիտեր , հայր սո՞ւրբ , իմացա՞ծ էք թէ այս մէկ տարուան մէջ քանի՞ քանի՞ զոհեր տուինք : Մէկը կը սպաննուի՝ մատնիչ անուան տակ , միւսը կը սպաննուի զբամբը մերժելուն համար . . . վերջապէս , ամեն օր զոհ մը կը զանինք մեր յարկերուն տակ . . . ի՞նչ ունէր սա խեղճ Առաքել էֆէնտին , զոր տունին մէջ սպաննելին ետքը՝ ըլ թողուցին որ եկեղեցական կարգ ու կանոնին համաձայն թալուի անձնասպան է ըսկով :

— Անձնասպան չէ՞ր այդ մարդը , ընդհատեց վարդապետը խղգուելու մօտ շնչառվ մը :

— Ամենեւի՞ն . . . ի՞նչ ունէր անձնասպան ըլլաւու : Դրա՞մը կը պակսէր , եթէ ոչ պատիւը :

— Եխոս լա՛ւ , ի՞նչո՞ւ կը սպաննին զնիքը :

— Յիմար առարկութեամբ մը . . . ուրիշ ոչինչ :

— Ի՞նչ առարկութեամբ :

— Առաքել է ֆէնտին պաշտօնեայ մըն էր կառավարութեան գուռը . . . մանաւանդ՝ վալի փաշային ալ սիրելի եղած էր . . . ահա բոլորը :

— Կառավարութեան գուռը չատ հայ պաշտօնեանը կան, ի՞նչու համար չեն սպաններ զանոնք :

— Է՞ն, նախանձը շատ բան կընէ, հայր սո՞ւրբ : Առաքել է ֆէնտին իրենց կամաց համաձայն չէր ընթանար, այդ պատճառու «մանիչ է, աղգաղաւ է, կառավարութեան լրտեսն է . . .» ըսելով, խեղճ միամիտ ժողովուրդին միտքը պղտորեցին ու ամենէն ետքը սպաննեցին զինքք :

— Կեցէ՞ք . . . իմացածիս նայելով՝ այդ Առաքել է ֆէնտի ըսած մարդերնիդ մատնած է եղեր կեմ գեղի ուսուցիչը, սո՞ւտ է ասիկա :

— Կեմ գեղի ուսուցիչը կը ճանչէ՞ք, հայր սուրբ :

— Ո՞չ . . . միայն թէ անունը լսած եմ :

— Ռւրեմն հաւասարէք որ այդ ուսուցիչը մատնուելու արժանի էր :

— Պատճա՞ռը :

— Նախ վանքերու հասովթները կարել տուած էր, այնպէս որ «Պտղի» հաւաքող վարդապետները սկսան հաւածուիլ, նախատուիլ ու գեղերու մէջէն վանտուիլ, յևոյ՝ գեղացիները համոզած էր որ զէնքեր գնեն ու կառավարութեան օրէնքներուն հակառակին :

— Ա՞յդ է բոլորը :

— Այսո՛ :

— Բարեկա՞մ էիք Առաքել է ֆէնտին հետ :

— Շատ մօտէն :

— Կին, զաւակներ ունի՞ :

— Կին մը ունի, որ բաւական ատենէ ի վեր անյայտեղած է :

— Ի՞նչպէս անյայտ եղած է :

— Կը կասկածուի թէ կինն ալ չարաչար սպաննուած ու հատքը կորսուած է :

— Տիուր բա՛ն . . . ամբողջ քաղաքը սարսափելի դրութեան մը մէջ է, ծէր եղբա՛յը . շնուակը՝ իրաւունք ունիք այդ խոսվարաբներուն հակառակիլ . . . դիմանալու բան չէ :

Տէր կոմիտաս սիրո տուու ու աւելի լայնորէն բացաւ իր հոգւոյն մթին վարագոյքը՝ պատկերացնելու համար անոր ամբողջ գաբրութիւնը : Ուստի, ամենայն համարձակութեամբ յայտնաց :

— Այո՛, մեր ամենուս պարտականութիւնն է ազգային զոյութիւնը վասնգող չարիքին հանդէպ նետուիլ ու չիոգոււ որ աղէտը յառաջանայ : Մեր ժողովուրդը կը նմանի ովհարի մը, որ ամեն ձայնի, ամեն ստուերի ետեւէն կերթայ : Բռնե՞նք անոր ձեռքին . . . ցոյց տա՞նք իր առջին բացուած անգունդը : Թո՞ւ չխարուի : Ապակայ չարիքը՝ իր կողունդը : Թո՞ւ չիոգոււ է, որ անխուսափելի կը զառնայ : Բայց թէ կառավարութեան ալ գիմել հարկ պիտի ըլլայ . . . ի՞նչ ընենք . . . կան պարագաներ՝ որուն մէջ կը զոհուին մարդիկ . . . :

— Եթէ կառավարութեան յանձնել հարկ ըլլայ, պիտի կընա՞նք ըներ :

— Ի՞նչո՞ւ չէ . . . տանկով մէկ երկու հոգի զոհ պիտի տանք ու մեր նպատակին ալ պիտի հասնինք :

— Զէ՞ որ ժողովուրդը չպիտի հասկնայ մեր ըն-

թացքը . . . չէ՞ որ պիտի կարծուել թէ մեր կոչման
հակառակ կը վարուինք :

— Այդպէ՞ս է . բայց հոգեւոր իշխանութեան պաշտօնեայ մը կարտղ է գաղտնի գործել ու ցոյց չտալ իր գերը : Դիցուք թէ խլբառում մը կը նշմարեմ այս արուարձանին մէջ . . . առանց կտսկածի տեղի տալու , աեղական ոստիկանութեան կրմացունեմ . . . ու կը վերջանայ ամեն բան : Ո՞վ գիտէ թէ քահանան է կամ վարդապետը : Նոյնպէս , «պտղի» հաւաքող վարդապետ մը կարտղ է ծածուկ կերպով ամեն միշտոց գործածել ու յաջողիլ :

Վարդապետը կը խղգուէր : Յայտնի բան էր ո՞ր խղճի մը չարչըկումներու ներքիւ կը դանուէր , յայտնի բան էր որ սնգուսապ ու վրէժինդրական տրամադրութիւն մը կը թելազրէր զի՞նքը . . . մէկ խօսքով յայտնի բան էր որ սարսաւիր ու հրատապ պարբերութիւն մը իր կոկորդը կը ճգմէր : Նստած տեղէն ակտորայ շարժում մը ըրտու , ու պոռթկալու մօտ ձայնով մը բացադանչեց .

— Տէր կոմիտա՞ս . . . մատնութեա՞ն դիմինք :

Ու , մեքենաբար , ձեռքը վեղարին տարաւ , զայրայիտով մէկդի նետեց զայն ու ցոյց տուտու իր կերպարանքը :

Տէր կոմիտաս անմիջապէս ճանչցաւ . . . ուստի մը մնչեց .

— Վանակա՞ն . . . :

— Դաւաձա՞ն , ո՞ւր է խիղճդ , գոչեց Վանակա՞ն վրէժինդրութեամբ լիցուած շեշտով մը :

— Ներեցէ՞ք . . . թոթովեց Տէր կոմիտաս՝ Վանականին առաջը ծունկի գալով :

— Ի՞նչ դարձաւ քու մէջդ . . . աս ի՞նչ գաղափարներու ենթարկուած էք , յարեց Վանակա՞ն բարձր ու անվեհեր ձայնով մը : Միթէ՞ չարիքը բառնալու համար չարագործի մը ընկեր ըլլալու է : Միթէ՞ կատավարութիւնը մեր շահը նկատի առնելով պիտի աշխատի , եթէ ո՞չ իր շահը պիտի փնտոէ մեր բնաջնջումին մէջ . . . : Խիստ լա՛ւ , մատնենք մեր եղբայրները , պատժենք ու հալածենք զանոնք . . . բայց կը հաւատա՞ք որ այդ կերպով գերութեան շղթան մեր վզին վրայ աւելի չենք ծանրացներ . . . : Կը հաւատա՞ք որ թուրքին ծրագիրը գործադրած չենք ըլլար :

Տէր կոմիտաս դատաւորի մը առջին գանուող անարդ ոճարագործի մը պէս , բոլոր մարմնով կը գողարեւ կը զգար թէ խղճահարութիւնը կը խղճէր զի՞նքը :

— Դուք որ ազգին ցաւերը մեզի հետ լացիք , շարունակեց Վանակա՞ն , ի՞նչ շուտ դաւաձանեցիք ձեր սկզբունքին գէմ : Ո՞չ , իմ ձանցած քահանան չէք դուք . . . այլ պիտի ըսկմ թէ նուիրական սքեմի մը տակ ծածկուած լրակ մին էք , որ կառավարութեան մեղակից մը ըլլալով ամեն չարիք կարող է գործել : Բայց . . . Տէր կոմիտա՞ս , յիշեցէք որ Սաստածոյ տաճարին մէջ կը գտնուէր . յիշեցէք որ ձեր շրթունքները կուրանի պատուէրներն արտասանելու համար չէ . յիշեցէք որ ձեր կոչումը սեւ սքեմի մը տակ գարշելի կամ մը ծածկել չէ . . . Մէկ խօսքով քահանան ամենուս ատելի եղող մօլլա մը չէ : Ի՞նչ . . . աս գաղափարին . կը ծառայէի՞ք , երբ մատնեցիք Միրվարդը . . . :

— Միրվա՞րդ . . . գողզաց Տէր կոմիտաս :

- Այո՛ :
- Ես մատնեցի՞ . . .
- Անշո՛ւշ , դուք մատնեցիք :
- Ամենէւի՞ն :
- Հը՛քմ . . . սուտ կը խօսիք :
- Տէր կոմիտաս չլրցաւ պատասխանել : Հոգին ճընշուեցաւ . . . ու կերպարամնքը սեւցաւ , ինչպէս պատջուրէ մը հանուած կապարը :
- Մո՞ւտ է . . . դուք չմատնեցի՞ք , կրկնեց վառական՝ խիստ ու հրամայական եղանակով մը : Խոստովանեցէ՞ք ; . . . եթէ ո՛չ ապացոյցներ ունիմ :
- Դաւաճան քահանան իր գլուխը ծոեց , աչքերը կուրծքին վրայ սեւեռեց ու մրմնջեց .
- Թողութի՛ւն կը պազափմ . . .
- Որո՞ւ ձեռքով մատնեցիք դի՞քը , յարեց վառական :
- Վալի փաշային ձեռքով :
- Ի՞նչ ամբաստանութեամբ :
- Ամբաստանեցի թէ խոռվարար մըն է . . .
- Պատճա՞ռ :
- Ո՛հ , պարզապէս կիրքս էր :
- Կի՞րք :
- Այո՛ :
- Անձնակա՞ն հակառակութենէ առաջ հկած :
- Այո՛ , անձնական հակառակութենէ առաջ հկած . . .
- Ի՞նչ էր այդ :
- Մաէկ ըրէ՛ք . Սիրվարդ ազգականներէս մէկուն աղջիկը սիրած էր . Երկուքն ալ իրարու համար հոգի կուտային : Բայց ազգականս չէր ուզեր իր աղջիկը Սիրվարդին տալ : Ի՞նչ ընել հարկ էր : Ու-

թիշ մըջոց չկար . այդ պատճառաւ ձերբակալել աըսութիւնք դի՞քը եւ աքսորելու դատապարտեցինք որ աղջիկը մեր ուզած երիտասարդին հետ ամուսնացնէինք :

— Ե՞տքը . . . :

— Ո՛հ , վահակա՞ն , կը խոստովանիմ թէ ըրածս վաստութիւն է , կը խոստովանիմ թէ խիզճս կը տանջէ զիս . . . զերջապէս կը խոստովանիմ թէ ամենէն գարշելի մատնութիւնը գործած եմ : Կը խոստովանիմ , այո՛ . . . ըսէ՛ք , ինչ որ կուզէք : Մոսցած էի կոչումս , երբ ներս մտայ Վալի փաշային ապարանքին . . . մոսցած էի թէ մարդ մըն էի այդ պահում . . . :

— Անկից ի վեր չխղճահալուեցա՞ք :

— Զեմ դիտեր . . . : Միայն թէ մոլութեան ուղին ժանիքաւոր երկաթէ ցանց մըն է . . . երբ մէկը նեսութի անոր մէջ , շարունակ կը քաշկատութ ու չկմար ազատիլ : Ա՛խ , անկից ետքը Վալի փաշային գործիքն եղայ . . . :

— Դո՞ւք :

— Այո՛ , հս :

— Ուրիշ մատնութիւններ ալ ըրէ՞ք :

— Կուզէի ընել . . . թէ եւ չյաշողեցայ :

— Միայն Սիրվարդը Մատնեցի՞ք :

— Ո՛չ . . . Մէլիք պէկն ալ մատնած եմ :

— Ցեսո՞յ :

— Ո՛հ , ուրիշ մատնութիւն մը չեմ ըրած . . . ձըշմարիտը կը խօսիմ :

— Իխսա լաւ , կը խոստամո՞ք որ ասկից վերջը ձեր կոչման համաձայն պիտի վարտւիք :

— Կը խոստանա՛մ, Վանակա՞ն . . . կերդնում իսդիմ
ու Աստուծոյս վրայ :

Վանական պահ մը մտածեց . . . իր դէմը գոնուող
եկեղեցականին երեսը նայեցաւ ու շաբունակեց :

— Ուրեմն, հիմակ Սիրվարդին քով պիտի երթաք
ու բանտին մէջ իրմէն ներողութիւն պիտի իլմնդ՝
ըէք : Այս կը պահանջուի ձեռնէ, պիտի ընդունի՞ք :

Առաջարկութեան պայմանը ծանը ու աարսուլի
էր . . . : Ի՞նչ պատասխանէր . . . միեւնոյն ատեն
ի՞նչպէս մերժէր : Սկսաւ մտածել :

— Ի՞նչու կը մտածէք, հարցուց Վանական : Ծանը
պայման մը առաջարկեցի՞ :

— Ո՞հ, չէ' . . . պարաւականութիւնս է, թոթովից
Տէր կոմիտաս :

— Կատարեցէք զայն . . . վաղը կուգամ եւ ձեր
մեղայագիրը կը կարդամ :

Տէր կոմիտաս խօսք մը չըրաւ . միայն թէ ոտքի
ելաւ ու մրմիջեց .

— Պատրաստ եմ . . . :
Վանական վեղալը գետնէն վեր առաւ, գլուխը
ծածկեց ու անխօսուկ կերպով մը մեկնեցաւ :

Քահանան պահ մը կեցած տեղը գամուած մնաց,
ի՞նչպէս քարէ արձան մը . յետոյ ձեռքը ճաղատ ու
սպիացած ճակտին վրայ դրաւ, որուն խորշոմերը
լայն ու գալարուն էին, մտածեց երկա՛ր ու դա՛ռն
հսուաչանքով մը ու բացագանչեց ինքնիրեն .

— Ո՞վ արդարութիւն, վերջապէս պատժեցիր
զիս . . . :

Ու ինքն ալ եկեղեցին դուրս ենելով, արագ ա-
բագ դէպի քաղաքը դիմեց :

Կէս օրուան մօտ, Տէր կոմիտաս բանտին դուռը
հասաւ ու անարգել կերպով ներս մտաւ :

Բանտապահն զիտէր թէ Տէր կոմիտաս վալի փա-
շային մարդն էր եւ շատ անդամ Մողլիական հիւ-
պատոսին հետ այցելութեան եկած էր՝ ոստիկանա-
պետին առաջնորդութեամբ :

— Ուր կը գտնուի Սիրվարդ, հարցուց Տէր կո-
միտաս՝ բանտապահին մօտենալով :

Այս զիշերէն ետքը հրամայուեցաւ որ առանձնա-
բանը նետուի, փափազ էֆէնտի, պատասխանեց
բանտապահն : Կուզէ՞ք տեմնել զինքը :

— Այո՛, ո՞ր առանձնաբանն է :

— Դիմացի առանձնալամնը :

— Աա՞ :

— Այո՛:

— Բացէ՞ք անոր դուռը :

Բանտապահն համակերպուած եղանակով մը առաջ
անցաւ ու բացաւ առանձնաբանին դուռը :

Երբ Տէր կոմիտաս ներս մտաւ, գարշելի նկուղի
մը նմանող այդ զնտանին տեսարնը խաւարի մը մէջ
թաղուած էր : Պահ մը կեցաւ, աչքը մէկ անկիւ-
նէն միւս անկիւնը պատցուց ու նշմարեց երիտա-
սալոց մը՝ որ պատին սակ ինկած էր ողորմելի դրու-
թեան մը՝ մէջ ու կը քնանար :

Տէր կոմիտաս դողդղալով մօտեցաւ այդ ողոր-
մելի զոհին, անոր դէմքը դիտեց, անոր տան-
ջուած դրութիւնն աչքին առջեւը բերաւ . . . ու
սպառաց :

Մէկէն ի մէկ չկրցաւ ճայն տալ : Ներքին ձնշումը
սեղմած էր իր կոկորդը : Երկու անդամ կերպոյն

Ճիգեր ըրաւ . . . բայց խղդուեցաւ : Վերջապէս փղձ-
կած ձայնով մը մրմնջեց .

— Սիրվա՛րդ , Սիրվա՛րդ . . . :
Երիտասարդը գողդղալով վերցատկեց ու իր շուրջը
նայեցաւ :

Հազիւ . քսաներկու տարեկան կար , միջահասակ էր
ու չափազանց նիհարակազմ : Ծնօտին աղուամազը
տակաւին նոր փուսած էր ու պեխերը կը մրային :

— Ես եմ Սիրվա՛րդ , յարեց Տէր կոմիտաս հայրա-
կան խանդաղատալի ձայնով մը , անհոգ եղէ՛ք :

Սիրվարդ յարգանքով մը ոտքի ելաւ ու սեղմեց
Տէր կոմիտասին ձեռքը :

— Կը քնանայի՞ք , ըստւ Տէր Կոմիտաս :

— Ի՞նչ ընեմ . . . մրմնջեց Սիրվարդ : Այսօր հոս
նետեցին զիս , Տէր հա՛յր : Յայց զիմանալու բան չէ:
Պիտի մեռնիմ այս նկուղին մէջ :

— Աստուած ողորմած է , որդեհա՛կս , շատ չէ՞ք
մնար այս աեղ :

Սիրվարդ որ իմացած չէր իր բանտարկութեան
պատճառը , իմացած չէր թէ Տէր կոմիտաս մատնած
էր զինքը , ցաւալի բացագանչութեամբ մը մրմնջեց .

— Ա՛յս , Տէր հա՛յր , անպատճառ մէկը կայ որ
իմ արիւնս մտած է , մէկը կայ որ իր հոգին սեւ-
իմ արիւնս մտած է , մէկը կայ որ իր հոգին սեւ-
իմ արիւնս մտած է : Չեմ ցուցած է՝ զիս հոս քաշկոտելու համար . . . : Չեմ
գիտեր . . . որո՞ւ գէշութիւն մը ըրած էի , որու վատ-
րառ մը ըստած էի : Տա՛ր Աստուած որ ասկից աղատ-
ուելէս ետքը գիտնայի անոր ո՛վ ըլլալը . . . ուրիշ
բան մը չեմ ուզեր :

Տէր կոմիտաս ոտքէն մինչեւ գլուխը դող մը զգաց ,
կիրականնքը մթնցաւ , ինչպէս գիշերուան խաւարը :

Գալարուեցաւ ինքն իր մէջ , սառած ու անարդ օձի
մը գարշութեամբը :

— Հոգ չէ , որդեհա՛կս , պէտք է որ ներողամիտ
ըլլաք , ընդհատեց Տէր կոմիտաս խղդուելով :

— Իմ արիւնս մտնողի՞ն դէմ :

— Այո՛ , ձեր արիւնը մտնողին դէմ . . .

— Ո՛չ . անկարելի է , Տէր հա՛յր . . . չեմ կրնար :
Աս որ իր հոգին սեւցուցած է՝ ամբաստանելով զիս ,
միայն իմ անձիս թշնամին չէ , այլ հայութեան թըշ-
նամին է . . . հետեւաբար , երբ իմանամ անոր ո՛վ
ըլլալը , կախաղանն ալ տանելու ըլլան իմ մար-
մինս , դարձեալ վրէժս պիտի լուծեմ . . . : Երէկ
կըսէկք ինձի որ ճշմարտութիւնը յայտնեմ . . . ի՞նչ
զիտէի որ ինչ յայտնէի : Փուև տեղ մարդասպանի
մը պէս կը վարուին ինձի հետ :

— Աստուծոյ թողէ՛ք . . . մրմնջեց Տէր կոմիտաս :

— Աստուծո՞յ :

— Այո՛ , որդեհա՛կս :

— Աստուած չպահանջեր որ թշնամիս անպատիգ
թողում :

— Իրաւ է . . . բայց կընայ ըլլալ որ թշնամիդ
սխալած է ու ձենէ ներողութիւն կուգայ ինդըրելու :

— Միթէ՞ կարելի է . . . ո՞ր սեւ հոգի արարած՝
վատարար իր ձեռքը արեանս մէջ թաթիսելէն ետքը ,
կուգայ կը խոստովանի յանցանքը ու ներողութիւն
կը ինդըրէ . . . :

— Տէր կոմիտաս մեքենաբար ծունկի եկաւ ու
բացագանչեց :

— Ե՛ս , որդեհա՛կս , ե՛ս . . . :

— Դո՞ւք , գոչեց Սիրվարդ գարշանքով մը :

— Այո՛ . . . ե՛ս , կրկնեց Տէր Կոմիտաս թոթովելով :

Սիրվարդ տեղէն վեր ցատկեց , քայլ մը ետ քաշուեցաւ՝ մարգու մը պէս որ սեւ օձէ մը խոյս կուտայ , սարսաց բոլոր մարմնովը ու յետոյ՝ կասադութիւնը չկրնալով զսպել , յարձակեցաւ Տէր Կոմիտասին վրայ ու ծանր ապտակ մը իջեցուց անոր երեսին , գոչելով .

— Դի՛ւ , գի՛ւ . . . հրէ՛շ . . . :

Տէր Կոմիտաս անշարժ մնաց : Կարծես թէ չը զգաց այն ծանր ապտակը զոր Սիրվարդ անոր երեսին իջեցուց : Միայն թէ գրալնէն սեւ թաշկինակ մը համեց ու սրբեց այտելուն վրայէն վաղող թութք :

Սիրվարդ խզգել կուզէր այդ հրէշը . . . բայց չկրցաւ քայլ մը յառաջանալ , որովհետեւ խիղճը տանջեց զինքը : Վարանած ու ինքնիրմէ ելած՝ սկսադողաւ :

— Շո՛ւտ , դաւաճա՞ն , չո՛ւտ առկից հեռացիր , եթէ ո՛չ գլուխսդ կը ջախջախեմ , գոչեց Սիրվարդ՝ զայրութով մը անոր գլուխը ձեռքերուն մէջ ճղմաւելէ ետքը :

Ու , յիմարփ մը պէս , գլուխը թողուց ու անոր վիզը բռնել ուզեց : Բայց այդ պահուն մէկը թեւէն ուժգին կերպով մը քաշեց ու ձայնեց .

— Բաւական է , Սիրվա՛րդ :

Երիտասարդը մեքենարար ետին գալձաւ ու տեսաւոր իրեն հետ խօսողը վանականն էր :

— Թողէ՛ք զիս . . . ահա՝ այդ հրէշը կը խոստավանի թէ իմ արիւնու մտած է , բացազանչեց Սիրվարդ՝ թէ արիւնու մտած է , բացազանչեց :

— Լոռւթի՛ւն . . . բանսապահը հիմակ հոս պիտի գայ , ընդհատեց Վանական :

Ու յետոյ , Տէր Կոմիտասին դառնալով , ըստ .

— Երթա՞նք , Տէր Հա՛յլ :

Տէր Կոմիտաս ոտքի ելաւ ու ապուշի մը պէս հետեւեցաւ Վանականին :

ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆՅ

ՆԵՐԿԱՑԱՑՈՒՑԻՉՆԵՐ

Ակորի թաղի մէկ անկիւնը միայարկ ու բաւական կոկիկ շինուածքով տուն մը կար , որուն տէրը յիւսունն անցած ծերունի մըն էր :

Ներունին կինը մեռած էր շատ տարիներ առաջ , իսկ զաւակ ունեցած չէր :

Այդ մենաւորիկ տունին մէջ երիտասարդ մը կը բնակէր՝ համեստ վարձք մը վճարելով :

Ներսէս Արծրունին այդ տունը մտաւ և երիտասարդին մենեսակը առաջնորդուեցաւ :

Երիտասարդը զբազած էր , իրը ներսէս Արծրունին անոր մօտեցաւ ու բարիւեց :

— Հրամակական շեշտով մը կը համակական շեշտով մը :

— Հանգիստ եղէ՛ք , կը իմսպիկմ , մրմնչեց ներսէս Արծրունին :

Ու կակուղ մինարփի մը վրայ նստեցաւ :

— Կը հաճի՞ք ձեր ո՛վ ըլլալը յախնելու , հարցուց երիտասարդը՝ հետաքրքրուած ձայնով մը :

— Ա . . . գեղէն եմ , պարո՞ն , անունս Սեպուհ է ,
պատասխանեց Ներսէս Արծրունին վերապահ շեշ-
տով մը :

— Այսօր եկա՞ք :

— Ո՞չ , երէկ գիշեր եկած եմ :

— Ինչպէ՞ս է գիշեր :

— Էա՞ւ է . . . միայն թէ . . .

— Ի՞նչ կայ :

— Երբեմն ցաւալի գէպքեր ոկտած են պատահիլ :

— Ի՞նչ գէպքեր . . . :

— Կուսակցական կոփեներ , ըսիլ կուզեմ :

— Ի՞նչ անել . . . կուսակցական կոփեները տեղի կունենան ո՞չ թէ անօգուտ բամերու համար , այլ՝ ինարկէ՝ հանըային շահը նկատի առնելով , բարե-
կա՛մս , անանկ չէ՞ : Բայց ձեր գեղին մէջ ալ կու-
սակցական բաժանումներ կա՞ն . . . :

— Զկայի՞ն . . . բայց ոկտած են ըլլալ :

— Սնչուշտ , հարուստներու եւ գործաւոր գասա-
կարդերու մէջ , անանկ չէ՞ :

— Ո՞չ , պարո՞ն , խօսքս հարուստ եւ գործաւոր գասակարդերու կոփեն վրայ չէ . . . փառք Աստու-
ծո՞յ , գեղերու մէջ ատանկ կոփեներ չունինք , ինչ-
պէս տեղի կունենան ձեր քաղաքը :

— Հասզա՞ . . . ընդհատեց Երիտասարդը :

Ներսէս Արծրունին կուսից որ գէմինը չհասկնալու
կը դարնէր իր յայտնութիւնները , կուսից որ Եր-
կիւղալի վերապահութիւնն էր կը խօսէր եւ կը տարա-
կուսէր իրմէն . ուստի առանց պատասխանելու ,
հարցուց :

— Պարո՞ն , պիտի վստահի՞նք իրարու վրայ . . .

— Ի՞նչ կայ չվստահելու . . . չեմ հասկնար , ա-
պարկեց Երիտասարդը՝ տժգունելով :

— Լաւ ուրեմն , խօստացէք որ չպիտի կասկածիք
իմ անկեղծութեանս վրայ :

Երիտասարդը գըեթէ զարմանքով մը նայեցաւ այս
անգամ ու մըմնջեց .

— Բան մը ունի՞ք ըսելու :

— Այո՞ . . . եւ շատ կարեւոր է , շեշեց Ներսէս
Արծրունին :

— Յայտնեցէ՞ք , կը խնդրե՞մ , ընդհատեց Երիտա-
սարդը՝ յուզմունքով մը :

— Կեցէ՞ք . . . նախ՝ յայտնելու համար պայման մը
ունիմ :

— Ի՞նչ պայման :

— Պէ՞տք է որ ծանօթանանք իրարու : Կարծեմթէ
Յեղափսական կուսակցութեան մը ներկայացուցիչն
էք գուշ , այնպէս չէ՞ :

— Ամենեւի՞ն . . . ո՞վ ըստ , բացագանչեց Երիտա-
սարդը :

— Երբ յայտնեմ թէ՝ ով ըստ ձեր Յեղափսական
կուսակցութեան մը ներկայացուցիչն ըլլալը , պիտի
հաւատա՞ք ինձի :

— Ո՞վ է . . . :

— Կը ձանչէ՞ք Ներսէս Արծրունին :

— Ո՞չ . . . միայն թէ իր անունը լսած եմ :

— Կը հաւատա՞ք թէ Անկախութեան հիմնադիրնե-
րէն մըն է ան :

— Կը հաւատամ :

— Խիստ լա՞ւ . . . գիտցէ՞ք որ ան է ըսողը . . . իր
կողմէն կուգամ :

Երիտասարդը լոեց : Արդարեւ , լսած էր այդ մեծ
մարդուն անունը , զոր թուրքերն ու քուրաքերը զրեթէ
առասպելի մը պէս կը պատմէին :

— Ո՞ւր կը գոնուի ան , հարցուց երիտասարդը
դողդալով :

— Ո՞վ գիտէ . . . իրն է լեռը , իրն է անտառը ,
իրն է լեռնաշղթաներու ամենէն զարհութելի կերձը .
մէկ խօսքով՝ իրն է ազատ երկինքը , պատասխանեց
Ներսէս Արծրունին՝ հոգւոյն խոռվքը զսպելու ջաւ-
ալով :

Երիտասարդին կերպարանքը ճառագայթ մը պա-
տեց , ինչպէս խաւարին մէջ թափանցող լուսոյ ցուլք
մը : Հոգին հանդարտած էր : Երկիւղը փարատած էր
ամեն կերպով : Հետեւարար ոտքի ելաւ ու Ներսէս
Արծրունին ձեռքը բռնելով , մրմիջեց .

— Վասահ եմ ձեր վրայ եւ կը յայտնեմ թէ վասի
մէջ կաղմակերպուած կուսակցութեան մը լիազօր
ներկայացուցիչն եմ ես :

— Ո՞ր կուսակցութեան , հարցուց Ներսէս Արծրու-
նին :

— Դրօշակեան կուսակցութեան :

— Ո՞ւր է ձեր կուսակցութեան կեդրոնը :

— Մեր կուսակցութիւնը կեդրոն մը չունի , բա-
րեկամա :

— Հապա՞ :

— Մենք Ապակեդրոնացեալ կուսակցութիւն մը
ունինք՝ որ իր տրամադրութեան ներքեւ երկու
«պիւո»ներ կը պահէ : Պիւոներէն մին Արևուաւելոնն
է , որտւն իրաւասութիւնն է վարել թերթի մը վար-
չական բարձրագոյն պաշտօնը . միւսը՝ Արևելեանն

է , որմէ կախում ունի հայդուկային արշաւանքնե-
րու ծրագրին գործադրութիւնը :

— Բոել է թէ՝ մասնաւոր կեդրոն մը չունիք որ
վարէ ձեր կուսակցութեան ամբողջ գործերն , ա-
նանկ չէ :

— Ո՞չ . . . ի՞նչ հարկ կայ :

— Եթէ հայդուկային արշաւանք մը պատրաստուե-
լու հարկը կը տեսնուի , դուք կարո՞ղ էք ձեռնար-
կել :

— Անշո՛ւշտ :

— Զեր պատասխանատուութիւնը մէկէ մը կա-
խում չունի :

— Ունի . . . պիւոն է :

— Ներսէս Արծրունին գլուխը շարժեց թեթեւ
կերպով մը ու ժպանցաւ : Երիտասարդը չնշմարեց . . .
հետեւարար շարունակեց իր խօսքը .

— Պիւոն , ըլլա՛յ Արեւելեանը , ըլլա՛յ Արեւմո-
եանը , ներքին հաղորդակցութեան մէջ է երկրին
բոլոր Մասնածիւղերուն հետ :

— Ի՞նչու համար տեղի ունեցաւ ձեր մէջ այս
տեսակ կուսակցական բաժանում մը , ընդմիջեց
Ներսէս Արծրունին :

— Պատճառը կեդրոնական կուսակցութեան մը
գլուխը զտնուող Պետին ընթացքն էր որ անտանելի
եղած էր :

— Զէ՞ որ այդ մարդը գարձեալ կուսակցութեան
մը գլուխը կը գտնուի եւ ահագին թուով համախոհ-
ներ ունի :

— Այս՝ ձշմարիտ է ատիկա . . . բայց գիտցէ՞ք ո՞ր
շատ չտեսեր՝ պիտի տապալի իր բարձրութենէն վար :

— Մինա՞կ այդ մարդուն համար բաժնուեցաք :
 — Գլխաւոր պատճառը ան էր . յետոյ՝ կեղրոնաւկան կուսակցութիւն մը պարզապէս միապետներ ստեղծելու պիտի ծառայէ : Քանի որ ազատութեան ուղին նետուեցանք , քանի որ մեր անհատական իրաւունքը բռնաբարող կառավարութեան մը դէմ մաքանելու հարկադրուեցանք , ի՞նչու համար Մուստափա , Հալիմ ու Համիտ փաշաներու տեղ՝ Մինրան , Վահան ու Սուրէն իշխաններ ունենալու աշխատինք , որոնք մեր արտաքին մարմնոյն վրայ փարելու տեղ , մեր ներքին գոյութեան մէջ պիտի մտնեն ու այնպէս մեր արիւնը պիտի ծծեն :

— Ապակեգրոնացեալ կուսակցութիւն մը պիտի յաջողի՞ հիմնել այս տեսակ ազատ կառավարութիւն մը :

— Ամենա՛յն վատահութեամբ :

— Շատ աղէ՛կ , ի՞նչ պիտի ընէ ան ատեն ձեր հակառակորդ կուսակցութիւնը :

— Ժամանակ մը պիտի քաշկոտէ իր գոյութիւնն ու մինչեւ որ ժողովուրդը հասկնայ մեր երկուքնուս մէջ աիբող ահազին տարբերութիւնն ու վատահարար մեր ետեւէն գայ :

— Երբ դուք այսպէս կը մտածէք՝ պարո՞ն , զիտէ՞ք թէ թուրքն ալ ի՞նչ կը մտածէ :

Երիտասարդին մարմինը գուշ փուշ եղաւ . . . :

— Բոտ իս , այդ կերպ մտածելու ժամանակը չէ , յարեց ներսէս Արծրունին խռովայոյզ ձայնով մը : Քուրտեր որոնք մարմինի հրացաններով կը զինուին թուրքեր որոնք Մահմետական ամարդ ողբով մեղի դէմ կը զրգուին , ատոնք ծրագիրին հասկանի այլուրութեան մասունքը կամուլացան ամառանի մեջ մէմը գան :

— Մինք կեղրոնացում եւ ապակեգրոնացում բառերու տարբերութիւնը չեն փնտուեր . . . : Միեւնոյն ատեն , զիտէք որ թշնամին՝ որուն համար կը պատրաստուինք , չապասեր մեղի , չըսեր թէ՝ հայերը թող կուսակցական ծրագիրներու ուղղութիւնը կամունաւորմն ու այնպէս մեր զէմը գան : Ո՞չ : Թշնամին կը քալէ . . . կը յառաջանայ . . . մինչեւ իսկ կը վաղէ զիւեր ու , ցերեկ . . . : Միթէ՞ Ամեն կողմէ ջարդերու մասնակի կոտրածներու եւ մանաւանդ քստմնելի չարագործութեանց գուժը չհամնիր ձեր ականջին . . . :

— Ի՞նչպէս չէ . . . բայց կը կարծէ՞ք թէ կուսակցութիւնը նկատի չառներ այդ աղեսալի պարագաներու պատասխանատուութիւնը : Մինք , ի հարկէ , կիմանանք եղածներն , , եւ մեր ձեռքէն եկածը չենք ինայեր : Մանաւանդ երբ գեւ քիչ ատեն է որ կազմակերպուած է մեր կուսակցութիւնն , ի՞նչ կընայ ընել . . . :

— Բայէ է թէ կը յուսաք զօրաւոր ուժ մը ունենալ ու այնպէս ձեր նպատակին համնելու յաջողիլ , չէ՞ :

— Այո՛ . . . եւ ատիկա շատ հեռու չէ , բարեկամու :

— Սղէ՛կ . . . բայց պիտի հրամայէ՞ք սա քուրտերուն որ չմանեն , չը զարմեն ու չը բռնաբարեն մեր գեղերը . պիտի հրամայէ՞ք կառավարութեան որ Համբայէ վաշաեր չկազմակերպէ . . . մինչեւ որ ձեր կուսակցութեան ուժը քիչ մը տեղը գայ ու զուք ալ Համբայէ վաշաերու դէմ հայդուկային խումբեր հանելու պատրաստութք . . . :

Երիտասարդը ջախչախուա՛ծ ու այլայլա՛ծ կերպարանքով Արծրունիի երկու նայեցաւ ու թոթովից :

— Կարելի՞ է հրամայել . . . :

— Ի՞նչ զիտնամ . . . կըսեն թէ մեծ պետութիւններու ներկայացուցիչները շատ անգամ վերջնադիր մը կուտան թուրք կառավարութեան եւ ատանկով կը յաջողին մեծ դեր մը խաղալ ու . . . ու նկատել տուաւ ներսէս Արծրունին իր հեգնական ձեւը և փոխելով :

— Ատանկ իրաւասութիւն մըն ալ տրուած է մեղի:

— Զէ՞ արուած :

— Երբէ՞ք :

— Զէ՞ որ դուք ալ լիազօր ներկայացուցիչ մըն էք, պարո՞ն :

— Իրա՛ւ է . . . բայց յեղափոխական կուսակցութեան մը հիմնած կառավարութիւնը պաշտօնագէս ճանչցուած չէ, որ անոր ներկայացուցիչներու ձայնն ալ մեծ ազդեցութիւն մը ունենայ : Երբ Եւրոպայի դիւնապիտական շրջանակներու մէջ Հայկական Անհամանագիտական ձայնը լսուի, Նրա մեծ պետութիւնները վաւերացնեն մեր Ազատութիւնը, այն ատեն մեր ծանուցագիրը, մեր վերջնագիրը, մեր սպառնալիքը քուրտերուն ու թուրքերուն վրայ կրնան ազգել :

— Ո՛չ, ցաւալի բան . . . մենք վեղացիներս, շատ միամիտ ենք եղել որ կը հաւատայինք թէ քաղաքը զանուող մեր կուսակցութեանց ներկայացուցիչները մեծ ձայն ու ազդեցութիւն կընան բանեցնել թուրք կառավարութեան վրայ : Աղէ՛կ, դոնէ միջոց մը խորհեցէք . . . ի՞նչ ընենք սա քուրտ պէկերու : Հետո Բերաննեն արիւն կը հոտի : Գաղանի մը պէս մեզ յոշոտել կուղին : Ո՛չ գիշեր, ո՛չ ցերեկ եւ ո՛չ աւ մէկ ատեն հանգիստ ենք . . . իրենցն է մեր ստաց-

ուածքը . . . իրենցն է մեր աշխատութեամբ ձեռք բերած օրապահիկը . . . մէկ խօսքով՝ իրենցն է մեր պատիւը . . . : Զենք կրնար գիմանալ . . . ի՞նչ ընենք :

— Ո՛չ, բարեկամու . ատանկ մի մտածէք : Գիտցէք որ յեղափոխական կուսակցութեան մը ներկայացուցիչը չը կընար ուրիշ կերպով ազդեցութիւն բանեցնել թուրք կառավարութեան վրայ, եթէ ո՛չ բռնութեան դէմ բռնութիւն՝, արիւնի դէմ արիւն, վերջապէս ուժի դէմ ուժ գործածելով :

— Ճիշդ մեր ուզածն ալ այդ է, պարո՞ն : Մենք գեղացիներս, ալ համբերելու ոչ ուժ ունինք, ոչ տրամադրութիւն : Գիտցէք որ յուսահաստութիւնը շատ բան կընէ . . . եւ մենք ամենքս ալ՝ յուսահասած ենք : Ահա այդ պատճառաւ ներսէս Արծրունին ձեզ զրկեց զիս որ հասկանմ թէ ի՞նչ տրամադրութիւն ունիք . . . ի՞նչ կը մտածէք ներկայ պարագաներու մէջ եւ մինչեւ Ե՞րբ պիտի լուէք :

Երիտասարդը նորէն լուս մնաց : Իր հրատապ գանկին տակ մտածում մը կար, զոր յայտնելու չէր համարձակէր : Ո՞հ, կը զգար թէ իր դէմը գտնուող մարդը պարզ գեղացի մը չէր . . . այլ՝ դաստիարակուած ու զարգացած մէկը կերեւար ան :

— Կեցէ՞ք . . . մըմնէկց երիտասարդը ճիզ մը ընելով, ձեր գեղին մէջ կարելի՞է Ենթակօմիտէ մը կազմակերպել :

— Ենթակօմիտէն ի՞նչ է . . . հարցուց ներսէս Արծրունին՝ ապուշ ձեւ մը ընելով : Այսինքն թէ Մասնաճիւղ մը ունենաք որ ենթարկուած ըլլայ տեղւոյս կեղբոնական կօմիտէն, բա-

ցաւը եց երիտասարդը՝ առանց հասկնալու թէ գէմի մարդը կը հեգնէք զի՞նքը :

— Վա՛յ . . . դուք մասնաճիւղերուն Ենթա-կօմիտէ անուն կուտաք :

— Այո՛ :

— Է՛յ , Ենթադրենք թէ կազմուեցաւ . . . ի՞նչ պիտի ըլլայ :

— «Ենթադրենք թէ կազմուեցաւ» ըսելով չը վերջանար , բարեկամ , պէտք է կազմել . կը խոստանա՞ք :

— Ե՞ս :

— Այո՛ , դուք :

— Կը զարմանա՞մ . . . Ես որ առաջին անգամ ըլլալով կը լսեմ Ենթա-կօմիտէ բառին նշանակութիւնը . . . Ես որ տղէտ ու պարզ գեղացի մըն եմ , պարոն , ի՞նչպէտ կրնամ առանկ ծանր բնու մը վըստ առնել : Երեւակայեցէք . . . ի՞նչ կրնամ ընել եւ ի՞նչ օգուտ կարելի է սպասել ինէ :

— Հոգ չէ . շուտով կը հասկնաք անոր նշանակութիւնը : Բաւական է որ ձեր գեղին մէջ քանի մը համակիրներ ունենանք . . . : Այս ատեն կամաց կամաց զէնքեր ալ պիտի հասցնենք :

— Անպատճառ Ենթակօմիտէն կազմուելէն Ի՞տքը պիտի ըլլայ այդ օգուտթիւնը :

— Ի հարկէ :

— Միթէ ուրիշ կերպով չէ՞ք վատահիք :

— Ամենեւին' . . . Ենթա-կօմիտէ մը չեղած , մենք չենք կրնար ձեր գիւղին մէջ ո՞չ ուժ ունենալ , ո՞չ ալ զէնք :

— Քանի որ այդպէս է , խօսեցէք ինձի ձեր պայ-

մանները , յայսնեցէք թէ՝ ի՞նչ են ձեր կուսակցութեան հայեացքները , ի՞նչ է անոր ներքին կանոնագութեան նպատակը , միջոցը ու գործունէութեան եղանակը . . . յայսնեցէ՛ք որպէս զի Ներսէս Արծրունիին երթամ ու պարզեմ ամեն բան : Եթէ հարկ է Ենթա-կօմիտէ մը ունենալ , անիկա կարող է հաւասնութիւն տալ . . . :

— Ներսէս Արծրունին այդ հաւասնութիւնը պիտի չըտայ :

— Ինչո՞ւ համար :

— Անիկա ԿՍ.ԶՄ.ԱԿԵՐՊՈՒԽԹԵԱՆ հիմնադիրներէն է . . .

— Թող ըլլայ . . . չէ՞ որ անկափութեան զի՞նուօր մըն է :

— Իրաւ է . . . բայց գաղափարի մեծ տարբերութիւններ ունինք :

— Ի՞նչ են այդ տարբերութիւնները :

— Կազմակերպութեան հիմնադիրները չեն ընդունիր «կուսակցութիւն» բառը . յետոյ , հակառակ են Հայդուկային արշաւանքներ կազմակերպելու : Անոնց համար անօգուտ են ցոյցեր , անօգուտ են ազոտամբական շարժումներ , անօգուտ են յարձակողական ծրագիրներու գործադրութիւնը . . . մէկ խօսքով՝ անոնց համար մեր գործունէութիւնը վնասակար համարուած է : Մինչդեռ շատ սխալ ըմբռնում մըն է ասիկա . . . :

— Ներսէս Արծրունին այդպէ՞ս կը մտածէ :

— Կըսեն թէ այդպէս կը մտածէ :

— Է՛յ . . . դուք արշաւանքներ պատրաստելու համար հայդուկային խումբեր ունի՞ք :

— Աւարինք :

— Երկրին մէջ են :

— Ո՞չ :

— Հապա՞ :

— Արտասահմանը կը գտնուին :

— Ո՞ր երկիրներու մէջ :

— Մաս մը Ռուսաստանի մէջ, մաս մըն ալ Պարսից սահմանագլուխը :

— Կը կարծէ՞ք թէ Թուրք կառավարութիւնը տեղեկացած չէ:

— Հայդուկային խումբերու մասին :

— Այս՞ :

— Թո՞ղ իմանայ ։ ի՞նչ կարող է ընել : Մեր հայ դուկային խումբերը սքանչելապէս զինուած են : Երկնից թռչունը չվրիպիր անոնց գնդակէն : Անոնք վախ մը չունին, բարեկամս :

— Դիցուք թէ ձեր հայդուկային խումբերը սքանչելապէս զինուած են, զիցուք թէ օդին մէջ սուրբացող թռչունն անգամ անոնց գնդակէն չ'ազատիր : Վերջապէս զիցուք թէ անոնց ուժը մեծ է ։ Բայց կը կարծէ՞ք թէ կառավարութիւնը սքանչելապէս զինուած վիճուրներ չունի ու՝ այդ զինուորներու գնդակէն՝ օդին մէջ սուրբացող թռչունը չվրիպիր ։ Թուք ձեր հայդուկային խումբերու ձեռքը մէկի տեղ հարիւրաւոր փամփուշտներ տուած ըլլալու էք անանկ չէ ։ արդեօք անպաշտպան գեղացիներուն ալ գոնէ հատ մը չնորհած էք ։

— Օ՛, ի՞նչպէս կարելի էր այդ ։ բոլոր գեղացիներուն զէնքեր տալու համար ահագին պատրաստութիւն պէտք է, ուսկի՞ց կընանք ձեռք բերիլ :

— Երբ ահազին պատրաստութիւն մը չունիք, ինչպէս կը յուսաք յաջողիլ ու մեծ օգուտ մը առաջ բերել : Ի հարկէ, մեծ պատրաստութիւններն են որ մեծ գործունէութիւն մը գլուխ հանելու կը յաջողին : Բայց, զարմանալիք չէ երբ զուք քանի մը երիտասարդներ կը բերէք մեր լեռնելու մէջ, ջարդել տալու համար անպէն ու անպաշտ դն գեղացիներն, որոնք տարիներէ ի վեր զանագոն քուրա Աշխեթիներու գերիներն եղած են ու իրենց ճակատագերը պարզապէս այդ վայրենարտոյ գաղաններու կամայականութենէն կախում ունի :

Երիտասարդը շարժում մը ըրաւ ու ակտուայ կերպով մը կերպարանքը խառնեց :

— Ո՞վ էր այդ հսկայ մարդը ։ ո՞վ էր այդ գեղացին, որ ջախջախիչ փաստերով կը քննադատէր իր կուսակցութեան բավանդակ գործունէութիւնը :

— Կը միսալիք, բարեկամս, մրմիջեց երիտասարդը :

— Ի՞նչ բանի մէջ :

— Գաղափարներու մէջ :

— Ի՞նչ պատճառաւ ։ ըսէք ինձի :

— Նախ յեղափոխական կուսակցութիւն մը պարտաւոր չէ նկատի անհերու գեղացի ժոժովլ գեան անզէն մնալը, որովհետեւ մեր գեղացիները զէնք գործածել չեն գիտեր . յետոյ Քուրտ-պէկիրու իրաւածածել ներքեւ ծառայող գեղացիները միծաւսութեանց ներքեւ ծառայող գեղացիները միծաւմասամբ իրենց հայութիւնը չեն ձանչնար, բարեկամս, ի՞նչպէս կարելի է անոնց վստահիլ :

— Լա՛ւ ։ միայն թէ վանի նահանգին ո՞ր անկիւնը հայ գեղ մը պիտի գանէք, որուն տէրը Քուրտ-պէկ մը չէ : Ուսումնասիրած էք թիմարը ։ զիտէ՞ք թէ ի՞նչ

աղքեցութիւններ ունին այդ կողմը Մլանցիներ, Շամբակցիներ, Մուկոցիներ, Շաւիցիներ, Թակուրցիներ գիներ մակուրցիներ մերջապէս այն Քուրտ-պէկերը, որոնք աշգատ ու ինքնիշխան կապրին ու իրաւասութեանց ներքեւ ճնշուած ու ստրկացած հայ գեցացիներ ունին մեծ թուով ։ Արդ, դիցուկ թէ հայզուկային մէկ երկու խումբեր յարձակին այդ Քուրտ-պէկերու վրայ ։ Կը յուսա՞ք թէ ընդհանուր վրէժինդրութիւնը, ընդհանուր կոտորածը նոյն վայրկենին անխուսափելի չդառնար : Ի՞նչ արդիւնք կունենանք ։ չէ՞ որ մէկի աեղ հարիւրը պիտի համբենք, չէ՞ որ մեր ետեւ աւեր ու մօխիր պիտի թողունք : Բաէ՞ք, ինդրեմ, կը սխալի՞մ արդիօք : Տեղեկութիւններս շինծու են :

— Չեմ ըսեր թէ տեղեկութիւններդ շինծու են, բայց երկու չարեաց փոքրագոյնն ընտրելու հարկադրուած ենք : Այսօր սպասելու, համբերելու հնարք չկայ ։ պէտք է բանի ուժով մեր իրաւունքը պաշտպանելու աշխատինք :

Ներսէս Արծրունին, տեսնելով որ Դրօշակեան ներկայացուցիչը հասկնալ չէր ուղեր իր յայտնածները, վայրկեան մը մտածեց, ձեռքը ժանգատիպ ձակտին տարաւ, որուն վրայ թանձր մոայլ մը կիշնար, նայեցաւ անբացատրելի դառնութեամբ, յետոյ հարցուց :

— Սահմանագլուխը զանուող ձեր հայդուկային խումբերը քանի՞ հոգիէ կը բաղկանան :

— Պարագայ կայ, ուր մեծ թիւ մը կընան կադմէլ անոնք, պատասխանեց երիտասարդը :

— Առ առաւելն որչա՞փ :

— Մինչեւ հարիւր ։ Եթէ հարկը պահանջէ :
— Մօտ օրերուս մէջ կը պատրաստուի՞ արշաւ ։ Հքը :
— Թերեւս ։ առ այժմ տեղեկութիւն մը չունիմ :

Այդ պահուն սենեկին գուոր բացուեցաւ ։ Ուժահասակ երիտասարդ մը ներս մտաւ :
— Կը ներկայացնեմ ձեղի, բարեկամն, բատ Դոշշակեանը՝ Ներսէս Արծրունին ուղղելով իր խօսքը. Պարոնը Հնչակեան ներկայացուցիչն է :

— Ուրախ ևմ ձեզի համ տեսնուելուս, մի միջեց ներսէս Արծրունին՝ քաղաքավարութեամբ Հնչակեան ներկայացուցիչն ձեռքը սեղմելով :

— Նոյնպէս ես ։ թոթովեց Հնչակեանը՝ խորին ուշադրութեամբ մը ներսէս Արծրունին հսամաշ ու գեղացներու յատուկ պարզ տարազը դիտելով :

— Վայրկեան մը լսութենէ ետքը, Դրօշակեան ներկայացուցիչը ձմեր ու լուրջ ձայնով մը բառ :

— Էսոքհրդակցինք ներկայ կացութեան վրայ : Ահա՝ նահանգին խորերէն աղեստալի լուրեր կը հսամին : մէկ կողմէն քուրալ, միւս կողմէն թուրքը կը գրգութին մեզի դէմ : Կառավարութիւնը գաղտնի գրգութին մեզի դէմ : Կառավարութիւնը գաղտնի գրգութին մը կաղմակերպէ լեռնարդակ տարրերէ բաղկալով կը կաղմակերպէ լեռնարդակ տարրերէ բաղկացած վաշտեր, որոնք զինուորի հագուստով աւտակակներ են : Ի՞նչ ընելու է ։ մեր վրայ կը ծանրանայ պատասխանաստութիւնը :

Երկու ունկնդիրները յուզմունքով մը երարու երեսը նայեցան ու սկսան մտածել :

— Ի՞նչու չէք խօսիր, յարեց Դրօշակեանը :
— Ի՞նչ խօսիմ ։ յարեց Հնչակեանը : չէ՞ որ պարտաւոր ևմ կեղբոնիս հրահանգին սպասելու :

— Այդ մասին ձեր կեղրոնքն հրահանդ մը չկա՞յ հարցուց Ներսէս Արծրունին :

— Ո՞չ :

— Բայլ է թէ առանց ձեր կեղրոնի հրահանդին , ու է ձեռնարկութիւն մը չէ՞ք կրնար ընել :

— Ի հարկէ :

— Կեղրոնը գիտէ՞ թէ քուրսո-պէկերը կը յարձակին մեր գեղերու վրայ ու կը ջարդին մեզ :

— Այս՛ , շարունակ կը աեղեկագրուին ամենափոքր գէպքերն անդամ :

— Կը խնդրեմ , եթէ գուք ձեռք ձեռքի տաք ու ըստ այնմ պատրաստուիք , արգիլող մը կունենա՞ք ...

Կուսակցութեանց երկու ներկայացուցիչները պահ մը շուրաբցան . չին գետեր ինչ պատասխանելինին :

— Կարելի չէ՞ համաձայնիլ , վրայ բերաւ Ներսէս Արծրունին :

— Ես չմ կրնար՝ առանց իմ կեղրոնիս հրահանդին , շեշտեց Հնչակեանը :

— Ես ալ չմ կրնար՝ առանց իմ Պիւռոյիս հաւանութեանը , նկատել տուաւ Դրօշակեանը :

Ներսէս Արծրունիի կերպարանքը խոռվուեցաւ , մթնցաւ՝ ինչպէս գիշերուան մռայլը : Կարծես թէ ըսելքը խղղեց իր հոգին : Իր մեծ ու արիւնխած աշքերը գարձուց գէմը կեցող խլկզերուն վրայ , ուրոնք ազգութեան մը ձակատագրին հետ կը խաղային , գիտեց զանոնք , չափեց անոնց գործունէութիւնը , յևոյ՝ ծանր ու հրամայական ձայնով մը ըստաւ .

— Պարոննե՛ր . . . գիտէք որ ձեր ընթացքը չար գարանար ոչ մէկ կերպով : Ես կը հաւատամ թէ ոչ

Հնչակեան կեղրոնը , ո՞չ ալ Դրօշակեան պիւնօն արգելք կրնան հանդիսանալ ձեր համաձայնութեանը . . . : Մտածեցէ՞ք . . . ժողովուրդը ձեռքէ կերթայ : Բաւական է . . . : Անմեղներու արիւնք ձեր վիզը թողուած է : Համաձայնեցէ՞ք որ Ներսէս Արծրունին ալ իր ՈՒԺՈՎ զայ միանայ ձեզի հետ :

— Չէ՞ որ Ներսէս Արծրունիի ուր ըլլալը չեմ գիտեր ըսիք , ընդհատեց Դրօշակեանը :

— Դուք տուէք ձեր ձեռքն իրարու . . . անկից ետքը Ներսէս Արծրունին ալ կը գտնէք , շեշտեց մեր հոկայ աւազակապետը :

Կուսակցութեանց երկու ներկայացուցիչներն , որոնք գաղտնի կերպով իրարու գործունէութիւնը քանդելու կաշխատէին , մեքինարար ոտքի ելան ու ձեռք ձեռքի տուին եղբայրական գորովանքով մը :

— Ահա՛ այդպէս . . . բացագանչեց Ներսէս Արծրունին : Ուրիմն , պարոննե՛ր , կը յայտնեմ ձեզ թէ՝ «Ներսէս Արծրունին ես եմ . . . »:

Երիտասարդները պատկառանքով մը անոր զրկաց մէջ նետուեցան եւ ուխտեցին «համաձայնութեամբ գործել . . . »:

ՎԱՆԱԿԱՆ ԻՐ ՍՔԵՄԻՆ ՏԱԿ . . .

Վարագայ վանքին ցածուկ ու կէս մը փլփլկած խուցերէն մէկուն մէջ երիտասարդ վարդապետ մը նստած էր ու խորունկ մտախոնութեան մը ներքեւ կը թուէր ըլլալ :

Գիշեր էր : Անամակ երկնակամարին վրայ լուսինը կը շողար մելամաղձօրէն ու իր ոսկի ճառագայթները կը թափէր չորսդին : Շառերու մէջէն սիւգը կանցնէր ներդաշնակութեամբ մը :

Վարդապետին խուցը ճրագ չէր վառեր : Պատուհանին առջեւը նստած էր ան ու դուրս կը նայէր :

Բայց լուսնի փաղփուն շողը , որ լուսաւորած էր իր հրեշտակային կերպարանքը , իր լայն ու վեհ ճակատը , ցոյց կուտար թէ երիտասարդ վարդապետը մեր ծանօթ վանականն էր :

Վանական ժամերով մտածելէ ետքը , մեքենաբար ոտքի ելաւ , խուցին մէջ անգամ մը ման եկաւ , յետոյ մըմնջեց ինքնիրեն .

— Ա՛խ , արդեօք ո՞ւր մնաց Ներսէս Արծրունին... Ե՞նչու այսքան ուշացաւ ... ի՞նչ պատահեցաւ : Երկու ամիս է որ միկնած է ... : Այսօր անպատճառ կը յուսայի որ կուգար ինծի : Բայց փուճ տեղ աշշքը իր ճամբան մնաց ... փուճ տեղ սպասեցի : Կաոկածը կուտէ զիս ... կը վանասմ թէ չկրցաւ նպատակին հասնիլ , չկրցաւ խեղճ Լուսիայի կեանքը սպահովել . . . :

Ու ցաւատանչ եղանակով մը , վանական նորէն մօտեցաւ պատուհանին , ուսկից կերեւար վանքին ծառագամը շրջապատղ թաւուսներուն մէկ մասը գրեթէ յուղմունքին ու մտախոնութենէ խոնջած գլուխը գողգոջուն ձեռքերուն մէջ տռաւ , որ տաք քրտինք մը կը թափէր , երկար ատեն լուսնին նայեցաւ , աստղերուն նայեցաւ , երկնքի անհունութեան նայեցաւ ու հառաջեց .

— Ի՞նչ ընենք . . . տուներնիս քանդողը մեր ներ-

քին թշնամին է . . . մեր արիւնէն , մեր միսէն , մեր սկորէն կազմուած եղբայրն է . . . : Կառավարութիւնը քանի որ քայլ մը կառնէ իր բարբարոսական ծրագիրներու մէջ , հայ դաւածան մը կը գտնէ , որուն անարդ ձեռքը պատրաստ է իր եղբօր արեան մէջ թաթիւելու : Զեմ գիտեր , չեմ գիտեր միթէ՞ այդ գատերը խղճի տեղ սեւ օձ մը կը պահեն իրենց կուրծքին տակ , միթէ՞ անոնց սիրաը թունաւոր զանգուած մըն է , որմէ գարշութիւն մը կը թափի , միթէ՞ մարդու կերպարանքով հրէշ մը կոչուելու ստեղծուած ին . . . : Ա՛խ , այս' , թուրք կառավարութեան լրտեսը կը դառնան , որպէս զի իրենց զղուելի ու սեւցած կաշին ծածկեն . . . : Բայց թէ՝ այն հացը , զոր իրենք կուտեն , իրենց եղբօր արիւնովը շաղախուած է , այն ջուրը՝ զոր իրենց շըրթունքները թրջելու կը տանին , արցունքով խառնուած է . . . ատիկա տչքի ատջեւը չեն բերեր : Ո՞չ ո՞չ . անոնք մէկիկ մէկիկ չեն վերջանար . . . մեր շամքած մարմինն վրայ փակած ազբուկներուն պէս , պիտի իյնան ու այնպէս սատկին . . . :

Վանական ժամերով այս դառն մենախօսութեանց մէջ խորասուլուած՝ զրեթէ անքուն մնաց բոլոր գիշերը :

Մօտաւորապէս երեք ամիսէ ի վեր վանքը քաշուած էր , ծածկելու համար ինքնքինքը հայ դաւաճաններու խուզարկութենէն :

Կառավարութիւնը խիստ կերպով կը ջանար թէ՝ վինքը եւ թէ՛ ներսէս Արծրունին ձերբակալիլ , ուրովինետեւ իրենց ներկայութիւնը յայտնուած էր դաւածան հայերու շնորհիւ :

Բայց Վանական չէր հասկցած թէ ի՞նչ պարագաւներու տակ մատնուած էին եւ թէ ինչ էր անոր շարժառիթը :

Աստուն արեւը չծաղած, վանքին տնաևսը Վանականին սենեակը մտաւ եւ իրեն իմացուց թէ գեղացի մը կար, որ տեսնել կուզէր զինքը :

— Հսէք թող հոս գայ, մբնջեց Վանական՝ անձկութենէն խղդուած ձայնով :

Վանքին ծերուկ տնտեսը դուրս ելաւ ու քիչ յետոյ գեղացի մը բերաւ հետը, որուն սքանչելի ժըպտումին մէջ՝ հազիւ կրցաւ Վանական ձանչել թէ Ներսէս Արծրունին էր ան :

Երբ տնտեսը մերկնեցաւ, Վանական կարօտէն խըդդուած՝ ինկաւ Ներսէս Արծրունին գիրկն ու հեծելած .

— Ո՞հ, Աստուած իմ, աս ո՞ւր մնացիք . . . լուսէք ի՞նչ պատահեցաւ որ այսքան ուշ վերադարձաք,

— Հանդարտեցէք, սիրելի Վանականս, ընդհաւեց Ներսէս Արծրունին հայրական խամսդաղատալի շեշտով մը : Հիմակ դուք վարդապետ մըն էք . . . գիտէք թէ վարդապետ մը մեծ պէտք ունի համբերութեան . . . ի՞նչու համար կը տառապիք . . . միթէ ձեր ընտրած ուղիէն քաշել դիւրին բան է . . . միթէ այն նսպատակը՝ որուն այնքան տենչանքով կուզենք համուիլ, չպահանջեր որ համբերող ըլլամիք:

— Այո'. . . ձմարիտ է, թոթովեց Վանական :

— Ուրիմ նստեցէք որ ամեն բան յայտնեմ, վրայ Ներսէս Արծրունին, ինքն ալ կակուղ մինտարի մը վրայ իյնալով :

Վանական լոփկ ու անխօսուկ կերպով մը նստեցաւ ու սպասեց :

— Ուշանալուս պատճառը Լուսիայի եւ մօրաքրոջս հիւանդութիւնն էր, յարեց Ներսէս Արծրունին : Երկար ճամբորգութիւնը, վախը ու յոնցութիւնը ու մանաւանդ սնունդի պակասութիւնը չափազանց ազդեցին անոնց վրայ : Երբ կ . . . քաղաքը հասանք, ու ապահով տեղ մը դրուեցան անոնք, քանի մը օր պարտաւորուեցայ ինամել : Հիմակ լաւ են ու կը բարեւեն ձեղ . . . :

— Ուրախ, եմ . . . մըմիջեց Վանական : Ներսէս Արծրունին հառաջանք մը քաշելով շարունակեց :

— Գիտէք, Վանական, երկու օր առաջ Տէր կոմիտաս քահանան սպանուած է չարաչար կերպով :

— Ինչու համար, գոչեց Վանական :

— Իբրեւ գաւաճան :

— Ո՞վ է սպաննել տուողը :

— Կուսակցութեան մը ներկայացուցիչը :

— Ո՞ր կուսակցութեան :

— Դրօշակեան :

— Ամրաստանութեան ապացոյցներէն տեղեկութիւն մը ունիք :

— Դժբաղպարար ոչ, միայն թէ ոճիրին մանրամասնութիւնն իմացայ :

— Ո՞հ, պատմեցէք :

— Դրօշակեան կուսակցութեան տեղւոյս կեզր:

Կոմիտէլ որոշմամբ Տէր կոմիտասը սեւ տեսողի կենթարկուի : Իրիկուն մը քահանային՝ մէկը կը ներթարկուի :

ւանդ մը կայ, որուն Ա. Հաղորդութեւն տալ պէտք է: Տէր կոմիտաս առանց կասկածելու, իր կրօնական պարտականութեան համաձայն, կառնէ իր Ա. Հաղորդութեան Տուփը, կը գնէ ծոցը խաչն ու աւտարանն ու իր առաջնորդին կը հնտեւի: Առաջնորդող մարդը բոլորովին անշուք ու ամայի թաղի մը մէջ շինուած տունի մը առջին կանգ կառնէ ու ծոցէն բանալի մը հանելով կը բանայ զայն: Խարխուկ, սեղ տեղ կէս մը փլած ու ապականութեան մը մէջ թաղուած է եղեր ներար: Տէր կոմիտաս մենեակ մը կը մտնէ, ուր ցնցոտի դարձած անկողնի մը մէջ երիտասարդ մը կծկտուած կը տքար: Երբ քահանան իր կրօնական արարողութեան կակսի եւ զեռ աւետարանը չէր աւարտեր, երկու անծանօթւները դաշոյնով անոր վրայ կը յարձակին ու կը պանսեն զինքը:

— Սպաննողները ձերբակալուած են, ընդմիջեց վանական :

— Ո՞չ :

— Իմստ լաւ, ի՞նչ կը մտածէք . . . Տէր կոմիտաս արժանի չէ՞ր այդ տեսակ պատիժ մը կրելու:

— Հիմակու հիմակ բան մը չենք կրնար ըսկել, սիրելի Վանակա՞նս, քանի որ մութ է մեղի շարժառիթը: Մեր գիտածն այն է որ տէր կոմիտաս իր անցեալ անարդ գերերուն վրայ զղջացած էր եւ ամեն ատեն սոսկումով մը կը յիշէր Սէրվարդին թույլը . . . Թողունք ատիկա. Վահրամէն լուր մը ունի՞ք:

— Անցեալ օր հոս էր: Հիմակ քաղքին մէջ ուսուցիչ եղած է եւ շատ եր յարգուի:

— Այո՛, ուսուցիչ եղած է, լսեցի . . . բայց կըսեն-

թէ Պօղոս եպիսկոպոսը կը հակառակի եղեր եւ կաշխատի զանազան անարդ միջոցներով պաշտօնէն հանել զինքը:

— Ի՞նչու համար :

— Առարկելով որ Ապօղոսեան է եղեր Վահրամ . . .

— Ա՞իս, ատ Պօղոսեանի ու Ապօղոսեանի խընդիրն ալ չը վերջացաւ, Աստուած իմ, բացազանչեց Վանական յուղուած շեշտով մը: Գիտեմ, անպատճառ այդ խնդիրը պիտի ուտէ Պօղոս եպիսկոպութիւնը: Թիմար փառասիրութիւն մը՝ որ չմարեցաւ այդ մարդուն մէջ, մինչեւ որ գերեզման իջնէ:

— Ճշմարիտ է, Պօղոս եպիսկոպոսը յիմար փառասիրութեան մը զոհ պիտի երթայ օր մը, նկատել տուաւ ներսէս Արծրունին: Թէպէտեւ կոթնած է մէկ երկու խամբաներու եւ կառավարութեան ուժին վրայ, բայց շատ պիտի սխալի: Խամբան՝ իր շահը, իսկ կառավարութիւնն իր նպատակը կը փնտոէ: Այսօր թիմարա բոլոր քուրտ պէկերը յարգանքով մը կը վերաբերին անոր հետ: Անոր մէկ խօսքը շատ աւելի կարծէ, քան երբէք դատաւորի մը օրինական վճիռը: Ասոնք չեն ուրացուիր: Միայն թէ հակարտ է, եւ ամեն բան իր կամայականութեան ծառայեցունել կուղէ:

— Կարծեմ թէ Զոջը չափազանց կը պաշտպանէ զինքը, անանկ չէ՞:

— Զոջը կը պաշտպանէ զինքը, որովհետեւ բոլոր Թիմուրցիներու աշխատանքը անոր կոկորդը կը լեցուի: Պօղոս եպիսկոպոսը ջոջին համար հարստութեան աղքիւր մըն է, որմէ ոսկիներ կը հոսին . . . Ուր է . . . ի՞նչ կընէ այնքան դրամները, որոնք կը

թափին վանահօր մը ձեռքին մէջ . ո՞չ ապաքէն քաղաքը կը փոխադրուին ամեն ատեն :

— Երբ Պօղոս եսլիսկոպոսը վահրամին վրայ այդ կերպ կը մտածէ , գուք ի՞նչ միջոց ձեռք պիտի առնէք կարենալ արգիլելու :

— Սնձամբ տեսնելու պիտի երթամ ու իրեն պիտի յայտնեմ ապագայ պատասխանատուութիւնը :

— Էի՞մ կուզէք երթալ :

— Ո՞չ . իմացայ որ քաղաք կը գտնուի :

— Իր ազգականի՞ն տունը :

— Ի հարկէ . . . շարթուան երկու օրը հոն է , կը անեն :

Վանական կուզէք կուսակցութիւններու բռնած ընթացքին վրայ տեղեկութիւններ ունենալ . հետեւար հարցուց .

— Կուսակցութիւնները ի՞նչ ջուրի՞վրայ են :

— Առ այժմ , իրարու գէմ չեն հակառակիր : Կը զգան թէ վտանգը հասած է իրենց դուռը . կը զգան թէ թուրք խուժանը , քուրտ պէկը ու կառավարութիւնը չեն սպասել որ մենք ալ մեր ծրագիրներու տարբերութիւնը վերջացունենք ու այնպէ՞ս կոսուի դաշտը նետուինք : Աս կերպոնացում է , աս ապա կերպոնացում է չեն ըսկը : Հաւատացած են թէ քուրքը կերպոնացումի համակիրը թողնելով , ապա կերպոնացումին ետեւէն գացողը չփնտոեր . . . Շաշ խանային գնդակն որո՞ւ որ համար տարբերութեանը չնայիր , ըսկը կուզէմ : Ասիկա մտած է անոնց գաղափարին մէջ : Ահապին ծանրութեան մը ներքեւ կը գտնուին , որ կը ճնշէ . . . եթէ բաժնուին իրարմէ , կորսուած են . . .

— Ո՞հ , ատիկա միսիթարական է . . . գոնէ՛ ներկայ աղետալի օրերու մէջ չհակառակին իրարու , ընդհատեց վանական դառնութեամբ մը :

Ներսէս Արծրունին ընդհատելով վանականին խօսքը , հարցուց .

— Վանահայրը հո՞ս է :

— Այսո՛ , հոս է , պատասխանեց վանական :

— Ուրեմն պէտք է տեսնել զի՞նքը :

— Փոխազրութի՞ւն մը կայ :

— Ճիշդ է :

— Ատիկայ դիւրին է . Ի՞րը պիտի ըլլայ :

— Թերեւս այս գիշերը :

— Շա՞տ է :

— Հարիւր հատ մը կայ :

— Հարկ չէ Վանահօրը խօսիլ :

— Հապա՞ :

— Ես ամեն բան պատրաստած եմ :

— Ի՞նչպէս :

— Կրցած հմ գտնել ապահով միջոց մը . . . անհոգ եղէք : Վազգէնի՞ խումբն է , եթէ ո՞չ Սիրվարչի՞ն է :

— Վազգէնին է :

— Ուր է , կարծեմ թէ Քուրտ-Շէմի մը հագուստը պահած էիք , ընդհատեց Ներսէս Արծրունին :

— Քովս է :

— Տուէք ինձի :

— Շատազաղէկ , ուրի՞շ :

— Քիչ մըն ալ երես քսելու մձուրէն պէտք է :

Վանական բացաւ սնառուկը , ծրար մը հանեց , որուն մէջ կանաչ վերարկու մը , թուխ քօլօզ մը ,

Ճերմակ փաթթոց մը ու հաստկեկ կապտագոյն աիզ-
լիկ մը կային : Յետոյ փոքրիկ չի մըն ալ համեց
եւ զանոնց Ներսէս Արծրունիին յանձնեց :

— Կարմիր կօշիկներ ալ չէ՞ք ուղեր , հարցուց
Վանական :

— Կօշիկներն ալ տուէքք , մրմիջեց Ներսէս Արծ-
րունիին :

Երբ խորհրդաւոր ծրաբը պատրաստուցաւ , Ներ-
սէս Արծրունին ոտքի ելաւ , Ճեռքը ըսնեց իր գա-
ւաղանն ու մեկնեցաւ :

Վանական մինակ մնաց : Իր սիրաը հանդարտած
էր ինչպէս ծով մը՝ փոթորիկէն ետքը :

— Գնա՞ց ՄԼծ Մարդը , մրմիջեց Վանական ինքն-
իրեն : Գնա՞ց , ուր որ պարտականութիւնը կը
մղէ զինքը . . . : Աստուած թո՛ղ իր առաջնորդն
ըլլա՞յ . . . :

ՎԱՆՍՅ ԶԱՂԲ

Երկու յարկի վրայ շինուած , ընդարձակ ու գե-
ղեցիկ ապարանքի մը մէջ , յիսունն անցած , բար-
ձրահասակ զիրուկ կազմուածքով , պատկառելի
կերպարանքով , խորաթափանց աչքիրով , թաւ ու
կէս մը ճերմիցած պիխերով մարդ մը նոտած էր եւ
նամակ կը զրէր :

Այս մարզը Վանայ քաղքին Զոջն էր :

Հագած էր Կովկասնան ձեռով ֆանելա ցայգազ-
գեստ մը եւ գլուխը դժած էր ճերմակ թելերով նաշ-
խուն գտակ մը :

Այն սենեակը , ուր ինքը կը գտնուէր , սքանչելի
կերպով կահաւորուած էր . անոր որմնը ոսկեզօծ
թուղթերով պատած էին , որոնց վրայէն գիւղական
իւղանկարներ ու տոհմային անձնաւորութեանց լու-
սանկարներ կախուած էին . տախտակամածը ծած-
կուած էր պարսկական ընտիր գորգով մը , որուն
վրայ շարուած էին բաղմոցներ ու աթոռներ , լայն
պատուհանները թաւիչէ ծանրագին վարդոյըններ
ունէին . մէջտեղը զրուած էր քառակուսի սեղան
մը՝ վղոսկրեայ կառներով զարդարուած . պատին
տակ մեծ ու սոկեզոյն շրջանակներով քանդակուած
հայելի մը ու ընկուզի փայտէ շինուած դարձն մը
կային . Ճեղունէն կախուած էր ջահ մը :

Զոջը մինակ էր :

Երբ վերջացուց նամակը , գրեթէ անհանդարա ու-
նեղացած շարժուածեւով մը ոտքի ելաւ , թաւիչէ
վարագոյններով ծածկուած պատուհանին մօտեցաւ
ու բանալով զայն զէպի պարտէզը սկսաւ նայիլ :
Պարտէզը հեշտալի էր : Հինաւուրց ծառերը բար-
ձրացած էին մինչեւ պատուհանը :

— Ի՞նչ պիտի ըլլայ ասոր վերջը , բացագանչեց
Զոջն ինքնիրեն . ո՞ւր պիտի հասնի այս խոռվու-
թիւնը : Բոլոր նահանգը կրակի մէջ է : Ընդհա-
նուր կոտորածը անխուսափելի կը դառնայ : Կառա-
վարութիւնը սեւ իժի մը պէս կը նայի մեր վրայ :
Ա՛կ , որո՞ւ ըսես , որո՞ւ հասկցունես : Բբին չըրին
մինչեւ որ ժողովուրդը խելքէ հանեցին ու աս վի-
ճակին բերին . . . :

Զոջը խօսեցաւ ինքնիրենը , արամարանեց . . . ու
անխոհեմ գտաւ ժողովրդեան տրամադրութիւնը .

հետեւարար յուզուած եղանակով մը բազմոցին վրայ ինկաւ ու երկար ատեն մտատանջութեան՝ մը մէջ մնաց :

Աս միջոցին, ապարանքին սպասաւորը ներս մտաւ ու յարդանքով մը բարեւելէ ետքը, մրմբն չեց :

Զոջ աղա, քուրտ Շէյխ մը եկած է եւ տեսնել կուզէ ձեղ :

Զոջը մտատանջութեանէն սթափելով՝ սպասաւորին նայեցաւ ու հարցուց :

— Ի՞նչ ըստք ծօ' :

— Բսի թէ Շէյխ մը կայ վարը . . . կրկնեց սպասաւորը գողդալով :

— Է'յ . . .

— Կը փափաքի տեսնել ձեղ,

— Ի՞նչ աեսակ մէկն է :

— Ի՞նչ գիտնամ . . . գլուխը թուխ քօլօզ մը կայ, ճերմակ փաթթոցով է, եւ կահաչ վերաբկու մը հագած է :

— Ի՞ո՞ւրտ է, եթէ ոչ թուրք :

— Չէ', աղա քուրտի կը նմանի :

— Բսէ՛ք թող հոս գայ :

Սպասաւորը սենեկէն գուրու ելաւ : Քիչ յետոյ բարձրահասակ ու յաղթանդամ կազմուածքով Շէյխ մը ներս մտաւ :

— Մէրհապպա՛ . . . մըմնջեց Շէյխը աջ ձեռքը կուլծքին վրայ դրած ու կէս մը ծոած ձեւով մը :

— Հըամեցէ՛ք . . . թոթովեց Զոջը՝ խորին հետաքրքրութեամբ Շէյխին երեսը նայելէ ետքը :

Շէյխը զսպանակներով շինուած բազմոցին վրայ

նստեցաւ : Պահ մը չորսդին պատցուց իր աչքը, հիացումով մը զփտեց կահաւորումն ու ըստաւ :

— Ես Մլանցիներու Աշիրէթին պատկանող Քուրտ Շէյխ մըն եմ, պէյ էֆէնտի՛ : Շատոնց կը փափաքէի տեսնուիլ ձեր հետ . բայց առիթը չէր ներկայանար : Ձեր անունը մնեծ յարգանք կը վայելէ Աշիրէթիս մէջ : Ամինքն ալ ձեր արդարասիրութեան վրայ հաւատք ունին : Այդ պատճառաւ եկած եմ ձեզի յայտնելու թէ՝ երբեմն անհարկի խոռվութիւններ սկսած են տեղի ունենալ մեր եւ հայ ցեղին միջեւ . խոռվութիւններ՝ որոնք կընան աղետաբեր հետեւանք մը ունենալ : Պէտք է ազգու միջոց մը ձեռք առնուի, որպէս զի թշնամութիւնը չը գրգռուի եւ վտանգաւոր կերպարանք մը չառնէ :

Զոջը սէգ ու անժպիտ կերպարանքը սեւեռեց Քուրտ Շէյխին վրայ, որուն բերնէն այն քան համակրական արտայայտութիւններ կարտասանուէին, ու պատասխանեց :

— Ծնորհակալ նմ, Շէյխ էֆէնտի, եւ չափազանց ուրախ եմ որ տեսնուեցանք իրարու հետ : Գալով այն անհարկի խոռվութեանց, որոնք մօտ ժամանակներում մէջ ծագում առած են ձեր եւ հայ ցեղերու միջեւ, կը յուսամ թէ շուտով վերջ մը կը արուին եւ առաջուան պէս անոնք սիրով պիտի ապրին ամեն տեղ :

— Միայն յուսալով ըլլար : Հաւատացէք որ մեր կերին գիւղերու գրութիւնը ծանր է : Նորանոր գէպ-քեր կրկնուելով՝ համբերութեան միջոց չէ մնացեր, առարկեց Շէյխը :

— Եոր գէպքե՞ր կան :

— Այս . . . չէ՞ք իմացեր :

— Ո՛չ :

— Ի՞նչպէս ո՛չ . . . չէ՞ որ կառավարութիւնը վաշտ
մը զօրք զրկեց մեր կողմը :

— Պատճառը :

— Պատճառը հայ Քաջաղներու արարքն է : Այս-
քան սարսափ ձգած են մեր ցեղերու մէջ , որ մէկը
չհամարձակիր լսոնէ մը անցնիլ : Ամեն օր սպաննու-
թիւն , ամեն օր ոճիբներ . . . ամեն օր արիւն կը
թափուի : Ուր պիտի հասնի այս չարագոյն դրու-
թիւնը : Բնական է , հայ ժողովուրդին մեծաւորն
էք դուք . կրնաք միջոց մը մտածել : Ի՞նչու համար
կառայարութիւնը պարտաւորուի մեր ցեղերու մէջ
վաշերով զինուորներ զրկել , որոնց ավուստը թէ՝
հայերուն եւ թէ մեր վրայ կը ծանրանայ : Միթէ
աղքատ զեղացիները կարո՞ղ են ատանկ բնուածք մը
տակ մնալու :

— Քանի՞ օր է որ զինուորներն եկած են :

— Շաբաթ մը եղաւ . . . կըսեն թէ շատ ժամանակ
պիտի սպասեն :

— Ի հարկէ մեր պարտականութիւնն է հոկել որ
տեղի չունենան այդ տեսակ անհաճոյ գէպեկը , սա-
կան ինչ ընենք . գէշը միշտ գէշ է . կարելի՞ է որ
երկը մը մէջ աւազակներ չըլլան . . .

— Բայց առողջ աւազակներ չեն : կարելի՞ բան է
է որ աւազակ մը զէնքեր փոխազդելու զբաղի : Ընդ-
հակառակն , ատոնք պատրաստութիւն կը տեսնեն
եղեր որ բազաւորթիւն մը ունենաք : Սյս լուրերէն
աեղեկութիւն մը հասած չէ՞ ձեզի :

— Ո՛չ . . . ատանկ լուրերու կարեւորութիւն մը
չեմ տար :

— Ի՞նչպէս . եթէ զուք գիտակցութիւն չունենաք,
եթէ ձեր խորհուրդը չըլլայ , կարող են անոնք քայլ
մը առնելու : Տեսէք այսօր մեր Աշխեթիներն ալ ու-
նին ձահվար պէկ մը , եռուսուփ պէկ մը , Մահմուտ
աղա մը . միթէ՞ կրնան շարժիլ անոնք , առանց
հրամանի եւ կամ թէ առանց գաղտնի թելազրու-
թեան մը : Ամենեւին : Զեմ կրնար հաւատալ թէ այս
նահանգիս մէջ ամենէն ազգեցիկ հայ մեծաւորն ըլ-
լաք դուք ու տեղեկութիւններ չունենաք բոլոր
գարձուած ֆնիրէն : Կը ծածկէք , պէտ էքնատի՛ , ու
անկեղծօրէն չէք խօսիր ինձի հետ , որ բարեկամա-
րար ստունիդ սկզբնէն ներս գրի՛ , եւ մեր եր-
կու ցեղերու համերաշխութեան համար միջոց մը
փնտուելու եկայ : Գիտէք որ կրնայի կառավարու-
թեան եղթալ ու միջոյներն անկից ինդընել . բայց
չուղեցի , որովհեած կառավարութիւնը զէնք պիտի
տայ ինձի ու ուրախութեամբ պիտի ըսէ . «Մի վախ-
նաք ջարդեցէք , սպաննեցէք ու քանդ եւ աւեր
գարցուցէք , որչափ որ կրնաք , ձենէ ոչ հաշիւ
ուզող կայ , ոչ ալ պատասխանատու պիտի մնաք
դատաւորին . . .»:

Չոջը շուարեցաւ , ի՞նչ պատասխանէր , ի՞նչ կեր-
պով արգարացնէր ինքնինքը : Եէմիը կը ճնշէք իր
հոգեկան երկուշալի տըտմազընութեան վրայ : Ինքը
կառավարութեան թեւին տակ , անոր վստահութիւնը
շահագործող մըն էր . ի՞նչպէս հակառակ խօսք մը
ընելու համարձակէր : Հետեւաբար , լուց ու ան-
բացարելի վախով մը համակուած՝ նայեցաւ Քուրտ
Եէյին , որուն աչքերէն խորհրդաւո՞ր ու հրատապ
բաց մը կը ցայտէր : Ո՞վ էր այդ անծանօթ բայց իր

վրայ այնքան վստահութիւն ունեցող այլադաւան կրօնաւորը . . . ճշմարիտ եւ անկեղծ յայտարարութեա՞մբ կը խօսէր , եթէ ոչ լրամսելու եկած էր զինքը՝ կառավարութեան կողմէն : Ի՞նչ մտածէր . . . եթէ Շէմին խօսք չտար որ ինքն ալ համամիտ չէ կառավարութեան այդ տիսակ անարդ միջոցներուն , ապագային իր բոլոր ազդեցութենէն ու համակրութենէն պիտի զբկուէր անոր Աշիրէթներու մէջ . իսկ եթէ համամիտ ըլլար , կը կասկածէր թէ լրամս մըն էր ան , որուն ծուղակը պիտի իյնար ու պիտի կորսուէր . . . : Ուստի մէկէն ի մէկ չկրցաւ բառ մը հանել բերնէն :

— Անձանօթ Շէյխը աննշմարելի նայուածքով մը դիտեց Զողին հոգեկան բովանդակ այլայլութիւնը : Ցետոյ ծանր ու վստահութիւն ներշնչող ձայնով մը առաջարկեց .

— Մատիկ ըրէք , պէյ էֆէնտի՛ . մինչեւ հիմակ կասկածանքով մը վերաբերուեցաք ինձի հետ , որովհետեւ կառավարութեան մարդն էք դուք ու անոր հացը կուտէք . մինչեւ հիմակ զգուշաւոր դիրք մը բռնեցիք ինձի դէմ , ինչպէս հարկադրուած էքք ընել կառավարութեան կողմէն եկած լրաւոր մը նըկատամիր : Հոդ չէ . ես չեմ ցաւիր այդ մասին : Անձանօթ ևս ես , իսկ ժամանակը՝ աղետալի : Մարդ մը չկընար վստահիլ մինչեւ անդամ իր սրտին մօտիկ եղող մտերիմին : Այսու հանգերձ , ներկայ դրութեանը մէջ , որ կըսպանայ մեր երկու ցեղերու ողբալի կորստեանը , հարկ է անձնական շահը մէկդի ընել ու պահանջուած ժամանակին զոհողութեան տակ մտնել : Ասիկայ դուք չընելու ըլլար , միը

մեծաւորները չընելու ըլլան , ալ ո՞ր օրուան համար կապրիք , ալ ո՞ր օրու ան համար մեր գլուխը կը գտնուիք : Միթէ՞ ժողովուրդով մեծաւոր չէ՞ք դուք . . . միթէ՞ ձեր խղճին վրայ չծանրանար անոր թշուառութիւնը :

— Ի՞նչ կարող եմ ընել . . . ի՞նչ կուգայ ձեռքէս , ընդհատեց Զողը , քիչ մը ոիրտ առած :

— Ըստ իս , շատ բան կարող էք ընել եւ շատ բան կընայ գալ ձեր ձևոքէն , շնչառեց Շէյխը . միայն թէ իրարու վստահելէ ետքը , կասարելապէս զիրար հասկնալու ենք այս մեծ դործին մէջ :

— Ինչ կայ վստահելու , առարկ'ց Զողը :

— Մի՛ վիրաւորուիք . . . չվստահելու կէտն այն է որ դուք կառավարութեան մարդն էք ու այսոր անոր թեւին տակ կը գտնուիք . ի հարկէ փաքրիկ երբ կասկած մը նշամարուի ձեր վրայ , առանց օգուտ մը առաջ բերելու , կորսուած պիտի ըլլար : Ասիկայ չեմ ուղեր : Մեր փափաքն է դուք գաղտնի կերպով աջակից ըլլաք ու ջանաք մնու եւ ձեր միջեւ «Միութիւն» մը հաստատել :

— Միութի՞ւն մը :

— Այս :

— Ի՞նչպէս :

— Բոել կուզեմ թէ՝ այնպէսի կարգադրութիւն մը ընել , որ ձեր Քաջազները մնան մը չհացունեն մնողի եւ փոխադարձարար արգելքներու չհանդիպին :

— Բայց ես ի՞նչ յարաքերութիւն ունիմ ձեր «քաջաղ» ըսուած աւազակներուն հետ :

— Կը ինզրեմ , պէյս , ատանկ պարապ առար կութիւններով ժամանակ չանցունենք : Նախ՝ այդ

«քաչաղ»ները ծանօթ են ձեզի ու դուք աղեկ գիտէք թէ անոնք աւագակներ չեն, այլ հայ գիւղացիներուն զէնք ու ռազմումթերք բաժնող մարդիկ են, որ ոչ կուէ կը վախսան, ոչ ալ մահէ: Ասիկա ոչ թէ դուք, ոչ թէ ձեր ամենէն տգէտ գեղացին, այլ օրորոցի մանուկն անգամ լսած է եւ գիտէ: Հեաւաւաբար ի՞նչ որ ալ ըոէք, ի՞նչ որ ալ առարկէք, ես պարզապէս ձեր անվատահութեանը կուտամ եւ չեմ վշտանար: Գիտցէք որ Աստուած կը նայի մեր վրայ եւ կը աեանէ ամեն բան: Գիտցէք որ ժողովուրդի մը առաջնորդը, մեծաւորը միեւնոյն պարտականութեան ներքեւ կը գտնուին անոր թշուառութեան հանդէպ եւ պատասխանատու են: Բաէ՛ք, պէ՛յս, ի՞նչու համար արլիւնը կը թափուի մեր եւ ձեր միշտ չեւ... ի՞նչ կանցնի մեր ձեռքը, երբ արդեւք կը հանդիսանանք ձեր քայլերուն, կամ թէ ի՞նչ կը շահիք գոււք՝ մէկ երկու քուրտեր սպաննելով: Միթէ երկու քնիս ալ մեր վրայ ախրող կառավարութեան շահերուն ծառայած չենք ըլլար տառնկով: Միթէ այն լուծը, որ գալիքէ ի վեր կը ծանրանայ ձեր ժողովուրդին վզին վրայ, միեւնոյն տան Ն ձնչէր մեր ուսերուն վրայ: Ի՞նչու համար չը հասկունենք մեր ժողովուրդիներուն թէ այն երկիրը ուր թուրքը կը սիրապեսէ եւ անոր սուրբը կը շուզայ յաղթաքանորէն, մեր հայրենական ժառանգութիւնն է, թէ մենք ժամանակաւ տէրն էինք անոր եւ այսօր ստրուկներ դարձած ենք, եւ թէ վերջապէս, փոխանակ մեր աշխատութիւնը տալու կառապէս, փոխանակ մեր աշխատութիւնը տալու կայցի: Վարութեան մը, պէտք է մենք վայելենք դայն: Պրու կիյնայ այս պարտականութիւնը... որու

կիմայ զայն ըսել, առանց սին նկատումներու եւ առանց վերապահումն: Ո՞չ ապաքէն ձեզի՝ որ ժողովուրդի մը գլուխը կը գանուիք, յետոյ կրօնաւորներուս, որ անոր առաջնորդը կոչուելու պարտականութիւնն ստանձնած ենք: Բաէք ի՞նչ կը մտածէք... թողունք որ մեր տգէտ ժողովուրդներն իրարու գէմ ելնեն ու զիրար չարդեն՝ կառավարութեան մը շահերուն համար:

Զոջը խուսափողական պատասխան մը տալու միջոց մը չգտաւ: հետեւաբար կիցկառւը բացատրութեամբ մը հետեւեալ պատճառաբանութիւնը մէջտեղ բերաւ եւ ձնչուած ձայնով մը հարցուց.

— Ուրեմն դուք համոզուած էք որ ես այդ «քաչաղ» կոչուած մարդիկը կը ճանչեմ:

— Անշուշտ:

— Կը սիսակիք, Եէյխ էֆէնտի, կը հաւատացնեմ ձեզ թէ այդ կարգի մարդիկ չեմ տհամ եւ բնաւ չեմ ձանչցած: Երէ երրէք եղած է որ անուննին լսած իսկ ըլլամ, այդ ալ կառավարութեան տեղեկափեները կարգալուս ժամանակ աչքիս դարձնուած է: Բայց գալով գեղացիներուն՝ կը խոսանամ համոզել զանոնք որ հանդարտ մնան ու չխարուին «քաչաղ»-ներու ստապանիք խօսքերուն:

— Կը կարծէք թէ գեղացին ատանկով չպիտի երթայ այն մարդոց հաեւէն, որոնք իր բարօրութեան համար կաշխատին եւ իր պատոյն, իր ստացուածքին համար արիւն կը թափեն: Բատ իս երբ դուք համարձակիք բառ մը հանել ձեր բերնէն, ամենէն վաս ու ամենէն թրքամոլ կը համարուիք: Կուզէք որ վաս ու թրքամոլ անուն տան ձեզի:

— Գեղացի մը չպիտի համարձակի այդ աստիճան
լրբութեան գիմել :

— Եթէ երբէք մինչեւ այսօր չէր համարձակած,
գիտցէք որ այսուհետեւ պիտի համարձակի :

— Ուրեմն :

— Պէտք է անոր ցաւը ճանչնալ . . . անոր վէրքը
ֆննել ու այնպէս բռնանալ : Ես մանկութիւնէս ի վեր
հայերու մէջ մեծած եմ և զիտեմ թէ ի՞նչ է անոր
նկարագիրը : Չեմ ուրանար, կրկին աշխատաւո՞ն է
ան . անոր քրանիքը մեր ապրուսան է : Ուր որ
հայը նուազ է, առհասարակ ամայի ու խոպան մնա-
ցած է : Ասիկա անկեղծ արտայայտութիւն մըն է,
պէյս, ոչ թէ ձեզի հաճելի ըլլալու համար գովիստ
մը : Հիմակ որ փոխուած է անոր հոգեկան տրա-
մադրութիւնը, հիմակ որ իր անձնուէր զտւակնե-
րուն ձայնը լսելու հարկադրուած է, պէտք է որ
մօտենաք անոր ու հասկցնէք իր գերը : Չէ՛, մի
կարծէք թէ հայը ցնորական գաղափարի մը կը ծա-
ծայէ : Ամենեւին : Ես այդպէս չեմ մտածեր : Ծնու-
հակառակը, կըսկս թէ՝ հայը գերութեան լուծեն ա-
զաւիլ եռոգի իսկ յուրը կը մնայ . . . :

— Քուրաը գերի չէ, Շէլս է փէնտի, առարկեց
ջոջը կիցկառւը առարկութեամբ մը :

— Ինչպէ՞ս գերի չէ . . . միթէ լեռներու մէջ
ապրող ու գարերէ ի վեր իր ազգային ինքնուրու-
նութիւնը չը ճանչցող ժողովուրդ մը, ձեր կարծի-
քով, ազատ կը համարուի : Ո՞չ : պէյս, ո՞չ . . .
մեր մէջը, ա՞նոնք որ զիտեն նախնեաց պատմու-
թիւնը, ընա՞ւ այդպէս չեն մտածեր, ինչպէս որ
գուրք ալ հարկ չէ որ մտածէք : Այս՝ ես կարդացած

եմ եւ աղէկ զիտեմ թէ ընդարձակ եւ բարեբեր աշ-
խարհ մ'ունէինք մենք ու մեր թագաւորները մնծ
ու յաղթող եղած են : Թուրքը գե՛ս երէկուան ազ-
գրն է որ մեր վրայ արշաւելով կարողացած է տի-
ւելու : Աս ալ մեր երկու ցեղերուն անհամերաշխու-
թեան արդիւնքն է . մանաւանդ՝ մեր եւ ձեր միջեւ
խոր խրամատ մը բացողը կրօնական տարրերութիւնն
է : Բայց բաւական է ո'րչափ որ անասուններու պէս
լուսն անձաւններու մէջ կեանք մ'ունեցանք . բա-
ւական է ո'րչափ որ անդիտակից ժողովուրդ մ'ե-
ղանք : Մ'եր փափաքն է ձեռք ձեռքի տալ ձեզի հետ
ու պահպաննել ազգային գոյութիւնը : Ահա՛ գալուս
նկատակը : Բնա՞ւ մի կասկածիք . . . ևս ոչ լրակա-
մընեմ եւ ո՞չ ալ կառավարութեան շահուն ծառայող
մը . այլ հայրենիքին ու ազգին սիրոյն համար անձս
նուիրող կրօնաւոր մընեմ, որ կը քարոզեմ, կը
երաւեմ ու այս գաղափարով կը համակեմ ժողո-
վուրդս : Ո՞վ որ ձշմարիտ Քուրա է ու իր հայրենի-
քը կը սիրէ, իմ եսեւէս կուզայ ու իմ ձայնս կը
լսէ :

Պահայ քաղքին ջոջը չէր գիտեր ի՞նչ կերպով կա-
րելի էր գոհացում տալ ուստի ճնշուած ու չափուած
հարցում մ'լրաւ .

— Ճատ աղէ՛կ, Շէլս է փէնտի՛, ի՞նչ կուզէք որ
լնեմ :

— Զեր մեծութի՞ւնը, շեշտեց Շէլսը բացադանչա-
կան ձայնով մը :

— Այսո՞ :

— Դուք խոստացէ՛ք որ աշխատելու, ի պահանջել
հարկին, զոհողութիւններ ալ ընելու պատրաստ էք:

Ան ատեն կը յայտնեմ թէ ի՞նչ պիտի ըլլայ ձեր դեր
մեր ստանձնած այս Մեծ Պործին մէջ :

— Կը խոստանա՞մ, թովովեց ջոջը խղղուելու մօտ
բացարութեամբ մը :

— Պէ՛տք է երդնո՞ւք . . . շեշտեց Շէյխը :

— Կ'երդնո՞ւմ . . . :

— Կրօնքի՞դ վրայ :

— Կրօնքիս վրայ :

Շէյխը պահ մը լոեց : Յետոյ իր խորաթափանց ու
մեծ աչքերը սեւեռեց ջոջին վրայ, գատաւորի մը
պէս՝ որ երկար հարցաքննութենէ մը ետքը կը յա-
ջողի յանցապարտ մը խոստովանյնելու :

— Ուրախ եմ որ Զեր Մեծութիւնը կը խոստանայ
մեզի հետ միանալու, մրմիջնեց Շէյխը՝ խելայեղ ձայ-
նով մը : Ահա՛ կերթամ ես . . . ու իմ աշխրէթնե-
րուս մէջ ամէն պատրաստութիւն կը տեսնեմ : Ժա-
մանակը չենք կորմնցուներ : Կառավարութիւնը չը
կրնար գլուխ ենեն այն ժողովուրդներուն դէմ, ո-
րոնք իրենց բերնէն անգամ մը սա բառերը կը հա-
նեն . «Ազատութիւնն կամ մա՛ն» : Կերթա՛մ, այս՝
եւ վատահարար պիտի ջանամ սկսելու այն Գործը
որուն համար ձեր նուերական երդումը տուփք : Ու-
րեմն մնաք-բարո՛վ, պէ՛յս : Դիտցէ՛ք որ իմ եւ ցե-
ղակիցներուս ուժը ձերն է . . . դէպի ապագան յա-
նեցէ՛ք աչքերնիդ այսուհետեւ եւ վստահ եղէք . . . :

Ու Շէյխը վերջացնելով խօսքերը մեկնեցաւ :

Ջոջը հետեւեցաւ Շէյխին մինչեւ գուռը . յետոյ
վեր ելաւ ու բազմոցի մը վրայ իյնալով, մրմիջն
բնքնիրենը :

— Տէր Աստուած . ի՞նչ ըրի ես . . . ի՞նչ խօսեցայ:

մատնեցի ինքվինքս անձանօթ մարդու մը ձեռքը . . .
տունս փլցուցի . . . զաւակներուս երջանկութեանը
մէջ արիւն խառնեցի . . . ընտանիքս կործանեցի՛ . . .
Ա՛յս, գուցէ՛ քիչ յետոյ կառավարութեան Դուռնէն
ներս կը մտնէ այդ ծպտեալ մարդը . կը պատմէ իր
ըսելիքները, կը հասկցունէ թէ գործը վարպետու-
թեամբ կարգադրած է եւ թէ բոլոր ապացուցներն իր
ձեռքին մէջ են . . . : կուսակալը, ոստիկանապե-
տը, մանաւանդ թուրքերը պիտի ճանչնան զիս եւ
պիտի գոչեն . «վա՛յ, անիծա՛ծ կեալուր, գուն ալ
հէ . . . թէ՛ մեր հացն ուտես եւ թէ՛ ուրացող ըլ-
լա՛ս . . . » : Ի՞նչ պիտի ըլլայ վիճակս . . . ո՞վ
պիտի ըսէ որ աղէկ ըբած եմ ես . . . : Զերբակա-
ւութիւն, բանտարկութիւն, աքսո՞ր . . . վերջա-
պէս կախաղան անգամ կրնան տանել զիս . . . :

Յուսուհատական այս տիսուր ու միանգամայն քըստ-
մընելի զրութեանը մէջ ամրող չորս ժամ մնաց : Աչ-
քերը գոց էին, սակայն միտքը կը չարջուէր :

Կէսօրուան ճաշի ժամանակ չը կրցաւ վար իջնել,
առարկելով որ չափազանց զբաղումներ ունէր :

Իրիկուան դէմ սպասաւորը նորէն դրդղալով սեն-
եակը մտաւ եւ իմացուց թէ՝ «գեղացի քահանայ մը
եկած է եւ անպատճառ տեսնել կուգէ զինքը» :

— Թող ըսէիք որ աղամ տունը չէ, յիմա՛ր բե-
րանդ գարի՛ կը քաղէր, գոչեց ջոջը նեղացած ձայ-
նով մը :

— Աղէ՛կ . . . չէ՞ որ գուք պատուիրած էք . . .
թոթովեց սպասաւորը :

— Ի՞նչ . . .

— Որ ստիպողական գործ ունեցող մը չմերժիմ :

— Ասիպողական գործ մը ունի՞ :

— Այո' . . . շատ ստիպողական է եղեր :

— Բաէք, թող վեր գայ . . . հայտէ' մի կենաք :

Ապաստորը գնաց : Արդարեւ յաղթ կազմուածքով, ալիսառն մօրուքով, հնամաշ վերարկուով, ցնցոտի գարձած ու քրտինքէն կաչի կարած զգլեացով ու արեխնելով քահանայ մը ներս մտաւ ու մբանջեց .

— Ողջո՞յն, ջոջ աղա :

— Օրհնեցէ'ք, Տէր Հայր, պատասխանեց ջոջ՝ հազիւ խղղելով իր հոգւոյն խորը մխրկտացող գառնութիւնը : Հրամեցէ'ք . . . :

Քահանան իր չուրջը նայելով բազմոցին վրայ նստեցաւ :

— Ի՞նչ ունիք ջոջ աղա, յարեց քահանան կարելցական ձայնով մը :

— Բան մը չէ . . . այսօր քիչ մը տկար հմ, նկատել տուաւ ջոջը :

— Ասսուած առողջութիւն տայ, ջոջ աղա' :

Պահ մը լուութիւն տիրեց : Եկող եկեղեցականը խորհրդաւոր բան մը ունէր յայտնելու, սակայն չէր համարձակել : Հետեւաբար երկար ատեն ճնշէր առաջածութեան մը մէջ մնաց :

Ջոջը նկատելով որ քահանան կը քաշուէր իր այցելութեան պատճառը յայտնելու, ցուրտ ձայնով մը հարցուց .

— Ո՞ր գեղէն էք, Տէր Հայր :

— Ի՞նչ ըսեմ ջոջ աղա, գեւզս ալ մոսցեր հմ : Մոթուցեց քահանան լալակթուած եղանակով մը : Մը թէ զեղ մնացեր է մեղի :

— Ի՞նչ է եղեր որ . . .

— Ի՞նչ ըլլայ . . . կրակն ինկեր կը վառի :

— Պատճառը :

— Պատճառը կառավարութիւնն է :

— Ի՞նչ կընէ կառավարութիւնը :

— Երկու որ է որ տասներկու հոգիէ բաղկացած զապթիէներու խումբ մը գիւղը մտած է . . . : Այդ մարդկէ բոնեցին մեր Ռէս Ապօն, ծհծեցին ու քթէն բերնէն արիւն ըերին . . .

— Ի՞նչ կը պահանջէին :

— Կը պահանջնէն մենէ որ յայտնենք Ներսէ սԱրձը ունի ըստած «քաչաղ»ին ուր ըլլալը :

— Ներսէս Սրծրունի՞ :

— Այո', ջոջ աղա :

— Ե՛յ, գուք աեղեկութիւն մը ունի՞ք :

— Եթէ ունենանք կարո՞ղ ենք յայտնել :

— Խիստ լաւ . չըսի՞ք թէ ատանկ մէկը տեսնուած չէ :

— Բմինք բայց անոնք չեն համոզուիր : Գիշերով տունս կոխելու պիտի գային, ես իմացայ ու փախայ :

— Դուք քահանայ մըն էք . . . զապթիէներն ի՞նչ կրնային ընել ձեզի :

— Զէ՞ որ պիտի երդում ընել տային ինծի . . .

— Թո՛ղ երդում ընել տային :

— Ի՞նչպէս երդում ընէի :

— Զեմ հառկնար . . . չէի՞ր կրնար :

— Այո', չէի կրնար :

— Պատճառը . . .

— Որովհետեւ խղճիս ու կոչումիս հանդէպ պիտի մեղանջէի :

— Հսկէ է թէ՝ Ներսէս Արծրունիի ուր ըլլալը
դուք զիտէ՞ք :

— Այս՝ գիտեմ . . . եւ ևս պահած եմ զինքը :

Զոջը ցնցուեցաւ . ինչպէս շանթէ զարնուած մարդ
մը . սոսկումով մը գեղացի քահանային նայեցաւ ու
հարցուց :

— Վասնգաւո՞ր տեղ է զանուած տեղը :

— Վասնգաւո՞ր տեղ մը չէ , բայց կը վախճամ որ
մասնուի :

— Ո՞վ պիտի մասնէ :

— Մեր մէջը մասնիչ կը պակսի՞ :

— Ռւրիմի :

— Սհա ձեզի գիմած եմ . . . դուք մասձեցէք :

— Ես ի՞նչ կրնամ ընել :

— Ի՞նչպէս «ի՞նչ կրնամ ընել . . . » հասպա թու-
դո՞ւնք որ ազգին մէկ հատիկ մարդը կախաղան լար-
ձրանայ . մէյմը հարցուցէք ձեր իւղձին :

— Լա՛ւ , ի՞նչ կուզէք որ ընեմ :

— Ըստիս , զիշերով քաղաքը բերել . . .

— Ե՞ր . . .

— Զեր որոշած տպահով տեղը պահել :

— Սնկարելի՞ է . . . ընտանիքիս կործանումին
պատճառ ըլլամ :

— Մտածեցէ՞ք , ջոջ աղա՛ , Աթէ ևս ալ ձեզի պէս
վարուէի , ի՞նչ պիտի ըլլար այդ մարդուն վիճակը
. . . : Չէ՞ որ մեր երջանկութեան համար իր անձը
նուիրած է : Չէ՞ որ Ազգին զինուորն է ան : Կամքի
ուժը մէծ մարդոց համար է . . . դուք մը՝ մոռնուք
թէ մէծ մարդ մըն էք :

Զոջը չը կրցաւ պատասխանել : Ա՛ւ ի՞նքը՝ տէրը

չէր իր անձին , տէրը չէր իր զգացումին , վերջա-
պէս՝ տէրը չէր իր հոգեկան բովանդակ տրամադրու-
թեանը :

— Մի՛ լոէք , ջոջ աղա՛ , ժամանակը կանցնի ,
ընդհատեց քահանան :

— Կը պազատի՛մ , Տէր հա՛յր , տունիս շուրջը լլր-
տեսներով պաշարուած է , թոթովից ջոջը մորմոք-
ուած ձայնով մը . Եթէ կուզէք իմ զաւակներուս
հացին մէջ արիւն խառնել , ըրէ՞ք այդ կերպով :

— Ռւրիմի որո՞ւ գիմել հարկ է :

— Զեմ զիտեր . . . այնպիսի՛ ժամանակներու մէջ
կը զանուիք որ մէկու մը վստահին անգամ անկա-
րիկ է : Դուք ուրիշ ո՞վ կը ձանչէք քաղթին մէջ :

— Մէկը չեմ ձանչեր :

— Հասպա ուսկի՞ց լսած էիք իմ անուն :

— Ճշմարիտ խօսելով ներսէս Արծրունին : Անիկա
մէծ հաւատոք ու վստահութիւն ունի ձեր վրայ :
Թէեւ անձամբ չէ տեսած ձեզ , սակայն ձեր ներիին
դարձուածին : մէջ ունեցած հայրենասիրութիւնը
իմացեր է : Այսքան վստահ է ձեր վրայ որ Քուրտ
Շէյխի մի հետ խօսած ժամանակ , մէծ ոքսմիչացու-
մով կը պատմէք ձեր ընթացքը :

— Քուրտ Շէյխ մըսի՞ք :

— Այս՝ :

— Ի՞նչ ահամկ մէկն էր :

— Երկայնահասակ , յաղթանդամ ու թաւ մօրու-
քով Շէյխ մըն էր :

— Ներսէս Արծրունին հետ խօսեցա՞ւ ան :

— Ճի՛շտ է :

— Ի՞նչ նիւթի վրայ :

— Քուլտերու և հայերու միջև Միութիւն մը
հաստատելու վրայ :

— Քանի՞ օր սուայ :

— Թիրեւս շարավի՞ մ'առաջ . . . աղէկ չեմ յիշեր :

— Վասահելի մէ՞կն էր այդ Շէյսը :

— Իաստարելապէս :

— Զոջը մասամբ մը հանդարտ զգաց ինքինքը : Քիչ մ'առաջուան իր տունը մանող Քուլտ Շէյսը Ճիշտ քահանային ըսած Շէյսն էր, որմէ ա'յնքան կասկածած էր : Ուրիմն այդ կողմէն վախ մը չունէր . եթէ ծանր ու զժուարին խնդիր մը կար, Ներսէս Արծրունիի ապաստանարանին որոշումն էր : Կրնա՞ր իր առնը մէջ պահել զինքը, թէ ո՛չ : Մը տածե՞ց . . . երկար ատեն մասածե՞ց . . . ու՝ իր մեղապարտութիւնը խոստովանող մարդու մը պէս բացազանչեց :

— Տէր հա՞յր, տունս կընդունիմ զինքը :

— Ասսուան օրհնէ՛ ձեզ, մըմնջնց քահանան, ու սոքի ենելով մէկդի նետեց իր քահանայական սըքիմը, ցոյց տալով Քուլտ Շէյսի մը տարազը :

— Ի՞նչ է այս . . . թոթովեց ջոջը :

— Քուլտ Շէյս մըն եմ, պէ՞յս, ըստւ ծպտեալ քահանան՝ ժպտելով,

— Դո՞ւք :

— Այո՛, ես : Բայց մի՛ զարմանաք . . . Շէյս մըն ալ չեմ, այլ բարեկամդ Ներսէս Արծրունին եմ :

Զոջը կարծեց թէ երազ կը տեսնէր . . . կարծեց թէ ուրիշ երեւակայական աշխարհին մը մէջ փոխադրուած էր, ուր զիմակաւոր լրտես մը յանկարծ քահանայ մը դարձած էր եւ կը համարձակէր ըսելու թէ «Ես Ներսէս Արծրունին եմ . . . » :

— Ներողութի՛ւն, պէ՞յս, յարեց Ներսէս Արծրունին հանդարտ բայց անկեղծ ձայնով մը . Կը զգամթէ չափազանց տառապեցաք քանի մը ժամէ ի վեր . եւ կարծեցիք թէ կառավարութեան լրտեսի մը ծուղակն ինկաք : Ասիկա փորձառութիւն մըն էր, որուն նպաստակը նպաստաւոր պիտի ըլլայ ձեր տոհմին բարձր անոււան : Մնաք բարո՞վ, պէ՞յս :

Ու վերստին հազնելով քահանայական հնամաշ սըքիմը, ծածկեց ինքինքը բոլորովին ու մեկնեցաւ :

— Ո՞ն, Աստուած՝ իմ, մըմնջնց ջոջը ինքինքն, եթէ մեր անկախութեան անձնուրացները Ներսէս Արծրունիի պէս ըլլան, ո՞վ չը վասահիր . . . ո՞վ իր կեանքը, իր հարստութիւնը չը տար : Իցի՛ւ թէ չար աչքէ հեռու ըլլար . . . :

ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆՆԵՐԻ ՅԱՐԿԻՆ ՏԱԿ

Աշնան ցուլտ ու ամպամած զիշեր մըն էր :

Հովը ծառերու չորցած տերեւները խլելով տանիքի քիւրերուն կը զարնէր բբաօրէն եւ կընդհատէր փշերուան խոր լուռթիւնը :

Այդ միջոցին վանայ քաղքէն . . . ժամ հեռաւուրութեամբ, գեղի մը մէջ մարդ մը կը մանէր ու չուներու յարձակումէն ազատելու համար՝ պարտէզներու կողմէն տանիքներու վրայ ենելու կը ջանար :

Մարդը հոգնած կերեւար . այդ պատճառաւ խոտերու գէղին տակը, ապահով տեղ մը դուաւ ու

նստեցաւ : Բարձրահասակ էր ան . հաղիւ քսանութը տարու կար . յաղթանդամ ու կորովի կազմուածք մը ունէր :

— Օ՞ֆ , Աստուած իմ , մրմնջեց երխտասարդը հոգեստանչ հառաջանք մը հանելով իր բերքէն , ալ չեմ կրնար քալել . . . ալ ուժ չմնաց վրաս . . . : Բայց պէտք է յառաջանալ , պէտք է լոյսը չծագած . . .

Աւ կարծես թէ խղղուեցաւ . . . : Լեզուն դողդդաց ու հեծկլառուքը լեցուց իր կոկորդը :

Զը սպասե՛ց . . . ոտքի ելաւ ու հեւքը խղղելով իր մէջ՝ կամաց կամաց յառաջացաւ : Վերջապէս տաշնիքի մը երեսբացին վրայ կանդ առաւ , պահ մը չորսդին պտացուց իր աչքերը , յետոյ չուան մը հանելով իր ծոցէն մէկ ծայրը կոճղի մը , իսկ միւսը մէջքին կապեց ու վար իջաւ : Առանց շշուկ մը ընելու , մօտեցաւ զուսի մը , որուն բարակ ճեղքուածներէն ճրադի մը աղօտ լոյսը կը պլալար : Ականջ դրաւ :

Կալու ձայն էր , ևթէ ոչ ախուր երգի մը , ո՞ւ տունին խորունկ մէկ անկիւնէն կուզար . չհասկրցաւ . . . : Ատոր համար ակսմնջը տարաւ . ճեղքուածքներւն մօտ ու ահա ինչ որ լսեց .

«Ուրուբոցիդ մօմն եմ նստեր , ոեւ մասա՛ծ ,
«Ումսլը , Աստու՛ր , մութ են ընձի , ի՞նչ անեմ...
Սիրոս կոտրած , հոգիս փսրած ու լեցուած
«Տաք արցունքներ թափեմ վրէդ քի՞ թրջեմ .

«Տարտար որդի իմ տարտա՛ր ,
Քիւ մէրիկդ է պլինտար . . . :

«Ա՛խ , թող կապեմ քիւ սլալուներդ արտսընքոտ ,
«Որ դիւ քընիս , չոտ մնձանաս , զօրանա՛ս ,
«Թուլիկ աչերդ մէյմը փակէ , իմ խորոտ ,
«Եւղագուկ մօրկանդ սմուշ ձէնիկը կիմանաս .

Տարտա՛ր , անկալասաս , տարտար .

(կրկնել)

«Քամիմ , լացի՛... վախս արտսունքներ թափեցի...
«Քիւ պալուներդ ես թըչեցի , միւտ լալով .
«Էլ ի՞նչ անեմ , սարելը քարելը լացուցի
«Աստուած զիտէ , սեւը մտայ ես քեղմավ . . .

«Տարտար մէկնատիկս , տարտա՛ր .

(կրկնել)

«Մեր երկիրն էլ արհնէ ծով գարձեր է ,
«Ճամ , պատարագ , ախ , սուրբ վանքերն էլ չկամ .
«Մեծցի՛ր որդի , շուտով ելիր ու վաղէ ,
«Մբլնջի տեղ , արունք ուղէ քիւ հօրկան .

Տարտար , սիրականս տարտա՛ր

(կրկնել)

«Ա՛խ , ի՞նչ օր է որ ես ակսնիմ , իմ խորոտ ,
«Երբ գուն հեծնիս ձիուդ վրէն քաջի այէս .
«Վազիս , երթաս , «կոսուի սարը...» արբնջոտ ,
«Ճունդ քանդող թուրքեր չորսդին դիւ թափիս .
«Տարտար , եթիմս , վա՛խ , տարտա՛ր .

(կրկնել)

«Զէ... չմեսնիմ... չիւմ քիւ ճակատը համբուրեմ ,
«Երբ դիւ դառնաս հօրդ արբնջոտ սարերէն .
«Ծոցիս վրէն մէկ մը զրկեմ ու սեղմեմ ,
«Որ կարօտվիդ չբաժնըւեմ «վալթանէն» . . .

«Տարտար , կարիճ իմ , տարտա՛ր .

Քիւ մէրիկդ չէ՛ պլինտար . . . :

Երիտասարդը չէր համարձակեր ձեռքը դուռին տառնելու, չէր համարձակեր ճիչ մը հանելու, չէր համարձակեր կեցած աեղէն անգամ շարժում մը ընելու... Սրցունքը՝ որ հնձկլտուքներուն հետ խառնուած էր, իր հոգին կը խղդէր աւելի ուժգին ու աւելի անզուսպ թափով մը :

Գիշերուան մութին մէջ, ցուրտ ու խոնաւ մըթնուրտի մը տակ, ժամերով սպասելէ ետքը, մերքենաբար ձեռքը սողնակի ծակին տարաւ եւ փորձեց փականքը բանալու, բայց չը յաջողեցաւ, ու բովհետեւ հուեէն կղպուած էր գուռը :

Ի՞նչ ընէր... ձա՞յն տար, իթէ ո՛չ սպասէր :
Մտածե՞ց....

Ա՛խ, սպասելու կարողութիւնը չէր մնացեր վրան...
ոտքերը կը կլուսէին : Ուստի կտմաց ձայնով մը մրմնջեց .

— Հոփիսիմէ՛, Հոփիսիմէ՛....

Ու իր խղգուած ձայնին պատասխան մը առնելու համար, դարձեալ ականջը մօտեցուց ճեղքուածքներուն : Ան ատմն լսեց որ ոտքի շշուկ մը կուգարտունին խորէն : Երիտասարդը յուզմունքով մը սպասեց : Ոտնաձայնը երկիւղալի կերպով մը մօտեցաւ դուսին, կեցաւ պահ մը եւ ձեռքին հողէ ճրագը մէկ կողմը զբաւ :

— Ես եմ, Հոփիսիմէ՛, բա՛ց գուռը, կրկնեց երիտասարդը խղգուած ձայնով մը :

— Աստուածամա՞ր... բացադանչեց կանացի ձայն մը ու աճապարանքով մը բացաւ դուռը :

Ո՛չ, կեանքի ամենէ՞ն քաղցր ու ամենէ՞ն նուիրակւն վայրկեաններէն մըն էր այդ զոր երիտա-

սարդը զգաց՝ իր թեւերուն մէջ հնձկլտացող էակի մը կարօան առնելով :

— Սիրվա՛րդ... Սիրվա՛րդ... դուն հո՞ս... բացագանչեց կինը՝ զբեթէ խելայեղ վիճակի մը մէջ :

— Աստուած քու աղօթքներուդ ձայնը լսեց, Հըսիփիսիմէ՛ս, դողդղաց Սիրվարդը՝ կնոջ ձեռքը կարօտով մը իր ձեռքերուն մէջ սեղմելէ եւքքը :

— Մայրս քնացա՞ծ է, Հոփիսիմէ՛, հարցուց Սիրվարդ խղգուած շեշտով մը :

— Մա՞յրդ... զողդղաց մանկամալդ կինը :

Ու Զը կրցաւ մէկէն ի մէկ պատասխանել : Վիրաւորուած եղնիկի մը պէս նայեցաւ իր սիրական ամուսնոյն աչքերուն մէջ....

— Ինչո՞ւ չես խօսիր... վրայ բերաւ Սիրվարդ՝ հնձկլտուք զսպելով :

— Ո՛չ, Սիրվարդ, մայրդ իր օրերը քեզի տուաւ... մրմնջեց մանկամարդ կինը՝ անոր կուրծքին վրայ եյնալով :

— Մեռա՞ծ է... Աստուած իմ... բացադանչեց Սիրվարդ : Ուրեմն դուն մինակ ե՞ս տունին մէջ :

Ո՛չ, մինակ չեմ, սիրելի՛ս, Աստուած ծաղիկ մը տուած է մեղի . թոթովեց կինն ու աճապարանքով մը նկրս վազեց եւ փոքրիկ հրեշտակ մը բերաւ Սիրվարդ լինքն իրմէ ելած վիճակով մը ոտքի ելաւ ու զբին մէջ առաւ այդ հրեշտակը, որ հաղիւ վեց ամսուան մը կար, եւ կուշտ մը համբուրեց :

Ահա՛ պղտիկդ ու ես մնացեր ենք առւնիդ մէջ, Սիրվա՛րդ, յարեց մանկամարդ կինը զորովանքով մը : Յերմէկը մակիթարութիւնս է ան, իսկ գիշերը՝ երգս : Բայց ո՞ւր էիր... ո՞ւր մնացիր : Իեղճ մայրդ

կարօտով մնուած : Բոլոր գեղը լուր տարածուեցաւ
թէ դուն մնուած ես : Սխ , ութն ամիս եղաւ որ տե-
ղիկութիւն մը չառնուեցաւ քենէ : Զէ՞ որ Պարս-
կաստան պիտի երթայիլր... :

— Այո՛, Հռիփսիմէ , պիտի երթայիլր... սակայն
սահմանագլուխը կեցող թուրք զինուորները մեղմ
ետ դարձուցին :

— Ի՞նչ աղէկ . . . Աստուած իմ ձայնս կը լոէր
հարկաւ : Հասրա ութն ամիսներէ ի վեր ո՞ւր կըս-
պատէիր :

— Քուրս երու մէջ . . . :

— Քուրս երու մէջ . . . ի՞նչու համար :

— Ի՞նչ ընեմ . . . վիրաւորուեցայ . . . այդ պատ-
ճառով ամիսներով քուրախ մը տանը մէջ պահուած
մնացի , մինչև որ վէրքս առողջացաւ :

— Գնդակո՞վ :

— Այո՛, գնդակով:

— Հիմա՞կ . . .

— Փառք Աստուծո՞յ , բան մը չունիմ :

— Սահմանագլուխը պահպանող զօրքե՞րն էին այդ
սպանութեան հեղինակները :

— Ահշու չտ :

Մանկամարդ կինը արտօմախ աչքերն արցունքով
Եցուց ու մըմնջեց.

— Ո՞չ , Սիրվա՞րտս , քեզի համար ի՞նչեր չը դրու-
ցեցին բոլոր գեղին մէջ :

— Ի՞նչ կըսէին :

— Դուն Քոմիթա-պաշի եղեր ես ու կառավարու-
թեան դէմ կը գնես . . .

— Է՞յ . . .

— Ամեն օր բանակներ կը խրկուին քու վրադ .
բայց չեն կընար յաղթել : Վերջապէս քաջ մէկն ես
եղեր դուն :

— Կիստ լա՛ւ: Սիրելիս , դուն կը հաւատայի՞ր :

— Ե՞ս :

— Այո՛:

— Կը հաւատայի որ կտրին ու անվախ մէկն ես
դուն . բայց չէի հաւատար որ ատանկ վանագաւոր
գործունէութեան մը մէջ պիտի մտնէիր , որովհետեւ
կը սիրէիր դիս . . .

— Միթէ՞ ատանկ գործունէութեան մը մէջ մտնու-
թ չը սիրեր իր կինը :

— Կը սիրէ . . . Բա՞յց . . .

— Ի՞նչ բայց . . .

— Անոր կևանքը կապուած կըւլայ լիններուն ու
սարերուն , Սիրվա՞րդ . . . Չը կընար իր տունը մըտ-
նել , չը կընար իր կնոջ երևար տեսնել , չը կընար
իր ծնողաց կաբօան առնել ու ազատ համարձակ իր
տան ուեմերու վրայ անգամ ոտք դնել : Մէկ խօսքով ,
կթէ դուն քօմիթա մը ըլլայիր , այս վայրկենիս չէիր
կընար իմ քովս գալ , չէիր կընար քու հրեշտակդ
առնել զրկիդ մէջ , որուն գոյութիւնը՝ ո՞չ թէ ա-
միսներով , այլ տարիներով չի պիտի գիտնայիր :

Սիրվարդ հառաչանք մը քաշեց ու ըստաւ .

— Սիրելի Հոկիսիմէ՞ս , գիտես թէ ի՞նչու կը
հարկադրուի մարդ մը թողուլ իր կինը , իր ծնողքը ,
իր սիրելիներն ու իր հայրենի օճախը , եւ յանձնա-
ռու կըւլայ լուններու մէջ տարիներով թափառելու . . .

— Գիտեմ , Սիրվա՞րդս . . . ընդհատեց մանկամարդ
կինը՝ աչքերուն արցունքները սրբելով , թշուառու-

թիմն է որ ստիպել կուտայ մեղի որ իրարմէ բաժնուինք ու իրարու կարօտով ապրինք գիշեր ու ցուցել :

— Այդ թշուառութեան ի՞նչ պատճառ կայ . . . չէ՞ որ գիշեր ու ցերեկ կաշխատինք, չէ՞ որ «գանձկը կը գատենք, բայց դարտակ կը նստենք» : Ո՞ւր կերպայ մեր ճակտի քրաինքը, երբ մենք կուշտ փորով հաց մը անգամ չենք կրնար ուտել, ո՞ւր կերպայ մեր վաստակը, երբ չենք չնորհք հազուստ մը չենք կրնար հազնել : Ա՛խ, քանի որ գիրի ենք, քանի որ այս հողին տէրը չենք, դիտցի՞ր որ ո՞չ մեր քրաինքը, ո՞չ մեր վաստակը, ո՞չ մեր ապրուսաը կը թողուն մեղի . . . : Վայրենի ազգերու մէջ գիրի մը մէկ մարդու հպատակելու պարտաւոր է . իսկ՝ մենք՝ թէ՛ Քուրակը լու թէ՛ Թուրք կառավարութեան: Ուրեմն . . . քանի որ չենք կրնար թողուն մեր տունը, մեր ընաանիքը և մեր սիրելիները . պէ՛տք է գերութեան լուծը կրենք մեր վղին վրայ: Բայց ան որ գերութեան անարդ լուծը մէկդի կը նետէ անգամ մը ու լեռներու կեանքէն կը կապուի, ճշշ մարիս մարդն է ու անոր կինը մեծ մարդու մը կինն է :

Մանկամարդ կնոջ աչքերու մէջ արցունքը նորէ՞ն շողաց ագամանդի հատիկներու պէս, որոնք իր ձուածեւ ու նուռերանդ այտերէն վար թափելով Սիրակարդի գիրիկը քիրկը քնացող մանկան խանձարուբը թրջեցին գիշերը բաւական յառաջացած էր: Աքաղաղները ձայն կուտային իրարու և իրենց կուկուիկուներով գիւղը կը լեցունէին:

Սիրգարդ յիշեց թէ ժամանակը կամցնէր . . .

Ինքը պէտք է մեկնէր՝ լուսոյ աստղը չը ծագած, որպէսզի «կարմիր Դար» կոչուած շղթայ լեռներու մէջ ապահով տեղ մը կարենար գանել՝ ներսէս Արծունիին հետ աեսնուելու համար: Բայց ի՞նչ ըսէր իր կնոջ . . . եւ ի՞նչպէս բաժնուեր անկից: Յայտնէ՞ր թէ ի՞նչ էր իր գիրը . . . ի՞նչ էր իր գործունէութիւնը . . . :

Մասամանջութիւնը՝ անոր կերպարանքը մայլեց: Պահ մը հայեցաւ իր սիրելի կնոջ աչքերու արցունքին, անոր կարօտալից շըթունքին, անոր հոգեկան դասնութեամբ համակուած դիմագծերու արտայայտութեանը . . . նայեցաւ խորի՞ն ու սարսոալի՛ ցաւով մը. յետոյ իր ձեռքը դրաւ անոր ուսերուն վրայ, ուր ծամերու փունջ մը խառն ի խունմ կը ցանցնուէր, գրեթէ ճնշուած ձայնով մը մըմնջեց.

— Մակ' ըրէ՛, սիրելի Հոփիսիմէ՛ս, քիչ չանցած պէտի բամնութի՞նք իրարմէ՛:

— Ի՞նչպէս . . . «քիչ չանցած պիտի բամնութի՞նք իրարմէ՛» . . . բացագանչեց մանկամարդ կինը Սիրակարդի իրեաը նայելով:

— Այո՛ :

— Պատճա՞ռը :

— Պատճառն այն է որ գիրի եղանք մենք, թո՞ղ գիրի ըլլայ այս հրեշտակը . . . :

— Զամ հասկնար, Սիրվա՛րդ, կանաչ արեւուդ սիրոյն ըլլա՛, ի՞նչ կըսին . . . որո՞ւ հետ կը խօսիս:

— Սի՛ յուզուիր, հրեշտա՛կս, քեզի հետ կը խօսեմ:

— Ինձի՞ հետ :

— Այո՛ :

— Ինէ՞ բաժնուել կուղես :
 — Տէր Աստուա՛ծ . . . միթէ կը բաժնուի՞մ :
 — Հապա՞ :
 Սիրվարդ գրկէն վար առաւ մշկ մշկ քնացող
աղեղը ու սիրական կնոջ գլուխը թեւելուն մէջ
սեղմելով մրմնչեց .
 — Պարտականութիւն մը կայ վրաս , Հոփիսիմէ՞ :
 — Պարտականութիւն մը . . . գողզզաց մանկա-
մարդ կինը :
 — Այո՞ :
 — Ո՞վ կը զնէ քու վրադ այդ պարտականու-
թիւնը :
 — Հայրենիքը :
 — Հայրենի՞քը :
 — Ո՞հ , ճէջէ է : Միթէ՞ չես սիրեր մեր Հայրենիքը :
 — Կը սիրեմ . . . բայց որո՞ւ պիտի թողուս
այս անխօս մանուեկը , որո՞ւ կը թողուս այս օրորո-
ցը . . . ըսէ՞ , որո՞ւ կը թողուս . . . միթէ Հայրենիքը ,
կը պահանջէ՞ որ մարես տունիդ ճշագն ու հեռանաս
անօր սկսերէն :
 — Հոփիսիմէ՞ . . . մտածէ' անդամ մը , միշէ' թէ
համբերելու ուժ չէ մնացեր վրանիս : Բաւական չէ
մեր գերի վիճակը մնացի , ահա' պատիւնուս հետ կը
խաղան թուրքերը . . . : Կուզի՞ս որ քու աչքիդ
առջին կտոր կտոր ընմն զիս ու յետոց անպատճեն ,
բռնարարին ու խողխողին քիզ . . . կուզի՞ս որ մա-
նուկդ յօշուեն քու քովդ ու անօր գլուխը սուխի
մը ծայրն անցուցած փողոցներու մէջ պատցաւնին ...
 — Ո՞հ , Աստուա՛ծ իմ . . . ի՞նչ կըսես , Սիր-
վա՞րդ . . . ընդհատեց մանկամարդ կինը սոսկումով մը :

— Այո՞ , երբ մմնք անստարբեր մնանք , երբ մմնք
լեռներու մէջ քիչ շատ անառիկ տեղեր չը պատ-
րաստենք ու ապազայ չարիքներու դէմ զնելու հա-
մար ուժ մը ձեռք չը բերենք , գիտցի՛ր որ աս է
միը դպութիւնն , որուն պիտի ենթարկուինք ուշ
կամ կանուխ : Այսօր որչա՛փ որ ծանր է քեզի ինչ
բաժնուիլ , սակայն միփիթարութիւն մը պիտի ունե-
նաս թէ՝ Սիրվարդդ անառիկ վայրեր կը պարասատէ :
 — Սիրվա՞րդս . . . ո՞հ , ծանր է տոփկայ . . .
չիմ կրնար հանդուրժել որ զուն բաժնուիս այս սե-
մերէն , ուր խաւար մը պիտի մնայ ինձի , հառաչեց
մանկամարդ կինը՝ բարձրածայն հեկեկալով : Յիշէ՛ ,
ո՞վ պիտի ըլլայ իմ միփիթարութիւնս :

— Սա՛ խանձարուրս . . . շեշտեց Սիրվարդ :
 Մանկամարդ կինը զլուխը ծոկց ու աբցունքի հե-
ղեղ մը թափիլէն ևտքը , հնձ կլաաց .
 — Ա՛յս , եթէ ան ըլլար . . .
 — Ի՞նչ սիտի ընէիր , ընդհատեց Սիրվարդ :
 — Ետևէդ կուզայի . . .
 — Տուր ինձի քու սիբոր . . . ահա' իմ ետեւէն
եկած կըլլաս , ըացագանչեց Սիրվարդ .
 Մանկամարդ կինը հոգւոյն ամրողջ գորավանքովը
լեցուած՝ շեշտեց .
 — Ո՞հ , սիբոս արդէ՞ն տուած էի եւ պիտի տամ ,
 Սիրվա՞րդս . . . զնա՛ , Աստուած քեղի հետ : Գնա՛ ,
 պարտականութիւնդ կատարէ՛ զոր հայրենիքը կը
զնէ՞ քու վրադ . . . : Ինչպէս ըսի սա խանձարուին
իմ միփիթարութիւնս ու իմ երգս պիտի ըլլայ : Անոր
տուած կաթիս մէջ արցունք չիմ խանիք , այլ ան-
տուած կաթիս մէջ արցունք չիմ խանիք , այլ ան-

իսկ վրէժս մանուկիս կը թողում։ Բայց կը պաշտամք։ . . .

Ու չը կրցաւ շարունակել . . . իր հոգին խղզող դառնութիւնը պոռդկաց, ինչպէս ալէ կոծուած ծով մը : Քնքուշ գլուխը ձզին վրայ ինկած վարդի կոկոնի մը նման Սիրվարդի կուրծքէն վար կախեց ու սկսաւ հեծկլտաւ :

— Ի՞նչ կայ, խորո՛տս, հարցուց Սիրվարդ՝ սիրելի կնոջ հաստապ ճակտին վրայ գնելով իր ձեռքը :

— Եթէ կարելի է . . . երկու օրի չափ տունդ մնաս . . . մրմնջեց մանկամարդ կինը :

— Չեմ կընաբ : Պէ՛տք է ժամէ մը ճամբայ ելնել :
— Ուրե՞մն . . .

— Ահա՛ կը բամնուինք իրալսէ : Աղօթէ՛ . . . Աստուած կը լսէ քու ձայնդ :

— Եթէ չը լսեր իմ ձայնը, գոնէ մանուկիդ ձայնը թո՛ղ լսէ :

Սըրդարեւ, կէս գիշերէն երեք ժամ վերջը, Սիրվարդ վերջին անգամն ըլլալով համբուրեց իր մանուկը, համբուրեց իր սիրական կինը, համբուրեց իր հայրենի օճախը . . . ու մեկնեցաւ :

ԱՅՅԵԼՈՒ ՀԱՎԻՐԾ

Վանական, Առաջնորդական տեղապահին հրամանով, Այցելու հովիւ կարգուած էր ամբողջ վանայնահպին զգեղերուն վրայ : Այս պաշտօնն որչա՛փ որ առժամանակեաց էր, սակայն ուրախալի առիթ մըն

էր զոր ամենայն սիրով ընդունեց : Ա՛ւ կրնար իր պաշտելի գեղացիներուն մօտենալ, անոնց ցաւերուն կարեկից ըլլալ ու զանոնք միսիթարել՝ տիրող թշշուառութեան հանդէպ :

Արգարմւ, Վանական այցելած էր Սըրգայ, Քարա-Զօպան, Նապաթ, Արձակ, Կոճ, Կիւմնենց, Արլա-Շէն, Զակ-տար, Մար-մետ եւ Ամնաշատ գեղիքը :

Ուր որ կերթար, միսիթարութիւն եւ մեծ ոգեւորութիւն մը կը թողուր : Բարերար հրեշտակն էր ան, որ երկնալին անձնուիրութեան մը մէջ մարմնացած էր : Անոր քարոզը պատգամ մըն էր, որ հոգւոյն ամբողջ տառապանքը կը մոռցունէր : Անոր նայուածքը գերբնական էակէ մը ներշնչուած առաքինութեան պատկերացումը կարայացատէր : Ամբողջ սէր էր, ամբողջ կեանք էր իր շրմունքներէն կլածը :

Այսպէս, Վանական Թիմարայ Ստորին գեղերն այցելիէ ետքը, մօտեցած էր Ա . . . գեղին :

Աւելի քան տասն ամիսներէ ՚ի վեր հեռացած էր այդ գեղէն եւ չէր գիտեր թէ ի՞նչ եղած էր տէր Օհան, մանաւանդ՝ դաւաճան տէր կարապետ : Հետեւարար սիրով սկսաւ զարնել, ու արցունքը խըղդեց իր հոգին :

— Ի՞նչու լացիք, հայր սո՛ւրբ, հարցուց՝ միջին հասակով, կունտվիկ ու կորովի կազմուածքով փոքրաւորը, որ մեր ծանօթ Մոնթն էր :

— Գիտե՞ս, սիրելի Մո՞նթս, շատ կը ցաւիմ սախեղձ գեղացիներու գրութեանը վրայ, պատասխանեց վանական : Ամբողջ տարի մը քրտինք կը թա-

փեն, կաշխատին ու չարաչար կը տքնին, բայց
կուշտ փորտով հաց մը չունին որ ուտեն:

— Երա՛ւ է, հայր սո՞ւրբ . նոյն իսկ հոգեւոր
մխիթարութենէ անգամ զրկուած էն . . . :

Եկեղեցի մը ունին, որուն պաշտօնեան չէ թէ իր
կոչումը, այլ խօսիլ չը դիտեր: Երէկ, երբ ջեր
սրբութիւնը մէս Մէլոյի տունը կը դանուէր, մէկը
ներկայացաւ ինձի և խնդրեց որ «մուղինայիմ»:
Հարցուցի իրեն թէ ի՞նչ բահէ էր այդ խօսքը: Ինդէ
գեղացին իմ հարցումն վրայ զարմանալով ըստ թէ
«մեր տէրտէրը զիտէ . . .»: Ա.խ, կառնեցի որ տեղ-
ոյն քահանան իր կոչումին հանդէպ մեղմնչելով
այդ տեսակ կախարդական խարէութիւններ ի զործ
կը դնէ:

— Հը՞մ . . . ժպտեցաւ վահական՝ քմծիծաղի մը
ամենէն գառն արտայացաւ թեամբ, ատիկա բան
մը չէ . զե՞ո ո՞րչափ խաբէական գործեր ունին ա-
նոնք . . . կրօնքը պարզապէս մեղենայութիւն մը
գործած է այդ անարժան եկեղեցականներու ձեռ-
քին մէջ; որոնք խաչ մը ունին թեւերնուն տակ ու
Աւետարան մըն ալ հազիւ կարգաւ զիտեն: Ա.խ,
գասնուելի կերպարանքով գայլեր են անոնք, սի-
րելի Մոնթս:

Մոնթը լսեց: Ա.դէն զիւղը մտած էին:

— Ո՞ւր ովտէի իջէք, հայր սո՞ւրբ, հալցուց
Մոնթը:

— Տէր Օհանի տունը . . . շեշտեց վահական:

Մոնթը գիտէր տէր Օհանի տունը, հետեւարար
անոր գուռին առջնուը կտնդ տառւ:

Վահական ձիէն վար իջաւ: Մոնթը բանեց անոր
վահական:

Ճիռւն սանձը եւ իր ճիռւն հետ բակը տանելով ցի-
ցերուն կապեց, ուր յարդով լեցուն մսուր մը կար:

Տունին մէջ իրարանցում մը կար: Կիները՝ գէմ-
քելմին կէս մը ծածկած՝ պատրաստութիւն կը տես-
նէին հեւրանոցը թաղիքով ու կակուղ մինտարնե-
րով զարդարելու:

Վահական հեւրանոցը մտաւ եւ Մոնթին հետ սպա-
սեց Տէր Օհանին: Սւելի տարիքոտ կիները՝ պատ-
կառանքով մը անոր ձեռքը համբուրելու կուգային
եւ իրաբու ետեւէ գուրս կելնէին:

Կէս ժամ ետքը Տէր Օհան եկաւ, Ծերունի քա-
հանան մէկէն ի մէկ չկրցաւ ձանչել թէ իր հեւրա-
նոցին մէջ գոնուողը հոգւոյն ամենէն մօտիկ եւ ա-
մենէն պաշտելի վահականն էր:

— Սաստած օգնական, հայր սուրբ, թոթովից
ձիւնաբառ մօրուքով եկեղեցականը յարգանքով մը:

Վահական մեղենաբար ոտքի ելաւ ու համբուրեց
վլնքը, մրմնչելով.

— Տէր Օհան չձմնչցա՞ր զիս:

— Ա.հ, զո՞ւք . . . բացագանչեց Տէր Օհան՝ որ ա-
ւելի ձայնէն ձանչցաւ թէ Վահականն էր ան:

— Նստեցէ՞ք . . . Վահական:

Տէր Օհան կարուութիւնն գասնացած նայուածքը
պաշտելի անձնուրացին վրայ սեւեռեց ու նստեցաւ
անոր քովիը:

— Ի՞նչպէս է զեղին զրութիւնը . . . հարցուց Վա-
հական:

— Փոխուած չէ . . . :

— Տէր կարսպեալ ո՞ղջ է:

— Ոչ, վախճանեցաւ:

— Վախճանեցա՞ւ :

— Այո՛ :

— Ո՞չս Մէլիքին տունն ի՞նչ վիճակի մէջ է :

— Ա՛խ , գիտցածիդ պէս է . . . ; կըսն թէ թէս Մէլիք Պարսկաստան կը գտնուի . ձի՞շդ է :

— Ճիշդ է :

— Հսել է թէ՝ Պուլկարիայէն Պարսկաստան անցած է :

— Այո՛ :

— Շատո՞նց է :

— Ո՛չ , հազիւ հինգ վեց ամիս կայ :

Այս վեր ի վերոյ խօսակցութիւններէն ետքը , Մոնթը դուրս ելած էր ու կը մնային երկու նախկին սրբակիցները հիւրանոցին մէջ :

— Միթէ դեր մը ունի՞ք կատարելու , հարցուց Տէր Օհան , որ կը կարծէր թէ Վահնական ծպտեալ վիճակի մը մէջ կը գտնուէր :

— Ո՛հ , Տէր Օհան ես ծպտեալ մը չեմ . այլ վարդապետական կոչումիս մէջ կը գտնուիմ եւ Վահնայ Առաջնորդական տեղապահէն Այցելու Հովիւ կարգուած եմ Թիմարայ գեղերու վրայ , նկատել տուառ Վահնական :

— Ի՞նչ բարեբաղտութիւն . . . դոնէ այսուհետեւ ազատ պիտի ըլլաք , անանկ չէ :

— Այո՛ , ազատ պիտի ըլլամ . . . մրմնից Վահնական դառնութեամբ :

Ու Վահնական պատմեց իր բոլոր գլխէն անցածները : Յայտնեց թէ Լալեղար սպաննուած էր . իսկ Միքո Ախապար թուրք գօրապետի մը տունը ծառայութեամն մտած էր . . .

Երբ թշուառ Լալեղարի մահուան գուժը լսեց Տէր Օհան , չկրցաւ իր արցունքները զսպել , որոնք՝ յորդելով ճերմկցած մօրուքին մէջէն , սկսան վար թափուիլ :

— Խեղճ աղջիկ . . . մրմնից Տէր Օհան , օրհնեալ ըլլայ քու յիշատակդ :

Երկու հայրենավառ հոգիները թողնելով անցեալի տիսուր պատմութիւնները , սկսան խօսիլ ներկայ կացութեան վրայ :

— Պատրաստութիւն մը կա՞յ հարցուց Վահնական :

— Այո՛ , անձնապաշտպանութեան ամէն միջոց ձեռք առնուած է , պատասխանեց Տէր Օհան : Փառք Առառուծոյ մեր մէջ Քզիր Զաքօներ ալ չկան որ վախնանք այդ մասին :

— Սիրվարդ եկա՞ծ է մօտ օրերս :

— Քանի մը օր առաջ գիշերով եկաւ , ժամ մը մնաց ու մեկնեցաւ :

— Իր ընտանիքէն լուր մը ունի՞ք :

— Ունիմ : Աղնիւ ու պարկեշտ կին մը եւ հրիշտակի պէս սիրուն զաւակ մը ունի : Երկու անգամ տեսակցութեան գացած եմ . ամբողջ գեղին մէջ համակրելի դարձած է , եւ արտմելու վայրկեան մը չեն թողուր իրեն դրացիները :

— Գիտե՞ն թէ ի՞նչ է անոր ամուսնոյն դերը :

— Գիտեն :

Վահնական ամենէն . կարեւոր տեղեկութիւններն առած էր . հետեւաբար ներողութիւն խնդրեց տէր Օհանէն եւ յայտնեց թէ չի պիտի կրնար սպասել . Տէր Օհան ո եւ է առարկութիւն մը չըրաւ :

Իրիկուան դէմ Վահնական ու Մոնթը մեկնեցան

գէպի Թիմարայ Միջին գեղերը : Հետզհետէ այցելեցին Խաւենց , Շահ-Կէլտի , Սոսրատ , Բիր Կարիս ու մտան Տէրէ-Պէկ : Այս վերջին գիւղը լեռնադաշտի մը մէջ կը գտնուէք :

Վանական , ինչպէս ամեն տեղ այդ սովորութեան կը հետեւէք , փոխանակ Ծէսի տունը իջեւանելու , ուղղակի քահանային տունը մտաւ :

Գեղին անուանական տէրը Քուրտ մըն էր , ուրուն անունը Մահմուտ էր : Այս նշանաւոր Քուրտը Պօղոս եպիսկոպոսի աջ թեւն եղած էր տարիներով , եւ անոր վրայ կատարեալ վստահութիւն ունէր :

Մահմուտ աղա չափազանց կը յարգէր հայ կրօնաւորներն , այդ պատճառաւ յատուկ տեսակցութիւն մը ունեցաւ Վանականին հետ :

Վանական Տէրէ-պէկէն մեկնելով հասաւ Լիմ Անապատի վանքը , ուր էր գտնուէք հոչակաւոր Պօղոս եպիսկոպոսը :

Վանահայրը լսած էր Վանականին անունն եւ գիւտէր թէ անկեղծ ու դործունեայ կղերական մըն է . ուստի յարգանքով մ'ընդունեց զինքը :

— Ի՞նչպէս կը գանէք մեր գեղերու վիճակը , հարցուց Վանահայրը :

— Ողբալի են , Սրբազն , պատասխանից Վանական :

— Ի՞նչ կողմէ :

— Ամեն կողմէ : Դպրոցի համար խօսքը չըկայ , Եկեղեցի ունին , որուն պաշտօնեան սեմերէն ներս մտնելը չը գիտեր , եւ անոր քահանայ անուն տալը չ'արժեր : Գալով անոնց պալուստին ու աշխատանքին , արգէն ծանօթ են ձեր Սրբազնութեան :

Ի՞նչ ընկնք . . . գեղացի են , ատոնց վիճակը տալրեր չը կրնար ըլլալ : Կըսեն թէ՝ «Գեղացիները չեն ըլլար քաղքցի , ինչպէս գայլերը չեն դառնար ընտանի» , նկատել տուաւ վանահայրը :

Եթէ գեղացիները չեն կրնար քաղքցիներ դառնալ , Սրբազն հայր , առարկեց Վանական , գոնէ՝ կրնան բարեփոխութիւն :

— Ա՛խ , գուն չես գիտեր . . . առ խեղճ կարծած գեղացիներդ ժամանակ կուզայ որ կը լոցունեն զիս , այնպէ՛ս որ մէկ կօտ ցորենի համար լեզու չը մնար կը թափեն եւ վճարել չեն ուղեր վանքին : Մանաւանդ աս վերջին տարիներուս մէջ , բոլորովին գաղքեցուցած են տուրքերը : Սոբակ կուզես , չեն տար զուպարա կուտասո , մէկը չիգար : Շատ անգամ վանքին արտերը կը մնան առանց քաղելու , եւ ատանկով ահագին վնասի մը տօնկ կ'ընկնձուի վանքը : Հապա՞ հարսնիքի հրամանագրին համար . . . ի՞նչ երգումներ , ի՞նչ պատուստմներ չեն ընկը՝ հաւատացընելու համար թէ աղքատ են , խեղճ են , պարտատէր են , որպէսովի հրամանագրի տուրքը քիչ տան եւ կամ թէ փոքրիկ գումարով մը գոհացնեն զիս :

— Որչա՞փ է հրամանագրի տուրքերնիդ :

— Է՞ն , առիթը գիտէ . . . երբեմն մէկ ոսկէն բռնեցէք մինչեւ տասը կրնամ պահանջել :

— «Հասի-չը հասի» առթի՞ւ :

— Ամենէն բարեպատեն առիթն այդ է : Կը հայիս օր մը փորը անկած գեղացի մը կը մանէ խորհրդարանը քանի մը համախոններով : Կը բացարէ թէ աղջիկ մ'ունի կարգելու , բայց գեղին տէրաէրը չը թողուր : Գործը կը հասկնամ : Խսկոյն իստութեան

եղանակով մը կը բարկանամ եւ «իրաւունքը Քահանային է» կը պօռամ : Գեղացիները գողդղալով մէկէն մինչեւ տասը կը բարձրացունեն «վճարանքը» : Ան ատեն քիթո՞քերանս ծոմոկած հրամանագիրը կուտամ ու կը ճամբեմ : Ասկից զատ, աւելի շահաւոր է վանքին «վճարանքը», երբ աղջիկը գեղին մէջ երկու Աղաներ ուզեն զատ զատ ու հակառակին իրարու : Աս անգամ ուրիշ գիրք կը բռնեմ : Երկուքէն ալ «վճարանքներ» կըստանամ . . . բայց ո՞ր աւելցունէ իր «վճարանքը», անոր կուտամ հրամանագիրը :

Վանական խորին լոռութեամբ մը մտիկ կընէր Պօղոս եպիսկոպոսի տխուր յայտնութեանց, որո՞ք սարսուլի էին իրենց բովանդակ մերկութեանը մէջ :

— Թողո՞ւնք այդ խնդիրները, Սրբազնո Հայր, ընդդի՞ց Վանական ձնշուած ձայնով մը : Ի՞նչ գաղափար ունիք երկրին զբութեանը վրայ : Աղետաւոր ու միանգամայն արիւնալի լուրեր կը համին գաւառներէն : Կըսեն թէ՝ Քուրտերը կը պատրաստուին հայերու ինչքերը կողոպտելու :

— Քուրտերը . . . բացագանչեց հսկայ Վանահայրը :

— Այո' :

— Երբէ'ք . . . Քուրտերը չի' պիտի համարձակին թիմարայ գեղերուն վրայ յարձակելու : Անո՞ք Պօղոս Եպիսկոպոսի անունը լսած են, հետեւաբար մազմանգամ չեն կրնար բրցունել :

Ու Պօղոս եպիսկոպոսը սկսու մի առ մի թուել թէ ի՞նչպէս միծ ազդեցութիւն ունեցած էր Քուրտերու մէջ, թէ ինչպէ՞ս անգամ մը Տէրէ-պէկ գեղի

Մահմուտ Աղային առւնը գտնուած ժամանակ անոր որդւոյն «մինչեւ իրիկուն լակոտ մըլլաս ու իմձեռքս չը համրուրես» ըսած էր հօրը ներկայութեանը, թէ ինչպէ՞ս քուրտերու փախցուցած հայաղիկները զացած անձամբ ետ առած էր եւ թէ ինչպէ՞ս Քուրտերու եւ հայերու դատերը կը կարէր, առանց խտրութեան ազգի ու դաւանանքի :

— Բայց ի՞նչ պիտի ընէք, երբ կառավարութեան բացարձակ հրահանգովը գործեն այդ Քուրտերը, վրայ բերաւ Վանական կիսկոտը վերապահութեամբ մը :

— Կառավարութի՞ւն . . . բացագանչեց Պօղոս եպիսկոպոսը :

— Ի հա՛րկէ :

— Կը կարծէ՞ք թէ թուրք կառավարութիւնն այդ աստիճան ծայրայեղութեան մը դիմելու պիտի հարկադրուի :

— Գուցէ' . . . :

— Ան ատեն ի՞նչ կընամ ընել :

— Զեռքերնիս լուանք մէկ կողմը քաշուի՞նք :

— Զեմ հասկնար . . . ուրիշ ի՞նչ կընանք ընել :

— Մէնք :

— Այո', մենք :

— Գիտէ՞ք, Սրբազնո Հայր, սպանդանոցը տարուած ոչխարն անգամ երբեմն ժամերով կը զիմագրէ գանակին եւ ազատելու կը ջանայ զինքը խողիսող դահիճին ձեռքէն : Մեր գեղացիները սպանդանոցի վիճակին մատցուող ոչխարներուն չափ չըկա՞ն միթէ . . . ի՞նչու չը պաշտպանեն իրենց ստացուածքները, իրենց պատիւն ու իրենց անձը :

— Ինչո՞վ պաշտպանեն, վարդապե՛տ, ընդհատեց
Վանահայրը՝ իր սէգ գլուխը վեր բարձրացնելով։
— Ինչո՞վ կը պատրաստուին չուրտերը, կրկնեց
Վանական։
— Անոնք զէնքեր ունին։
— Էա՛ւ, ինչո՞ւ մենք ալ զէնքեր չունենանք։
— Ի՞նչպէս կի՞նանք ունենալ, երբ կառավարու-
թիւնը կարգիւէ մեզ զէնք զնել եւ կամ թէ զէնք
պահել։
— Քուրտին ի՞նչու չ'աբգիլեր։
— Քուրտէն կառկած մը չունի։
— Տէր Աստուա՛ծ, կառավարութիւնը լեռնարնակ
ու վայրենի քուրտութէն կառկած մը չունենար, մընչ-
գեռ գարերէ ի վեր հաւատարիմ հայ աղգէն կունե-
նա՞յ։
— Հարկա՛ւ . . .
— Պատճա՞ռը։
— Պարզ է, ուուրաը կապո՞ի առանց աղգայնու-
թեան բնորոշ զգացումը պահելու եւ առանց քաղա-
քական ձգտումներու իր աչքը գարձնելու։ Կառա-
վարութիւնը կը տեսնէ այդ նկատքիրը։ Իայց կը
հաւատայ թէ հայը բոլորուն տարբեր ուղղութեան
մը կը հետեւի . . .
— Հիմակ այս գեղերու մէջ բնաւ զէնք ըսուած
բանը չկա՞յ։
— Հարիւրին հարիւրը չեմ հաւատար։
— Ո՞հ, աղետալի՛ է այդ . . . մընիցեց Վանա-
կան ու խորտւնկ հառաջանք մը հանեց սրտէն։
Վանահայրը պահ մը լոելէ ետքը. պատուիրեց։
— Ի՞նչուդ պէտք, վարդապե՛տ, դո՞ւք պիտի ըւ-

լաք աս երկիրը շտկող. աւելի լաւագոյն է պաշ-
տօննիդ վերջացուցէք ու տեղերնիդ գացէք։
— Պաշտօնս կը վերջանայ . . . բայց խի՞ղճս,
բացազանչեց Վանական յուզուած ձայնով մը։
— Մարդուս խիղճը շատ բանի հանդէպ չը լոեր,
վարդապե՛տ, սակայն հարկը պահանջած ատեն պիտի
մաքառիք անոր հետ, առարկեց Վանահայրը ցուրտ
ձայնով մը։ Բայց ինքզինքնիդ կը հետէ՞ք կրա-
կին մէջ, անկից զոհ մազաելու համար. կը մըտ-
նէ՞ք փլելու վրայ եղող տան մը մէջ, ուր ընտա-
նիք մը կը քնանայ . . . Այսպէս է մեր ժողովուր-
դին ձակատագիրը։ Ո՞վ որ իր կեանքը կը կապէ
անոր կեանքին, պարապ տեղ կը զոհուի։ Ինչ ա-
ղէկ մ'ըլլա՞ք, ինչ աւելի աղգի համար հոգի տուող
մ'ըլլա՞ք . . . ի՞նչ շահեցայ. ամենէ՞ն վերջը կդզի
մը դարձաւ իմ աշխարհքը . . . աւելի ճիշդն բաելով
իմ բանար։
— Ի՞նչ է ուրեմն մեր կոչումը, որբազան հա՛յր։
— Կը հասկնամ ի՞նչ ըսել կուզէք . . . նկատել
առուաւ Վանահայրը ծանր ու խոռվայոյդ եղանակով
մը։ Մեր կոչումը գիտակից ու արժանիքը ճանչցող
ժողովուրդի մը համար է, ո՞չ թէ՝ «Այօր ովան-
նա՛ ու վաղը ի խաչ հան զդա» պօռացող յիմար-
ներուն . . .
— Ի՞նչ կընէ Հովիւը, երբ ոչխարհները գայլերու
ձեռքը պիտի մատնուին։
— Անո՞նք որ իր ձայնը կը լսեն, կը փութայ ա-
զատելու։
Վանական սարսաց . . . բնաւ չէր յուսար թէ
իմ անապատի Վանահայրը այդչա՞փ փոխուած ըւ-

լար : Ո՞հ , Ներսէս Արծրունիի հետ խօսող մարդը չէր ան : Զախշախուած փառասիրութիւնը բոլորովին այլափոխած էր իր էութիւնը :

Հետեւաբար ա՛լ չը խօսեցաւ : Երկու օր մնալէ ետքը մեկնեցաւ վանքէն :

Ճամբուն վրայ մարդագետին մը կար . ուր գեղին խօստաղները կը խաղային :

Երկու ժամեն աւելի կը լլար որ վանքէն հեռացած էին : Ուստի ձիերը թողուցին մարդագետին մէջ ու իրենք քիչ մը հանդստացան :

Յեսոյ շաբունակեցին իրենց ճամբան ու գիշեր չեղած՝ հասան Ս. . . գիւղը :

ՎԱԼԻ ՓԱՇԱ ԵՒ ՎԱՆԱԿԱՆ

Վալի փաշա իմացած էր Վանականի գործունէութիւնը : Առանց յապաղելու , պահանջից որ պաշտօնազուրկ ըլլար ան ու ետ կանչուէր : Առաջնորդական տեղապահը չը կրցաւ Վալի փաշայի պահանջքը մերժել , այլ անմիջապէս հետեւեալ զրութիւնը դրկեց :

ՅԱռաջնորդաբան Հայոց

Թիւ 173

Վան , 189 . . . յունիս 3

Գերապատիւ Ս. Հայր ,

Զեր երէկի թուահամարաւ գրութիւնը սաացեր եմ : Եյսու պաշտօնական գրութեամբ կուգամ հաղորդել

Զեր Սրբութեան թէ՝ «ինչ ինչ հարկեցուցիչ պատճառներ» կը թելադրեն զիս պաշտօնէ դադարեալ համարել ձեզ . հետեւաբար հարկադրուած պիտի ըլլաք «Բնդհուալ քաղաք վերապանալու . . .»

Մնամ Զեր գերապատուութեան պատասխանին սպասող . Առաջնորդական Տեղապահ Տ. . . Ս. Վ. . . .

Այս պաշտօնական գրութիւնը Վանական ստանալուն պէս՝ չը սպասեց այլեւս :

— Երթա՞նք , սիրելի Մո՞նթո , մրմիջից Վանական : Ո՞վ գիտէ ի՞նչ դարձուածք մը պատահած է :

Նրդարեւ , Վանական ու փոքրաւորը քաղաքը վերադարձան ու ըստ օրինի Առաջնորդաբան մտան . սակայն տիսուր եղաւ անոնց զարմանքը , երբ Առաջնորդաբանի բարապանը չը թողուց որ Տեղապահին ներկայանային , առարկելով որ պէտք էր Վալի փաշայի ապարանքը երթային :

— Վալի փաշայի ապարանքը . . . բացագանչից Վանական՝ բարապանին երեմն ի վեր նայելով : Միթէ՞ հայ ժողովուրդի Առաջնորդաբանը Վալիի ապարանքը փոխադրուած է :

— Ես ատանկ բաներ չեմ հասկնար , Հայր Սուրբ , շեշտեց բարապանը կոշտ հեղնութեամբ մը : Միայն թէ՝ այս է Տեղապահ հօր հրամանը :

— Եիստ լա՞ւ , ո՞վ պիտի առաջնորդէ մեզ Վալի փաշայի ապարանքը , հարցուց Վանական :

— Վալի սենեակը սպասող ոստիկան մը , պատասխանեց Բարապանը :

— Ոստիկա՞ն մը :

— Այո՛ :

— Անկարելի՛ է . . . միթէ՞ ոճրադործ մըն եմ :

— Ուրեմն, առանձին կընաք երթալ :

Վանական ուրիշ խօսք մը չըրաւ : Առաջնորդարանի բակէն զուրս եներով ուղղակի Վալի փաշայի ապարանքը զիմեց :

Երբ ապարանքին դուռը հասաւ, գոնապան-զինուոր մը՝ ներքինապեսի մը հրամանին համաձայն, զահլիճը սարաւ Վանականը, իսկ փոքրաւորը մնաց վարի սենեեակը :

Դահլիճը մէկը շըկար :

Վանական թաւիչէ աթոռի մը վրայ նստեցաւ ու սպասեց :

Քիչ յետոյ ներս մտաւ գիրուկ, յաղթ կազմուածքով, խոժոռ ու վէս կերպարանքով, թաւ մօրուաքով, ժանգատիպ այսերով, նախանձոտ ու ոխակալութեան պատկերացումը արտայայտող նայուածքով մարդ մը : Այս մարդը Վալի փաշան էր :

Նենգաւոր փաշան իր աչքը սեւեռեց Վանականին վրայ . . . զիտեց անոր վիճ ու աներկիւղ կերպարանքը, անոր լայն ձակար, անոր խորհրդաւոր նայուածքը . . . զիտեց, այս, ու սեւ օձի մը պէս պահ մը գալարուեցաւ ինքն իր մէջ : Յետոյ խոպոտ ձայնով մը հարցուց :

— Առաջնորդարանը գացի՞ք :

— Այո՛, գացի, պատասխանեց Վանական :

— Ուրեմն, Առաջնորդին հետ սեսնուեցաք, այնպէս չէ :

— Ո՛չ :

— Պատճա՞ռը :

— Բսին ինծի թէ՝ «Վալի փաշայի ապարանքը պէտք է երթաք» :

— Այսօ՞ր եկաք :

— Այո՛ :

— Ո՞ւր կը գտնուէիք :

— Թիմարայ գեղերը :

— Հրամանի՞ մը հարածայն վերադաշտաք :

— Տեղապահէն պաշտօնական գրութիւն մ'ունիմ :

— Ո՞ր գեղը կը գտնուէիք, երբ պաշտօնական գրութիւնը ստացաք :

— Ա . . . զիւզր կը գտնուէի :

— Ճշմարիտ կը խօսիք, նկատել տուաւ Վալին՝ իր նենգաւոր նայուածքը մեղմացնելով : Հիմակ կը մնան քանի մը բացատրութիւններ, զոր կը յուսամ թէ չէք ծածկեր, այնպէս չէ՞ :

— Երբ գետցածներս են, կը յայտնեմ առանց ծածկելու, առարկից վանական :

Վալի փաշա ծանր ծանով մը հարցուց :

— Ա . . . զիզի մէջ քարոզ խօսո՞ծ էք դուք :

— Այո՛, խօսած եմ :

— Ի՞նչ էր ձեր քարոզին նիւթը :

— Միաբանութիւնը :

— Ի՞նչ նշանակութեամբ այդ նիւթն ընտրեցիք :

— Այդ նիւթը Կրիստոնէական կրօնքին հիմն է : Ո՞վ որ այդ հիման վրայ չը դներ ժողովուրդի մը հոգեկան արամադրութիւնը, չը կընար անոր ներքին կենաց տիրանալ :

— Աղէ՛կ, ի՞նչ նշանակութեամբ ըստ էք թէ «Ապագայ չունեցող ժողովուրդ մը դատապարտուած է կորսուելու . . . »

— Ատիկա ճշմարտութիւն մըն էր զոր յայտնելու
ստիպուած է ամեն մարդ : Միթէ՞ ապագայ չունե-
ցող ժողովուրդ մը կորսուելու դատասպարտուած չէ :

— Թողունք ատոնք . . . ի՞նչ տեսակ մէկն է սա
Ներսէս Արծրունի կոչուած թափառաշրջիկ մարդը . . .
ի՞նչ գաղափար ունիք ատոր վրայ :

— «Ներսէս Արծրունի» ըսէ՞ք :

— Այո՛ :

— Ի՞նչ զործ կընէ , հարցուց Վանական՝ տարօ-
րինակ ձեւ մընելով :

— Թափառաշրջիկ մըն է , մրմնջեց Վալի փաշա :

— Քանի որ թափառաշրջիկ մըն է , ի՞նչ յարաբե-
րութիւն ունիմ անոր հետ :

— Տեսած չէ՞ք զի՞նքը :

— Ե՞ս :

— Այո՛ , զուք :

— Ամենեւի՞ն :

— Կը ծածկէք . . . ես աղէկ գիտեմ որ տեսած էք
զի՞նքը , կը ճանչէք եւ անոր գաղափառներուն կը
հետեւիք :

— Կը խնդրեմ , փաշա էֆէնտի՛ , ի՞նչպէս կարելի
է թափառաշրջիկ մարդու մը գաղափարակից ըլլաւ . . .
չեմ հասկնար :

— Թափառաշրջիկ ըսելով «խոռվարար» հասկու-
նել կուզեմ :

— Ես խոռվարար մը չեմ . . . ասիկա ընդունա՞ծ
էք :

— Ընդունած եմ . . . բայց վերջին տեղեկու-
թիւնները կասկածի մը տակ կը դնին ձեզ :

— Գուցէ՛ զբարարութիւնները ըրած են վրաս :

Վալի փաշա մինչեւ ան ատեն պահած էր իր հոգ-
ույն սեւ խոռվարը , պահած էր իր սրտին բովածնդակ
գարշութիւնը . . . ընդհակառակը , ջանացած էր տե-
սակցութիւնը մտերմական երեւոյթի մը ներքեւ
գնելու եւ կամաց կամաց իր դաւադրական դիտա-
ւորութիւնը յայնելու : Ուստի , շարժում մը ըրաւ-
ու վանականին խօսքը ընդհատելով , ըսաւ .

— Մոյիկ ըրէ՛ք , ձեր պաշտօնազրկութիւնն իմ
հրամանովս եղած է :

— Զեր հապահմո՞վ , բացագանչեց Վանական :

— Անշո՛ւշու :

— Տեղապահը հպատակեցա՞ւ . . . :

— Կընա՞՞ր չը հպատակել . . . նկատել տուաւ
Վալին քմծիծաղով մը :

— Ո՛չ . . . մրմնջեց Վանական :

— Հիմակ կուզեմ որ այդ պաշտօնը ձեզի տրուի ,
կընդունի՞ք :

— Զեմ կընար ընդունիլ :

— Ի՞նչու համար :

— Սիոր համար որ Հայոց Առաջնորդարանը «պաշ-
տօնէ դատարեալ» նշանակած է զիս : Ես պարտաւոր
եմ հպատակելու իմ Տեղապահիս հրամանին :

— Եթէ Տեղապահը թոյլ տայ եւ ես հրամայելու
ըլլաւ , պիտի ընդունի՞ք :

— «Եթէ գուք հրամայէք եւ Տեղապահը թոյլ տայ»
գարձեալ չեմ կընար ընդունիլ , որովհետեւ պար-
տականութիւնս վերջացած է : Թիմարայ թէ՛ Վերին
գեղերը , թէ՛ Միթին գեղերն եւ թէ՛ Ստորին գեղերը
այցելած եմ ու չեմ կընար նորէն այդ կողմները թա-
փառիլ : Ի՞նչ պիտի ընեմ այսուհետեւ :

— Քանի որ երկրին զաւակն էք, քանի որ ձեր պարագանութիւնն է ժողովուրդին առաջնորդն ըլլալու, վերջապէս, քանի որ կառավարութիւնը վստահ եղած է կրօնաւորներու ամեն գործունէութեան վրայ, կառաջարկեմ որ ծառայութիւն մը մատուցանէք: Կը յօժարի՞ք:

— Ի՞նչ ծառայութիւն :

— Երկրին ու թագաւորին սիրոյն համար յանձն առնէք ա'յն գեղերը շրջապայելու, ուր անշուշտ խռովութիւններ նշմարեցիք:

Վանական կեցած անդը ցնցուեցաւ, ինչպէս վիթխարի ապառաժ մը՝ երկրաշարժի մը ցնցումին ներքեւը: Դաշիճը մթնցաւ աչքերուն . . . : Կարծեց թէ հրէշ մը կար իր գէմը, որ կը ժպտէր: Կարծեց թէ նենգութեան ուրուական մը կը մարմանար իր առջին ու կը թելարէը զի՞նքը ծծելու եղբօր մը արիւնը . . . :

— Ի՞նչու կը մտածէք, ընդհատեց Վալի փաշան իր անարդ ձայնը կեղծելով:

— Ե՞ս, զոչեց Վանական՝ ինքնիւմէ ելած:

— Այս', զուք:

— Եր մտածեմ թէ երկրին ու թագաւորին սիրոյն համար յանձն առնելիք պաշտօնս օգտակար չի պիտի ըլլայ, որովհետեւ խռովութիւններ ո՛չ թէ հայ գեղացիներու մէջ նշմարած եմ, այլ Քուրտ ցեղերն են որ խռովութիւններ կը պատրաստեն . . . :

— Քուրտերը կրնան զսպուիլ:

— Երբ զի՞նեալ ու լինարնակ Քուրտերը կրնաք զսպել, վստահ եղէք թէ անդէն ու օրուան հացը մտածող թշուառ գեղացիները զսպուած են ամեն կերպով:

— Այդ չէ նպատակս . . . ես ալ հաւատացած եմ թէ անդէն ու իր օրապահիկը մտածելու անկարող հայ գևաղցիները դարերէ իվեր խռովութեան մը գաղափարն ունեցած չեն, հաւատացած եմ թէ հաւատարմաբար ծառայած են անոնք երկրին ու կառավարութեան . . . սակայն վերջին ժամանակներս մտած են անոնց մէջ կարգ մը խարերաներ, որոնք վաստութեան մը հետեւցնելու յաջողեցան:

— Զեմ հասկնար . . . ժողովուրդ մը, որ դարերէ իվեր հաւատարիմ եղած է երկրին ու կառավարութեան, ինչպէ՞ս կարելի է խարերաներու խօսքին հաւատք ընծայէ եւ ոտնակոխ ընէ իր պարտականութիւնը: Կը հաւատա՞ք որ հայը ա'յդ աստիճան անմիտ է:

— Ո՞չ:

— Կը հաւատա՞ք որ ժողովուրդ մը խռովութեան եւ կամ թէ ապատամբութեան մը մէջ դնելը շատ հեշտ չէ:

— Կը հաւատամ:

— Կը հաւատա՞ք որ անդորր ու խաղաղ կեանքը ժողովուրդի մը երջանկութիւնն է եւ ժողովուրդ մը դիւրաւ չբաժնուիր այդ երջանկութենէն:

— Կը հաւատամ:

— Ան ատեն, ի՞նչ հարկ կայ որ կասկածներ կունաք: Անդո՞րր է մեր ժողովուրդին կեանքը, խաղա՞ղ է անոր ընտանիքը . . .

— Անդորր է:

— Խաղա՞ղ է անոր ընտանեկան յարկը:

— Խաղաղ է:

— Ուրիմն . . . ձեր վսեմութեան կասկածը շատ անսեղի է:

— Բայց ժողովուրդ ըսածդ միամիտ ոչխարներու կը նմանի . . . չէ՞ք տնաներ . . . շատ զաւառներու մէջ կը հետեւին այդ խարերաներուն, որոնք Քօմիթա անուան տակ կը գործեն:

— Թօմիթա՞ :

— Այո՛ :

— Ես այդ անունը չը լսեցի ո՛չ մէկ գեղացիի
բերնէն :

— Դիցուք թէ չկան ատանկ մարդիկ ձեր արջա-
գայած գեղերու մէջ . . . սակայն հաւանական է որ
կը մանեն այս օրերս . . . այդ պատճառաւ դուք
յարմար առիթն է որ երթաք ու ժողովուրդն քա-
ռողէք, խրատէք ու ետ կեցունէք անոնց թերագ-
րութիւններէն . . . : Պաշտօն մը որ պարտականու-
թիւն մըն է : Արդէն այս խնդիրներու վրայ խօսած
եմ տեղապահին . . .

— Անիկա հաւանութիւն տուա՞ւ :

— Այո՛, միեւնոյն ատեն յայտնից թէ ձենէ զատ
մէկը չկայ որ խղձի մտօք կատարելու կարողանայ
այդ պաշտօնը,

— Խիստ լաւ, ի՞նչ ըսեմ գեղացիի մը երր բողո-
քէ ինծի թէ գրացի քուրտը զէնք ունի, կուզայ իր
հացը կը խլէ կը տանի, կանապատուէ իր ընտանե-
կան յարկը . . . մինչզես ինքը ձայն չկընար հանել,
որովհետեւ երկաթի կտորն անդամ առնուած է իր
ձեռքէն :

— Եր տեղեկազրէք կառավարութեան :

— Փոխանակ տեղեկագլութեան, ի՞նչու համար
այդ քուրտերու ձեռքէն չեն առնուիր զէնքերը,
ինչո՞ւ համար անիշխան թողուած են ու իրենց կա-
մաց համաձայն կը կառավարուին :

ի՞նչ կուզէք որ ըլլայ :

— Պէտք է անոնց ձեռքն ալ երկաթի կտոր մը չը
մնայ : Ան ատեն չարագութիւնը կը դադրի :

Այդ միջոցին վալիի թիկնապահը գունաթափ կեր-
պարանքով ներս մտաւ ու յարդական բարեւէ մը
ետքը մրմնջեց.

— Եթէ ձեր վսեմութիւնը կը հաճի ձերբակալուած
հայ կինը վարն է . . .

— Առաքել էֆէնտիի կինը, հարցուց Վալին :

— Այո՛, փաշա էֆէնտի :

— Հսէ՛ք թող հոս զայ . . . մրմնջնց վալին, ու
վանականին ալ պատուիրեց որ ներսի սկսեակը
սպասէ :

Թիկնապահը զնաց : Հինգ վայրկեան յետոյ կին
մը ներս մտաւ, որուն աչքերուն մէջ ատելութեան
մոայլ երեւոյթ մը կը պատկերանար : Վալի փաշա
խորին անարգանքով մը կնոջը նայեցաւ ու հրամա-
յեց որ նստի :

— Ո՞ւր էիք տիկի՞ն, այսքան ժամանակէ ի վեր,
հարցուց վալին :

— Գիւղ մը քաշուած էի . . . պատասխանից կինը :

— Անչուշտ կը կասկածէիք որ կը մեացունեն
ձեզ, անանկ չէ :

— Ո՞վ պիտի մեացունէր զիս :

— «Բօմիթա» կոչուած սրիկաները, չէ մի՞ :

— Ո՞չ . . . անոնցմէ չէի վախնար :

— Հազա՞ :

— Չէի ուզեր քաղաքը մնաւ :

— Բայց ինչո՞ւ համար ամունայդ սպաննուելէն
ետքը չէիր ուզեր . . .

— Նախ՝ ամուսինս սպաննուած չէ :

— Ի՞նչպէս . . . կուրամա՞ք թէ ձեր մատը կայ
այդ ոձիրին մէջ :

— Ամենեւին . . . ես մեղսակից չեմ ամուսնոյս
ուժին . . .

— Ի՞նչով կրնաք արդարանալ :
— Ամուսինս անձնասպան մըն է . . .
— Անձնասպա՞ն . . .
— Այո՛,
— Ազացո՞յցը .

— Ահաւասիկ . . . բացագանչեց կինը ու ծոցէն հա-
նելով պահարանի մը մէջ դրուած գրութիւն մը
յանձնեց Վալիին ամենայն համարձակութեամբ :

Վալին անզուտպ հետաքրքրութեամբ մը կարդաց
Առաքել էֆէնտիի գրութիւնն, որուն մէջ կը խոս-
տովանէր թէ ինքը մասնիչ մը եղած էր տարիներէ
ի վեր, թէ իր զաւկին արիւնը մտած էր՝ կառավա-
րութեան յանձնելով զինքը եւ թէ կը խնդրէր իր
կնոջմէն որ գտնելու ջանար զաւակը . . .

— Միթէ ՚իր ստորագրութիւնը չէ, գոչեց կինը :
— Իր ստորագրութիւնն է . . . Բայց յաջողեցա՞ք ձեր
զաւակը գտնելու, ընդհատեց նենդամիտ Վալին :

— Ո՞ւր պիտի կարենայի գտնել զաւակս . . . ան-
գամ մը կառավարութեան ձեռքը մասնուած էր ան :
Ա՛յս, ձեր մեծութիւնը թող չցաւի մարդու մը վրայ
որ տարիներով իր աղքին արիւնը ծծելէն ետքը,
մէկ հատիկ որդւոյն արեան մէջ թափիսեց իր ձեռքը :
Երկնային պատիմն էր, որ զարկաւ այդ չարա-
դործը . . .

— Ի՞նչպէ՞ս կը յանդգնիք ձեր ամուսինը «Հարա-
գործ» անուանել :

— Դուք ըսէ՛ք', միթէ՞ չարագործ չէր ամուսինս...
միթէ՞ անարդ մարդ մը չէ՞ր ան, երբ դուք այս

դահլիճին մէջէն կիսամիո վիճակով մը փողոցը նե-
տեցիք զինքը :

— Ե՞ս :

— Այո՛, դուք :

— Պատճառը :

— Ոլովհետեւ ձեր թագաւորին սուրը համարձա-
կած էր առջեւնիդ նետելու եւ ձեր տուած նշանները
ձեզի վերագարձնելու :

— Ո՞վ ըստ :

— Ի՞նքը . . . ամուսինս :

— Սուտ խօսած է ձեղ :

— Երբէ՛ք . . . կեանքէն յոյսը կորող մարդը
սուտ չը կընար խօսիլ . . . է՛ն, փաշա էֆէնտի՛,
ամուսնոյս խօսքը չընենք . . . : Դուք խօսեցէք թէ
ինչո՞ւ ձերբակալել տուիք զիս . . . ի՞նչ ըրած է
ձեզի կին մը, որուն անցեալը՝ աղետաւոր, ներկան
անիծեալ, իսկ ապագան՝ . . .

Իսկ ապագա՞ն . . . բացագանչեց Վալին դայըրու-
թով մը :

— Զարհուրեկի է . . . :

— Կարծեմ թէ խելքերնիդ կորուսած էք, տի-
կի՞ն :

— Ճշմարիտ է . . . խելքու կորմնցուցած եմ . . . :
Բայց ո՞վ է յանցաւորը . . .

— Ո՞վ է . . . հարցուց փաշան :

— Դո՞ւք :

— Ե՞ս :

— Այո՛, դո՞ւք . . . Ասիկա կըսկմ՝ առանց ծած-
կելու . . . եթէ կուզէք՝ կախեցէք զիս . . . պատ-
ճաստ եմ . . .

Վալի փաշա կատաղութեամբ մը տեղէն վիր ցատ-
կեց ու կնոջ վրայ յարձակելու պէս շարժում մը
ըրաւ : Բայց կինը փոխահակ վախնալու , դէպի վա-
լին ուղղուցաւ ու բարձրաձայն սկսաւ խնդալ . . .
ու պոռալ անոր երեսին :

— Ա՞ն , խենթ է . . . բացազանչեց վալին :

— Այո՛ , խենթ եմ . . . ըսէ՛ք . . . մի՛ ամշնաք :
Բայց Աստուած կայ . . . մատեցէ՛ք թէ տունս քան-
դողը , ամուսնոյս արիւնը մանողը , մէկ հատիկ զա-
ւակս կորանցունել տուողը գուք էք . . . այս ա-
նիծեալ դահլիճն է , ուսկից արիւն եւ ոճիր կը հո-
տի . . . մտածեցէ՛ք , կըսեմ , մտածեցէ՛ք թէ տուն
քանդողին տունը Աստուած կը քանդէ . մտածեցէ՛ք
թէ Ըստանիքի մը արիւնը ձեր վիզն է . . . :

— Գիտէ՞ք թէ ո՛ւր կը գտնուիք եւ որո՞ւ դէմ
կը խօսիք , գոչեց վալին իր զայլոյթը չը կրնալով
զսպել :

— Շատ աղէկ գիտե՛մ . . . այս դահլիճին մէջ կը
գտնուիմ , ուր ոճրադութիւններ կը յղացուին . . .
յետոյ ձեր դէմը կը գտնուիմ որ ամուսնոյս , զաւկիս
ու իմ արիւնս մտաք :

Վալին այս անդամ ձեռքը ելեքտրական կոճակին
դրաւ ու թէկնապահներէն մին կանչեց : Երբ թէկ-
նապահն ներս մտաւ ,

— Տարէ՞ք այս կինը Տեղապահին յանձնելու , հրա-
մայեց վալին :

— Ի՞նչ պիտի ընեմ Տեղապահը . պոռաց կինը ւ
դուք էք իմ Ըստանիքիս արիւնը խմողը . . . ձեզի
հետ է իմ դորս :

— Դո՛ւրս , դո՛ւրս . . . Ըստանիք վալի փաշա
պոռալով :

Թէկնապահը կնոջ ձեռքին բոնեց որ դուրս հա-
նելու աշխատէր , ահա՝ կինը կատաղութեամբ պօ-
ռաց :

— Վա՛տ . . . սեւ օձ . . . անիծեալ ըլլաք . . .
զաւա՛կս , զաւա՛կս տուէ՛ք ինծի :

Բայց թէկնապահը քաշկոտելով դահլիճէն դուրս
ըրաւ զինքը :

— Զարմանալի բա՛ն . . . աշխարհքիս վրայ կնոջ
խենթութիւնն ալ տեսայ , բացազանչեց վալին ինք-
նիր մէջ խղղուելով :

Յետոյ ներսի սենեակը մտնելով , ուր կը սպասէր
վանական , յարեց .

— Սոսկա՛լի բան է կնոջ մը խենթութիւնը :

— Խենթ էր . . . հարցուց վանական :

— Այո՛ :

— Որո՞ւ կինն էր :

— Սպաննուած Առաքել էֆէնտիի կինը :

— Սպաննուած Առաքել էֆէնտիի կի՞նը . . .

— Այո՛ . . .

— Յայտնի եղա՞ւ թէ որո՞նք էին զինքը սպան-
նողները :

— Յայտնի չեղաւ . . . բայց շտո հաւանական է
որ այս խենթ կինը մտտ ունի ոճրին մէջ եւ մեղ-
սկից մըն է :

— Ո՞վ զիտէ . . . մըմնջեց վանական :

Վալի փաշա քիչ մը հանդաբանած էր . հետեւ աքար
կատղած կերպարանքը ծածկելու ջանաց ու հար-
ցուց .

— Կարծեմ թէ առաջարկութիւնս ընդունեցիք ,
անանկ չէ :

— Պաշտօնի՛ վերաբերեալ . . . նկատել տուաւ-
վանական :

— Այս :

— Պաշտօնի վերաբերեալ տուաջարկութիւն մը չեմ կրնար ընդունիլ :

— Հապա ի՞նչ պիտի ընկա այսուհետեւ :

— Վանքս կը քաշուիմ :

— Ո՛չ, պէտք չե՛ վանքը քաշուիք : Ներկայիս մէջ կառավարութիւնն ու երկրին պայմանները պէտք ունին ձեզ նման կրօնաւորներու : Կըսեմ թէ պարաւոր էք պաշտօնը չը մերժելու, որ իմ եւ ձեր Տեղապահին հրամանովը դրուած պիտի ըլլայ :

— Իմ անկարողութիւնս խոստովանելով Զեր վաեւութեանը՝ կը պնդեմ թէ պաշտօն մը չեմ կրնար ընդունիլ : Տեղապահը կարող է ուրիշ մէկը նշանակելու :

Վալի փաշա չու զեց խստութեամբ վարուիլ, նկատելով որ Տեղապահին նետ պիտի յաշողէին համոզելու զինքը :

— Կացէ՛ք . . . ըստ Վալին : Կը յուսամ թէ Տեղապահին նետ կրնաք տեսնուիլ այս մասին ու ամեն բան կարգադրել . . . :

Վանական գլուխը ծոեց ու մեկնեցաւ :

Վալի փաշա սիբուէն վիրաւորուած գաղանի մը պէս ոտքի ելաւ ու սկսաւ գահլիճին մէջ ման գալ : Կը յիշէր ա՛յն տեսարանը, ուր կին մը կը գտնուէր իր գէմ եւ կ'անարգեր զինքը :

— Ո՛չ, խենթ չէր այդ կինը . . . բացազանչեց ինքնիրենը : Յուսահասութիւնն էր որ իրեն ըսել կուտար . . . յուսահասութիւնն էր որ ամօթք պատռած էր անոր երեսէն : Փուած տեղ խենթի տեղ դրի զինքը . . . : Պէտք էր խոհեմութեամբ մ'անոր բեր-

նէն գաղանիքներ առնէի . . . : Իր ամուսինը խոստովանած է գործած մատնութիւնները . . . խոստովանած է թէ թագաւորի սուրբ փաշային վերադարցուցած է . . . : Այս բոլորը գիտէ այդ կինը : Կը մնայ ա՛յն բանտարկեալը զոր Առաքէլ էֆէնտին աշգատ արձակած է, այդ ալ հոս ըլլալու է անպատճառ եւ կինը գիտէ անոր ո՛ւր գտնութիւլ :

Ու թիկնապահը կանչելով հրամայեց որ Տեղապահին երթայ ու անոր յանձնուած հայ կինն առնէ ապարանքը բերէ :

ԹԱԼԱՆԻ ՏԱՐԻՆ

Կառավարութեան թելադրութեամբ՝ շարժման մէջ գրուած էին Վանայ նահանգին ամբողջ քուրս ցեղապեանիրն, որոնք անօթի գայլերու պէս սկսած էին յարձակել անզէն ու անպաշտպան հայ գիւղերու վրայ:

Սըրիւնի աբցունքի ու աւերակներու մէջ ինկած էին թիմաբայ գեղեցին ու ամբողջ Շատախ :

Ժերջապէս գտաւանիրէն հասած լուրերը քսամնելի էին իրենց բովանդակ նշանակութեամը :

Վալի փաշա Մեծ-Մարդասպանին կամքը կը կատարէր հաւատաբիմ շան քծնութեամբ մը : Եւ սակայն չէր ուղեր որ այդ գարչելի ծրագիրը յայտնի ըլլար... ատոր համար ջանաց յայտարարութիւններ տարածել քաղքին մէջ եւ բացէն ի բաց արտարացնել կառավարութիւնը թէ՝ մեղսակից մը չէ թալանի չարտործութեանց . . . :

Վալեկ այս կեղծ յայտարարութիւնը չկցաւ համոզել ժողովուրդը, հետեւաբար յուղումը չը դադրեցաւ :

Վանական եւ Ներսէս Արծրունի Արքար խորհրդակցութենէ մը ետքը վճռեցին Սուաջնորդական տեղապահին դիմել ու «իրաց գարման մը» տանելու ձարը տեսնել :

Տեղապահը մինակ էր, երբ Ներսէս Արծրունի ու Վանական խորհրդակցութեան դահլիճը մտան ու յայտնեցին իրմանց նպատակը :

— Ի՞նչ կրնամ ընել . . . Պատրիարքարանէն պատասխան մը չիմ առեր . . . փուժ տեղ հոռապիրը հեռագրի ետեւէ զարկի, նկատել տուաւ Տեղապահը :

— Երբ հոռագիրը հոռագրի ետեւէ կը զարնէք ու Պատրիարքարանէն պատասխան մը չէք ստանար, ընդհատեց Ներսէս Արծրունին անհանդարա ու ծանր ձայնով մը, վերջացուցած կը համարէք Զեր պարտականութիւնը, եւ կամ թէ պատասխանատուութենէ կ'աղատիք :

— Դուք ըսէք, ի՞նչ կարող է ընել սա շէնքը, որ իմ բանաս է, կրկնեց Տեղապահը :

— Վալեկն հասկցուցէք թէ ժողովուրդը յուղուած է եւ արիւնահեղութիւն տեղի պիտի ունենայ, մէջ մտաւ Վանական :

— Բայց չէ՞ որ վալեկ հրամանով յայտարարութիւններ ապահուեցան այսօր, յարեց Տեղապահը :

— Դուք կարեւորութիւն կուտաք այդ թուղթի կտորներուն . . . առարկեց Վանական : Ո՞հ, այդ չարագործը կը խնդայ մեր քթին ու մեղ քնացը նելով խողիսողելու կաշխատի . . . ասիկա պէտք է

գիտնաք : Հիմակ՝ ատեն չէ որ պատրիարքարանէն լուր մասնինք, ատեն չէ որ յայտարարութիւններով խարուինք : Ի՞նչ կրնաք սպասել Պօլոյ պատրիարքարանէն որուն կամքը Սուլթանի հրամանին համաձայն կը դրուի, եւ կամ թէ ի՞նչ կրնաք յուսալ վալիք մը որուն ձեռքք «արիւնալի ծրագիրը» յանձնուած է : Ոչ ապաքէն անգիտակցարար մեղսակից մը կը համարուիք, երբ կարեւորութիւն տաք :

Տեղապահը ձնշուած ու ջախջախուած ձայնով մը հարցուց :

— Զեր որոշումն ի՞նչ է :

— Պէտք է երթաք վալիքն, պատասխանեց Վանական :

— Այսո՞ր :

— Այո՞ :

— Ի՞նչ ըսելու :

— Յայտարարելու թէ «ապագայ չարեաց պատասխանատուն ինքն է» :

— Ցետո՞ :

— Այսչա'փ :

— Եխտ լաւ, կերթամ, մրմիջեց Տեղապահը : Արդարեւ, քառորդ մը ետքը, Տեղապահը վալիքն երթալու պատրաստուեցաւ . իսկ Վանական ու Ներսէս Արծրունին Սուաջնորդարանէն ենելով ուղղակի Արարուց արուարձանը դիմեցին : Ներսէս Արծրունին իր «ապաստանարանը» գնաց, բաժնուելով Վանականէն Բայց: Կազիւ թէ քիչ մը հանողչած էր, ահա՛ գուռզարնուեցաւ երկու անգամ :

Տանտիրուհին իրեն իմացուց թէ կին մը եկած էր եւ զինքը տեսնել կուզէր :

— Թո՛ղ գայ վեր , մրմնջեց Ներսէս Արծրունին
հետաքրքրութեամբ մը :

Տանտիրուհին վար իշաւ ու Ներսէս Արծրունիի
սենհակն առաջնորդեց քառասունն անցած կին մը ,
որուն կերպարանքը թշուառութեան ու ծայրայիդ
յուսահատութեան երեւյթը կը ծածկէր :

Կինը գողդղալով մօտեցաւ Ներսէս Արծրունիին ու
իր արտամալի ազուոր աչքերը արցունքով լոցած՝
անոր վրայ սեւեռեց :

— Հրամեցէ՛ք , նստեցէ՛ք , տիկի՞ն , մրմնջեց Ներ-
սէս Արծրունին :

— Շնորհակալ եմ , պարո՞ն , թոթովեց կինն ու
նստեցաւ :

— Ի՞նչ ունիք ըսելու , հարցուց Ներսէս Արծրու-
նին :

— Ներեցէ՛ք , պարո՞ն , ահա՛ վերն Աստուած ու
վարը ձեզ կը գտնեմ այս սենհեկին մէջ , հեծկլուց
կինը . կը պաղատի՛մ , յայտնեցէ՛ք ինձի Վագգէնին
ուր ըլլալը :

— Անոր մա՞յրն էք գուք :

— Այո՛ :

— Կարծեմ թէ քիչ ատեն է որ անկից բաժնուած
էք , Տիկի՞ն , ի՞նչու կը կասկածիք :

— Ո՛հ , կը կասկածիմ . . . որովհետեւ կուսա-
կալը ձերբակալել կուղէ զինքը : Եւ երբ այդ գա-
զանը յաջողի զաւակս իր ճիրաններուն մէջ ձգելու
ա՛լ կորսուած է ան :

— Մի՛ վախնաք , կուսակալը չէ յաջողած զաւակի
ձերբակալելու եւ չը կրնար , որովհետեւ ապահով
տեղ մը կը գտնուի ան :

— Ապահով տեղ մը կը գտնուի :

— Այո՛ :

— Զեմ կրնա՞ր հոն կրթալ :

— Ո՛չ :

— Միշտ հոն պիտի մնա՞յ :

— Առ այժմ չը կրնար հեռանալ : Բայց գուք ի՞նչ-
պէս աղատուեցաք Վալիի ձեռքէն :

— Աղատուած չեմ . . . զիշեր ցերեկ ոստիկանները
ետեւէս ինկած են . . . բայց չեն կրնար ձերբակա-
լել : Ա՛խ , պարո՞ն , վրէժս պիտի լուծէի այդ հրէ-
շէն , գժրաղղաբար չը յաջողեցայ :

— Ինչպէ՞ս :

— Անգամ մը ձերբակալուեցայ ու իր ապարանքը
կանչուեցայ : Տեսայ որ իմ ընտանիքիս արիւնը մտ-
նող այդ զաղանը մեղսակից մը կը նկատէր զիս
անձնասպան էրկանոս ոճիրին մէջ . օճիքն աղատելու
համար խենթ մը ձեւացուցի ինքզինքս : Ինչ որ չի
պիտի կրնայի ուրիշ ժամանակ ըսիլ , ամբին ալ
յայտնեցի ու իր երեսին «ոճրագործ մըն ես» պօ-
սացի : Բարիկանալով վրաս , հրամայեց որ Տեղապա-
հին տանին յահճնեն զիս : Թիկնապահը կատարեց
անոր պատուէլը : Բայց Տեղապահը բան մը չըրաւ
ու աղատ արձակեց : Վալին այն օր նորէն ձերբա-
կալելու հրամանը տուած էր ոստիկաններուն : Ասկկա
իմացայ : Վրէժս լուծելու համար սրուակ մը թոյն
գնեցի զեղագործէ մը որ բարեկամս էր : Այդ թոյնի
սրուակը պահեցի քովս ու սկսայ համարձակօրէն
վզիւ փողոցներու մէջ : Ոստիկան մը ձերբակալեց
զիս ու Վալիին ապարանքը տարաւ : Նենդաւոր
մարդը խստութեամբ չը խօսեցաւ ինձի հետ : Իր

Նպատակն էր՝ որ ես որդւոյս ո՞ւր ըլլալը յայտնէի իրեն։ Ես լալով պատասխանեցի թէ՝ որդւոյս ո՞ւր ըլլալը յայտնի չէ։ Այդ հարցաքննութեանս միջոցին եղբ կուսակալը քովի սենեակը մտաւ որ ամուսնոյս զրութիւնը պիտի բնիքը, ես շըմինէին վրայ դրուած ջուրի սրուակին մէջ պարզեցի թոյնը։ Օ՛հ, ա՛լ յաջողած էի . . . անպատճառ գազանը պիտի խմէր անկից . . . փրկուելու ձարը չըկար։ Քիչ յետոյ վերադարձաւ ու ըտաւ ինծի։ «Փացէ՞ք . . .»։ Ես դուքս ելայ։ Հեռեւեալ օրը իմացայ որ թիկնապահը թունաբուած էր։ Հասկցայ թէ, այդ սրուակէն միայն խեղճ թիկնապահը խմած էր։ Անկից իվեր աւելի խստութեամբ հրաման տրուած էր ձերբակալելու զիս . . .։

— Վալի փաշա՞ն է հրամայողը, ընդհատեց Ներսէս Արծրունին։

— Ո՛հ, այս՛ :

— Քանի՞ օր է որ կը փնտուն ձեզ։

— Երկու ամիս կըլլայ։

— Ո՞ւր ապաստանած էք։

— Քրոջս որդւոյն տունը։

— Ապահո՞վ տեղ է . . .։

— Այս՛, ապահով տեղ է . . .։ Բայց չեմ ուղեր մնալ։ Որդւոյս կաբօալ կը խղզէ զիս։ Աշխարհքը բանտ մըն է ինծի համար։ Քալած տեղո՞ւ անէծք կը լսեմ ետեւէս։ Ա՛խ, Աստուծոյս սիրոյն ըլլա՛յ . . . կը պաղատի՞մ . . . մի՛ թողուք որ կարօտէս մեռնիմ . . . տարէ՞ք մէկ հատիկ զաւկիս քով . . . եթէ ո՛չ յուսահատութենէս կը խղզեմ ինքինքս . . . եթէ ո՛չ ա՛լ չեմ կընար համդուրժել, ա՛լ չեմ կընար թափառիլ։

Ներսէս Արծրունին ակամայ սարսուռ մը զգաց, երջ տեսաւ կնոյշ աչքերէն արցունքին հոսիլը։ Մեքնաբար ոտքի ելաւ ու անոր ձեռքը բանելով մըրմիջեց։

— Մի՛ վհատի՞ք, Տիկի՞ն, եւ վստահ եղէք որ այս դիշեր միասին որդւոյդ քովը կերթանք։

— Միասի՞ն, բացագանչեց կինը խելայեղ ձայնով մը։

— Այս՛, մըսանին։

Տարաբաղդ կինը դողդղաց ու չը կրցաւ իր երախտագիտութիւնը յայտնել։

Արդարեւ, զիշերուան ժամը չորսի ժամանակը Ներսէս Արծրունին իր հետ առնելով Վազգէնի մայրը, որ մարդու տարազ հագած էր, ուղղակի դէպի կուռուպաշ կոչուած զիւղը զիմեց, որուն վրայ բարձրացած Վարագայ լիռան կողքին տակ կը գրտնուէր զինակիր խումբը։

Երբ ժայռերու մէջ մտան, որոնք հսկայ բարձրութեամբ դէպի երկինքը կը ցցուէնին, լսեցին ոտնաձայնի մը շշուկը։

Ներսէս Արծրունին իր ծոցէն սուլիչ մը հանեց ու նշան տուաւ թէ ինքն էր եկողը։

Տրուած յայտնի նշանին համաձայն, քիչ յետոյ խումբին պահակը ներկայացաւ ու առաջնորդեց զիրենք։

Ժայռերէն վեր մադլցելով, խեղճ կինը հետեւեցաւ Ներսէս Արծրունին ու պահակին։ Բաւական յառաջանալէ ետքը, խումբին մօտ հասան։ Լուսին չըկար. բայց աստղերը կը լուսաւորէին շրջակայքը տժգոյն ցոլքերով։ Խումբը խորին պատկառանքով

մ'ոտքի կեցաւ և բարեւեց Ներսէս Արծրունին : Միայն թէ ժայռի մը ներքեւ մէկը ընկողմանած էր , որ չը կըցաւ ոտքի կհնալ : Ներսէս Արծրունին ու ծպտեալ կինը մօակեցան անոր : Ժայռի ներքեւ ինկող վաղգէնն էր : Ո՞հ , մայրը ճանչցաւ . . . ու չը կրնալով հանդուրժել , որդւոյն առջին ինկաւ ու բացազանչեց .

— Ի՞նչ ունի՛ս , զաւա՛կս , ինչո՞ւ համար ինկած ևս այս ժայռին տակ :

Վաղգէն մօրը ձայնէն սիմտիած՝ աչքերը բացաւ ու հարցուց .

— Ո՞հ , մայր իմ . . . զուն հո՞ս :

— Եկա՛յ , զաւա՛կս , եկայ . . . : Սիրոս ըներաւ զիս . . . կարուս առաջնորդեց իմ քայլերս , թութովից առարարադդ կինը՝ վաղգէնի գլուխը զրկացը մէջ առնելով : Իսէ՛ , ի՞նչ ունիս . . . ի՞նչու համար ինկած ևս այս ցուրտա ժայռին տակ :

Վաղգէն խղզուեցաւ . . . իր էութիւնը կը հասնէր ելթալով ու չիր կինար խօսիլ : Ո՞հ , մայրն էր իր քովը . . . մայրն էր իր հետը խօսողը այն պահուն՝ ուր առողոք մահը կը տիրել իր բովանդակ կեանքին վրայ . . . ու իւղը սպառած կանթեղի մը պէս կը մարէր ինքը . . .

— Մայր իմ . . . թոթովեց վաղգէն հեծկլտանքով մը . . . ա՛խ , կը մեռնիմ ահա՛ քու զրկաց մէջ . . . : Բայց երջանիկ ևս որ զուն ձեռքովդ պիափ հանգչեցունես գլուխս սա պաշտելի հողին մէջ . . . :

Մեռնի՛ս . . . ո՞հ , Աստուա՛ծ իմ . . . ի՞նչ կը լսեմ . . . ընդհատեց առարարադդ կինը վաղգէնի կուրծքին վրայ սեղմելով իր կարօտած ու հրատապ կուրծքը :

— Մի՛ լար , մայր իմ . . . մի՛ լար . . . ասիկա հայուն ճակատագիրն է . . . մրմինց վաղգէն , խըղդելով իր կոկորդը ցամքեցնով չոր ու մահացուցիչ հազը . . . :

— Ըսէ՛ , զաւա՛կս , ո՞ւր տեղդ կը ցաւի . . . գուշց կինը՝ վափի մը գերագոյն ձիգը խղզելով էր մէջ :

— Կուրծքս , մայր իմ , կուրծքս . . . : Կոռւեցա՛յ . . . թշնամիներուս արիւնը ծծեցի՛ ամիսներով ու վրէմս լու ծեցի՛ : Կը մեռնիմ , այս՛ , բայց քու կարօտովը չեմ փակեր աչքերս . . . : Ժամ մը ևաքը... մայր իմ . . . ժամ մը ևաքը թո՛ղ սիրելի ընկերներս փոքրն գերեզմանս . . . իսկ զուն ձեռքովդ տա՛ր հանգչեցո՛ւր զիս անոր մէջ . . . : Երբ վրաս հողը ծածկէք ու հեռանաք ամէնքդ ալ , զուն արցունքներդ թափէ , իսկ ընկերներս՝ երենց ուխտը թո՛ղ կրկնեն ու այնպէ՛ս բամնութն . . . : Ա՛խ , մօտ եկէ՛ք , սիրելի ընկերներս , եկէ՛ք որ համրուրիմ ձեղ ու ըսեմ իմ վերջին հրաժեշան . . . :

Վաղգէն իր բոլոր ընկերները համրուրեց ու գլուխը զրաւ մօրը կուրծքին վրայ : Մայրը զողդղուլով Մթունքները մօակեցուց անոր ցուրտ այտերուն ու կսաւ լալ :

Դիշերուան ժամերը սահած էին . . .

Վաղգէն մեռած էր մօրը զրկաց մէջ : Ընկերները շուտով մը փոսր փորած էին : Մայրը ձեռքովը հանգչեցուց անոր գլուխը , համրուրեց ու այնպէ՛ս բաժնուեցաւ :

Ներսէս Արծրունին վաղգէնի տեղ անոր տեղակալը խմբավետ կարգեց ու կնոջ հետ քաղաք վերադաւ :

— Հիմակ ինչպէ՞ս պիտի կրնաք ձեր գոյութիւնը ծածկել, հարցուց Ներսէս Արծրունին տարաբաղդ կնոջ :

— Սնհոգ եղէ՛ք . . . մըմնջեց կինը . մուրացկանի մը հազուսալը կը հազնիմ ու այնպէս որդւոյս վրէժը կը լուծեմ թուրքերէն : Ա՛խ, մօր մը վրէժը պիտի տեսնէք թէ ի՞նչ է : Ուրեմն մեաք-բարո՛վ . . . : Երախտապարտ եմ ձեզ որ վերջին անգամն ըլլալով զաւկիս քովը տարիք զիս . . . :

Լոյսը ճեղքուելու մօտ, թշուառ կինը հազաւ իր հազուսալը ու մեկնեցաւ :

Ներսէս Արծրունին, առանց վայրկեան մը հանգչելու, շարունակ մտածեց թէ ի՞նչ դիրք պէտք էր բոնել ներկայ կացութեան մէջ :

Թուրք կառավարութեան ծրագիրը միա՛յն թալանով չէր վերջանար . այլ Սասունի աղետալի վիճակին պիտի ուղէր հասցունել Վանի նահանգը . հետեւաբար կոտորածը վճռապէս կը պատրաստուէր եւ գրեթէ անխուսափելի կը դառնար : Ա՛խ, փուձ տե՛ղ Դրօշակեան ու Հնչակեան լիազօր ներկայացուցիչներուն կը դիմէր, փուձ տե՛ղ Սզգին ամենէն ազգեցիկ մարդոց կը վագէր . . . ամէնքն ալ լիանզին հանդէպ սմքեր մնացեր էին ու չին զիտեր ի՞նչ ընելնին : Երկու խումբ մնացեր էր իր ձեռքին տակ . . . որո՞ք անկարող էին զիմալլելու :

Առաւօտ, արեւը ծագելու մօտ, Ներսէս Արծրունին իր կերպարանափոխուած տարագով ապաստանարանէն գուրս ելաւ եւ Դրօշակեան ներկայացուցիչն գտնուած տեղը գնաց : Ներկայացուցիչը խոստովանելով հանգերձ թէ վտանգին հանդէպ կը գտնուին,

յայտնեց որ Պարսկաստանէն խումբ մը ճամբայ ինկած էր ու մօտ օրերս պիտի մտնէր քաղաքը : Միեւնոյն խոստումը լսած էր նաև Հնչակեան ներկայացուցիչն : Ուրեմն կունենար չորս խումբ . . . : Եթէ լաւ կերպով կարգազրութիւն մը ըլլար, այդ չորս խումբը բաւական ուժ մը կրնար ցոյց տալ :

Բաժնուելով անոնցմէ, դարձեալ իր ապաստանարանը մտաւ ու ծրար մը զնելով թեւին տակ ուղղակի Սզգայ գեղին վերեւէն Վարազայ լեռան մէջ յառաջացաւ : Երբ ամայի վայր մը գտաւ եւ անոր չորսդին ապահով ըլլալը հաստատեց, բացաւ թեւին տակ պահած ծրարը ու մէջէն ամենաթանկագին տարագ մը հանեց, որ Քուրտ պէէկերու յատուկ էր : Այդ ծրարը պահեց լեռան ապաստաներու մէջ ու արագ արագ գէպի մօտակայ գիւղը դիմեց : Գեղին Ուէսը ծանօթ էր իրեն . . . յայտնեց թէ ձիւ մը պէտք ունէր : Ուէսը հաւանեցաւ եւ իր ձին անոր տուաւ, որուն վրայի թումբը սրմայ թեւերով բանուած էր : Ներսէս Արծրունին հեծաւ ձին ու լեռան ա՛յն տեղը եկաւ, ուր պահուած էր ծրարը : Զիէն վար իջաւ ու հազնելով Քուրտ պէկի տարագը, նորէն հեծաւ արագ արագ յառաջացաւ Քաղաքը : Այնքա՞ն զեղեցիկ կերպով վայելցուցած էր այդ տարագն իր պարթեւ հասակին՝ որ տեսնողները փողոցին մէջ զմայլած իրեն կը նայէին . . . :

Յաղթական գնացքով մը ձին քշեց Վալի վաշայի ապարանքին առաջը եւ կեցուց : Յետոյ վար իջաւ ու անոր սահնձը ներքինապեաին տուաւ, որ հեռուէն տեսած ըլլալով, եկած էր զիմաւորելու : Երբ թիկնապահ մը վաշային գահլիճը տարաւ

զինքը, շատ սիրով եւ համակրութեամբ ընդունելութիւն մը եղաւ իրեն :

— Բարի՛ եկա՛ք, պէ՛կ, ըստ Վալին՝ իր անխռով նայուածքը պատցունիլէ ետքը :

— Բարի՛ տեսանք, փաշա էֆէնտի՛, մրմիջեց ներսէո Արծըունին իր հոգւոյն յուղումը զապելով :

— Անչո՛ւշո, կարեւոր պատճառ մունիք, անանկչէ, հարցուց վալին :

— Այս . . . այսօր երկու զիշեր է որ լեռներու մէջ կը ճամբորդիմ եւ ամենեւին հանգիստ թողած չեմ ձիս, փաշա էֆէնտի՛ : Եկած եմ Զեր վսիմութեանը յայտնելու թէ քուրտերս ոտքի ելած են ամենքն ալ ու հրամանի մը կըսպասեն . . . ի՞նչու կուշացնէք . . . ի՞նչ պատահեցաւ . . . :

— Գանի՞ հոգիէ բաղկացած են ձեր մարդիկ :

— Երկու օրուան մէջ իմ չուրջո կընամ հաւաքիւ 4000 կոսուղներ, որոնք մէկ հրամանիս կըսպասեն . . . եթէ «մոսի՛ք, ըսիմ, մէկը դասալիք չըլլար» :

— Խիստ լա՛ւ, ատոնք չը մասնակցեցա՞ն թալանի ժամանակ :

— Ինչպէս չէ՞ . . . ամենքն ալ մասնակցած են, ու գիտեն թէ Փլայ մը ի՞նչ կարծէ . . . :

— 4000 մարդի՛կ . . . բաւական մեծ ուժ մունիք, բարեկա՛մս, մրմիջեց վալի փաշա . ու ոտքի երելով բռնեց կարծեցեալ Քուրտ պէկին ձեռքը, «Ռ գողաց՝ սեւ օձի մը դպ սծի պէս : Բահլ է թէ պատրաստ էք, չէ՞ :

— Հարկա՛ւ . . . : Աչքերնիս ճամբան մնաց . . . : Անցեալները մեր Շէյխը կարդաց ճշմարիտ Միւսիւլ մաններու ուղղաւ հրաւերը . . . ատոր վրայ աւելի զրգուած են . . . :

— Ուրախ եմ որ ձեր մարդիկ մեծ փափաք կը յայտնեն երկրն ու անոր թագաւորին ծառայութիւն մատուցանելու : Որչա՛փ որ Փլան այս հոդին վրայ չը մնար ճգմուած գլուխովը, մենք հանգարտ չենք կընար ապրիլ :

— Մեր ուզածն ալ այդ է . . . բայց ինչո՞ւ թոյլ չէք տար :

— Մօտ օրերուս մէջ պիտի լեցուի ձեր փափաքը . դուք եթէ կարող էք աւելի մարդ հաւաքեցէք :

— Մինչեւ տասը հազար մարդ կրնամ գլուխս հաւաքել, եթէ կառավարութեան առաջարկելիք պայմանս ընդունուի :

— Ի՞նչ է այդ պայմանը :

— Կուզէի որ կառավարութիւնը կամ թէ Զեր վսիմութիւնը պաշտօն մը տար ինձի եւ վաւերաթուղթով մը հաստատէր զայն : Երբ գեղերը մանէի, մէկը չէր կընար գէմ կենալ խօսքիս եւ չէր կընար մերժել հրաւերս :

— Զէ՞ որ ձեր փափաքն է ծառայել . . .

— Անչո՛ւշո :

— Զէ՞ որ դուք չորս հազար մարդու գլուխը կը դանուիք . . .

— Ճիշտ է :

— Ուրեմն, ամենայն սիրով կընդունիմ ձեր պայմանը . Այս վայրկեանէս պատրաստ է ձեր պահանջածը : Նոյնպէս վստահ եղէ՛ք թէ Սուլթանէն ալ պատուանչան մը պիտի ընդունիք քիչ ասենուան մէջ . բաւական է որ դուք լիովին կատարէք ձեր պարտականութիւնը :

— Իհարկէ . . . երբ մարդ մը իր խղճին վրայ կը

զնէ պարտականութիւն մը , պէտք է կատարելու աշխատի : Ես դասալիք չեմ ըլլար : Հայրենիքի սիրոյն համար նահատակուիլը վերջին ուխտս եղած է . . . :

Վալի փաշան այնքա՞ն դիւթուած էր այս կեղծ պէկին խօսքերէն , որ ժամանակ չունեցաւ հարցնելու թէ ո՛ր կողմերէն և իր ցեղերուն ի՞նչ անուն կը տրուէր : Միայն թէ թիկնապահին հրամայեց հարկ եղած պաշտօնական հրամանագիրը պատրաստել , որ պէսզի այն օրը յանձնուէր երկրին ու թափաւորին ծառայող մարդուն :

Ճաշի ժամանակ իր հետը սեղանը նստեցուց ու բարեկամութիւնն կենացը գաւաթներ պարպեց , ըսիւծ :

— Աստուած օրեր շա՞տ տայ մեր Սուլթանին . . . : Կէս օրէն ետքը , Ներսէս Արծրունին ընդունած էր Վալի փաշայի հրամանագիրը , որուն մէջ լիազօր իրաւունք արուած էր կարծեցեալ պէկին , որ կառավարութեան հրահանգը կարող ըլլար դործադրելու . . . նոյնայս հրամայուած էր քուրտերուն հարատակել ամեն կեզպով և չը մերժել անոր իշխանութեան ներքեւը մանելու : Վալին ինքը ստորագրած էր զայն , ցոյց տալու համար թէ որքա՞ն վստահութիւն ունէր : Մէկ խօսքով , այդ հրամանագիրը՝ զոր Ներսէս Արծրունին ծոցը կը դնէր . հաստատ ապացոյց մըն էր թէ չարագործ Վալին իր մեղսակցութիւնը ծածկել կուլէր իսարէական յայտարարութիւններով և հաւատացնել կը ջանար թէ խռովութեան նեղինակները պիտի պատժուին . . . : Օ՛հ , մեծ պատուով կը մեկնէր կարծեցեալ պէ-

կը , որուն պարթեւ հասակը , լայն ճակատը , զրաւիչ կերպարանքը եւ յաղթական գնացքը փողոցներու մէջ բազմութիւն մը կը խռնէր . . . :

Երբ հեռացաւ քաղլքէն , ան ատեն մարակեց ձին ու Աւանց գեղի վերևուէն ուղղակի գէպի էջքը յառաջացաւ եւ անկից ալ նապաթայ կողմերը դիմեց :

Արեւը մար մանելու ժամանակ Կուսաթեան սարին ներքեւ հասաւ : Գիտէր թէ խումբը հոն պիտի գար այդ գիշերը : Հետեւաբար վար իջաւ ձիէն ու ժայռի մը ետին , ապահով տեղ մը քաշուեցաւ : Զին ալ ծառի մը կապեց : « Այսուրծին » մէջ հաց , փոխինդ ու պանիր ունէր . հանեց զանոնք ու սկսաւ ճաշել :

Բայց փուծ տեղ մինչեւ կէս գիշերը սպասեց . խումբը չերեւցաւ : Ան ատեն ա՛լ յոյզը կտրեց ու ձիուն վրայ նետուելով իր ճամբան շարունակեց : Իր նապատակն էր քանի մը քուրտ պէկիրու մօտ երթալ և այդ հրամանագիրին ազդեցութեամբ հասկնալ թէ ի՞նչ դրութեան եւ ի՞նչ արամազբութեան մէջ էին անոնք : Այդ պատճառաւ շատ մը զեղեր այցելեց , ձահվար պէկը տեսաւ եւ յետոյ կիմ Անտպատի վանքը հասաւ :

Վանահայրը՝ Պօղոս եպիսկոպոսը՝ մեծ ուրախութեամբ մը ընդունեց դինքը :

— Քամին ինծի թէ վանքը չէք գտնուիր , ըստ Ներսէս Արծրունին քուրտերէն լեզուով մը :

— Հապա ո՞ւր կը գտնուիմ , հալցուց Պօղոս եպիսկոպոսը :

— Քաղաքը կը գտնուիք :

— Է՛հ , երբեմն . . . բայց միշտ վանքէս չեմ հեռանար :

— Ես ձեր անունը լսած էի , այդ պատճառաւ . ե-
կայ որ անոնւիմ ու փափաքս գոհացունեմ :

— Չափաղանց ուրախ եմ , պէ՛յս :

— Թէնու ներկայ տարւոյս մէջ բաւական խոռվու-
թիւններ ու վատութիւններ տեղի ունեցան մեր եր-
կու ցեղերու միջեւ , բայց կը յուսանք թէ կը դադ-
րին այդ կարգի խնդիրներ , այնպէս չէ :

Վանահայրը կեպարանքը մոայլեց ու չուզեց պա-
տասխաննել :

— Այս կողմերը բաւական վասառեցա՞ն , յարե
ներսէս Սրծրունին՝ որ կարծես չը կռահեց վանա
հօր գէմքին այլայլութիւնը :

— Ի՞նչ զիանամ . . . չեմ ուզեր որ այդ մասին
խոռք մը ըլլաց , առարկեց Պողոս հաղոսկապոսը :

— Ի՞նչո՞ւ համար . . . միթէ՞ գուշք ա'յն ազգեցիկ
Պողոս եղիսկոպոսը չէք , որուն անունէն կը գողա-
ցին թիմարայ բոլոր քուրտ ցեղապեսները :

— Այո՛ :

— Ուրեմն , ի՞նչու ձեռնթափ կուզէք ըլլաւ :

— Չեմ խառնուիր , պէ՛յս :

— Ազգիդ թշուառութիւնը տեսնէք ու հեռու
մնա՞ք :

— Ի՞նչ կրնամ ընել :

— Գեղացիներու վրայ յարձակող Քուրտ-պէկի-
րուն զիմեցէ՛ք :

— Ե՞ս :

— Այո , դուք :

— Ի՞նչ պիտի ըսմեմ առ Քուրտ-պէկիրուն :

— Բաէ՛ք որ դագրեցունեն իրենց աւերունները :

— Անկարելի՛ է . . . ես կարո՞ղ եմ ներկայ ժա-

մահակիս մէջ ատոնց զիմել ու այդպիսի ծանր ա-
ռաջարկ մը ընել , քանի որ ամեն յարարերութիւն
խղուած է . . . :

— Մարկ ըբէ՛ք . շատեր կան որ ինձի պէս կը
մտածեն եւ պատրաստ են իրենց սխալը ճանչնա-
լու . . . : Պէ՛տք է ժողովուրդին աչքը բանանք եւ
ճանչցունենք թէ մութին մէջ չարազործ ձեռք մը
կայ . . .

— Չարազործ ձե՞ռք մը . . .

— Այո՛ :

— Որո՞ւն է այդ չարազործ ձեռքը . . .

— Կառավարութեան ու անոր թագուորին :

— Կառավարութեան ու անոր թագուորի՞ն :

— Ճիշդ է :

— Կեմ կընար ընդունել ատիկա . . . կառավարու-
թիւնն ու անոր թագուորը մեղսակից չեն ասանկ
չարազործութեանց : Ի՞նչ ապացոյց ունիք :

— Ունիմ ապացոյցը . . . բայց գործադրելու կը
սոսկամ : Ահաւասի՛կ , կարգացէ՛ք որ հաւատաք :

Ու ներսէս Սրծրունին իր ծոցը պահած հրամա-
նագիրը վանահօր յանձնեց խորին գառնութեամբ մը :

Պողոս եպիսկոպոսը վերէն ի վար կարդաց զայն ու
սարսալով ըստ :

— Ասիկա վալիի «Բնքնազիր գործթիւնն է» ,
պէ՛յս , ինչպէ՞ս ձեր ձեռքը յանձնուեցաւ :

— Իհա՛րկէ , ատամնկ զրութիւններ ո'չ միայն ին-
ձի յանձնուած են , այլ բոլոր Քուրտ-պէկիրուն . . .
եւ որովհետեւ զարաւոր տփառութիւնը մեր վրայ
ծանրանալով կորսնցուցած ենք Ազգային ոգին , շա-
տերս կոյր գործիք դարձած ենք կառավարութեան

ձեռքը : Բայց ասիկա կորստաբեր է ոչ միայն ձեզի ,
այլ մեզի համար : Այդ պատճառաւ ևս տարբեր կեր-
պով կը մասհեմ ևս կուզեմ ձեր խորհուրդին զիմել։
Արգեօք կընդունի՞ք ինծի հետ մրանալու . . .

— Միանալո՞ւ :

— Այս' :

— Ի՞նչ ընելու համար :

— Դիմաղրելու համար :

— Որո՞ւ գէմ :

— Զարագործ ձեռքերու գէմ :

— Զեմ հասկնար . . .

— Կառավարութեան դէմ ըսել կուզեմ :

— Կառավարութեան դէմ . . .

— Ի հարկէ :

— Ֆլայ մը չկրնար այդ աստիճան յանդինութեան
մը դիմել :

— Ֆլայ մը կրնայ այդ աստիճան յանդինութեան
դիմել, երբ ճանչնայ իր պատիւը : Միթէ ձեր մէջը
պատուաւոր մէկը չգտնուի՞՛ :

Վանահայըը սարսուց բոլոք մարմնով ու զգաց թէ
եր էութիւն կը ջախջախուէր :

— Պատասխաննեցէք . . . ի՞նչու կը լոէք, չեշտեց
Ներսէս Արծրունին :

— Ես չեմ կրնար կառավարութեան մը գէմ ապօ-
տամիթիւ, մըմնջեց Վանահայըը խորուած ճայնով մը :

— Պողոս եպիսկոպո՞ս . . . բացագանջեց Ներսէս
Արծրունին զայրացած ճայնով մը, զիտցէք թէ
դէմերիսիդ կեցողը ֆլայ մըն է . . .

— Ֆլայ մը . . .

— Այս' :

— Ո՞վ էք դուք :

— Ներսէս Արծրունին եմ . . . ու ևկած եմ յայտ-
նելու թէ թալանի չարագործութեանց մէջ ձեր մա-
սը կայ . . . զաւք մեղսակից մըն էք թուրք կա-
ռավարութեան, իթէ ո՞չ չէիք ձգեր որ այս շրջա-
կայ գեղերը կողոպտուէին ամբողջովին :

— Ես մեղսակից մըն եմ :

— Մեղսակից մըն էք . . . ու այսօր ալ այդ զա-
րափարին կը հետեւիք : Է՞ն, բաւակա՞ն է . . . վար
առէ՛ք ձեր նենդաւոր զիմակը . . . վար առէ՛ք այդ
առերեւոյթ կեղծաւորութիւնը . . . : Գիտե՛մ . . .
կը փափաքէիք որ ձեր վլէքը լուծուի . . . կը փափա-
քէիք որ Առաջնորդական Տեղապահին անկարողու-
թիւնը յայտնուի ու զուք վնասուիք ներկայ կա-
ցութեան մէջ : Լեցուեցաւ ձեր իղձը : Ժողովուրդը,
որուն իրաւունքները վանքիդ սեփականացունել
տուիք, այսօր մոխիրի վրայ նստած է : Որո՞ւ հա-
մար այս գարաւոր շէնքը կը պահպանէք, որո՞ւ
համար այս վանքին կալուածները կը բազմապատ-
էք . . . Քուրաներո՞ւն թէ թուրք կառավարու-
թեա՞ն : Ահա՛ ամեն բան կը վերջանայ . . . գեղա-
ցին իր անդունդին մէջ կը գլորուի : Երսէք թէ մեղ-
սակից մը չէք . . . մինչդեռ համոզուած եմ թէ կա-
ռավարութիւնը գոնէ՛ վանքին շրջակաները գանուռդ
գեղերը թանել չի պիտի տար, երբ դուք փոխա-
նակ վանքը քաշուելու, այդ միջոցներուն՝ քաղաքը
չը գայիք : Ի՞նչու համար, երբ առաջարկութիւն
եղաւ ձեզի որ քաղաքը թողուք ու վանքը երթաք,
դուք մերժեցիք ու արամազրութիւն ցոյց չը տուիք
բողոք բառնալու այդ ոճագործութեանց ու չա-
րագործութեանց հանդէպ . . . : Հսէ՛ք, ի՞նչ մտա-

ծելով չուզկցիք ձեր պաշտպանութիւնը տաւ թշուառ
ու անզէն ժողովութիւնը : Անկէց վրէժնի՞դ կը լու-
ծէիք . . .

Պօղս ևպիսկոպուշ յանկարծ ստուելու մօս իմի մը
պէս ինքնիր մէջ գալարուեցաւ ու ակամայ շարժում
մ'ըրաւ : Մէկը կար իր գէմը . . . կը տեսնէր վին-
քը . . . բայց աներեւոյթ ու ահաւոր ձեռք մը ու-
նէր ան . . . Դոզգալով անոր աճքերու մէջ նա-
յեցաւ, ուսկից հրաբուղիսի լաւաներով գուրս
ժամփած բոց մը կը ցայտէր: Զը կրցաւ բառ մը ար-
տասանել, թէեւ ուղեց խօսիլ . . . ուղեց արդրո-
րեցնել ինքովնքը . . . :

— Անխէ՛ղճ . . . գոչեց ներսէս Արծրունին իր
ձայնը բարձրացնելով: Յիշեցէ՛ք թէ Աստուած կայ...
ու գուրք անոր տաճարին պաշտօնեան էք: Զը մնար
ձեզի այս վանքը . չը մնար ձեզի այս հրաշալի
կղղին . . . որովհետեւ այս վանքը դարերէ իվեր Աղ-
պին գոյութիւնը պահպանելու կոչուած է . . . ու
անիկա դաւաճանի մը բանաը չէ՛ . . . :

— Ես գաւաճա՞ն մըն եմ, ընդհատեց Վանահայրը
խղղուելով:

— Դաւաճան մըն էք, երբ թալանի թուականէն
առաջ Այցելու հովուութեան պաշտօն ստացող վար-
դապետ մը կառավարութեան ձեռքը սուիք, նա-
խանձելով անոր ստացած համբաւին վրայ . . .

— Ե՞ս :

— Այս', դուք :

— Ի՞նչ ապացոյց ունիք :

— Մասածեցէ՛ք . . . այն մարդը՝ որ վալի վա-
շայէ մը կը յաջողի առանկ հրամանագիր մը տա-

նելու, չը կընա՞ր զիանալ թէ ի՞նչ կերպով կատա-
րուած է ձեր գարշելի մատնութիւնը : Փուձ աե՛ղ
կը ջան . . ք ծածկել . . . փուձ տե՛ղ կը հաւասացնէք
վիս թէ արդար մըն էք գուրք: Ընդհակառակը՝ կըսմէ
թէ կառավարութիւնը Թիմարայ մէջ ի՞նչ որ գործել
առուած է, ձեր խորհրդովն ըրած է, և ձեր մեղքակ-
ցութիւնը անոր ձեռքին զէնքն եղած է:

— Ամենեւելի՞ն . . .

— Ստելու ժամանակը չէ՛ . . . Բաէ՛ք ինծի թէ
այսուհետեւ ի՞նչ կը մտածէք . . . երբ թալանին
պիտի յաջորդէ կոտորածը :

— Ոչի՞նչ :

— Ոչի՞նչ . . . ուրեմն պէ՛տք է հեռանաք այս
վանքէն . . . : Այս գարաւոր չէնքը Ազգին է և Աղ-
պէ կը փափիաքի որ հոն արժանաւոր վանահայր մը
դանուեւ :

Հպարտ Վանահայրը չը կրցաւ հանդուրժել . հե-
տեւաբար բացագնող զիս :

— Ո՞վ է ասկից հեռացնողը զիս :

— Ազգը . . . չեշտեց ներսէս Արծրունին :

— Ազգը թո՞ղ հրամանէ . . . մըմնջից Վանահայրն
ու անիկն վիր ելնելով սկսաւ դահլիճին մէջ շրջա-
գայել :

Ներսէս Արծրունին ուրիշ խօսք մը չըրաւ . . . այլ
մեքնաբար ոտքի կանգնեցաւ ու մեկնելու պատ-
րաստուեցաւ :

— Կը մեկնի՞ք, հարցուց Վանահայրը .

— Այս' . . . մըմնջից Ներսէս Արծրունին ու դուրս
ելաւ :

Ներսէս Արծրունին այս անգամ իր ձամբան փո-

խեց դէպի լեռները , զիտնալով որ Պօղոս հպիսկոպոսը կը մատնէր զինքը , եթէ իր հետքը կորսնցնելու չըլլար : Ամբողջ գիշեր մը ճամբորգելով հասաւ վարագայ վանքին ներքեւը . այնտեղ հագուստը փոխեց ու ծրաբը քարերու մէջ պահելէ հտքը , տարաւ յանձնեց ձին Ռէսին ու կրկին վիրագառնալով քաղաք մտաւ . . . :

Տանտիբուհին իրեն իմացուց թէ վարդապետ մը եկած էր իրկու ժամ առաջ եւ տեսնել կուղէր դինքը : Ի՞նչ պատասխան տուիք , հարցուց ներսէս Արծրունին :

— Բար թէ՝ «տունիս մէջը առանկ մէկը չկայ . . . » մրմնջեց պառաւը :

— Վարդապետէ՞ն ալ կասկածներ ունեցաք :

— Ի՞նչ գիտնած . . . ժամանակը շատ գէշ է : Վարդապետը չէ , մարդս իր եղորմէն անդամ կասկածներ կը լուսայ ունենալ : Ո՞վ կը հասկնայ . . . միթէ ամին սեւ հազնողը սուրբ մարդ է :

— Ուրիշ ո՞վ եկաւ :

— Մէկը չեկաւ :

— Ուսուցիչն ալ չեկաւ :

— Զէ : Միայն նամակ մը ունիք :

— Բերէք ինձի :

Պառաւը գնաց ու շուտով նամակ մը բերաւ : Ներսէս Արծրունին ընդունեց նամակն ու բանալով զայն , ահա ինչ որ կարդաց :

Կ . . . , Դ Հոկտ. 189 . . .

Սիրեցեալ հայր իմ ,

«Երկու օր է որ քաղաքը զարհուրելի դրութեան մը մէջ կը գտնուի . . . վայրկենէ վայրկեան՝ կոտորածը կապանայ բոլոր հայերուս . . . : Կառավարութիւնը պահապան զօրքերով պաշարումի տակ առած է հայոց թաղերը՝ միմիայն կեղծ ձեւակերպութեան մը համար :

«Ասիկա տեղի կունենայ դաւաճան հայու մը չարաչար սպաննումէն ետքը . . . Շարունակ չորս տարիներէ ի վեր ժողովրդեսն արիւնը ծծող այս հրէց տունին սեմէն ներս մտած ատեն , գետին կը փոռուի շաշոյնի մը հարուածներու ներքեւ եւ սատկիլ վայրկենական կըլլայ :

«Եւ որովհետեւ դաւաճանը սիրելի մէկը համարուած էր կառավարութեան աչքին հանդէպ , անոր ոճիրը շատ սուլլի նստեցունել կուզէ հայերուս . . . :

«Ճիշդ դաւաճանին գէմի տունը կը բնակինք : Մանկամարդ կին մը եւ երկու զաւակներ ունի : Զարմանալի չէ , երբ ըսեմ թէ մանկամարդ կինը կաթիլ մը արցունք չուզեց թափել իր անարդ ամուսնոյն վրայ . . . :

«Ոստիկանութիւնը տուն չժողուց որ չխուզարկէր . . . : Զարնողները սեւեր հազած աղջիկ մը եւ երիտասարդ մըն են եղել . . . ատոր համար հօրաքոյրս շատ կը վախնայ ինէ :

«Ո՞հ , հայր իմ , թողունք այս խնդիրնելը : Դուք ի՞նչ կընէք . . . Վանական ո՞ւր է : Զափաղանց կա-

բուցեր եմ կալեզարը . . . : Անոնց , իմ հոգւոյս հաւատորներուն բարեւներս խօսեցէք . . . : Կը սպասեմ ձեր պատասխանին : Քաղքեն զրութիւնը կը խոսաւանամ դրելու . . . :

Ընդունեցէք համբոյրներս !!

Մնամ կարօտովդ
Աղջիկդ ԼՈՒՍԻՑ.

Երբ սիրելի աղջկան համակը վերջացուց Ներոէս Արծրունին , զորովանքով մը շրթներուն տարաւ զայն ու համբուրեց : Ա՛խ , խեղճ կուսիա տեղեկութիւն չունէր թէ կալեզար սպաննուած էր : Ամեններէ ի վեր քաշուած էր կու . . . քաղաքը եւ կապրէր հօրաքրոջ հետ : Միւնոյն առն չգիտէր թէ Վանական իր վարդապետական կոչումին համաձայն՝ Վարդապայ վանքը կը գանուէր :

ԱՌԵՒԱՆԳՈՒԱՄ ԱՂՋԻԿԸ . . .

(ԿՈՏՈՐԱԾԵՆ ԱՌԱՋ)

Կէս զիշերուան մօտ էր : Երկինքը ամպ չկար . աստղերը մարած կանթեղներու պէս կը պլպլային անհուն կապոյտին մէջ : Խոր լոռութիւն մը կար , որ մերթ ընդ մերթ կընդհատուէր չուներու ձայնին : Օզը հանդարտ էր , այսպէս որ ծառիրու տերեւն անգամ չէր շարժեր :

Այդ պահուն , Վանայ Այգեստան կոչուած արուալ - ձանին մէկ անկիւնը գտնուող թրքական ապարանքի

մը մէջ մանկամարդ աղջիկ մը նստած էր ու խորունկ մտածումի մը տակ կ'ընկճուէր . . . :

Հազիւ 16 տարու կար . բարձր հասակ մը , գիրգու կորովի կազմուածք մը , միծ ու գրաւիչ աչքեր եւ հրեշտակային կերպարանք մը ունէր ան : Երկայն եւ թուլի ծամները խառն ի խուռան թափուած էին իր ուսկերուն վրայ եւ կիսովին կը ծածկէին անոր ձուածեւ . ու նուռերանք այտերը : Թրթուուն ու ձիւնի սպիտակութեամբ զիշերանցը թոյլ կերպով կիյնար զողար վզէն վար՝ մինչեւ ծունկերը : Երկու բազուկները զարդարուած էին աղամանդակուռ ապարայաններով :

Մանկամարդ աղջիկը մինակ էր : Սենեակը հրաշալի կերպով կահաւորուած էր . ու ինքը արդ ոսկի վանդակին մէջ փակուած էր թոչունի մը պէս : Զեղունէն կախուած ջահը կը վառէր եւ կը լուսաւուրէր սենեկին անկիւնը զբուած մահակալն , որուն պերծութիւնը յանկուցիչ էր բարին բովանդակ նշանակութեամբ :

Երկար ատեն մտածելէ ետքը , մանկամարդ աղջկան աչքերէն սկսան տաք արցունքներ հոսիլ , որոնք թրցնցին իր փափուկ ձեռքերը : Յայտնի բան էր որ հոգեկան գառնութիւնը կը խղզէր զինքը . . . յայտնի բան էր որ սիրազ լիցուած էր ու չէր կրնար պարպիլ : Հետեւաբար ձիգ մը բրաւ , ոտքի ելաւ բազմոցին վրայէն ու զզրոց մը գուրս քաշելով ձերմակ շէմ մը ու գանակ մը հանեց : Երկիւղալի զզուշութեամբ մը զանոնք սենեկին մէկ անկիւնը գրաւ եւ զէպի զուռը ուղղուեցաւ : Դուռը կէս մը բաց բլլալուն համար , զոցեց զայն ու վերադարձաւ :

Մօսեցաւ այս ամնկիւնին , ուր զբուած էին շիշն ու դանակը : Նախ վարաննեցաւ . . . գողդողա՛ց . . . բայց կարծես թէ արիութիւն մը զգալով իր մէջ բացագնջեց ինքնիրենը :

— Կրո՛ղ . . . մինչև ե՞րբ համբերեմ այս հրէշին քով , մինչեւ ե՞րբ անոր գերին դառնամ : Ա՛խ , Աստուած իմ , ալ չեմ կրնար մնալ . . . ալ չեմ կրնար ապրիլ այս ոճիրներով լի յարկին տակ . . . Կոցի՛ր . . . այս գիշեր սենեակս պիտի գայ այդ չարագործը . . . Կէս գիշերէն ետքը հոս պիտի ըլլայ . . . Պիտի հրսկեմ իր վրայ , մինչև որ անոր քունը տանի , մինչեւ որ այդ հրէշը թաղուի իր կիրքերուն մէջ . . . Ան ատեն , քովէն պիտի հեռանամ ու դանակովս պիտի կտրեմ անոր կոկորդը . . . Ո՛չ անիկայ չպիտի ազատի ձեռքէս . . . հաւի մը պէս պիտի մոլթեմ զինքը . . . Եւ որպէս զի Վալի փաշային ձեռքը չը մատնուիմ , կը խմեմ այս թոյնը ,

Մանկամարդ աղջիկը յուսահատօրէն ոտքի ելաւ գտնուած անկիւնէն ու ականջ դրաւ գուռին : Ապարանքը լոռութեան մը մէջ էր :

— Վեց ամիս է որ այս ապարանքին մէջ կը գրանուիմ , շարունակեց Մանկամարդ աղջիկն ինքնիրենն : Ա՛խ , աչքովս տեսայ ծնողքիս սպաննուիլը , եղբօրս արիւնաթաթախ գլուխը , պղտիկ քրոջս սուկնի մը ծայրն անցուիլը . . . Այս շուն հագահապետը խմեց սիրելիներուս արիւնը . . . ամենէն ետքը յափշտաշից զիս ու հետը բերաւ այս քաղաքը : Իրաւ է . . . շատ հայեր կան հոս . . . բայց գուրս չեն հաներ զիս . . . չեմ կրնար առիթ մը գտնել որ մէկու մը զիս . . . ինքնիրենն թէ հայ աղջիկ մըն եմ եւ թէ բանույայտնեմ թէ հայ աղջիկ մըն եմ եւ թէ բանու-

թեան ներքեւ այս հարէմը կը գտնուիմ : Աստուած իմ , մինակ եմ ու ձայնս լսող մը չկայ :

— Ո՛չ մինակ չես գուն , աղջիկս , հնչեց ձայն մը գողգողալով :

Մանկամարդ աղջիկը սոսկումով մը ետ դարձաւ եւ տեսաւ որ քովը կեցած էր ախուին ձիապանը , որ մեր ծանօթ Միրօ Սխպարն էր :

— Դուք հո՞ս . . . գոչեց մանկամարդ աղջիկը թուրքերէն լեզուով մը եւ աճապարեց իր մերկ մարմինը ծածկելու :

— Ա՛խ , սիրելի աղջիկս , թոթովեց Միրօ Սխպար հայերէն կը հասկնամ ես , ի՞նչու չէք ու զեր այդ լեզուով խօսելու : Զէ՞ որ «մինակ եմ ես . . . ու իմ ձայնս մէկը չլսեր» կըսէիր : Ահա կը յայտնեմ քեզի թէ ես ալ հայ մըն եմ ու քու արիւնդ կը կրեմ իմ երակներուս մէջ :

— Մանկամարդ աղջիկը կը գողար . . . կարծեց թէ կը խաբուէր ու աչքին կերեւար այդ տեսիլը : Հիտեւարար չը կրցաւ ձիչ մը հանել բերանէն : Սինեկին մէկ անկիւնը կծկառուած , սփածանելի մը մարմնոյն վրայ ծածկած ու երկիւղալի զբութեան մը մէջ ոմքած կը մնար ու չէր համարձակեր մարդկային կերպարանքով այդ բարի հրեշտակին նայիլ , որ իրեն ձայն կուտար ու «մինակ չես գուն» կը հնչէր . . .

— Մի՛ վախնար . . . յարեց Միրօ Սխպար , ու մօտենալով մանկամարդ աղջկան , համարձակեցաւ անոր ձեռքը բռնելու : Ես հայ եմ : Ամիսներով այս ապարանքին մէջ ձիապաննութիւն ըրի , որ յաջողէի քու սենեակդ մտնելու եւ քու հայ աղջիկ մը ըլլաւ

գիտնայի : Զէի կրնար . . . որովհետեւ մահու եւ կենաց խնդիր մըն էր հոս մտնելու : Այս գիշերը յաջողեցայ : Հըէշը բացակայ էր ապարանքէն :

— Բացակայ է ապարանքէն . . . ընդհատեց մահկամարդ աղջիկը, որ թողած էր իր ձեռքը ծերունիի ձեռքերուն մէջ :

— Այս', վասահ եղի՛ր : Հիմակ կրնանք տղատորէն խօսի՛լ : Վերը՝ Ասսուած ու վարը՝ մինք կը գտնուինք այս սենեկին մէջ : Իմացայ քու պատմութիւնդ, երբ գուն մենախօսութեանդ աժեն յայտնեցիր : Կը մնայ մտածել թէ՝ ինչպէ՞ս պէ՛տք է փախցունել քեզ որ մէկը չիմանայ :

— Սո՞ւհա անկարեկի՛ է : Ո՞չ մէկ կերպով կարող ենք լից գուրս գուլ, առանց իմացուելու :

— Աթստ լա՛ւ . հազարապետը չը թողո՞ւր որ պարտէ զը իջնես :

— Ո՛չ :

— Ապարանքէն մէջ ու բիշ ո՞վ գիտէ քու հայ ըլլալդ :

— Մէկը չը գիտեր . . . միայն թէ հազարսպետին մայրը տեղեկացած է :

— Անիկա ի՞նչ աչքով կը նայի վբադ :

— Ո՞հ, չեմ գիտեր . . . բոլոր օրը կանցնի . բայց մէկը չը գար հետա տեսնուելու : Սենեկիս մէջ փակուած եմ, ինչպէս վանդակի մը թոշունը :

— Ենցի՛ր, ասկից ետքը կարող ես պատուհանէդ խօսելու : Երբ վերջալուսի ատեն ըլլայ, ես ախօսին դուռը կենեմ ու իմ կարմիր թաշկինակս պատէն կը կափիմ : Տեսնելուդ պէս այս նշանը, կամաց մը պատուհանիդ վարադոյրին ետեւէն ինձի նայէ ու աչ-

քով յայտնէ ըսելիքներդ : Այս կերպով պիտի աշխատինք յարմար առիթը գտնելու եւ քեզ ազատելու ասկից . . . :

— Ազատիլ մի՞ . . . բայց ես չեմ ուզեր այս սեմերէն բաժնուիլ, առանց վրէժս լուծելու, առարկեց մանկամարդ աղջիկը յուզուած չետովլ մը :

— Քու վրէժդ մեղի թո՛ղ, աղջի՛կս, ընդհատեց Միքօ Սիպար :

— Ամինեւեի՞ն . . . Սասունցի աղջիկը չը կրնար իր վրէժը թողուլ ուրիշներուն : Ա՛խ, բարի ծերունի՛, երախտապարտ եմ որ քու ձայնդ լսել տուիր ինձի . բայց մի՛ ստիպեր . . . իմ արիւնս մանող հրէշը չը սպաննած՝ չեմ հնառանար ասկից : Եթէ երբէք, մինչեւ այսօր համբերեցի, ատոր պատճառը խորհրդաւոր գաղտնիք մըն էր, որ սբաժին վրայ կը ծանրանար ու ձեռքս կը բռնէր աներեւոյթ ձգողութեան մը ներքեւը :

— Զի՞ս կրնար յայտնել ինձի այդ խորհրդաւոր գաղտնիքը :

— Կը յայտնեմ . . . :

— Ուրիշն ըսէ՛ :

— Այս հրէշը ծնողքիս, ազգականներուս ու իմ արիւնս մանելին ետքը, իմացած էր որ Կ. քաղաքի բանախին մէջ երիտասարդ մը կը գտնուէր, որուն կապած էի իմ սիրոս : Ասիկա կասկածներու կինթարկէր զինքը : Հետեւաբար յայտնեց ինձի թէ՝ կափին պիտի աար զանի, եթէ ձայն մը հանէի : Միքանոյն տաեն, խոստացաւ թէ՝ պիտի ջանար ազատել, եթէ ձշմարիս սէր մը ունենայի իր վրան ու արտասուելով չանցունէի օրերս : Ի՞նչ ընէի . . .

ամեն կերպով ջանացի կեղծել : Սպասեցի որ չառ
հրէշը կատարէր իր խոստումը . . . ան ատեն դիւ-
րով անոր կոկորդը պիտի կտրեմ, եւ՝ թոյնի չի
այս, մինչեւ այսօր չարաչար սպասեցի' . . . Ռւ-
տեսայ որ չարագործը կը խարէր դիս . . . Ո՞չ,
թեւերուն մէջ, ուսկից ոճիր ու արիւն կը հոտէր
ահաւոր գորշութեամբ մը :

— Կը կրկնեմ, սիրելի աղջի՛կս, ընդմիջեց Միրօ
Սխպար հայրական քաղցր գորովանքի մարտայայ-
տութեամբը, քու վրէժդ հայութեան վրէժն է ու
անոր պարտականութիւնն է զայն լուծել՝ ի՞նչ գնով
որ ըլլայ : Հետեւաբար անհոդ եղի՛ր այդ մասին :
Թիւնը կը տեսնէ :

— Եը հաւատամ . . . մրմնջեց մանկամարդ աղջիկը
դառն ու կոկծալի չեշառվ մը :

— Կը հաւատա՞ս որ բարի է Ան :

— Կը հաւատամ :

— Կը հաւատա՞ս որ չը լքեր մեզ բոլորովին :

— Կը հաւատամ . . . բա՛յց, բարի հա՛յր, չափէն
աւելի եղաւ մեր քաշածը . . . չափէն աւելի եղաւ
մեր թշուառութիւնը : Տեսաւ անմեղներու խողխող-
ութը, տեսաւ կոյս աղջիկներու բռնաբարութիւլը,
տեսաւ երկրին դաշտերը ոռոգող արիւնը, վերջապէս
լսեց օրօրոցի մանկան ձիջն ալ . . . ո՞ւր է . . . ի՞նչո՞ւ
չանթահարեր չարագործ ձեռքերը . . . ի՞նչո՞ւ կը

Միրօ Ախպար՝ հոգւոյն ցաւը չը կրնալով զսպել,
սկսաւ արտասուել . յետոյ դողդղալով իր ձեռքը
մանկամարդ աղջկան հրատապ ճակտին վրայ դրաւ
ու մրմնջեց .

— Զը յուսահատի՞նք . այս է գերիի մը ճակատա-
գիրը : Տարիներէ իվեր համակերպած էինք գերու-
թեան լուծը կրելու, բռնաւորին կամայականու-
թեանը ծառայելու և ամեն տեսակ թշուառու-
թեանց ենթակայ ըլլալու . . . անչո՛ւշ, այդ դրաւ-
թեանք ազատելու համար չատ նեղութիւններ պիտի
քաշէնք : Այս երկրին լիոներն եթէ լեզու ունենային,
աղջի՛կս, պիտի պատմէին քեզի թէ ինչէ՛ր անցած
են հայուն գլխէն, թէ ինչէ՛ր կրած են հայ կիները . . .
Բայց ատոնք եկած անցած են չարաշուք սառւերնե-
րու պէս . . . Օր մըն ալ մեր քաշաճները կանցնին . . .
բաւակա՞ն է որ կանչենք Սաստուած ու ախսատինք
մեր կարողութեան չափով :

Մանկամարդ աղջիկը կը զգար թէ այդ ձայնը կը
սփոփէր զինքը, կը հանդարտէր իր կուրծքին տակ
լեցուած սիրտը . . . կը զգար թէ յուսոյ ճառա-
գայթ մը կը թափանցէր իր հոգւոյն մէջ՝ անոր աչ-
քերու նայուածքէն :

— Հիմակ շատ սպասել չի գալ, աղջի՛կս, յարեց
ծերունին : Ես կամաց մը վար կիջնեմ ու վաղուընէ
սկսեալ հարկ եղած միջոցները կը փնտոեմ քու փա-
խուստգ դիւրացնելու համար :

— Բա՛յց . . . չեշտեց մանկամարդ աղջիկը :

— Ի՞նչ կայ, հարցուց Միրօ Ախպար :

— Պէ՛տք է այս հրէշը ձեռքովս սատկեցունեմ ու
այնպէս հեռանամ . . . եթէ ո՛չ . . .

— Կը վախնո՞ս անկից . . . ընդհատեց Միքօ Ախապար :

— Ամենեւի՞ն . . . միայն թէ այդ հրէշը թշուառ Կրիտասարդի մը արիւնը պիտի մանէ , թոթովեց մանկամարդ աղջիկը՝ հոգւոյն ճիչը խղղելով :

Միքօ Ախապար այդ սարսաւի բացարութեան հանդէպ չը կրցաւ մէկէնիմէկ խօսիլ : Մանկամարդ աղջկան երեսը նայեցաւ , անոր աչքերու մէջ շողացող արցունքը դիտեց ու ճիդ մը ընկելով ինքնիր վրայ , բացազննչեց .

— Ռւբենի , աղջիկո , անոր արիւնը մեր վիզն է չէ՞ մի :

— Այո՞ , հայր իմ , հածկլսաց մանկամարդ աղջկը :

— Միստ Ես'ւ . թո՞ղ Աստուած վկայ իրնի , ահա՞ այս վայրէկնէս կը խոստանամ քեզի հետ վլուխ հանել առաջազրած նապառակո : Այդ հրէշը մեր ամեն թշնամին է . . . :

Մանկամարդ աղջկան արցունքով լի աչքերուն մէջ ոգեւորութեան ու արիւթեան ճառագայթ մը անցաւ ու իր հոգին ցնցեց :

— Ո՞հ , բացազննչեց մանկամարդ աղջիկը , գուցէ գուն զաւակներու տէր ես , ի՞նչու համար կեսնքդ այս անսակ վտանգի մը մէջ կը գնես . . . : Միայն թէ հսկէ՛ իմ վրաս . . . երբ վրէժու լուծեմ , գնա , պատմէ՛ թէ՛ Սասունցի աղջիկը բռնաբարուած պատոյ մը վրէժու լուծեց ու այնպէ՞ս մեռաւ . . . :

— Իսի թէ՛ քեզի համար այս սեմերէն ներս մը ունելու հարկազրուած էի , աղջիկո . հետեւաբար միամին կը լուծենք մեր վրէժը : Միթէ՞ չես ընդունիր :

— Ա' ի , երախտապարու իմ . . . մըմնջեց մանկամարդ աղջիկը՝ գորովանքով մը անոր ձեռքը համբուրելէ հոգը :

— Էլնուանիս , չէ մի՞ , վրայ բերաւ ծերունին :

— Ամենայն սիրով :

— Ուղեմն , մաս'ո-բարով : Զը մոռնաս յիշելու նշանս : Երբ հրէշը տունէն բացակայ ըլլայ , ախոնչանս : Երբ հրէշը տունէն բացակայ ըլլայ , ախոնչանս : Երբ ոին պատէն կարմիր թաշկինակիս երեւալը պիտի յայտնէ քեզի :

— Երթա՛ս-բարով , սիրելի հայր , թոթովեց մանկամարդ աղջիկը՝ կրկին համբուրելով անոր չորցած ձեռքերը :

Միքօ Ախապար , առանց շշուկ մը հանելու , խոհանոցի միջանցքէն վար իշտու ու պարտէզը մասաւ :

Մանկամարդ աղջիկը մինակ մնաց : Հոգին հանդաբանած էր , ի՞նչուն ալեկոծուած ծով չողին հանդաբանած էր , ի՞նչուն ալեկոծուած ծով մըրիկէ մը ետքը . սիրաը չէր զարներ կուլծքին մըրիկէ մը ետքը . սիրաը չէր զարներ կուլծքին մըրիկէ մը ետքը . ակատին հրատապ բոցը մարած էր կարծիս , տակ . ճակտին հրատապ բոցը մարած էր կարծիս , երեւակայութիւնը սաբուալի երեւայթէ մը ակատած եր . . . : Իր բովանդակ էութիւնն մէջ շունչ մը աներ . . . : Իր բովանդակ էութիւնն մէջ շունչ մը անցած էր :

— Զէ՞ . . . Աստուած չը լքեր մեզ բոլորովին , բացազննչեց մանկամարդ աղջիկն ինքնիրն : Ան է բացազննչեց մանկամարդ աղջիկն ինքնիրն : Ան է որ այս սեմերէն ներսը բարի որ ձայնս լուց , Ան է որ այս սեմերէն ներսը բարի մարդ մը առաջնորդեց , Ան է որ այս միսիթաբումարդ մը առաջնորդեց :

Այսպէս , բոլոր գիշեր մանիքուն անցուց : Առատուն , արեւը ծագելու մօտ , իր սենեկին գուոր առաջնորդացաւ ու ներս մասաւ բարձրահասակ , ծաղկաբացուցաւ :

ւեր դիմագծերով , յաղթանդամ ու թուխ մազերով
մարդ մը , որ հազարապեսն էր :

Մանկամարդ աղջիկը շուտով մը ոտքի ելաւ ու
կեղծ ժպիտ մը պատկերացուց իր տժգոյն շրթունք-
ներուն վրայ :

Հազարապետը մանկամարդ աղջկան աչքերու մէջ
նայեցաւ ու հասկցաւ թէ արտասուած էր ան . հե-
տեւաբար նեղացած եղանակով մը բազմոցին վրայ
ինկաւ ու հարցուց .

— Դարձեալ լացե՞ր ես , Սէլվի :

— Ո՞չ . . . ո՞վ կըսէ , պատասխանեց մանկամարդ
աղջիկը , որուն Սէլվի անուն տուած էր հազարա-
պետը :

— Ի՞նչպէս չէ' . . . միթէ՞ աչքերուդ կոպերը չեն
յայտներ :

— Իրա՞ւ որ չեմ լացեր , կրկնեց Սէլվի :

— Կը ստես , Սէլվի՝ , ընդհատեց հազարապետը :
Դուն ամեն օր կուլսա , ամեն օր կը մաշես ինք-
ղինքդ . . . ի՞նչու համար . . . արդեօ՞ք քու ան-
նշան քաղաքիդ մէջ աւելի երջանիկ կրնայիր ըլլալ . . .
Մտածէ' անգամ մը . . . ի՞նչդ կը պակսի : Այսօր
գուն տիրուհի մըն ես ասանկ ապարանքի մը . . .
միհենոյն ատեն սրտիս ամենէ՛ն սիրածն ըրեր եմ քեզւ
Ա՛լ ի՞նչ կուզէիր . . . ա՛լ որո՞ւ համար արցունք-
ներ կը թափես . . . :

— Բայց ի՞նչու չես հաւատար որ այս գիշերը լա-
ցած չեմ :

— Զէ' . . . ա՛լ չեմ խարուիր , Սէլվի . գուն
աչքէդ հեռացուցած չես կ. քաղաքի բանափին մէջ
սպասող երիտասարդը , մոռցած չես անոր յիշատակը ,

կտրած չես սիրող անկից . . . : Աս է պատճառը
քու արցունքներուդ , քու մաշուելուդ եւ քու
գաղանի կոկիծներուդ : Բայց կըսևմթէ՝ անօպուտ է .
քու սէրդ անոր չես կրնար տալ : Դուն իմ կինս ըլ-
լալէ առաջ , գիտցիր որ ճշմարիտ Միւսիւլման մըն
ես ու տէրը չես քու անձիդ : Մոռցի՛ր ատ յիմա-
րութիւնդ . սէրդ ու սիրող տո՛ւր քու երջանկու-
թիւնը պատըաստողին :

Սէլվի չը կրցաւ իր արցունքը զսպել . . . կանացի
հոգին անկարող եղաւ հանդութենելու : Զեռքը դող-
դղալով աչքերուն տարաւ ու սրբեց արցունքներն ,
որոնք իր այսկուն վրայ լցցուեցան :

Հազարապետը խոժոռ նայուածքով մը Սէլվիի
աչքերու արցունքին նայեցաւ ու դողդղաց : Որչա՞փ
որ բարկութեամբ մը կը խօսէր անոր հետ . սակայն
չէր կրնար տաել զինքը : Զափաղանց սէր մը կա-
պած էր իր սիրող . . . կը զգար թէ անկից բաժ-
նութիւր անհնար էր իրեն համար : Ուստի ձայնը մեղ-
մացնելով , ըստւ .

— Մափկ ըրէ' , Սէլվի՝ , արցունքներ թափելու
աեղը չկայ . վայելէ' բաղդիդ բարիքները : Միեւ-
նոյն ատեն , յիշէ' որ ձեռքէս եկածը չեմ ինայեր
բանտարկեալ երիտասարդը փրկելու :

— Ո՞ւր է . . . ի՞նչու խոստումդ չես կատարեր ,
մրմնչեց Սէլվի՝ աւանց նկատելու որ այդ հարցումը
հազարապետին սիրող կը խոցոսէր :

— Շատ կը փափաքի՞ս . . . նկատել տուաւ . հա-
զարապետ՝ խղղելով իր մէջ նենդութեան երե-
սոյթը :

— Ի՞նչպէս չէ' . . . մարդ մը չփափաքի՞ր ազգա-

կանի մը փրկուիլը՝ շեշտեց Սէլլի խորին դառնութեամբ մը :

Հազարապետը թեթեւ կերպով մը ժպտեցաւ : Գիշէք թէ Սէլլի կը խարէր զի՞նքը, առարկելով ո՞ս բանտարկեալ երիտասարդն իր ազգականն էր : Մինչ զեռ հասկցած էր թէ Սէլլիի նշանածն էր ան, ո՞ր իրեւ խոռվարար մը ձերբակալուած ու երեք տարիներէ ի վեր բանտարկուած էր :

— Եթէ աղատեմ զի՞նքը, Սէլլի, ու հոստեղ բերեւ լլլամ, պիտի համողե՞ս ո՞ր քեզի պէս ճշշմարիտ Միւսիւլմոն մը դառնայ ան, հարցուց հազարապետը՝ խորամանկ ձեւ մը ընելով :

— Ե՞ս թոթովեց Սէլլի :

— Այո՞ , գուն :

— Չիմ կրնար :

— Ի՞նչու համար :

— Որովհեաւ անոր խղճին տէրը չեմ ես .

— Զէ՞ ո՞ր կը սիրես զի՞նքը . . . չէ՞ ո՞ր ազգականդէ ու անոր համար ամիսներով արցունք թափած ես :

— Ճշմարիտ է կը սիրեմ զի՞նքը . . . ամիսներով արցունքներ թափած եմ անոր համար, բայց չեմ կրնար անոր ըսել թէ սիրոյս փոխարէնը՝ «մոռցիր հայ անունդ եւ ուրացիր քու հաւատքը . . .»:

— Կը մերժէ կշան :

— Անտարակոյս :

— Պատճա՞ու :

— Ո՞հ, Պատճառն այն է ո՞ր . . .

Ո՞չ Սէլլի խղճուեցաւ . . . լեզուն առաջ չգնաց խօսքը վերջացնելու : Դողդողալով նայեցաւ իր գէմը գտնուող մարդուն երեսը, նայեցաւ անոր աչքերու մէջ եւ յետոյ մրմնջեց .

— Եթէ աղատես զի՞նքը անպատճառ Միւսիւլմա՞ն կուղէք ո՞ր ըլլայ :

— Այո որովհեաւ քու քովդ պիտի ըլլայ, շեշտեց հազարապետը :

— Զէմ ուզեր . . . թող անիկա չգիտնայ ո՞ր ես քու աղատանքիդ մէջ կը դանուիմ : Դուն աղատէ զի՞նքը . . . այսուհետեւ թող երթայ իր ճակատագին հետ :

— Կը տեսնեմ ո՞ր ճշմարիտ չէ՞ քու սէրդ եթէ ոչ ամենայն ուրախութեամբ պիտի ընդունէիր առաջարկութիւնն : Մտածէ անզամ մը . . . այսօր երեք տարին կը լրանայ . . . բանտ ըստածդ անանկ տեղ մըն է ուր մարդու շատ չկրնար ապրիլ . . . ի՞նչ պիտի ըլլայ անոր վիճակը :

Սէլլիի աչքերը նորէն լիցուեցան : Փուձ տեղ կը ջանար զսպել ինքինքը . . . դառնութիւնը կը խըդեւ իր հոգին :

Հազարապետը տեղէն վեր ելաւ ու մօտենալով անոր՝ ըննեց ձեռքէն ու շարունակեց .

— Կը հաւատա՞ս ո՞ր կը սիրեմ քեզ, Սէլլի' :

— Այո . . . մրմնջեց հնձկլուալով .

— Երբ կը հաւատաս ո՞ր կը սիրեմ քեզ եւ կուզեմ ո՞ր երջանիկ ըլլաս . ի՞նչու համար կը վշտացունես զիս :

— Ե՞ս :

— Այո՞ , գուն :

— Ի՞նչ կընեմ ո՞ր . . .

— Ի՞նչ պիտի ընես . . . չեղաւ օ՞ր մը ո՞ր զուարթ տեսնէի քեզ, չեղաւ օ՞ր մը ո՞ր աչքերդ արցունքով լիցուած չըլլային : Բոէ ի՞նչ կը մտածես . . . Զէ՞

որ «մէկը չունիմ» ըսկիր ինծի : Որո՞ւ համար կուլաս . . . մինակ ազգականի՞դ վրայ է ինդիրը :

— Ո՞հ, ճիշդ է, ան է իմ մտածումս . . . ան է իմ արցունքներուս պատճառը . . . : Տե՛ս դուն ալ կը խոստովանիս թէ բանտին մէջ շատ չկրնար ապրիւ :

— Բայց դուն չես ուզեր որ ազատուի, ի՞նչ լինմա:

— Ե՞ս չեմ ուզեր :

— Ի հարկէ :

— Երբ չուզեցի :

— Քանի որ չես ընդունիր . . .

— Ի՞նչ բան :

— Սնոր Միւսիւլման ըլլալը, Յայտնէ կընդունի՞ս :

— Ո՛չ :

Միթէ վատ բան է Միւսիւլման ըլլալը :

— Զեմ ըսեր թէ վատ բան է . . . բայց իր ազգը ուրանալը դաւաճանութիւն է :

Հազարապետը սարսաց . . . : Սէլլի բռնութեան ներքեւ համակերպած էր, բայց ուրացած չէր . . . :

— Ի՞նչու չես հաներ մտքէդ այդ յիմարութիւնը : Զէ՞ որ մարդ մը իր բաղդին գէշ նայելու չէ . չէ՞ որ թշուառութենէ ազատուելով ասանկ ապարանքի մը մէջ ինկար . . . : Բսէ՛, ի՞նչ պիտի ընէիր լեռներու մէջ, ի՞նչ պիտի ըլլայիր՝ օրերով անօթի ու ծարաւ վիճակի մը մէջ : Ո՛վ զիտէ . . . չի պիտի՞ ինայիր կոչտ ու վայրենի քուրտի մը ձեռքը . . . : Մտածէ՛ . . . հիմակ երջանիկ չե՞ս :

— Ամենեւի՞ն . . . :

— Ամենեւի՞ն, կըսես : Պատճա՞ռը : Լեռներու մէջ թափառի՞ կուզէիր :

— Թո՛ղ ըլլայ . . . չէ՞ որ չէի տանջուեր . . .

— Հոս կը տանջուեի՞ս :

— Այո՛ :

— Ո՞վ կը տանջէ քեզ :

— Խեղճս :

— Խի՞ղճդ . . . բայց ի՞նչու համար :

— Ոլտինետեւ «իր ազգը ու իր հաւատքը ուրացող մէկը դաւաճմն մըն է» :

— Սէլլի՞ . . . զիտէ՞ս թէ ի՞նչ կը խօսիս :

— Գիտեմ . . . ես ճշմարտութիւնը կը խօսիմ : Կ'իս, յիշէ՛ որ վանդակի մը մէջ փակուած թոչուն մըն եմ : Աչքս գուրսն է . . . : Քու երջանկութիւնդ ինծի համար չէ . . . քու ապարանքդ իմ զերեզմանս է : Ի՞նչ կը կարծես . . . միթէ՞ ծնողքիս արևնը կը հեռանայ աչքիս առձեւէն . . . : Ո՛չ, զիտցի՞ր որ այս ապարանքն ամեն անկիւնէն ձայն մը կուզայ ականջիս ու ինծի կըսէ . «Միրելիներուդ արիւնը դու չորցած չէ՞ . . . մի՛ մոռնար թէ հայ ծնած ես . . . ուրացութիւնը գարշելի ոճիր մըն է» Աստուծոյդ ու խղձիդ հանդէպ . . . :

Հազարապետը չէր կընար սպասել որ իր սիրական Սէլլին այդ աստիճան յանդինութեամբ պիտի խօսէր իրեն հետ : Խորին ապշութեամբ մը ձեռքը հեռացուց անոր ուսերուն վրայէն ու գողդղալով գոչեց .

— Զըսի՞ թէ՛ ցնորքներուդ վրայ մտածելէ դադրելու ես : Գիտցի՞ր որ բանտարկեալ երխաւարդը ձեռքիս մէջ է եւ ազատուած է . . .

— Ազատուածէ . . . ընդհատեց Սէլլի՞ ինքնիրմէ ելած ձայնով մը :

- Այս' . . . :
- Ո՞ւր կը գտնուի :
- Կ. . . քաղքին մէջ ու մեր դիրկը . . . :
- Միւսիւլմանէ է :
- Հարկա՛ւ . . . :
- Ի՞նքը :
- Այս' :
- Իր ազա՞տ կամքով :
- Իր ազատ կամքով :
- Անկարելի' է . . . :
- Ինչպէ՞ս անկարելի' է . . . և յատկապէս չուզեցի ըսել քեզի : Աս եղաւ երկու ամիս է որ մեր մզկիթը կերթայ եւ ամենէն հաւատացեալ Միւսիւլմանի մը պէս կազօժէ :
- Մանկամարդ աղջիկը քայլ մը առաւ ու պժպանքով մը բացազնչեց .
- Ռւրեմի, հրէշ մըն է ան :
- Հրէշ անուն կուտաս սիրականիգ, ընդհատեց հազարակեալ :
- Եթէ ուրացած է իր հայ անունը, ուրացած է իր հաւատքը . . . ուրացած է իր խիզճը, բացառակալէս հրէշ մըն է ան :
- Զե՞ս սիրեք դիմքը :
- Ո՞չ :
- Կը մոռնա՞ս իր յիշտակը :
- Յափակա՞ն :
- Ա՛լ չե՞ս արտասուեր մնոր համար :
- Երբէ՛ք :
- Բայց ևս մասդիր էի հոս ըերել զինքը :
- Երբ այդ ուրացողը ներս մնէ այս սեմերէն .

- զիացի՛ր որ պատուհանէն վար կը նետեմ ինքզինքս 0'հ, սոսկալի' բան . Սասունցիի մը արիւնը կրէ՛ ու ուրացող մը ըլլա՛յ . . . :
- Հապա բանոր մնար ու անարդ շան մը պէս անօթութենէ մեանէ՞ր :
- Եթէ բանտին մէջ մնոնէր, անէծք մը չը պիտի թողուր իր հաեւէն . . . իսկ հիմա՞կ . . . :
- Բաւական է . . . պօսաց հազարապետը : Միթէ դուն ալ Միւսիւլման մը չհ՞ս :
- Աստուած չընէ' . . . բացազնչեց Սէլլի հոգւոյն ամրող համարձակութեամբը :
- Ցիմա՛ր . . . չեշտեց հազարապետը : Գիացի՛ր որ Միւսիւլման մըն ես ա՛յն օրէն ետքը, ուր Հարդիմիս սիմէն ներս մտար :
- Այս' . . . բայց բռնութեան տակ եւ ո՛չ թէ իս ազատ կամքովս :
- Հազարապետը ա՛լ չը խօսեաւ : Բարկութեամբ մը ոտքի ելաւ ու իր առանձնարանը քաշուեցաւ :
- Սէլլի անոր հաեւէն նայեցաւ ու մրմիջեց ինքնիրնեն :
- Վա՛տ . . . ե՞րբ պիտի ըլլայ՝ որ քու արիւնդ խմել ես, ե՞րբ պիտի ըլլայ՝ որ քու գարշէլի դիակդ ոտքերուս ներքեն իյնայ որդնոտած շունի մը պէս . . . Ա՛խ, կարծեց թէ՛ խարուեցայ ևս, կարծեց թէ՛ հաւատացի Սագօյիս նկատմամբ ըսածներուն : Ի՞նչ . . . տարիներով բանտերու մէջ առատպելէ ետքը, Սագոս ուրացող ըլլայ, զաւաճան մը զառնայ՝ իր Ազգին ու հաւատքին համոցէլ . . . : Ո՞վ . . . Սասունցի՞ Սալօւ . . . : Անկարելի' է այդ . . . :
- Մանկամարդ աղջիկը վերջացուցած չէր իր մնա-

խօսութիւնն . Երբ ներս եկաւ ասաբիքոտ կի՞ն մը :

Այս կի՞նը հազարապետին մայրն էր , որ՝ հակառակ իր պառուցած կերպարանքին՝ պահած էր գեղեցկութեան երեւոյթը :

Ապարանքին մէջ Մեծ-Հանըմ կը կոչէին զի՞նքը :

Արդ , Սէլլի աճապարանքով Մեծ-Հանըմին գէմի ելաւ ու անոր ձեռքը համբուրեց :

— Ապրի՞ս , աղջի՞կս , մրմնջեց Մեծ-Հանըմը՝ գորովալի ձայնով մը : Նստի՛ր նայիմ ի՞նչպէս ես . . . ի՞նչու տիւուր է կերպարանքդ : Կըսեն թէ երիտասարդներուն է աշխարհքը , ի՞նչու համար զուարժ չըլլաս :

Սէլլի իր տրտմալի աղուոր աչքերը յառեց Մեծ-Հանըմին վըայ ու դառնութեամբ մը ըսաւ .

— Ո՞հ , Մեծ-Հանըմ , չեմ կընար ապրիլ այս ապարանքին մէջ . . . :

— Պառածա՞ոք :

— Ի՞նչ բան . . . միթէ՞ ձեր խիդը չը յայտներ ձեզի : Մասձեցէ՞ք թէ զրկուած իմ հայրենիքէս , զրկուած իմ ծնողքիս գերեզմանէն , զրկուած իմ հայութենէս ու կրօնքէս ալ . . . :

Մեծ-Հանըմը գողղղաց ու անոր աչքերը լեցուեցան տաք արցունքով մը : Բայց չանաց ինքինքը յանաց իր կերպարանքը ծածկող դառզապել . . . ջանաց իր կերպարանքը ծածկող դառզապել . . . նութիւնը փարատել . հետեւարար ճիդ մը ըրաւ ու պատասխանեց .

— Սէլլի՞ , սիրելի աղջի՞կս , ատանկ տիսուր մտածումներ հանէ՛ մոքէդ : Տե՛ս , ի՞նչ երջանկութիւն ձումներ հանէ՛ մոքէդ : Տե՛ս , ի՞նչ երջանկութիւն կուղայ քեզի համար այս ապարանքին մէջ : Գրացիր չըկայ քեզի համար այս ապարանքին մէջ :

— Ուրախ ըլլա՞մ ես . . . ընդհատեց Սէլլի :

— Հարկա՞ւ :

— Միթէ՞ քարէն ծնած իմ ես : Զէ՞ որ ամեն մարդ խիդէ մը ունի : Երբ ներքին ձայն մը հանողարած չը թողուր զիս , երբ սիրելիներուս արիւնը կը քաշէ իմ սիրաս , ի՞նչպէս կընամ ուրախ ըլլալ : Հաէ՛ , Մեծ-Հանըմ , կընա՞մ ուրախալ թէ երակներուս մէջ հայութեան արիւնը չեմ կընը . . . կընա՞մ ուրախալ թէ թշուառ Ազգի մը թշուառ գերուհին չեմ ես : Եւ գուն պիտի հաւատա՞ս որ բանութեան տակ խիդը կընայ լոել . . . :

— Ճշմարիտ է . . . բայց ի՞նչ ընես . . . ամեն մարդ իր ճակատազրին համակերպելու կը պարաւորուի : Բաղդաւոր չե՞ս , երբ ասանկ ապարանքի մը մէջ տիրուհի մը դարձած ես , փոխանակ գերուհի մը ըլլալու :

— Ո՞չ , բաղդաւոր չեմ . . . իցի՞ւ թէ գերիի մը պէս վարուէր զաւակգի ինձի հետ ու ամեն օր չարաչար զրկանքներու ևնթարկէր զիս . . . ես այդ զրկանքներով լի կեանքը նախամեծար պիտի համարէի , որովհեաեւ պատուաւոր պիտի ապրէի . . . :

— Միթէ՞ պատուաւոր չես ապրիր :

— Ո՞չ :

— Ի՞նչպէս ո՞չ . . . չեմ հասկնալ :

— Մաֆկ ըրէ՞ , Մեծ-Հանըմ , միշտ կընած իմ թէ՞ աղատ կամքով չեմ մտած այս հարեմին մէջ . հետեւարար պատիւս բնարարուած է . . . :

Մեծ-Հանըմը գողղղալով ոտքի կեցաւ ու Սէլլիին ձեռքը բռնեց իր ձեռքերուն մէջ , յետոյ մրմնջեց .

— Սէլլի՞ , Սէլլի՞ . . . զիտեմ թէ քու աղատ

կամքովդ չես մտած այս հարեմին մէջ . . . գիտեմ
թէ որդիս բռնութեան տակ դնելով քու կուսու-
թիւնդ արատաւորած է . . . վերջապէս՝ գիտեմ թէ
չես ուրացած քու ազգութիւնդ ու կրօնքդ . . . :
Սյս բոլորը շատոնց է որ իմացեր էին : Միեւնոյն ա-
տեն քու վարմունքդ ալ տեսած եմ և կը զգամ թէ
զաւակէս կը պժգաս , ինչպէս կը պժգայ մարդ մը
գաղանէ մը : Ուրեմն հարկ չըկայ որ գուն բացատ-
րես ինձի : Բայց երբ ըսի թէ՝ «Ճակատագիրդ է ,
պէ՛տը է համակերպիս» , ատոր պատճառը ներկայ
գըութիւնդ էր . . . : Ի՞նչ կուգայ ձեռքէդ , երբ
օրն ի բուն արցունքներով անցունես , ի՞նչ կը շտ-
հէս . . . միթէ՝ կարող ես հնամալ ասկից :

Սէլիի ապուշ նայուած քով մը Միծ-Հանըմին նա-
յցաւ ու գլիթէ չը հասկցաւ անոր ըսածները : Օ՞հ ,
ի՞նչ կըսէր ան . . . որո՞ւ գէմ կը բողոքէր : Ո՞չ ա-
պաքէն իր գաւակն էր ա'յն մարդը , որ բռնու-
թեան տակ իր հարեմը նետած էր զինքը . . . : Ճի-
մակ ի՞նչ գիտաւորութեամբ այդքա՞ն անարգմանքով
մը կը վերաբերուէր գէպի իր որդին : Երբէք օր մը
եղած չէր , ուր ատանկ առելութիւն լսէր անոր
բիրնէն . . . ի՞նչ անցած էր անոր հոգւոյն մէջ .

— Մտիկ ըրէ՛ , Սէլիի՛ , եւ մի՛ զարմանար ո՞ր
այսքա՞ն վատ կը խօսիմ որդոյս նկատմամբ , շա-
րունակեց Միծ-Հանըմը , Մինչեւ հիմակ չէի վստա-
հեր քեզի . . . ինչպէս որ չեմ վստահած հարեմի
միւս աղջիկներուն՝ բովանդակ կետնքիս մէջ . բայց
ասկից ետքը մտերմուհիս պիտի ըլլաս ու ես լեց-
ուած սիրոս պիտի պարպեմ քու առջիդ : Ա՛խ , տա-
րիներս համրուած են . . . ու համոզուած եմ թէ

գերեզմանիս մօտը կը գտնուիմ : Լոէ՛ պատմութիւնս
ու յիշէ՛ զիս քու տառապահաց օրերուդ մէջ :

Միծ-Հանըմը պահ մը դողդոջուն ձեռքը խորչումած
ճակտին տարաւ , որուն վրայ սեւ քողի մը տակէն
դէսի վար ցանցնուած ճերմակ մաղերը կը թափէին
քնքուշ յորդումով մը . յետոյ աչքերու արցունքը
սրբեց ու ըստաւ .

— «Ա՛խ ատեն տառներկու տարեկան էի , երբ ա-
նողոք ձեռք մը Հայրենիքէս ու սիրելիներէս զրկեց
զիս : Ազատ մնեցած էի լեռներու մէջ ու իմս էր
բոլոր աշխարհքը . . . բայց մինցաւ աչքին ամեն
բան ու հարեմը դարձաւ իմ աշխարհքը . . . : Ա՛խ ,
Զէրքէպներու երկրէն կ . Պոլիս փոխազրուած էի :
Օրերո՛վ , շաբաթներո՛վ , ամիսներո՛վ ու տարինե-
րո՛վ արցունք թափեցի . . . ո՛չ , ձայնս լսող մը
չեղաւ : Երկու տարի ետքը բռնի կերպով ամուսնա-
ցուցին զիս : Զէրքէզ մը վրէմինդիր է . . . հայրս
ու նշանածս խմացեր էին կ . Պոլիս գտնուիլս , այդ
պատճառաւ եկած էին որ առնեն զիս առեւանգող
փաշային տունէն : Աւա՛ղ , անոնց կ . Պոլիս հասնիլն
ու անյայտ ըլլալը մէկ եղաւ . . . : Ահա՛ անկից
իվեր մնացի ճակատազրիս հետ : Սյս զաւակը միայն
ունեցայ , որ հօրը պէս զերուհիներու արիւնը մտնե-
լով կապրի . . . »

Միծ-Հանըմը պատմելու ժամանակ կը դողար ու
արցունքները կը հոսէին այտերէն վար :

— «Ա՛խ , Զէրքէզուհի մըն եմ , Սէլիի՛ , յարեց
Միծ-Հանըմը : Կեանքիս պատմութիւնը շատ աղե-
տավի է . . . : Սյս հարեմին մէջ ինչե՛ր չեմ տեսած . . .
ինչե՛ր չեն անցած իմ զիսէս :

— Զէ՞ որ խոստացար պատմել , ընդհատեց Սէլվի :
— Այո՛ , խոստացայ , սիրելի աղջի՛կս , նկատել
տուաւ Մէծ-Հանըմը . բայց կը թողում ուրիշ առեն-
ուան մը : Սիրտս շատ լեցուած է : Վաղը կը նստինք
եւ երկարօրէն կը պատմեմ :

Ու Մէծ-Հանըմը սրբեց արցունքները . . . նայեցաւ
Սէլվին գորովալից մօր պէս եւ մեկնեցաւ :

ՄԵՆ ՀԱՆՉՄԻՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

Երկու օր անցած էր :

Սէլվի անօգուտ տեղ սպասած էր որ Մէծ-Հանըմը
սենեակը զար ու պատմէր իր կիանքին աղետալի
պատմութիւնը :

— Ահ , չէ՞ . . . չը խորեց զիս . . . շինծու պատ-
մութիւն մը ընել չուզեց ան , բաշագանչնց թշուառ
Սէլվին ինքնիրեն : Անպատճառ հրւանգ է . . . վեր-
ջապէս բան մը պատահած է որ չեկաւ :

Սէլվի այս ախուրը մտածութիւնը մէջ թաղուած
էր , ահա՛ իր սենեկին զուզու կամացուկ մը բացուի-
ցաւ ու ներս մտաւ Մէծ-Հանըմը : Մանկամարդ գե-
րուհին իսկոյն անոր առջին վազեց ու անկեղծ զո-
րովանքով մը համբուրեց ձևոքերը :

— Ուշացայ , չէ մի՞ . . . մրմիջնեց Մէծ-Հանըմը
խշխացնող ձայնով մը : Բայց ստիպուած էի : Դուն
չես գիտել թէ զուակս ինչքա՞ն կը բարկանայ , երբ
ձեր քովը զամ :

— Պատճառը . . . ընդհատեց Սէլվի :

— Երբ պատմութիւնս ըսեմ , ան առեն կը հաս-
կնաս թէ ի՞նչու համար զաւակս կուղէ որ առանձին
ապրիմ ու կեանքի տիսուր կամայականութեանց են-
թակայ եղող մանկամարդ աղջիկներու քով չըթամ :

Սէլվի լսեց : Մէծ-Հանըմը վայրկիան մը մտա-
ծեց . . . կարծես թէ յիշել ուզեց իր անցեալը . յի-
տոյ հառաջանք մը համելով բերնէն , ըստ :

— (Յայտնեցի թէ՝ տամներկու տարեկան էի ,
երբ գերութիւն մ'եղաց : Միւնույն առեն յայտնեցի թէ
բանութեան ներքեւ ամուսնացուցին զիս : Երեւա-
կայէ՛ , Սէլվի՛ , երբ ես ծաղիկ տարիքիս մէջ կը
զանուէի , երբ ես չը բացուած վարդի մը պէս ծղէս
կը զրկուէի , որո՞ւ ձեռքը կիշնայի , որո՞ւ զրկաց
մէջ կը թօչնէի . . . Ա՛խ , սոսկալի բա՞ն , զիտցիք
որ յիտունի մօտ տարիք մ'ունեցող խոփածի մը շուն-
չը կը ծծէի ու անոր կինը կը զանայի : Ի՞նչ ընէի . . .
ի՞նչ մտածէի : Ա՛լ գիշեր ու ցերեկ լալով կանցու-
նէի : Խոփածը եղբայր մ'ունէր : Օր մը սենեակս
մտաւ ու յայտնեց թէ կը սիբէր զիս . . . : Գարշելի
բա՞ն էր առ . մարդ մը իր հաբազատ եղբօր կնոջը
այդ ահասկ առաջարկութիւն մը կրնայ ընել . . . :
Սոսկումով մը մերժեցի : Յայտաբարեցթէ՛ կը սպան-
նէր զիս : Դարձեալ անդրդուեկի մնացի : Հբէշը գուրս
ելաւ սենեկին ու կատղած վազրի մը պէս վար իջաւ :
Բայց հաղիւ թէ ամիս մը անցաւ , ահա՛ յաշողեցաւ
գիշեր մը մեր պառկած սենեակը մտնելու : Խոփած
ծերը քնացած էր . իսկ ես արթուն էի , որովհետեւ
շատ զիշերներ ալցունքէս քուն չունէի : Անենեակը
ճրագ չեր վասեր . սակայն լուսընկային չողերը թա-
փանցեր էին մեր մահճակալին վրայ , որ պատուհա-

նին առջին դրուած էր : Հետեւաբար երբ մօտեցաւ
մեր անկողնին, շարժում մը ըրի ու ձեւ ուզեցի :
Վատը բերանս գոցեց ու սպառնաց որ լոեմ : Եւ ո-
րովհետեւ սիրո չունէի առ գարշելի մարդուն վրայ,
թողուցի որ եղօր արխինը մանէ :

— Սպառնեց . . . բացագանչեց Սէլի :

— « Այս', չուան մը դրաւ անոր վիզը ու գազանի
մը պէս խղղեց իր եղբայրը :

— Յետոյ :

— « Յետոյ ստիպեց որ իր մեկնելէն կէս ժամ ետ-
քը ձայն տամ ծառաներուն ու ըսեմ թէ երկու չա-
րագործներ խղղեցին ամուսինս :

— Ա՛խ, չէ՞ որ մեղսակից պիտի կարծէին

— « Ոճրագործը կասկածներու տեղի չը տալու
համար, կուրծքիս վրայ պառկեցուց զիս ու թե-
ւերս գէպի ետին կապեց :

— Ո՛հ, պատմէ՛, Մեծ-Հանը՛մ :

— « Ես ոճրագործին պատուէրը զործադրեցի : Կա-
ռավարութիւնը հարցուց ինձի երկու չարագործներու
գիմագծելը, հասակը, տարիքը . պատասխանեցի թէ
ըան մը չէի տեսեր . . . թէ վախէս մարած վիճակի
մը մէջ կը մնայի եւ թէ կապուած էի արդէն : Եղ-
բայրասպանը կասկածի մը չ'ենթարկուեցաւ, « ըուշ-
հետեւ ամիսէ մը իվեր « հիւանգութիւն ունիմ » ըսե-
լով պառկած վիճակի մը մէջ կը գոնուէր այն օրը :
Այսպէս, հազիւ թէ երկու ամիս անցաւ, կը կին
բռնութեան մը ներքեւ կինը եղայ ոճրագործին : Եթէ
կը պժգայի խռածէն, այս անգամ կը սոսկայի այս
եղեռնագործէն : Մտածէ՛, Սէլի՛, կրնայի՞ աչքէս

հեռացունել այն ահոելի տեսարանը . . . այն զի-
շերը . . . այն ոճիքը . . . կրնայի՞ մոռնալ այդ
աղետաւոր յէշտակը : Եւ ասիկա կը պատահի ա-
մուսնութիւնս առաջին տարուան մէջ :

— Տարաբա՛զդ Մեծ-Հանըմ, մրմիջեց Սէլի՛ չը
կրնալով իր հոգւոյն ցաւը զապել :

— « Մտիկ ըրէ՛, Սէլի՛, պատմութիւնս չը վեր-
ջացաւ : Ամուսնութիւնէն երեք ամիս վկա՞րջն էր, թէ
առաջ, աղեկ չեմ յիշեր, իրիկուն մը սենեկիս
գուռը բացուեցաւ ու երիտասարդ մը ներս մտաւ :
Անոր երկիւզալի նայուածքը, շարժումը խռովեցուց
զիս, հետեւաբար սոսկումով մը մէկ անկիւնը փա-
խայ ու ձեւ ուզեցի :

— « Մի՛ . . . ե՛ս եմ . . . դողգուց երիտասարդը
ու ցայց սուաւ իր մէջքին վրայ պահած զաշոյնը :

« Երբ այդ զաշոյնը տեսայ, երկիւզս փարատեցաւ:
Սառուիին մէջին երիտասարդին մօտեցայ ու մրմի-
ջեցի :

— « Չուն Զէրքէ՞զ մըն ես :

— « Այս', չի՞ս ճանչեր . . . միթէ՞ այս զաշոյնը
Զէրքէզի զաշոյն մը չէ :

— « Գիտեմ, Զէրքէզի զաշոյն մըն է ատ . . . բայց
ով ես գուն որ կը համարձակիս այս հարեմը մտնե-
լու :

— « Նշանա՛ծդ եմ, յայոնեց երիտասարդը :

« Ա՛խ, այս', ճանչցայ . . . նշանածս էր ան :
Զեմ յիշեր, չիմ յիշեր թէ ի՞նչ եղայ . . . ի՞նչ զգա-
ցի այդ պահուն :

— « Կտրի՛մս . . . Աստոնծոյ սիրոյն ըլլա՛յ, հե-
ռացի՛ր սակից . . . զնա՛, ազատէ՛ ինքզինքդ այս ա-

ըիւնալի յարկէն . . . զնա՛, թո՛ղ մէկը չը տեսնէ
քու հոս մասնելգ, ելթէ ո՞չ կը սպահնենք քեզ : Առ-
տուա՛ծ իմ, ինչպէ՞ս մասր ներս . . . դոնապահին
ի՞նչ ըսիր որ թողոց . . . :

— « Մի՛ կասկածիր . . . միտյն ըսէ թէ՝ « չի՞
մոսցեր քեզ եւ կը սիրիմ . . . » ընդհատեց նշա-
նածու :

— « Զիմ մոսցեր քեզ ու յառիտեան պիտի ոիբիմ...
թոթովիցի ես ու անոր գրկաց մէջ իյնալով համ-
բոյրներս տուի :

— « Մաէկ ըրէ՛, ըստ նշանածու, ես քու պար-
ակիդ մէջ կաշխատիմ պարտիդպահին քով : Ասիկայ
քու սիրոյդ համար ըլլած ի՞մ . . . :

— « Լա՛մ . . . ուրեմն կընանք տեսնուիլ, զլայ
բերի ես ու ինգրեցի որ մեկնի :
« Նշանածու հարեմի յետնակողմը գտնուած միջանց-
յայտ եղաւ :

« Ե՞ս, Սէլի՛, այսուհետեւ մտածեցինք թէ ի՞նչ
պէ՞ս կընացինք փախչիլ եւ երջանիկ ըլլալ :

« Օրեր, շաբաթներ ու ամիսներ անցան . . . : Ի-
ժիշտներս մը, նշանածիս հետ տեսնուած միջոցիս, նա-
քիլուն մը, նշանածիս մին կը տեսնէ ու զործո կը հասկցունէ
փաշային : Աւա՛ղ, այդ գիշերը կը հեռացունեն զի՞ն-
քաշային : Ա՛ւա՛ղ, այդ գիշերը կը հեռացունեն զի՞ն-
քը պարտէզէն : Ա՛ւ յոյս կտրելու պարտաւորուե-
ցայ, որովհետեւ ամէն կերպով հոկողութեան տակ
զրին զիս :

« Արտաքուիլը ծանր էր նշանածիս համար . . . այդ
պատճառաւ ծայրայիդ յուսահատութեամբ մը կը

յարձակի փաշային վրայ, կըսպաննէ զանի ու տամն
օր ևտքը կը կափուի . . . :

— « Կը տեսնե՞ս, Սէլի՛, ի՞նչ սեւ է եղեր ճա-
կատագիրս : Ա՛ւ ի՞նչ բնէի . . . : Ուխտեցի որ տա-
րաբաղդ նշանածիս յիշատակով ապրիմ : Ա՛խ, յղի
էի . . . : Ասիկա սոսկում կուտար ինծի . . . այդ
պատճառաւ շատ անգամ թոյնի մը կաթիլին կարօտը
կը քաշէի : Կարծես թէ՝ գիշէի ծնած զաւկիս ի՞նչ
ըլլալը . . . զիտէի թէ՝ ոճրագործի մը զաւակը հրէշ
մը պիտի ըլլար : Զէի սխալած . . . : Տիուր նա-
խազացումը յայտնած էր ինծի թէ՝ ապազային մէջ
աղետալի տեսաբաններ ալ պիտի տեսնէի :»

Ու Մեծ-Հանըմը լոեց : Սիրտը պարսկած էր . . .
կարծես թէ հոգւոյն գառնութիւնը թափած էր ամ-
բողջովին : Յետոյ արցունքը սրբեց ու յարեց .

— « Ա՛խ, Սէլի՛, յիշէ՛ որ քու թշուառութիւնդ
ունեցած եմ . . . յիշէ՛ որ տրիւնով, ոճիրներով եւ
զարհուրելի չարագործո-թիւններով լի յարկի մը տակ
ապրած եմ ցարդ : Այն զաւակը՝ զոր ես ծնած եմ,
միշտ ատելի եղած է ինծի, ու ես երբէ՛ք մայրա-
կան գորով մը չը զգացի անոր համար՝ բովանդակ
կեանքիս մէջ : Իր մանկութեան ժամանակ երեսը
չուզեցի տեսնել . . . պատճենեկութիւնը հեղուան-
ցուց աչքէս . . . իսկ հիմակ հարկադրուեցայ իր ե-
տեւէն զալ, որովհետեւ չի կընար մերժել անոր
կամքը : Ճշմարիար կըսեմ, Սէլի՛, չեմ սիրած զի՞ն-
քը, եւ չեմ կընար ատելէ գողրիլ . . . : Կը տես-
նեմ թէ եղբայրասպան հօրը պէս արիւնով, ոճիրնե-
րով ու չարագործութիւններով կը սնուցանէ իր հո-

զին . . . կը աեմնեմ թէ իր ապահած յարկելուն տակ հառաջանք ու աբցունք սփռելով կանցունէ : Քանի՛ քանի՛ ծաղկատի աղջիկներու արիւնը մտած է . . . Անոր ձեռքը չարիք պատրաստելու ստեղծուած է , Ո՞չ Աստուած ունի , ո՞չ ալ իւիդա : Այս՛ , վախցի՛ր անկից . . . ու օք շատ աւելի զգացուած ունի , քան թէ առ հրէշն՝ որ իմ զաւակո է . . . : Գիտցի՛ր որ զազան մը սիրտ ունի , բայց անիկա զուրկ է զազանի մը սրտէն ալ : Մէկ խօսքով՝ լեռան մը մէջ աւազակէ մը բռնաբարուած թշուառ աղջկան մը հրէշ զաւակն է ան , որ մարդու կերպարանք ունի . . . :

Մեծ-Հանըմը խզուեցաւ . . . առելութիւնը՝ դոր կը զգար իր մէկ հատիկ զաւկին նկատմամբ . Եր թափելով կը պատկերուէր իր աղուոր ու տփոյն լիր պարանքին վրայ , ուր վաղանաս վրշար թողած էր զաւանութեան մը ամենէն՝ կսկծալի երևոյթը :

— Ո՞հ , Մեծ-Հանըմ՝ միմնէց Սէլի՛ զողղղալով . իրա՛ւ որ քու պատմութիւնդ սարսաւի է , եւ քու թշուառութիւնդ՝ այս արիւնով , ոճիլիներով ու չարագրծութիւններով մի յարկին տակ , աղետալի երագործութիւններով , ու աղջիկներով ու չարագրծութիւններով մի յարկին տակ , աղետալի աղած է : Միւնայն ատեն , համանման ճակատագիր մըն է որ զիս քու քովդ կը բերէ , այսնէս չէ՞ : մըն է որ զիս քու քովդ կը բերէ , այսնէս չէ՞ :

— Այս՛ , սիրելի աղջի՛կս , թոթովեց Մեծ-Հանըմը , համանման ճակատագիր մը տարբիներէ ետքը քեզ այս զարհութելիք սեմերէն ներս մտցուց որ մէկտեղ ատապէինք , մէկտեղ ապատառու էինք եւ մէկտեղ անցունէինք միբ թշուառ օրերը . . .

Կէս օրուան ճաշի ժամանակ էր : Մեծ-Հանըմը սրբեց աչքերու աբցունքը ու սոտքի ենելով , յարեց :

— Ասկից ետքը միշտ պիտի տեմնուինք , չէ՞ :
— Այս՛ , չեշտեց Սէլի՛ :
— Ուրիմն , մնաս-բարո՛վ , վրայ բերաւ Մեծ-Հանըմը ու մեկնեցաւ :

Սէլի՛ նորէն անոր ձեռքը համբուրեց ու մինչեւ դահլիճին գուաը հետեւեցաւ : Յետոյ գոցեց իր սենեկին գուաը , բազմոցին վրայ ինկաւ ու մրմնչեց ինքնիրեն :

— Տարաբա՛զզ Զէրքէզունի , գուն ալ աբցունք-ներ թափելով անցուցած ես կեանքդ այս քսամնելի յարկին տակ : Ա՛յս , լեցուած էր քու հոգին . . . ու երբէ՛ք աչքերուդ աբցունքը ցոյց չէիր տուած ո՞չ մէկուն : Մաղիկ հասակիդ մէջ աղետաւոր ճակատագրի մը զոհն եղած ես գուն . . . Ու այսօք կը պիգաս ա՛յն մարդէն , որ քու զաւակդ է , որուն աւելու , կեանքը . աշխարհնքը տուած ես . . . կը պիգաս անկից ու կըսես թէ՝ ուր օք շատ տեսի զգացուած ունի , քան թէ առ հրէշը . . . : Ո՞հ , անկեղծ ես . . . կը հաւատա՛մ , որովհետեւ քու արիւնդ հաւագատ արիւն է , ու քու սիրտը զթութեան մարմնացումն է . . . :

Սէլի՛ կարծիս թէ մոացած էր իր ցաւը . . . շարունակ աչքին կը պատկերանար Մեծ-Հանըմին թշուառութիւնը :

ԳԵՐԱԳՈՅՆ ՄԱԼՄԻՆ

Զմեոը կը մօմենար :

Երկիրը կրակի մէջ էր ու ամեն կողմէ կոտորածի ձայնը կը լսուէր : Թշուառ գեղացիները միրկ , անօթի և յետին ծայր թշուառութեան մը մասնուածքաղաքը կը լեցուէին ամեն օր և հաց կը մուրային փողոցներու մէջ :

Ո՞հ , ժամանակակից ո՞չ մէկ պատմագիրը պիտի կրնայ նկարագրել տիրող թշուառութեան հանդէպ թուրք կառավարութեան բռնած ընթացքը . . . : Ճըշ մարփա կրլլար ըսել թէ շունի մը վրայ կը զթային անոնք , բայց հայու մը վրայ նայուածք մը չէին գարձուներ :

Ա՛լ զաղանի կերպով չէր կառավարութեան թեղղութիւնը . . . : Բացէն ՚ի բաց թոյլ կը տրուէր մալեռանդ Միւսիւլմաններուն , որ ամեն տեսակ չարփործութիւններ ընեն ու զինուին պատեհ առիթի մը համար :

Հայտատանի ամեն կողմը գործադրուած էր Սուլթանի չարփոյն ծրագիրը . . . կը մնար վանի նաև հանգը : Երլորդի մհծ-հրեշը գէպէ հոն գարձուցած էր ՚իր աչքը :

Ներսէս Սրծրունի՝ համոզուած ըլլալով կոտորածին անխուսափելի գառնալը , հրաւիրեց Դրօշակեան Շնչակեան ներկայացուցիչները . Մկրտիչ Աւետիսունը , խորհրդակցութիւններ կատարեց անոնց հետ գրութեան գարման մը տանելու միջոցներ փնտել :

— Կոտորածը անխուսափելի է , պարոննե՛ր , յայտարարեց Ներսէս Սրծրունի խռովայսյդ ձայնով մը : Մենք ունինք չորս խումբեր , որոնք յարձակողական ուժի մը դէմ սլիտի կրնան մաքառիլ . . . : Եւ որովհեաեւ այդ խումբերը վերջին ատեններու ապաստանած են քաղքին մէջ , կը յուսանք թէ կրնան երենց արդիւնքը ցոյց տալ , որչո՛փ որ կարելի է : Ուրեմն կը մնայ գեղացիներու դրութիւնն . . . բաց ի մէկ քանի գեղերէ , ի՞նչ պէս ընեն միւսները . . . :

Երկու ներկայացուցիչները չը կրցան պատասխանել , որովհեաեւ «քացի մէկ քանի գեղերէ» , միւսները բոլորովին անդէն ու անպաշտպան պիտի մնային : Եալո՛ կուսակցական երկպառակութեան մը շնորհիւ , յետոյ՝ զիրար չէղոքացնելու զբաղմանք , չէին կրցեր գոնէ՝ քանի մը հրացան մացունել այդ գեղերու մէջ :

— Թո՞ղ ըլլայ . . . ա՛լ ո՞ր օրուան համար կապրինք , կը պոսայիք երարու երկունի , պարոննե՛ր , շարունակեց Ներսէս Սրծրունի նեղացած եղանակով մը : Հիմակ ձեր փափաքը կը լեցուի . . . : Ի՞նչ պիտի ընէք . . . : Կուղէք որ ամրող նահանդը ամայիք գառնայ ու անոր աւելուսիները մնան ձեր կուսակցութեանց . . . : Իսէ՛ք , մի՛ լոէք . . . ներկայ ըուպէներու մէջ լոռզը գաւաճանն է : Կուղէք որ մեր ամենուս ձակտին վրայ այդ զարհուրելի անունը դրոշմուի :

— Պատրաստ ենք ընդունելու ձեր առաջարկութիւնը , ընդհատեց Շնչակեան ներկայացուցիչը՝ առանց վիրաւորանք մը զգալու այդ մնծ-մարզուն խօսքերէն :

— Դո՞ւք . . . գոչեց Ներսէս Սրծրունի՝ Դրօշակ-

ևան ներկայացուցչին երեսը նայնլով :

— Ամենային սիրով . . . շեշտեց Դրօշակիան ներկայացուցիչը :

— Եթու լա՛ւ, ընտրեցէ՛ք ձեր մէջէն Առժամանակիայ կառավարիչ մը, որ վարէ այս Գերագոյն Մարմինը :

Ամենքն ալ միաբերան յայտարարեցին թէ՝ իրենց Առժամանակիայ կառավարիչը Ներսէս Արծրունին էր : Բայց Մհեմ-մարզը բացարձակ կերպով մերժեց : Եւ որովհետեւ անդրդուելի էր անոր կամքը, չը պնդեցին ու գաղտնի գուէարկութեամբ Մկրտիչ Աւետիսեանը նշանակեցին :

— Ուզախ եմ ձեր ընտրութենէն, ըստու Ներսէս Արծրունի անկեղծ ու յուղեալ արտայայտութեամբ մը : Դուք գիտաք ձեր վրայ նշանակել մարդ մը, որ արժանի է եւ ես կը չնորհաւորեմ դինքը :

Ու ոտքի ելնելով Ներսէս Արծրունի համբուրեց Մկրտիչ Աւետիսեանի ճակաաը եւ ըստու .

— Կը համբուրեմ ձեր ճակաաը եւ կը չնորհաւորեմ Գերագոյն Մարմին մը որոշած պաշտօնիկ : Աստուած առաջնորդէ՛ ձեզ . . . :

Միւնոյն եղբայրական արտայայտութիւնները ցոյց տուին երկու ներկայացուցիչները :

Մկրտիչ Աւետիսեան արբանալով իր ծանր պարտականութեան տակ, մրմնջեց :

— Այս ծանր բայց պաշտելի պարտականութիւնը գոր գուէք կը զնէք իմ ուսերուս վրայ, եղբայրնե՛ր, սիրով պիտի տանիմ, որովհետեւ իմ հաջու է ան ու իս իմ բովանդակի կեանքս նուրիած եմ անոր :

Առժամանակիայ կառավարիչը գե՛ռ խօսքը չէր

վերջացուցած, ահա դուսը բացուեցաւ ու ներս մատե վարդապետ մը, որ Վահանկանն էր :

— Ողջո՛յն ձեզ, եղբայրնե՛ր, թոթովեց Վահանկան :

— Օրհնեցէ՛ք, հայր սո՛ւրբ, պատասխանեցին ամէնքն ալ ու անոր ձեռքը համբուրեցին պատկառնքով մը :

— Աստուած զբկեց ձեզ, հայր սո՛ւրբ, նկատել տուու Ներսէս Արծրունի յուղեալ ձայնով մը : Օրհնէ՛ ուրիմն նահանգին Առժամանակիայ հառավարութեան մը արժանաւոր կառավարիչը :

Ու մատնանիշ ըրաւ Մկրտիչ Աւետիսեանը, որ կը ջանաբ հոգուոյն խոռվքը զսպելու :

Վահանկան մօտեցաւ, Մկրտիչ Աւետիսեանին ձեռքը րանելով համբուրեց անոր ճակաաը ու ըստու .

— Աստուած պահէ՛ ձեր մըութիւնը, եղբայրնե՛ր : Մի՛ վհատիք, Ազգ մը չանհետանաբ, երբ եղբայր մը սիրով տայ իր ձեռքը միւնո՞յն զրկանքներու հնաթարկուած եղրօրը . . . : Դո՛ւք՝ որ այս անշուք յարկին տակ կընտրէք ձեր արժանաւոր կառավարիչը, զո՛ւք՝ որ Հայրենիքի թշուառութեան հանդիչը, զո՛ւք՝ որ կերպ ձեզ ձեռքը կուտաք իրարու, զո՛ւք՝ որ կերպ նուք Աստուածոյ ու ձեր խղճին ձանը չը խղդելու, մեծ հոգիներ էք ու կը ճանչէք պարտականութեան մը վիճութիւնը : Դուք գիտէք թէ՝ գտաածանն է միայն որ չը զգաք ու անոր երանեներու մէջ հայութեան արխինը չը վագիք : Ախ, գիտէք թէ զուցութեան կոխւը լւոներու անտունն անզամ ունի : Ուրիմն, եղբայրնե՛ր, կ'օրհնմ ձեզ եւ ձեր Առժամանակիայ կառավարիչը : Կ'օրհնմ ձեզ՝ որ կը նե-

տուիք կոռուի գաշտը . ուր դարերէ իվեր մեր ա-
րիւնը ծծող թշնամին կեցած է : Գացէ՛ք , օրհնեա՛լ
է ձեր զնդակը որ բռնաւորի մը սիրաը կը միտուի . . .

Մկրտիչ Աւետիսեան կը խղուէր : Վանական եր-
կնքէն իջած տոտքեալ մըն էր , որուն նայուած քէն
արիութիւն ու վրէ՛ք կը ցայտէր :

— Առ այժմ գեղացիներու ներկայ գրութեանը
վրայ մտածենք , վրայ բերաւ ներսէս Արծրունի ,
երբ Վանական վերջացուց իր խօսքը : Թո՞ղ Հնչակ-
եան ներկայացուցիչը յանձն առնէ Առաջնորդական
տեղապահին գիմելու եւ առաջարկելու՝ որ Յանձ-
նաժողով մը կազմուի եւ ամենէ՞ն թշուաներուն
օրապահիկը դրուի : Կընդունի՞ք . . .

Ամենքն ալ հաւանութիւն տուին եւ այդ կերպով
որոշեցին :

ՄԱՀԱՎՃԻՒԲ . . .

1895 ի գեկտեմբեր ամսոյ վերջն էր :

Սառնամանիքը կը փչէր սաստկութեամբ մը : Փո-
ղոցնելը թանձր ձիւնով մը ծածկուած էին , ու հոն,
տեղ տեղ պատմէշներու ոլէս ձիւնակոյաեր ձեւա-
ցած էին :

Վերջալուսի ատեն էր : Այդ միջոցին , Վանայ
Այգեստան կոչուած արուարձանին մէկ անկիւնը
գանուող տունի մը առջին մարդ մը կանդ կառնէր
ու դուռը կը զարնէր երկիւղալի զգուշութեամբ մը:

Այս մարդը բարձրահասակ էր ու ծածկուած էր
լայն ու երկայն վերաբերուի մը մէջ :

Եվր գուռը բացուեցաւ , մարդը ներս մտաւ ու
սանդուիներէն վեր ելնելով հիւրանոց մ'առաջնորդ-
ուեցաւ : Հիւրանոցը գեղեցիկ կահաւորում ո'ունէր
Անձանօթ մարդը , որ հազիւ քսաներկու տարեկան
կար , բաղմոցի մը վրայ նստեցաւ ու սպասեց :

Քիչ յետոյ ներս եկաւ մուշտակով ծածկուած
կղերական մը , որ մեր ծանօթ Պօղոս ևպիսկոպոսն
էր , այսինքն Լիմ անապատի Վանահայրը :

Երիտասարդը պժգանքով մը ոտքի ելաւ ու սպա-
սեց որ Վանահայրը բազմոցին վրայ նստի : Ան ատեն
ծոցէն զբութիւն մը հանեց եւ յանձնեց անոր :

— Ի՞նչ է ատ , հարցուց Վանահայրը հպարտ չեշ-
տով մը :

— Զեմ գիտեր . . . կարգացէ՛ք որ հասկնաք , պա-
տասխանեց երիտասարդը :

Վանահայրը բացաւ գրութիւնը , կարգաց զայն ու
յետոյ գոչեց :

— Ո՞վ է հրամայող ինծի որ վանքը քաշուիմ ու
կառավարութեան ներկայ ընթացքին դէմ բողոքեմ :

— Աղքային բարձրագոյն մարմինը . . . չեշտեց
երիտասարդը :

— Ի՞նչպէ՞ս . . . Աղքային բարձրագոյն մարմինը
ո՞րն է . . . բացագանչեց Վանահայրը տեղէն . վեր
ելնելով : Միթէ՞ կառավարութեան մը մէջ կառա-
վարութիւն մը հաստատուած է :

— Ներեցէ՛ք . . . իմ պարտականութիւնս չէ՛ ձեզի
հասկցունել թէ՛ կառավարութեան մը մէջ կառա-
վարութիւն մը հաստատուած է . . . ընդհատեց երի-
տասարդը :

— Հապա Ի՞նչ է ձեր ըսելիքը :

— Պիտի ընդունիք այդ առաջարկուած երկու ո-
րոշումները, թէ ո՞չ :

Վանահայրը խոժոռ ու վէս կերպարանքը սեւե-
ռեց երիտասարդին վրայ ու անոր այդ սպառնական
ձայնէն պահ մը սարսուաց . յիտոյ ճիգ մը ընելով
ինքնիր վրայ , գոչեց .

— Ես մէկէ մը կախում չունիմ . . . հետեւարար
չեմ կարող ընդունել ո՞չ վանքը քաշուիլ եւ ոչ ալ
կառավարութեան ներկայ ընթացքին դէմ բողոքել . . .
— Իիստ լաւ , կը մերժէ՞ք , ընդհատեց երիտա-
սարդը :

— Կը մերժեմ :

— Բացարձակապէ՞ս :

— Այո՞ , բացարձակապէ՞ս :

— Ռւբեմն , առէ՞ք այս գրութիւնն ալ , ընդհա-
տեց երիտասարդը՝ ու ծոցէն հանելով ուրիշ գրու-
թիւն մը յանձնեց Վանահօքը :

Վանահայրը բանալու դրազած էր , երբ երիտա-
սարդը կամաց մը հեռացաւ ու տունէն դուրս նե-
տեց ինքնինքը :

Պօղոս հպիսկոպոսը սոսկումով մը կարդաց հետեւ-
եաւ գրութիւնը :

ՄԱՀԱՎՃԻՌԸ

1895 հոկտ. 27 , Վան

Ազգային Գերագոյն Մարմին եւ
Առժամանակեայ կառավարութիւն
Վանայ նահանգին . . . :

Թիի 23

« . . . Նկատելով որ թուրք կառավարութիւնը
ձեր մեղսակցութեամբ գործադրել տուաւ նահանգիս
թիմար կոչուած գեղերու թալանը .

« Նկատելով որ ներկայ արիւնալի օրերու մէջ ձեր
քաղաքը գանուիլ ու վանքը լքել դաւաճանութիւն
մըն է .

« Նկատելով որ՝ հակառակ ձեր կոչման ու ձեր
բարձր պաշտօնին՝ գուք Աստուծոյ եւ խղճի հանդէպ
ուրացող մ'եղած էք . . .

« Վերջապէս՝

« Նկատելով որ ձեր ձեռքը չարագործներուն տուած
էք եւ մեր եղբայրներու , մեր մայրերու եւ մեր
քոյրերու արեան մէջ կը թաթիսէք .

« Ազգային Գերագոյն Մարմինը եւ Առժամանակ-
եայ կառավարութիւնը Վանայ նահանգին՝ ձեզ
Մահուան կը գատապարտէ . . . » :

— Ի՞նչ է՝ այս . . . թշուտականնե՛ր , բացազն-
չեց Վանահայրը կատաղութեան կրակ կտրած ձայ-
նով մը ու ոտքի վրայ ցատկեց :

Բայց որչա՞փ զարմացաւ , երբ տեսաւ որ դէմը
մէկը չըկար . . . ինքը մինակ էր . իսկ երիտասարդը
մեկնած էր :

— Ուր է . . . ուր է ատ սրիկան , պօռաց Վա-
նահայրը հիւրանոցին դուռը բանալով :

Ո՞չ . . . մէկը չըկար . միայն թէ՝ տունին մէջ
գտնուողները քովը վաղեցին ու հարցուցին եղելու-
թիւնը :

— Բան մը չըկայ . . . բան մը չըկայ . . . գող-
դղաց Վանահայրն ու ջախջախուած վիճակով մը իր
առանձնարանը քաշուեցաւ :

ԱՐԵՎԱՐԴԻ ԿՐԵԼ

Միրօ Սխապար հազարտապետ փաշային ձիերը թիւմ-
բելու դբաղած էր ախոռին մէջ ու կը անսանար ինք-
նիրեն հետեւեալ երգը.

« Ամէն աեղ մահը մի է
« Մարդս մէկ անդամ կը մեռնի.
« Բայց երանի՛ որ իր Ազգին
« Ազատութեան կը դռհուի . . . » :

Բայց չը շաբունակեց , որովհեաեւ զուոք կամա-
ցուկ մը ճոաց ու ինքը հասկցաւ թէ մէկը ներս մը-
տաւ : Անմիջապէս մէկդի դրաւ քիրոցը , որ երկաթէ
շինուած էր ու ակռաներ ունէր՝ ձիերուն մարմինը
մաքրելու համար , պահ մը կեցաւ ու սպասեց : Յե-
տոյ յառաջանալով գէպի գուսին կողմը տեսաւ որ
թուրք կին մը կեցած էր՝ բոլորովին ծածկուած իր
հասմաշ , գեղնած ու աղտոտ ֆէրածէին մէջ :

— Ի՞նչ կուզես , հարցուց Միրօ Սխապար , որ
կարծեց թէ մուրացիկ կին մըն էր ան :

— Քեզ կուզեմ , մըմիջեց ֆէրածէյի տակ ծած-
կուած կինը :

— Ի՞նձի՞ կուզես . . . կրկնեց Միրօ Սխապար զար-
մացական շեշտով մը :

— Ո՞հ , այս' :

— Բան մը ունի՞ս ըսելու :

— Ունիմ :

— Ուրեմն յայտնէ՛ . . . ես սպասելու ժամանակ
չունիմ : Զիերուն թիւմարը չը վերջացուցի :

— Կուզէի գիտնաւ թէ ի՞նչ ազգ ես զուհ :

— Ե՞ս :

Այս' :

— Քուրտ եմ :

— Հետո՞ւ տեղէ :

— Զէ՛ . . . մէկ երկու օրուան չափ :

— Ընտանիք ունի՞ս :

— Բան մը չունիմ :

— Հսել է թէ՝ բնա՛ւ կարգուած չե՞ս :

— Ի՞նչ պիտի ընեմ կարգուիլ . . . ասմանկ ապ-
րելով պիտի կրնա՞մ ընտանիք նայիլ :

— Ասմանկ է . . . բայց մարդ ըսածդ առանց ըն-
տանիքի ըլլար : Ներեցէ՛ք ի՞նչ է ձեր անունը :

— Նատօ է անունս :

— Աղէ՛կ , Քիրվայ նատօ՛ , կարգուելու բնա՛ւ
միտք չունի՞ս :

— Ամենեւի՞ն :

— Քանի որ ամենեւին կըսես , ալ չեմ համարձա-
կիր քեզի առաջարկ մը բնելու :

— Ի՞նչ առաջարկ է :

— Մեր թաղմն մէջ աղուոր ու աննման աղջիկ
մը կայ . . .

— Է՞յ . . .

— Կամենամ քէզի :

— Վա՛յ . . . քանի՞ տարեկան է :

— Դեռ մատ մը չօճուխ է , Քիրվայ նատօ՛ , ի՞նչ
կը հարցունես . . . ըլլայ ըլլայ՝ տասնեւհինդ տա-
րու , աւելին մի՛ փնտուեր :

Միրօ Սխապար հոգեկան հառաջանք մը համեց սրտէն
ու դառն ժափա մը պատկերացուց իր թօշնած սրթ-

ներուն վրայ . յետոյ կսկծալի ձայնով մը մըմնջ'ց :
— Զէ' , կնիկ զաւա'կ , չէ' . . . Աստուած առ
աղջիկը տիրոջը պահէ : Ես յիսուն տարեկանէս ան-
դին խաղ չեմ կրնար սորվիլ . . . պատառ մը կտաւին
եւ կամ թէ ափ մը հողին ի՞նչ է եղեր որ . . .
Ֆէրանէով ծածկուած կինը պահ մը լուց եւ չորս
դին պատցուց իր երկիւղալի նայուածքը , յետոյ կա-
մաց ձայնով մը հարցուց .
— Իիրվա նատօ' , քինէ զատ այս ախոռին մէջ
մարդ կա՞յ մի :
— Զէ' . . . ի՞նչ կայ որ , նկատել տուաւ Միրօ
ախպար :
— Հսելիք մը ունիմ :
— Խիստ լաւ , ուրեմն մի վախնար . . . յայտնէ' :
— Կեցի՛ս գուն քուրտ մըն ևս ու զիտեմ թէ աշ-
խարհիս մէջ չկայ աղդ մը որ քու երդումք պէս
նուիրական երդում ունենայ . երդում ըրէ' որ Ասո-
ուած , ևս եւ գուն պիտի գիտնանք իմ յայտնած
գաղտնիքս :

— Կերդնում . . . շեշտեց Միրօ Ախպար :

— Աղգիդ նիքեահին վրայ .

— Աղգիս նիքեահին վրայ :

— Հիմակ մտիկ ըրէ' , մեր թաղին մէջ երիտա-
սարդ մը կայ որ սիրահարեր է փաշայիգ կնիկներէն
մէկուն վրայ . հասկցա՞ր . . .

— Ի՞նչպէ՞ս . . . գոչեց Միրօ Ախպար :

— Կըսեմ թէ մեր թաղին մէջ երիտասարդ մը կայ
որ սիրահարեր է քու փաշայիգ կնիկներէն մէկուն
վրայ :

— Երիտասարդը սիրահարեր է փաշայիս կնոջ

վրայ . . . բայց տեմնենք փաշայիս կինն ալ սիրա-
հարե՞ր է քու ըստ երիտասարդիդ վրայ :

— Այո' . . . իրարու վրայ կը խենթենան :

— Տէր Աստուած , ո՞ւր տեսած են զիրար :

— Երբ փաշան հեռու քաղաքէ մը հոս կը փո-
խադրուի , ան ատեն զործը եփուած է եղեր :

— Երիտասարդը փաշային հե՞տ է եղեր :

— Զէ' :

— Հապա՞ :

— Առաջուց կը ճանչնան զիրար :

— Հիմակ ի՞նչ զործ կընէ երիտասարդը :

— Վաճառական է :

— ի՞նչպէ՞ս կարելի է՝ աղջիկը փախցունելէն
ևաքը՝ ատանկ վաճառական մարդու մը տունը պա-
հել : Զէ՞ թէ փաշաս անոր մեծ կտորը ականջին թա-
վը կը թողու :

— Ասիկա ճիշդ է : Բայց չե՞նք կրնար միջոց մը
գտնել :

— ի՞նչ միջոց :

— Փաշայիդ մարմինը չե՞նք կրնար մէջտեղէն վեր-
ցնել :

— Ո՞վ ովտի ընէ :

— Մինք :

— Դուն կին մը , իսկ ևս ցնդած ծերունի մը . . .
մեր ծեռքէն կրնա՞յ զուլ :

— Ենդիր մը չէ ատ . . . եթէ տարիքով ծեր ենք
երկուքս ալ , բայց սրտով ծեր չենք , Քիրվայ Նա-
տօ' , բաւական է որ կանչենք Աստուած ու զործի
ակսինք :

Միրօ Ախպար շուարեցաւ : ի՞նչ պատասխան տար

անձանօթ թուրք կնոջ մը որ եկած էր ատանկ ծառնը ու սոսկալի առաջարկ մը ընկլու իրեն։ Կրնա՞ր ընդունիլ . . . կրնա՞ր համզուիլ։ Գուցէ լրտես մըն էր ան . . . գուցէ այն չար ողիներէն մին էր որ կնոջ մը կեպարանքով կը ներկայանար ու անդունդի մը մէջ կառաջնորդէր զինքը։ Հետեւայար լոկ ու կարծես թէ չը լսեց անոր առաջարկութիւնը։

Կինը քիչ մըն ալ մօտեցաւ Միբօ Ախոր և շարունակեց։

— Ի՞նչ կը մտածես . . . գուն ասկից վերջը ձիեր թիմրելով երջանի՞կ պիտի ազրիս . . . չէ՞ որ «պատառ մը կտաւ ու ափ մը հող բաւական են ինծի» կըսէիր պահ մը առաջ։ Եթէ յաջողինք գիտցիր որ հոգի մը կազատենք։ Փաշայիդ կինը լալով օր կանցունէ եւ շատ չը քաշեր՝ կը մեռնի։ Անոր արիւնը մեր վիզը կինայ, Քիրվայ նատօ։

— Աղէկ, ինչպէս պիտի յաջողցնենք, ընդհատեց Միբօ Ախոր։

— Նախ ըսէ կընդունի՞ս :

— Կընդունիմ :

— Ուրիմն գիտցիր որ մեր փախցուցած աղջրկը թրքունի մը չէ։

— Հապա՞ :

— Հայ աղջիկ մըն է :

— Հայ աղջիկ մը :

— Այս՛ :

— Իսկ երիտասա՞րդը :

— Ան ալ հայ է :

— Ո՞վ է . . . ո՞ւր կը ընակի :

— Դուն կը ճանչնաս զինքը :

— Ի՞նչ է իր անունը :

— Ներսէս Արծրունի:

— Ինչպէս . . . ներսէս Արծրունի՞ ըսիր :

— Այս՛, սիրելի Միբօ Ախոր'ս, չեշակց կինը՝ հայերէն խօսելով այս անգամ։ Առ Մհծ-Մարգուն քովէն կուգամ . . . : Մի՛ վախնար, հայ կին մըն եմ ես . . . : Եւ եթէ չես հաւատար, ահա՛ ապացոյցը :

Ու ծոցէն կապարէ ձուլուած փոքրիկ ու տափակ վինանշան մը ցոյց տուաւ, որուն վրայ Ն. Ա. սկզբնատառերը քանդակուած էին։

Միբօ Ախոր իսկոյն ճանչցաւ թէ առ զինանշանը ներսէս Արծրունին էր։

— Հաւատացի՞ր ինծի, Միբօ Ախոր'ս, յարեց կինը։

— Հաւատացի, մրմիջեց Միբօ Ախոր :

— Լա՛ւ ուրիմն, յայտնէ՛ ինծի թէ՛ Զիւլֆին ի՞նչ վիճակի մէջ է։

Զիւլֆի՛ մեր ծանօթ Աէլվին էր։

— Ի՞նչ ըսիմ . . . անոր վիճակը յայտնի է, նկատել տուաւ Միբօ Ախոր գառնութեամբ մը։ Արցունքէն աչքը չը բանար։

— Տարաբա՛ղդ Զիւլֆի, հառաջեց կինը։ Է՛ն, Միբօ Ախոր'ս, սրբինք անոր արցունքները։ Պատրաստուած է ամին բան . . . միայն թէ քանի մը օր ապարանքը պիտի յաճախեմ։ Շատ գիւրին պիտի կատարուէր գործը, եթէ ներսը կարենայի մտնել . . .

— Կացի՛ր, միջոց մը կայ, եթէ յանձն առնելու ըլլաս գործադրելու, պիտի յաջողիս։

— Ո՛չ, ըսէ՛ . . . ես պատրաստ եմ յանձն առնե-

Եռւ :

— Կախարդ պառաւի մը դերը պիտի կատարիս՝ կընդունի՞ս :

— Կընդունիմ :

— Եիստ լա՛ւ, կեցի՛ր քանի մը բակլայի հատիկ, քանի մը համբիչի հատիկ եւ մէկ երկու հատ կապոյտ ուլունքներ բերեմ քեզի : Դուն ա՛ո գանոնք ու սա պարտէզի յետնակողմը գտնուող փոքրիկ գուռին առջեւը նստի՛ր : Թաշկինակ մը փոէ՛ գետին ու ինքնիրենդ աղօթքներ կարգա՛ : Ես քիչ յետոյ քու քովկ կը բերեմ մեր սեղանայարդարը ու գոնաւ պանը : Դոնապանին կինը թողած փախած է, իսկ սեղանայարդարը նոր նշանուած է : Երկու ծառաներուն հտամար ալ մէյմէկ հնարամութիւններ շինէ՛ ու բոէ՛ : Անոնք մոլեռանդ են : Իսկայն լուրը կը տարածուի ապարանքին մէջ : Երբ Մեծ-Հանրմը հասկնայ . . . ա՛լ զործդ կարգաղբուած է : Ամբողջ ապարանքը բաց կը լլայ քու առջիդ : Աղէկ չե՞մ ըսեր . . . տասնկով չե՞նք հասնիր մեր նապատակին :

— Լաւ մատածեր ես, Միքո Ախալա՛ր, տառնկով պիտի կինամ ապարանքը մանել : Ո՛հ, ինչքա՞ն համ բամբիտ ես :

Միքո Ախալար, տառնց գանդաղելու, ախսուին մէկ անկիւնը գտնուող թառման ելաւ ու կախարդութեան համար հարկ եղանելը բերաւ եւ կիոշը յանձնեց : Կինը կամացուկ մը մեկնեցաւ ու պարտէզի գուռին առջեւը նստեցաւ ծալլապատիկ :

Սըրդարն, ճարպիկ, Միքո Ախալար գնաւագանին ու սեղանայարդարին հասկցուց կախարդ պառաւին ճըշ մարփա գուշակութիւններն ու գովից : Դոնապանին ու

սեղանայարդարը պարտէզին գուռու գացին ու խնդրեցին կսոջմէն որ իրենց համար գուշակութիւններ ընէ : Կինը՝ կիսովին ծածկուած իր Փէրածէին տակ՝ սիրով ընդունեց . միայն թէ՝ խնդրեց որ մէկիկ մէկիկ ներկայանային :

— Աղէ՛կ, տառաջին անգամ իմ ձակատագիրս նայէ՛, ըստու գանապանը :

— Քու ձակատագիրդ ուն ամպի մը տակ ծածկուած է, նկատել տուաւ կախարդ կինը . բայց շատ չանցնիր, ահա՛ այդ ուն ամպը կը փարատի ու գուռ երջանկութիւնդ կը գտնես :

— Ո՛հ, ճիշտ է . . . չոռնակալ ես, մրմնջեց գոնապանն ու մէկ կողմը քաշուեցաւ :

— Փալով քեզի, յարեց կախարդ կինը՝ սեղանայարդարին գատնալով, գուն նոր երջանկութիւն մը դասձ ես ու անոր քու հողիդ կուտաս :

Սեղանայարդարն ալ զոհ սրաով մէկզի քաշուեցաւ ու երախտագիտութիւնը յայտնեց :

Երկու ծառաները, Միքո Ախալար գուշակածին պէս, զուրծ հասկցուցին Մեծ-Հանրմը ին :

Նոյն օքը լուր տրուեցաւ կախարդ կիոշ որ տպարանքը մանէ ու Մեծ-Հանրմը քով երթաց : Կինը ը միւրմաց, այլ Միքո Ախալար հետ տեսնուելէ ետք : Ընդունեց ու ուրախութեամբ ապարանքը զնաց.

Մեծ-Հանրմը սիրովիր ընդունելութիւն մը ըբարելն ու սաղբոցին վրայ հստեցուց :

Միքո ախալար Աէլլիկն ամեն բան հասկցած էր եւ զիսէր թէ Մեծ հանրմը Զէրքէզուէկ մըն էր եւ թէ փաշային նկատմամբ մայբական զգացում մը էք կիսը : Հետեւարար կախարդ ձեւացող կիոշ

յայտնաւ էր թէ ի՞նչ կերպով Մեծ հանըմին կարող
էր սիրելի ըլլաւ :

Ուստի կախարդ կինը, երբ Մեծ-Հանըմին քովը
գնաց, պատրաստուած էր առաջուց :

— Աստուած երբեմն մարզոց բերնով կը յայտնէ
մեր ճաշտադիրը, մրմիջեց Մեծ-Հանըմը, անանկ
էք :

— Այո՛, Մեծ-Հանըմ, ասուր տարակոյս չկայ,
չեշտեց կրխարդ կինը :

— Իսուէ՛ իմ վրաս . . . դողդղաց Մեծ-Հանըմը :

Կախարդ կինը գորգին վրայ փոեց գաշկինակը եւ
տարածեց բակլայի, համբիչի ու ուլունքի հատիկ-
ները : Մէկը վեր դրաւ, միւսը վար առաւ . . . տե-
ղափոխեց ու խառնեց իրար զանոնք : Աղօթքի մը
պէս բան մը մրմիջեց ու քանի մը անդամ յորանջեց:
Յետոյ խղղուած ձայնով մը ըստաւ :

— «Դուն թոչունի մը պէս շարունակ փակուած
ես եղեր ոսկի վանդակի մը մէջ : Կեանքդ բալով
անցուցած ես : Աշխաբնքը քու վրադ զմայլած ատեն
գուն սեւը մտած կապրէիր : Զըկայ յոյս մը որ սրբ-
աէդ կամ հոգիէդ անցնի, ամեն բանէ վնասած ես:

Ո՛հ, ճշմարիտ է, բարի կախարդուէի՛ս, ընդհա-
տեց Մեծ-Հանըմը : Խօսածներուդ մէջ բառ մը չըկայ
որ իմ սեւ ճակտաազբէս առնուած չըլլայ : Միան
երինքի մը ճրեշտակը կրնար ըսել ինծի . . . հետե-
ւարար կը հաւստուամ որ գուն անոր բերնով կը
յայտնիս :

— «Բայց յոյսդ Աստուծոյ վրայ զի՛ր, յարեց
կախարդ կինը :

Մեծ-Հանըմը չը կրցաւ իր արցունքները դոպել :

Զեռքը տարաւ աչքերուն ու սկսաւ հեծկլտալ :

Կախարդ կինը վերջացուցած ըլլալով իր խօսքերը,
մեքենաբար ոտքի ելաւ ու մեկնելու պատրաստուե-
ցաւ :

— Զը մոռնաս զիս, հա՞ . . . մրմիջեց Մեծ-Հանըմը :

— Ո՛չ . . . վաղն ալ կուզամ, շշտեց կախարդ
կինը :

— Ո՛հ, այո՛, վաղն ալ եկո՛ւր . . . միշտ եկո՛ւր...
վրայ բերաւ Մեծ-Հանըմը :

Կախարդ կինը մեկնեցաւ :

Կախարդ կինը յաջողած էր իր դերին մէջ : Մեծ
Հանըմին երկու աչաց լոյսը գարձած էր եւ օր մը
Նը անցուներ առանց ապարանքը յաճախելու : Եւ
սակայն իր իղձը լեցուած չէր . . . : Ապարանքին
մէկ անկիւնը, փաշայի հարեմին մէջ, թշուառ հա-
յուսէի մը կը մնար՝ որ Սէլվին էր, անոր քով կու-
շէր երթալ . . . :

Շարաթ մը անցած էր :

Օր մը Մեծ-Հանըմը խնդրեց որ միասին Սէլվիին
առանձնարանը երթային ու անդամ մըն ալ անոր
հետ տեսնուէին :

— Ո՛հ, սիրելի կախարդուէի՛ս, մրմիջեց Մեծ-Հա-
նըմը, գիտցի՛ր որ այս ալարանքին մէջ ամենէ՛ն
սիրածո է ան ու սրտիս ամենէ՛ն մօտիկը, Գեղանի՛
է . . . հուրի՛ մըն է ան :

Կախարդ կինը խնդրութենէն խելայել եղած՝ չը
կրցաւ բառ մը արտասանել : Իր աչքերը հրավառ
բոցով մը համակռւեցան : Մեծ-Հանըմին հաեւէն
դողդղալով Սէլվիին սենեակը առաջնորդուեցաւ :
Սէլվի՛ բազմոցին վրայ ընկողմանած, մէկ ձեռքը

փափուկ այսերուն վրայ դրած, խարտեաշ մազերը
ուսերէն վար թափթափած, բերանը վարդորակ շըր-
թունքով մը գոցած եւ հրեշտակային արտայայտու-
թեամբ մը անուշցած՝ կը քնանար :

Միծ-Հանըմը պահ մը կեցաւ . . . դիտեց անոր
յանկուցիչ կերպարանքը, դիտեց անոր աղուոր այ-
տերը, որոնց վրայ թօշնած էին տաք արցուննքնե-
րը . . . դիտե՛ց, այո՛ . . . ու կարծես թէ չը հա-
մարձակեցաւ քայլ մասնելու, չը համարձակեցաւ
անոր քաղցր քունը խոռվելու: Երկար ատեն վա-
րանած մհաց . . . յետոյ մօտեցաւ Սէլվիին ու ձոյ-
նեց .

— Սէլվի՛, Սէլվի՛ . . .

Սէլվի աչքերը բացաւ թէ չէ, ընդուռ վեր ելաւ
ու համբուրեց Միծ-Հանըմին ու անոր ընկերացող
կնոջ ձեռքերը:

— Մտիկ ըբէ՛, Սէլվի՛, մըմնջեց Միծ-Հանըմը.
ահա՛ կախարդուհի մը՝ որ ճակատազրի ճշմարիտ
դուշակութիւններ կընէ, կընդունի՞ս որ քու վրադ
խօսի:

Սէլվի կախարդուհին երեսը նայեցաւ ու մըմն-
ջեց.

— Ահ որ զուն կը փափաքիս, Միծ-Հանըմ, ես
սիրով կընդունիմ:

— Լաւ ուրեմն, ես կը փափաքիմ որ, խօսի:
վրայ բերաւ Միծ-Հանըմը:

Ան ատեն կախարդուհին իր սովորական ձեռովը
նստեցաւ, պէտք եղած դարձուածքները կատարեց
ու ըստու .

— «Ի՞նչչպէս յայտնեմ . . . նպատակ մունիս . . .

անոր համար կը մտածեմ . . . բայց մէկը կայ որ
ձեռքդ կը բռնէ . . . կը պաղատի՛ . . . ու դրւն կը
լսես անոր ձայնը . . . Մինակ չես . . . մէկը կայ
որ կառաջնորդէ քեզ . . . ուրիշ մըն ալ կայ որ
կարտասուէ քեզի հետ . . . վերջապէս, անգունդ
մը կայ քու առջիդ, որուն վրայ ճառագայթ մին-
կած է . . . Դուն բարի ես ու բարութիւնն է որ
քու ձեռքէդ կը բռնէ: Շատ լացեր ես, շատ տա-
ռապեր ես . . . բայց յոյսը քու սրափ մէջ կեանք
մը դրած է . . . կը տեսնեմ որ մթին ամպ մէ: Ճած-
կած էր քու երջանկութիւնդ, ու այդ մթին ամպը
կը բացուի, կը հեռանայ . . . կը տեսնեմ որ վան-
դակեդ դունէն կին մը ներս կը մտնէ ու քու վիշ-
տերէ կամոքէ . . . կը տեսնեմ որ ձեռք մը դուրս
կուկայ մութին մէջէն ու քու ձեռքդ կը բռնէ:»

Կախարդուհին լոեց ու թաշկինակին վրայ փոած
բակլայի, համբիչի ու ուլունքի հատիկները հաւա-
քեց եւ յարեց.

— «Ալոչափ է . . . վերջացա՛ւ, Հանըմս:

— Շնորհակալ իմ, գողղղաց Սէլվին, որուն աչ-
քերը լցուեցան տաք արցունքով մը: Իսկ Միծ-
Հանըմը բնաւ չը խօսեցաւ: Մեքենարար ոտքի ելու,
ու կախարդուհին հետ գահինը մտաւ:

Սէլվի ոկսաւ մտածել:

— Ո՞վ էր այդ կինը . . . ի՞նչ կը նշանակէին իր
խօսքին:

Զէր հասկնար . . . չէր գուշակեր:
Իրիկուան դէմ Միրօ Ախպար պարտէզին կողմէն
քարով մը վաթթած թուղթի կամը մը նետեց իր
պատուհանին մէջ, ինչպէս կընէր ամին ատեն:

Սէլվի առաւ զայն, բացաւ ու կարգոց :

Միրօ Ախովար այդ գրութեան մէջ կը յայտնէր
կախարդուհին ո'վ ըլլալը . . .

ՎՈՏՈՐԱԾԻ ԶԱՅՆԵ

Ամբողջ նահանգը սարսափի մէջ էր :
Գեղացիները չէին համարձակեր իրենց տեղերը վե-
րադառնալու , չէին համարձակեր իրենց արտերը
հերկելու երթալ : Մուրալով ապրեր էին ձմեռուան
աղետաբեր օրերու մէջ . . . անօթի' , ծարա՛ւ ու
մե՛րկ անցուցեր էին՝ քաղքին փողոցները թափառե-
լով : Հիմակ որ գարունը եկած էր , հիմակ որ ար-
տասահմանի բարերար ձեռքերէ հասած օդնութիւն
մը կը խոստանար երկրադութեան համար իրենց
պէտք եղածները հայթայթելու , ահա՛ կոտորածի
ձայնը կը լսէին . . . :

Կառավարութիւնը զինած էր քուրտերը մարթինի
հրացաններով . միեւնոյն ատեն ամբողջ նահանգը
զինուրական շղթայի մը տակ առած էր , որպէսզի
դուրսէն ո եւ է օդնութիւն մը չը համնէր :

Օ՞հ , դրութիւնը զարհուրելի էր :
Յեղափոխական առժամանակեայ կառավարութեան
կը մնար վերջին ճիդ մընել՝ արգիւելու համար կո-
տորածը : Այդ պատճառաւ , իբրեւ լիազօր ներկայա-
ցուցիչ մը դրկուեցաւ Վանական Անդլիոյ հիւպատո-
սին քով : Հիւպատոսը՝ կեղծ ցաւակցութիւն մը
յայտնելով հանդերձ Հայ ժողովուրդի թշուառու-
թեան վրայ , հետեւեալ պայմանն առաջարկած էր .

— « Վատահաբար կըսեմ Զեզ թէ կոտորածը տեղի
պիտի չունենայ , եթէ դուք մատնանիշ ընէք քա-
ղաքը ապաստանող յեղափոխականները :

— « Որո՞ւ մատնանիշ ընելու եմ , հարցուցած էր
Վանական :

— « Կառավարութեան , նկատել տուած էր հիւ-
պատոսը :

— « Ինչպէ՞ս , պարոն հիւպատո՞ս , կը կարծէ՞ք
որ դաւաճանութեան պաշտօն մը յանձն առնելու ե-
կած եմ :

— « Առաջարկած պաշտօնս դաւաճանութիւն մը
չէ' :

— « Հապա՞ :

— « Կառավարութեան ու երկրին ծառայել է : Ի-
սեւ կուղիմ թէ՝ խռովարաները պատել տալով ժո-
ղովուրդը կոտորածէ մը կարող էք ազատել :

— « Բայց ես Զեր Բարձրութեան դիմած եմ որ
միջամտելու շնորհքն ընէիք մեզի , պարոն հիւպա-
տո՞ս :

— « Աղէ՛կ , եթէ տուաջարկուած պայմանն ըն-
դունուի :

— « Ատ պայմանը Զեր կառավարութեան կողմէն
կառաջարկուի :

— « Ո՛չ , թուրք կառավարութեան կողմէն :

— « Զեր Մեծութեանը կառաջարկուի :

— « Այո՛ :

— « Ո՛հ , ըսել է թէ՝ թուրք կառավարութիւնը
նախապէս տուած է ճեզի հայ ժողովրդեան կողմէ
աղերսազրի մը կամ զիմումներու պատմու-
խանն , այնպէս չէ՞ :

— « Առեկա ձեղի վերաբերեալ խնդիր մը չէ' . . .
միայն թէ՝ ընդունելու էք որ կոտորածը անխուսա-
փելի է եւ թէ միջամտութիւնը կրնայ ըլլալ մեր
կողմէն, եթէ յեղափոխականներու անունները մէ-
կիկ մէկիկ գրուին ու զանոնք կառավարութեանը
յանձնուին :

— « Պարոն հիւպատո՛ս . . . երեւակայեցէք թէ
այդ առաջարկութիւնը գուշ ընելու չէիք հայ եկե-
ղեցականի մը, որ սիրով եւ կատարեալ վստահու-
թեամբ իր ոտքը կը դնէ Զեր սեմերէն ներս : Երբ
ատիկա կարելի ըլլար, ի՞նչ պատճառ ունէի հոս
գալու :

— « Աւրիշ ո՞ւր պիտի երթայիք :

— « Աւղղակի Վայի փաշայի ապարանքը :

— « Հոն չի պիտի երթայիք, որովհետեւ խողուած
է ձեր մէջ ամեն յարաբերութիւն :

— « Այդ է վերջնական միջոցը :

— « Այս է . . . :

Վանական դլուխը ծուած՝ վերադարձեր էր Առժա-
մանակեայ վարիչներու քով եւ յայտներ էր թէ հիւ-
պատուը կառավարութեան գաղտնի գործակալն էր:
Գերագոյն Մարմինը ստիպուեցաւ խորհրդակցու-
թիւններ կատարել :

— Էհ, եղբայրնե՛ր, յայտարարեց Մկրտիչ Առ-
տիսեան, մենք յոյսերնիս չի պիտի դնենք Եւրոպա-
ցի հիւպատուններու վրայ : Անոնք Քրիստոնէական
կրօնքի մը կեղծ դիմակը դրած մէյմէկ լրտեսներ են
քաղքիս մէջ, Անոնք աւելի վտանգաւոր են մեզի
համար, աւելի կասկածելի են հայ ժողովրդի գո-
յութեան հանդէպ, որչա՛փ վտանգաւոր ու կասկա-

ծելի չեն Սուլմանի ոճագործները . . . : Ասիկա եր-
բորդ անգամն է որ դիմում կը լայ Անգլիոյ մար-
դասէր կառավարութեան հիւպատոսին : Այդ հրէշը
նախ մեր եկեղեցւոյ հիմերը քանդելու աշխատեցաւ,
առարկելով որ « կրօնական ծէսերու տարրերութիւնը
հեռու կը պահէր հայ ժողովուրդը Անգլիոյ Ազգին
ազդեցութենէն ». յետոյ ամեն ջանք թափից յեղա-
փոխականները գտնել ու զանոնք թուրք կառավա-
րութեան յանձնել : Միեւնոյն հրէշային դերը կա-
տարել ուղից ֆրանսական հիւպատոսը :

— Ծշմարի՛տ է, վրայ բերաւ Ներսէս Արծրունի,
որուն կերպարանքը խոռվայոյդ մըրկի մը ներքեւ ա-
լեկոծուած ծովու մը կը նմանէր . մեր յոյսը չի
պիտի դնենք այդ հրէշներու վրայ, որովհետեւ հա-
մոզուած ենք թէ՝ թուրք կառավարութիւնը գծուած
ծրագիր մը ունի իւր ձեռքքը՝ անոնց խորհրդակցու-
թեամբը : Հայր սուլլիբէն եղած առաջարկութիւնը
բացարձակ ապացոյց մըն է իրենց նևողալի դաւադ-
րութեանց զոր անխղճօրէն սկսած են իգործ դնել:
Հիմակ մտածենք . . . ահա՛ քաղաքը ապաստանող
զիմակ բուրովվին երեսի վրայ մնացած են :
զեղացիները բուրովվին երեսի վրայ մնացած են :
Գարնան երկրորդ ամիսն ալ կանցնի, բայց անոնք
չեն համարձակիլ քայլ մը հեռանալու : Կառավարու-
թիւնը կը տոխիէ որ քաղքէն դուրս ենին . . . :
Դարձեալ չեն ընդունիր : Այդ պատճառով բանար կը
լնցուին ամեն օր : Միւս կողմէն լեռնարնակ քուր-
տերը խումբ քաղաքը կուգան . . . :

— Մեզի կը մնայ քաղաքը ապաստանող զեղացի-
ներուն ալ զէնք տալ որ դնէ՛ անձերնին պաշտ-
պանեն, ընդհատեցին դրոշական ու Հնչակեան

Ներկայացուցիչները միաբերան :

— Ե հարկէ՛, յարեց Վանական :

Ու միաձայն հաւանութետմբ որոշեցին գաղտնաւ-
բար դինել գեղացիները, որչա՛փ որ կրնային :

Սէլվի . . .

Ամառուան դեղեցիկ գիշեր մըն էր :

Էռտինը բարձրացած էր պայծառ երկնակամարին
վրայ՝ ցանցնելով իր տժգոյն ձառագայթները չորս
ու մերը կը պլայլային : Խոր լոռութիւն մը կը
ամրայ քաղքին ամեն արուարձաններու մէջ :

Բայց այդ պահուն մէ կը կար որ անքուն կը հըս-
կէր . . . մէկը կար որ ժամերը կը համբէր մէկիկ
մէկիկ . . . մէկը կար, որուն աչքերը բոց մը կը
վառէին, իսկ հոգին վրէժով մը կը լեցուէր . . . :

Ատիկա Սէլվին էր :

Ապարանքին պարտէզը շինուած վրանի մը ներ-
քեւ կը գտնուէր ան, որուն քով պառկած էր հա-
զարապետը :

Սէլվի քնացուցած էր առ հրէշը . . . իսկ ինքը
նստած էր անկողնին մէջ : Ինկած էր հաղարապետին
դիմուր վրայ, Սէլվի կը նայէ՛ր . . . կը դիտէր անոր
ճակտին կնճիռներն, որոնք սեւ օձի մը պէս կը գա-
լարուէին կարծես. կը դիտէր անոր շըթունքները
ծածկող գարշատիպ երեւայթը, որ հոգույն բովան-
դակ պատկերացումն էր :

Ու ժամերը կը սահէին . . .

Ցանկարծ պարտէզին խորէն երկիւղալի ու մի-
անգամայն խորհրդաւոր շփոց մը հասաւ Սէլվիի
կանցին :

Սէլվի վերմակը մէկդի նետեց զգուշութիւմը մը,
ոտքի ելաւ ու վրանին կաշիէ շինուած դուռը բա-
ցաւ: Յետոյ մտիկ ըրաւ . . . :

Շվզին յաջորդած էր ոտնաձայն մը :
Սէլվի ծառերու կողմը դէպի ոտնաձայնը յառեց

աչքը ու սպասեց :

Ան ատեն մարդկային երկու ստուերներ մօտեցան
իրեն . . . մին մեր կախարդուհին էր, իսկ միւսը

Միրօ Սիսպար :
— Հրէշը քնացած է, մըմիջնեց Միրօ Ախալար կա-

մաց ձայնով մը :
— Քնացած է . . . պատասխանեց Սէլվի : Պատ-

րաստ էք :

— Պատրաստ ենք, շեշտեցին անոնք :

Երեքն ալ ներս մտան :
Մօտեցան մահճակալին, որուն մէջ կը քնանար

հաղարապետը: Կամացուկ մը մէկդի նետեցին վեր-

մակը, բացին ամոր կուրծքին կէս մասը, պահ մը
կեցան . . . մտիկ ըրին ու գործի սկսան :

— Դուն, Սէլվի՛, գլխին կողմը կիցի՛ր որ բե-
րանը դոցես, հրամայեց Միրօ Ախալար՝ ձեռքի նշա-
նացի ձեւով մը . իսկ կախարդուհին ալ ոտքերուն

կողմը կից ոց :

Յետոյ վրէժով մը մըմիջնեց .

— Ո.ստուած . . . :

Ու ձեռքին դաշոյնը հաղարապետի կուրծքին ուղ-
ղեց թէ չէ, յանկարծ Սէլվի աւելի արագ կերպով

դանակ մր միսեց իր արիւնը մտնող հրէշի սրտին մէջ
ու բոլոր ուժովը անոր բերանը գոցելու ջանաց :

Միրօ Ախապար թողուց որ Սէլվի իր վրէժը լուծէ :
Միայն թէ հազարապետին իրանը բռնեց ու սպասեց :

Սէլվի չը կշացաւ . . . : Դանակը գուրս քաշեց
ու սկսաւ հազարապետին կոկորդը կտրել :

— Բաւակա՞ն է . . . երթա՞նք, մրմիջեց Միրօ
Ախապար :

Բայց Սէլվի չէր լսեր . . . : Ո՛խ, կուզէր որ առ
հրէշին արիւնը գուրս ցայտէր եւ իր ձեռքերը թըր-
ջէր :

Վերջապէս հազարապետը փչած էր իր շունչը . . .
արեան ճապաղիքը ծածկած էր մահճակալը :

Գիշերուան ժամը վեցին՝ Սէլվի, Միրօ Ախապար ու
կախարդուհին գուրս ելամ վրանէն ու գէպի ծա-
ռաստամի կողմը յառաջացան, ուր իրենց կը սպա-
սէին երկու զինգւած մարդիկ :

— Հազարապետին հոգին սեւցա՞ւ . . . մրմիջեց
Միրօ Ախապար զինուած երկու մարդոց :

Ու պատէն աշխանելով խումբը անյայտ եղաւ :

ԱՆԿԱԽՈՒԹԵԱՆ ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ

Առտուն, արեւը չը ծագած, հազարապետին
թիկնապահը ընդէ. զօրաց հրամանատարին ու Վալի
փաշային դիմելով հասկցուց գործուած ոճիրը :

Բանակին հրամանատարն ու Վալին փութացին
ոճիրը քննելու երթալ հազարապետին տպարանքը :

Օ՛հ, զրեթէ կայծակի արագութեամբ լուրը տա-
րածուեցաւ ամեն կողմ . . . :

Հայուհի մր սպաննած էր հազարապետը . . . ահա-
բոլորը :

Հետեւաբար ոստիկանութիւնը բացարձակ կերպով
հրաման ստացած էր ամեն տուն մտնելու, ամեն ան-
կիւն խուզաբկելու . . . :

Եւ ահա' այդ բացարձակ հրամանին դէմ ներքին
ուժ մը դուրս կուզար ու ոստիկաններու սրտին
վեց-հարուածքը կուզդէր :

Կառավարութիւնը զայրացած այդ ուժին դէմ զին-
ուորական շղթան ամբացուց ու պահանջեց որ հա-
յերը յանձնեն հազարապետը սպաննող հայ աղջիկ մը
եւ միեւնոյն ամեն չի դիմադրեն ոստիկաններուն՝
երբ անոնք խուզաբկելու մտնէին ամեն տեղ : Կա-
ռավարութեան յայտաբարութիւնն ինչ կը նշանա-
կէր հայերը շատ աղջիկ կը հասկնային, այդ պատ-
ճառաւ յայտաբարութիւնէ ետքը դարձեալ դիմադրե-
ցին ու չը թողուցին որ ոստիկանները դուռ մը բա-
նան :

Սովոր ծանը էր թուրք կառավարութեան համար :
Վալի փաշա եւ բանակին հրամանատարը զօրքելը
և լուսուցին Արարուց հազարապակը եւ վերջին անգամն
ըլլալով յայտաբարեցին կառավարութեան հրամանը:
Բայց այդ սպաննական յայտաբարութեան ձայնը նո-
րէն անլսելի մնաց . . . :

Վալի փաշան իր հոգւոյն նենգութեանը դիմեց . . .
առաջարկեց որ երեք ժամուան պայմանաժամ մը
կուտար հայերուն, իթէ անձնատուր ըլլան իրենց
աղատ կամքով . հակառակ պարագային մէջ, պիտի

պարտաւորուէր թնդանօթի տալ տուները . . . :

Յեղափոխական Առժամանակիայ կառավարութիւնը գիշերով պատրաստած էր ներքին ուժերու գիրքիրը բաժնած էր ուղղմամթերքները, ու յարձակումին ամեն կերպով դիմադրելու միջոցները ձեռք առած էր . . . հետեւաբար ալ սպասելու ժամանակը չէր . . . Վալի փաշալին իր պատասխանը տուաւ .

« Անկախութիւն յայտարարելով . . . »:

Ու այդ յայտարարութենէն ետքը կարմիր գրոշակ ներ պարզուեցան ամեն կողմ մէկ ակնթարթի մէջ :

Վալի փաշան-սարստափած հրամայեց որ յարձակումը սկսի ու անխնայ կերպով ջարդուին հայերը :

Զինուորները յարձակում ըրին թաղերու վրայ սակայն գուռներուն մօտ չը հասած կիյնացին իրարու ետեւէ՝ տեղատարափ գնդակներու մէջ :

Կէս օրը ժամ մ'անցած էր . . . :

Արիւը փողոցներին հեղեղի մը պէս կը վագէր. . . զինուորներու եւ մանաւանդ քուրտ խուժանին զիակները լեցուած էին ամեն կողմ ու ամեն անկան Շատ դիրքիր, որոնք հրամանատարին ձեռքն էին յեղափոխականները գրաւած էին եւ յաղթութեան նշան մը մնկած էին :

Սյապէս, բոլոր օրը կափւը շարունակուած էր մինչեւ որ գիշերը վրայ հասած էր . . . :

Հրամանատարը փող մը հնչելով դադարել տուած էր զինուորներու յարձակումը, միայն բաղմաթիւ դիակներ թողնելով փողոցներու մէջ :

Ա Ա Ն Ա Կ Ա Խ . . .

Արիւալի գիշերը անցած էր :

Հրամանատարը չորս թնդանօթներ զիտեղած էր Ազգեւանի, Արարուց ու Յայնկոյներ կոչուած պուարձանի հրապարակներուն մէջ : Միեւնո՞յն անկան աւելի ստուարացուցած էր զինուորական շըլան :

Կառավարութիւնը թարձրագոյն Դուռնէն հեռաւը հեռագըլի վրայ կը ստանար որ ամեն կերպով զտամբները զսպելու աշխատէր :

Բաց հայերը չը նայելսկ կառավարութեան սպասուիքներուն, չը նայելով զինուորական շղթային հակայ թնդանօթներուն, ինչպէս յայտարաբածն օր մ'առաջ, դարձեալ ծայրայեղ յուսահատուեամբ մը պնդեցին թէ՝

« Զին ճանչնար թուրք կառավարութիւնը .

« Զին ճանչնար Սուլթանը . . .

« Այլ՝

« Անկախ է Վանսյ նահանգը ,

« Եւ՝

« Կաղմակերպուած է իր Առժամանակիայ կառավարութիւնը .»

Այս ատեն միջամտելու պարտաւորուեցաւ Անգլիաց ն հիւպատոսը, Յեղափոխականները այդ անարդ որդուն հետեւեալ ծանուցագիրը տուին .

1. — « Թուրք կառավարութիւնը պէտք է անմիջապէս ճանչնայ Վանի նահանգը ու անմիջապէս տեսն վերադառնէ քաղաքը պաշարումի մը տակ նին վերադառնէ քաղաքը պաշարումի մը տակ

առնող լեռնաբնակ քուրտերը .

2. — « Վարչութիւնը հայ տարրերէ կազմուի՝ ընդ գերիշանութեամբ Սուլթանին :

3. — « Եւրոպական տէրութիւններէ նշանակուած կառավարիչ մը կարգուի , որուն յանձնենք մեր զէնքերը .

4. — « Կառավարութիւնը պարտաւորուի վճարել հայ գեղացիներու ձեռքէն խլուած կողոպուտները : »

Անգլիական հիւպատուը թուրք կառավարութեան յայտնեց յեղափոխականներու պահանջքները : Բնական է , այդ պահանջքը բացարձակապէս պիտի մերժուէր :

Վայի փաշա կատղեցաւ այդ պահանջքներուն վրայ ու հրամայեց որ թնդանօթի բռնուին հրապարակր գրաւող յեղափոխականներու դիրքերը :

Արեւը նոր բարձրացած էր :

Յանկարծ թնդանօթի ձայնը նշան տուաւ յարձակումին , որուն պատասխանեցին յեղափոխականներն իրենց Մօսինի հրացաններով :

Արարուց թաղը պաշտպանող դիրքը մեր արիստիրտ Աւազակապետ Ներսէս Արծրունիին ձեռքն էր : Ա՞ն էր որ ամենէն աւելի՛ կը զբաղեցունէր հրամանատարը՝ անոր զօրքերը չորս դին փոելով իրարու եւ աւելէ . ա՞ն էր որ կրցած էր գրաւել թնդանօթ մը՝ միայն երկու ընկերով :

Ամբողջ օր մը կոխւը շարունակուած էր . . . :

Իրիկուան դէմ , գե՛ռ վերջալոյսը չը մարած , հըրամանատարը զաղսնի զաւաղբութենէ մը զբդեալ , յաջողած էր ներսէս Արծրունիի դիրքը պաշարումի մը տակ դնելու : Սոխկա ամենէն անխուսափելի վը-

տանդն էր , որմէ չի պիտի կրնար ազատիլ այդ մեծ մարդը , եթէ վեց հոգիէ բաղկացած խումբ մը յանկարծ ետեւէն յարձակում մը չը գործէր հրամանատարին վրայ : Հրամանատարը պաշտպանելու համար դիրքը , ներսէս Արծրունիի թաղը պաշարող դինուորներն օգնութեան փութացուց : Զինուորները սկսան կոռւիլ խումբին հետ : Ան ատեն ամեն թաղերէ , ամեն տուներէ եւ ամեն դիրքերէ դուրս թափուեցան հայերն ու յարձակեցան զինուորներու վրայ:

Ժամի մը չափ կոխւը շարունակուեցաւ՝ աւելի վրէժինզրական եւ աւելի՛ կատաղի : Հրամանատարը նորէն դադրեցուց կոխւը :

Օ՞հ , յաղթանակը նորէն հայերուն մնաց . . . :

Բայց , աւա՛ղ , ահա՛ այդ արիւնալի կոռւին մէջ ինկած էր արի մարդ մը . որուն կուրծքը ծակած էր գնդակ մը . . . :

Մութը կոխած էր . . . :

Արիւնի մէջ շաղախուած մարդը վերցուց իր գեղեցիկ գլուխիը , չորս դին նայեցաւ . . . դիտեց ինկած մարմիններն , որոնք անշունչ էին . . . դիտե՛ց , ու չը կրցաւ շարժում մաւ ընել : Ուստի ձեռքը կուրծքին դրաւ ու ընկողմանած վիճակի մը մէջ մնաց :

— Այո՛ . . . վրէժս լուծեցի ու այնպէ՛ս կը մեռնիմ , հեծկլաց վիրաւորը , որ մեր պաշտելի Վանականն էր : Աստուած առաջնորդեց իմ քայլերս որ հայրենիքին հողին մէջ հանգչեցնէի գլուխս : Կատարեցի պարտականութիւնս ու հանգարտ է խիղճս . . . Վանական չը կընալով շարունակել իր մնախօ-

սութիւնը , գլուխը ձեց կուրծքին վրայ ու ինկաւ
իր արևան ճապաղիքներու մէջ ; Վերջին մըսունջը
սա եղաւ .

— Մնաս-բարո՛վ, իմ պաշտելի մենաստա՞նս . . .
մնաս բարո՛վ, թշուառ հայրենի՛քս . . . ո՛հ, դուն
այ՝ իմ խե՛ղճ կուսիաս . . . :

Ու գոցեց իր շրթունքը մահուան անողոք ձեռքին
մէջ . . .

ՎԵՐՋԱԲԱՆ

(ԿՈՏՈՐԱԾՔՆ ԵՏՔԸ)

• . . . Երեք օր ետքը թաղումելու տարուած էին
մեռածներու մարմինները : Մեծ ու լայն փոսի մը
մէջ լեցուցին զանոնք ու ցուրտ հողով մը ծածկե-
ցին : Վասնական միասին թաղուած էր :

Հազիւ թէ ամիս մանցած էր, գիշեր մը սեւեր
հագած մանկամարդ աղջիկ մը ու հսկայ մարդ մը
կանգ առին այդ փոսին վրայ: Մին՝ Ներսէս Արծ-
ըռունին էր, իսկ միւսոք՝ Լուսիա:

Երկուքն ալ ծունկի գալով համբուրեցին, ու աղօթեցին . . . : Յետոյ Ներսէս Սրծըռունին իր աղջկան ձեռքը բռնած՝ մրմնիցեց.

— Աստուծոյ ու այս պաշտելի գերեզմանին առջեւը ու խստե՞նք անոր վրէժը լուծելու, կուսիա' :

— Կուխտե՞մ, հայր ի՞մ, հեծկլտաց կուսիա՝ արցունքէն խղդուած ձայնով մը : Ու կրկին անդամն ըլլալով համբուրեցին հողը եւ հոռացան :

Bluies 15 VIII 1938

Spent Saturday in the city
Attended the ~~Worship~~^{Service} at
Worship Chapel

b. Allix

29/Vn 470

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0350968

47.627